

Գ. ՂԱԶԻՆՅԱՆ, Ա. ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ, Ա. ԳՅՈՒԼԲՈՒՂԱՂՅԱՆ

11

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԱՐԻ ԵՆԹԱԿՆ ԵՒ ՌԻՏՈՐԳ ԿԵՍՈՒՄՈՐԻ

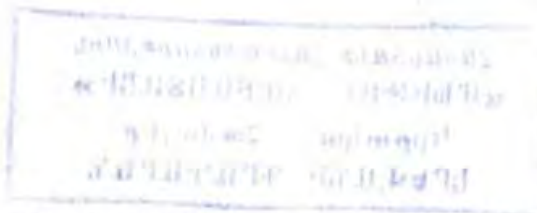

ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գ., ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ Ա., ԳՅՈՒԼԲՈՒԴԱՂՅԱՆ Ա.

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

11-րդ դասարան

ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԻ
ԲՈԼՈՐ ՀՈՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ Է ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

2 0 1 0

ՀՏԴ 373.167.1:3 (075.3)
ԳՄԴ 60 g 72
Ղ 173

Ղազինյան Գ.

Ղ 173 Հասարակագիտություն: Դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 11-րդ դասարանի համար /Գ. Ղազինյան, Ա. Վաղարշյան, Ա. Գյուլբուդաղյան - Եր.: Տիգրան Մեծ, 2010. - 264 էջ:

ՀՏԴ 373.167.1:3 (075.3)
ԳՄԴ 60 g 72

ISBN 978-99941-0-381-2

© Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա.,
Գյուլբուդաղյան Ա., 2010 թ.
© «Տիգրան Մեծ», 2010 թ.

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՇԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 1 ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ, ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 1. ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ

1. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԸ

Հասարակական կարգավորման անհրաժեշտությունը:

Հասարակությունը և պետությունը չեն կարող գոյատևել առանց հասարակական կյանքի կարգավորվածության: Կարգուկանոնը հաստատվում է հասարակական նորմերի օգնությամբ: Մարդիկ ընդունակ են ինքնակառավարման և սեփական վարքագծի կարգավորման, սակայն մարդկանց համագոյակցությունը և համագործակցությունը կարիք ունեն կազմակերպական կառավարման և կարգավորման: Քանի որ մարդկանց, նրանց խմբերի միջև առկա են նաև շահերի հակասություններ, ուրեմն միայն վարքագծի ինքնակարգավորմամբ հնարավոր չէ հաստատել կարգուկանոն: Հետևաբար, հասարակության ձևավորմանը զուգընթաց կազմավորվում են նաև սոցիալական կառավարումը (օրինակ՝ պետությունը) և հասարակական նորմերի միջոցով կարգավորումը (օրինակ՝ բարոյականությունը):

Հասարակական նորմերը նմուշային վարքագծի կանոններ են: Հասարակական նորմերը, օրինակ՝ սովորույթները, բարոյական և կրոնական նորմերը, հասարակական կյանքը կարգավորող նմուշային վարքագծի կանոններ են: Դրանք ընդհանուր բնույթի կանոններ են՝ ուղղված յուրաքանչյուրին և բոլորին: Օրինակ՝ սեփականության առաջացմամբ ի հայտ է եկել նաև «Մի՛ գողանա» բարոյակրոնական նորմը: Հնագույն ժամանակների մարդիկ հիմնականում պահպանում էին այս նորմը բարոյականության ուժով և կրոնական պատկառանքից ելնելով: Սակայն որոշակի պահից սեփականության դեմ ուղղված ոտնձգությունները սկսեցին շատանալ: Թագավորն իրավագործություն է տալիս փոխարքաներին և դատավորներին՝ պատժել սեփականության իրավունքը խախտողներին: Որպեսզի վերջինները կամայականություն և կողմնակալություն չանեն, թագավորը հրապարակում է հրովարտակ. «Ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակությունը՝ գողությունը, պատժվում է ազատագրվմամբ»: Դրանով բարոյակրոնական նորմը վերածվում է իրավականի, որը հասցեագրված է յուրաքանչյուրին և բոլորին, ով կհայտնվի այդ նորմի գործողության տիրույթում: Այդ նորմը երաշխավորվում է պետական հարկադրանքով:

Իրավունքի նորմերի գործողության հետևանքով ամեն ոք կրում է պարտականություն՝ չկատարել իրավախախտում, իսկ պետական մարմինները ձեռք են բերում

իրավունք՝ ամեն մի իրավախախտի պատժելու: Եթե մինչ այդ իրավախախտումը բացառելու երաշխիքը հասարակական պարտավանքն էր, ապա նոր պայմաններում այդպիսի երաշխիք է պետության հարկադրանքը՝ ազատագրելունը: Պատժվելու սպառնալիքի ուժով հասարակության մեծագույն մասը ձեռնպահ է մնում հանցանք կատարելուց, իսկ այդ արարքը կատարած անձինք ենթարկվում են պատժի:

2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ

Իրավական կարգավորումն իրականացնում է պետությունը՝ իրավունքի նորմեր սահմանելով: Մարդու ազատության, իրավահավասարության ապահովման կամ խախտված իրավունքները վերականգնելու համար անհրաժեշտ են երաշխիքներ և օգնություն պետության և հասարակության կողմից: Այդպիսի հիմնարար և կարևոր երաշխիքը համապարտադիր և համահավասար օրենքի միջոցով իրավական կարգավորումն է: Օրենքները կոչված են հաստատելու իրավունքների հավասարություն, պաշտպանելու մարդկանց ազատությունը, անվտանգությունը, պայմաններ ստեղծելու նրանց ներդաշնակ համակեցության համար: Պետությունը, բացի օրենքներ սահմանելուց, հետևում է, որ դրանք կենսագործվեն: Օրինակ՝ ոստիկանությունը պաշտպանում է յուրաքանչյուրի կյանքն ու ունեցվածքը: Օրենքներում ամրագրվելու շնորհիվ վարքագծի կանոնները ձեռք են բերում հստակ, բոլորի համար պարտադիր կանոնի ուժ: Միաժամանակ օրենքները սահմանում են պատասխանատվություն նորմերի խախտման համար: Պատասխանատվության կիրառման սպառնալիքը ստիպում է մարդկանց հարգել և կատարել իրավունքի նորմերը: Այդպիսով՝ օրենքները բարի ցանկություններից վերածվում են պետության կողմից երաշխավորված իրականության:

Իրավական կարգավորումն իրականացվում է բարդ համակարգի միջոցով: Այդ համակարգի կարևորագույն տարրերն են **բնական իրավունքը, դրական (պոզիտիվ) իրավունքը և սուբյեկտիվ իրավունքը:** Իրավական կարգավորման այդ համակարգը նման է ծառի: Իրավական կարգավորման հիմքը մարդու բնույթով պայմանավորված բնական իրավունքներն են, այսինքն՝ ծառի արմատները: Բնական իրավունքներն ամրագրվում են օրենքներով: Այդպիսով՝ ձևավորվում է օրենսդրությունը՝ ծառի բունը: Օրենսդրությունը երբեմն անվանում են դրական իրավունք, այսինքն՝ երևացող, օրենքներում գոյություն ունեցող: Ծառի բունը ևս երևացող է՝ ի տարբերություն արմատների: Օրենսդրության հիման վրա մեզանից ամեն մեկն ունի իրեն ընձեռված հնարավորություն (սուբյեկտիվ իրավունք), օրինակ՝ ստեղծագործելու, կրթության: Սուբյեկտիվ իրավունքները ծառի ճյուղերն են: Մեզ ընձեռված հնարավորության օգտագործման արդյունքում ձեռք բերված բարիքը, օրինակ՝ արդեն ստացած կրթությունը, ծառի պտուղն է:

3. ԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Հասարակական կյանքի բոլոր մասնակիցների համար իրավունքը սահմանում է համընդհանուր և հավասար վարքագծի չափը, որոշում է արգելված, թույլատրելի և ցանկալի վարքագիծը: Այնուհետև դրական իրավունքը կենսագործվելով որոշակի իրավական կարգ է հաստատում հասարակության մեջ: Այդ կարգավորումն իրավունքն իրականացնում է այլ հասարակական նորմերի հետ միասնաբար: Օրինակ՝ «Մի՛ սպանիր» բարոյակրոնական նորմի հետ միասին գործում է օրենքով սահման-

ված պարտականությունը՝ չկատարել սպանություն, հակառակ դեպքում կկիրառվի պատիժ: Բերված օրինակից բխում են իրավունքի հետևյալ հատկանիշները:

1. Իրավունքն ընդհանուր և համապարտադիր նորմերի ամբողջություն է: Իրավական նորմերի գործողությունը տարածվում է բոլոր անձանց վրա, ում դրանք հասցեագրված են: Իրավունքի նորմն ընդհանուր բնույթի վարքագծի կանոն է, այնպիսի իրադրության համար նախատեսված օրինակելի կանոն, որի պահանջները հասցեագրված են ոչ թե որևէ կոնկրետ անձի, այլ բոլորին և յուրաքանչյուրին, ով կհայտնվի այդ իրադրության մեջ: Անկախ ներքին վերաբերմունքից, իրավունքի նորմերը պետք է կատարվեն:

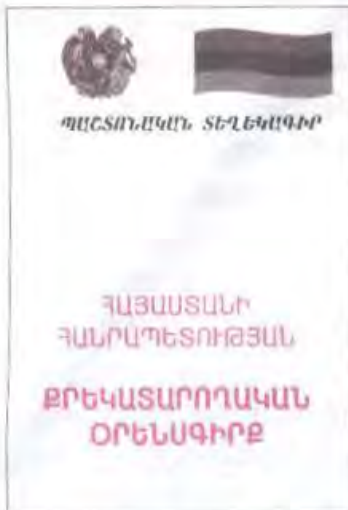
2. Իրավունքի կենսագործումը երաշխավորված է պետական հարկադրանքով: Եթե իրավունքի նորմերը չեն կենսագործվում կամավոր, ապա պետությունը, այս կամ այն կերպ ներգործելով իրավունքի նորմը խախտողի վրա, հարկադրում է նրան կատարել նորմը: Հենց այս հատկանիշով է իրավունքը տարբերվում այլ սոցիալական կարգավորիչներից: Իրավունքի կենսագործման ընթացքում պետական հարկադրանքը կիրառվում է կա՛մ ինչ-որ մեկի իրավունքի պաշտպանության համար, և այս դեպքում նպատակ ունի իրավախախտողին հարկադրել կատարելու իր պարտականությունը (օրինակ՝ պատճառված վնասի հատուցում, պարտքի գանձում), կա՛մ իրավախախտին իրավական պատասխանատվության ենթարկելու համար (օրինակ՝ տուգանք, ցմահ ազատազրկում):

3. Իրավունքը ձևով որոշակի նորմերի համակարգ է: Իրավունքի նորմերի բովանդակությունն արտաքինապես ձևակերպված և ամրագրված է պաշտոնական ձևերում: Այդ ձևերն են իրավական սովորույթները, դատական նախադեպերը, նորմատիվ ակտերը (օրենսդրությունը): Որոշակիությունը դրսևորվում է նրանում, որ իրավական նորմերում հստակ արձանագրվում է, թե ինչ պայմաններում է գործում տվյալ նորմը, ինչ իրավունքներ և պարտականություններ են առաջանում այդ նորմի հիման վրա, ինչ իրավական հետևանքներ են վրա հասնում այդ նորմի չիրականացման դեպքում: Այլ սոցիալական նորմերը (օրինակ՝ բարոյական), որոշ բացառություններով հանդերձ, չունեն ձև, այսինքն՝ գտնվում են գիտակցության մեջ: Բացի այդ, դրանք գործում են շատ ընդհանուր և որոշակիությունից զուրկ նորմ-սկզբունքների տեսքով: Օրինակ՝ «Եղի՛ր ազնիվ», «Եղի՛ր բարի» բարոյական պահանջները կոնկրետ չեն: Այդ նորմերը մանրամասնորեն չեն սահմանում, թե ինչ իրադրության մեջ ով ինչպիսի վարքագիծ պետք է դրսևորի, որ այն դիտարկվի ազնիվ, բարի: Իսկ իրավունքի նորմերում այդ ամենը որոշակիորեն (հստակ) ամրագրված է:

Այսպիսով՝ իրավունքը հասարակական հարաբերությունները կարգավորող, պետության կողմից սահմանված և պետական հարկադրանքով երաշխավորված իրավական նորմերի համակցություն է, որին հատուկ են համապարտադիրությունը, պաշտոնական ակտերում ամրագրված ձևային որոշակիությունը:

4. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Վերը բերված բնորոշումն անվանում են իրավունքի՝ նեղ իմաստով կամ նորմատիվ բնորոշում: Այն նույնացնում է իրավունքը և օրենսդրությունը: Եթե ուշադրություն դարձրեցիք, այդ բնորոշման մեջ արտացոլված չեն իրավական կարգավորման ծառի արմատները, այլ միայն բունը: Իսկ ծառն առանց արմատների անիմաստ է:

Մտորումներ: Ինչո՞ւ են մարդիկ խախտում օրենքները: Արդյոք հնարավո՞ր է այնպես անել, որ բոլոր օրենքները կարարվեն բոլորի կողմից: Ինչպե՞ս: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն այդ մասին:

Իրավունքն ունի բնական-իրավական արժատներ, և պետք է տարբերել բնական իրավունքը (չգրված իրավունք) պետության կողմից սահմանված օրենսդրությունից (գրված իրավունք): Բոլոր մարդիկ ի ծնե օժտված են անօտարելի և անքակտելի բնական իրավունքներով: Դրանք արդյունք են բնական օրինաչափությունների և պայմանավորված են մարդու ու հասարակության բնույթով, հետևաբար՝ կախված չեն պետության կամքից: Պետության կողմից սահմանված և նորմատիվ տեքստերում շարադրված վարքագծի կա-

նոնները պետք է բխեն բնական իրավունքից, համապատասխանեն դրան: Պետության կողմից սահմանված իրավունքի կոչումը բնական իրավունքի ապահովումն է: Ելնելով իրավունքի այս կարևոր առանձնահատկությունից՝ այն կարելի է բնորոշել նաև հետևյալ կերպ. **իրավունքը մարդու և հասարակության բնույթով պայմանավորված, անհատի ազատությունն արտահայտող, պետության կողմից սահմանված և պետական հարկադրանքով երաշխավորված, հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերի համակցություն է, որին հատուկ են համապարտադիրությունը, պաշտոնական ակտերում ամրագրված ձևային որոշակիությունը:**

Բնական-իրավական իրավահասկացողության առավելությունները: Այդ իրավահասկացողությունն ունի պատմականորեն հաստատված արժանիքներ: Օրենքը դիտարկելով որպես բնական իրավունքի դրսևորման ձև, այն ի դեմս իրավունքի տեսնում է կողմնորոշիչ պետության և նրա մարմինների համար: Վերջիններս օրենքները ստեղծելիս և կիրառելիս պետք է հետևեն բնական իրավունքին, ինչը երաշխիք է, որ պետությունը չի դառնա կամայականության աղբյուր: Եթե իրավահասկացողությունը կառուցված չէ բնական իրավունքի վրա, ապա ստացվում է, որ այն, ինչ հրամայում է իշխանությունը, իրավունք է: Տարբերելով իրավունքը և օրենքը՝ նման իրավահասկացողությունն առաջ է քաշում «**ոչ իրավական օրենքի**» գաղափարը: Ժողովրդավարական երկրներում պետք է լինեն իրավական կառուցակարգեր, որոնց միջոցով մարդիկ կարող են հասնել այդ օրենքների վերացմանը կամ դրանց համապատասխանեցմանը բնական իրավունքներին, այսինքն՝ իրավահավասարությանը, ազատությանը, արդարությանը:

Հարցեր

1. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ հասարակական կարգավորումը:
2. Ինչպե՞ս են սահմանվում և կենսագործվում իրավունքի նորմերը:
3. Որո՞նք են իրավական կարգավորման համակարգի տարրերը:
4. Ո՞րն է իրավունքի նորմերի կենսագործման երաշխիքը:
5. Ինչո՞ւ են իրավունքը համարում չև և որոշակիություն ունեցող կարգավորիչ:
6. Ինչո՞վ են տարբերվում իրավունքի նեղ և լայն բնորոշումները:
7. Որո՞նք են բնական-իրավական իրավահասկացողության առավելությունները:

ԴԱՍ 2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐ

1. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

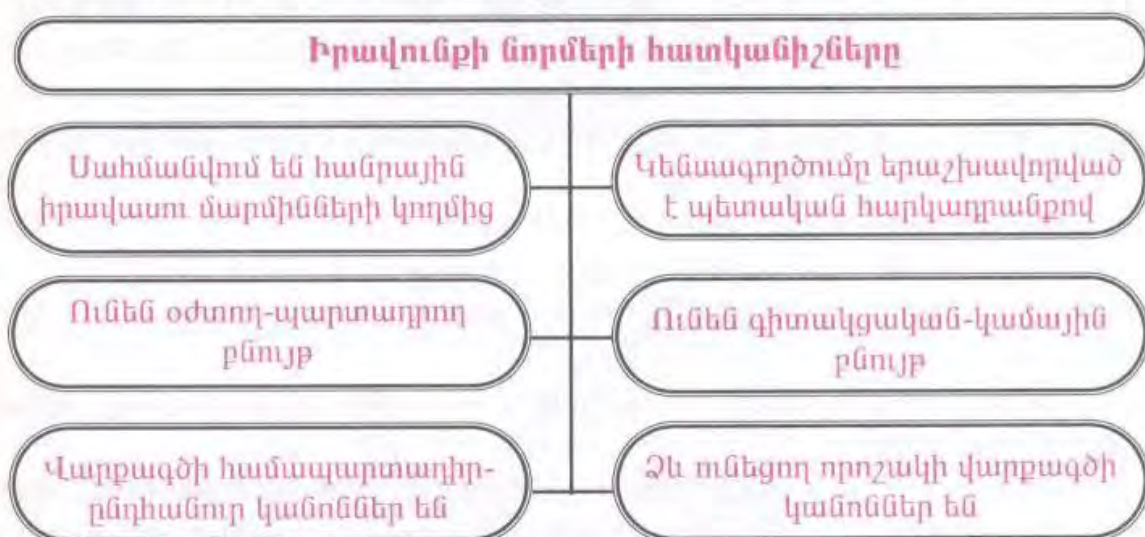
Բոլոր տեսակի հասարակական կարգավորիչները, օրինակ՝ բարոյականությունը, սովորույթները, իրենցից ներկայացնում են նորմերի ամբողջություն: Օրինակ՝ «Եղի՛ր բարի» բարոյական պահանջը մարդկանց վարքագծի կանոն է, որն ունի ընդհանուր բնույթ: Այսինքն՝ այդ պահանջն ապագայի համար նախատեսված կանոն է՝ ուղղված յուրաքանչյուրին և բոլորին: Նման բնույթի կանոնները, որոնց հասցեատերերը կոնկրետ չեն, անվանում են նորմեր: Նորմերը մարդկանց վարքագծի նմուշային կանոններ են:

Իրավունքը, որպես հասարակական կարգավորիչ, ևս նորմերի ամբողջություն է, նորմեր, որոնց անվանում են իրավական: Այդ նորմերն իրավունքի համակարգի սկզբնական կառուցվածքային տարրերը, «աղյուսները», «բջիջներն» են: Եթե իրավունքն իրավական նորմերի համակցություն է, ապա իրավունքի նորմը նմուշային վարքագծի մեկ կանոն է: Այդ նորմերն իրենց արտաքին արտահայտությունն ստանում են նորմատիվ իրավական ակտերի (օրենք, հրամանագիր) հոդվածներում:

Իրավունքի նորմը պետության սահմանած և երաշխավորած համապարտադիր, պաշտոնական ձևերում ամրագրված ու հրապարակված վարքագծի որոշակի կանոն է, որը կոչված է կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները՝ սահմանելով դրանց մասնակիցների իրավունքները և պարտականությունները:

2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ունենալով ընդհանրություններ այլ սոցիալական նորմերի հետ՝ միաժամանակ իրավունքի նորմերն օժտված են մի շարք տարբերիչ հատկանիշներով: Այդ հատկանիշների մեծ մասը դուք արդեն գիտեք նախորդ դասից, քանի որ այն, ինչ բնութագրական է իրավունքին, բնութագրական է նաև նրա «աղյուսներին»:

Իրավունքի նորմերը կրում են օժտող-պարտադրող բնույթ: Իրավունքի նորմը կարգավորում է հասարակական հարաբերությունները դրանց մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների սահմանման միջոցով: Իրավունքի նորմերը մի կողմից տրամադրում են գործողությունների ազատություն, իսկ մյուս կողմից պարտադրում են կատարել կամ չկատարել որոշակի գործողություններ՝ դրա-

նով իսկ սահմանափակելով առանձին անձանց ազատությունը: Իրավական նորմը կարգավորում է մարդու կամ կազմակերպության վարքագիծը՝ սահմանելով, թե որ գործողություններն են հնարավոր, որոնք՝ արգելված, և որոնք՝ անհրաժեշտ: Օրինակ՝ հեղինակն ունի իր ստեղծագործության անձեռնմխելիության իրավունք: Դրան համապատասխանում է նորմով սահմանված՝ մյուս կողմի ինչ-որ գործողությունների կատարումից ձեռնպահ մնալու իրավական պարտականությունը: Օրինակ՝ ստեղծագործությունն օգտագործելիս արգելվում է առանց հեղինակի համաձայնության նրանում փոփոխություններ մտցնել:

Իրավունքի նորմն ընդհանուր բնույթի վարքագծի կանոն է: Իրավական նորմի պահանջները հասցեագրված են ոչ թե ինչ-որ կոնկրետ անձի, այլ բոլորին և յուրաքանչյուրին, ով կհայտնվի այդ իրադրության մեջ: Ի տարբերություն անհատական հրամանների՝ կոնկրետ հարցով կարգադրությունների նորմը հասցեագրված է ոչ թե առանձին անձի, այլ անձանց անորոշ շրջանակի: Բացի այդ, իրավունքի նորմի գործողությունը չի սահմանափակվում մեկանգամյա կենսագործմամբ, այլ նախատեսված է անսահմանափակ դեպքերի համար:

Իրավունքի նորմը գիտակցական կամային գործունեության արդյունք է: Այն մարդկանց կամքի ու գիտակցության դրսևորումն է, դրանց հետևանքը: Իրավունքի նորմը գիտակցության հետևանքն է, որն իմաստավորել և ձևակերպել է այն: Իրավունքի նորմի կամային բնույթն ունի մի քանի առումներ: Առաջին՝ իրավունքի հիմքում ընկած են առանձին անձանց, խմբերի սոցիալ-իրավական հավակնությունները, և դրանում արտահայտվում է նրանց կամքը: Երկրորդ՝ այդ հավակնությունների պետական ճանաչումն իրականացվում է իրավասու պետական մարմինների կամքի միջոցով: Երրորդ՝ իրավունքը հասարակական կյանքը կարգավորում է իրավունքի նորմերը կենսագործող անձանց գիտակցության ու կամքի միջոցով:

3. ԻՐԱՎԱԴԱՐՈՒՄԻ ՆՈՐՄԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Իրավունքի նորմն ունի ներքին բաղկացուցիչ մասեր: Նորմի կառուցվածքը կարելի է արտահայտել հետևյալ ընդհանուր կանոնով. «Գտնվելով պետության տարածքում՝ անհրաժեշտ է պահպանել այդ պետության օրենքները, հակառակ դեպքում պետությունն իրավախախտի նկատմամբ կկիրառի հարկադրանք»: Իրավունքի յուրաքանչյուր նորմ սահմանում է.

- ա) ով և ինչ պայմաններում պետք է հետևի նորմին,
- բ) ինչ պետք է արվի կամ չարվի,
- գ) պետական հարկադրանքի ինչ միջոցներով է նորմը պահպանվում իրավախախտումներից:

Դրան համապատասխան առանձնացվում են նորմի երեք տարրեր. **հիպոթեզ, դիսպոզիցիա, սանկցիա:**

Իրավունքի նորմի կառուցվածքային տարրերը միասնական են և փոխկապակցված: Իրավունքի նորմը կարող է կատարել իր կարգավորիչ դերը միայն բոլոր կառուցվածքային տարրերի առկայության դեպքում: Պատկերացնենք, որ նորմում նշված չեն այն հանգամանքները, որոնց առկայության դեպքում այն գործում է, այսինքն՝ բացակայում է հիպոթեզը: Այդպիսի նորմը չգործող է, քանի որ հայտնի չէ, թե ի՞նչ պայմաններում պետք է ղեկավարվել դրանում շարադրված կանոնով: Եթե նորմում չկա դիսպոզիցիա, ապա տվյալ նորմը վերածվում է «դատարկության»,

կորցնում է սոցիալական նորմի որակը: Սանկցիայի բացակայությունը զրկում է նորմին իրավական որակից, քանի որ իրավունքի նորմի կարևորագույն հատկանիշը պետական հարկադրանքով երաշխավորվածությունն է:

Մտորումներ: Իրավագետների կարծիքով՝ «իրավունքի նորմն առանց հիպոթեզի անհմաստ է, առանց դիսպոզիցիայի՝ անհնարին, առանց սանկցիայի՝ անուժ»։ Վերջրե՛ք որևէ օրենքի նորմ և օրինակով մեկնաբանե՛ք այդ միտքը:

Իրավունքի նորմի կառուցվածքը		Ավագակության վերաբերյալ քրեական նորմի կառուցվածքը
Հիպոթեզ (ենթադրություն) Հանգամանքները և անջանց շրջանակը, որոնց առկայության դեպքում նորմը սկսում է գործել, այսինքն՝ սուբյեկտների մոտ ծագում են իրավունքներ և պարտականություններ:		Եթե Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին, օտարերկրացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, լինելով մեղսույնակ և հասած 14 տարեկան հասակի
Դիսպոզիցիա (կարգադրություն) Բուն վարքագծի կանոնն է, սուբյեկտների իրավունքների և պարտականությունների ամբողջությունը: Դրանում նշվում է, թե ինչպիսին կարող է լինել, պետք է լինի կամ չպետք է լինի վարքագիծը հիպոթեզում նշված պայմանների առկայության դեպքում:		կատարել է ավագակություն՝ ուրիշի գույքը հափշտակելու նպատակով հարձակում, զուգորդված կյանքի կամ առողջության համար վրանգավոր բռնության կամ դրա գործադրման սպառնալիքով (վարքագծի կանոնը պարտականություն-արգելքն է՝ չկատարել ավագակություն),
Սանկցիա (հարկադրանք) Ամրագրում է պետական հարկադրանքի միջոցները, որ կարող են կիրառվել դիսպոզիցիայում նախատեսված կանոնը խախտողների նկատմամբ:		ապա նա կպարժվի ազատագրվմամբ՝ երեքից վեց տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

4. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Իրավունքի նորմերի դասակարգումը ծառայում է դրանց ավելի խորը հասկացմանը և գործնականում ճիշտ կիրառմանը: Իրավունքի նորմերի դասակարգումը կատարվում է զանազան հիմքերով, որոնցից կարևոր են հետևյալները:

Ըստ կատարած գործառնության դերի՝ իրավունքի նորմերը բաժանվում են՝ իրավապահպան և կարգավորիչ տեսակների: Իրավապահպան նորմերը նախատեսում են պետական հարկադրանքի ազդեցության միջոցներ իրավախախտման համար: Այդ նորմերը հաշվարկված են ոչ իրավաչափ վարքագծի համար և միշտ ունեն սանկցիա: Օրինակ՝ սեփականության իրավունքը պաշտպանելու համար օրենքը սահմանում է, որ ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակումը (գողությունը) պատժվում է ազատազրկմամբ: Այս նորմի ուժով մարդկանց մեծագույն մասը, վախենալով պատժելուց, ձեռնպահ է մնում գողություն կատարելուց, իսկ նրանք, ովքեր, այնուամենայնիվ, գողանում են ուրիշի գույքը՝ խախտելով իրավական արգելքը, ենթարկվում են պատժի: Ուստի նորմի գործառնության դերը պահպանական է:

Կարգավորիչ (իրավասահմանող) նորմերը նախատեսում են իրավահարաբերությունների մասնակիցների իրավունքները և պարտականությունները: Դրանք հաշվարկված են իրավաչափ վարքագծի համար: Օրինակ՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի հանգստի իրավունք: Առավելագույն աշխատաժամանակը, հանգստյան օրերը և ամենամյա վճարովի արձակուրդի նվազագույն տևողությունը սահմանվում են օրենքով»:

Ըստ մարդկանց վարքագծի վրա ներգործելու եղանակի՝ նորմերը լինում են իրավագործող, պարտադրող և արգելող: Իրավագործող նորմերն իրավահարաբերությունների մասնակիցներին իրավունք են տալիս կատարելու որոշակի դրական գործողություններ՝ երաշխավորված մյուս անձանց որոշակի պարտականություններով: Օրինակ՝ սոցիալական ապահովության իրավունքը, հանգստի իրավունքը, կրթության իրավունքը և այլն: **Պարտադրող** նորմերը սահմանում են պահանջվող (պարտադիր) վարքագիծ: Անձը կրում է պարտականություն՝ կատարելու որոշակի ակտիվ գործողություն: Օրինակ՝ ամեն ոք պարտավոր է մուծել օրենքով սահմանված հարկերը, տուրքերը և այլ պարտադիր վճարները: **Արգելող** նորմերը պարտադրում են իրավահարաբերության մասնակցին չկատարել արգելված գործողություն՝ սահմանելով նաև սանկցիան: Արգելող են քրեական օրենսգրքում ամրագրված հանցագործությունների վերաբերյալ նորմերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է իրավունքի նորմը:
2. Որո՞նք են իրավունքի նորմի հատկանիշները:
3. Ի՞նչ է նշանակում «իրավունքի նորմերն ունեն օժտող-պարտադրող բնույթ»:
4. Ի՞նչ կառուցվածք ունի իրավունքի նորմը:
5. Ո՞րն է դիսպոզիցիայի դերն իրավունքի նորմի կառուցվածքում:
6. Ի՞նչ է սանկցիան, և ո՞րն է նրա դերն իրավունքի նորմի կառուցվածքում:
7. Ո՞րն է իրավունքի նորմերի կառուցվածքային տարրերի կապը:
8. Ինչո՞ւմ է կայանում իրավապահպան և կարգավորիչ նորմերի տարբերությունը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Կարդացե՛ք ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլուխը և դո՛ւրս գրե՛ք իրավագործող, արգելող և պարտադրող նորմերի օրինակներ:

ԴԱՍ 3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԱՐՐԵՐԸ

1. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կոնկրետ հասարակական հարաբերության որոշումը և այն կարգավորող իրավական նորմի ընտրությունը որոշակի բարդություններ են պարունակում: Իսկ ինչպե՞ս են իրավագետներն օրենսդրության ահռելի զանգվածի մեջ ընտրում և գտնում անհրաժեշտ իրավական նորմը: Դա, իհարկե, անհնարին կլիներ, եթե իրավունքն իրենից ներկայացներ իրավական նորմերի պատահական, խառնիխուռն համակցություն: Բայց իրավունքի առանձնահատկություններից ու արժանիքներից մեկն էլ այն է, որ իրավունքը համապարտադիր նորմերի միասնական, ամբողջական, ներքուստ համաձայնեցված և տրամաբանական համակարգ է:

Համակարգը՝ որպես փիլիսոփայական հասկացություն, մասերից (տարրերից) բաղկացած որոշակի ամբողջական երևույթ է: Ինչպես ամբողջը հնարավոր չէ առանց իր բաղադրատարրերի, այնպես էլ առանձին բաղադրատարրերը համակարգից դուրս չեն կարող կատարել իրենց գործառնությունները: Իրավունքը՝ որպես երևույթ, ևս կազմում է որոշակի համակարգ և որպես ամբողջական կազմավորում ընդգրկում է տվյալ պետության բոլոր իրավունքի նորմերը:

Իրավունքի համակարգը հասարակական հարաբերությունների բնույթով պայմանավորված իրավունքի ներքին կառուցվածքն է, որին բնորոշ են այն կազմող իրավունքի նորմերի միասնությունը և համաձայնեցվածությունը, ինչպես նաև տարբերակումը բաղադրատարրերի:

2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ

Իրավունքի համակարգը կազմող իրավական նորմերի համակցությանը բնորոշ են միասնությունը և համաձայնեցվածությունը: Վերջիններն ունեն այնպիսի նախադրյալներ, ինչպիսիք են երկրի տնտեսական և քաղաքական համակարգերի իրավական գաղափարախոսության միասնությունը: Նշված գործոնները միայն նախորոշում են, բայց ինքնաբերաբար չեն ապահովում իրավունքի համակարգի իրական միասնությունը: Դրա ապահովման համար անհրաժեշտ է պետության իրավաստեղծ մարմինների նպատակամղված գործունեությունը:

Իրավունքի միասնական համակարգը բաժանվում է փոխկապված տարրերի: Իրավունքի համակարգի նման տարանջատումը պայմանավորված է հասարակական հարաբերությունների բազմազանությամբ: Վերջինիս բովանդակության ոչ միատեսակությունն էլ հենց պայմանավորում է իրավունքի համակարգի կառուցվածքային տարրերի առկայությունը: Իրավունքի համակարգի սկզբնական տարրը՝ «բջիջը», իրավունքի նորմն է, իսկ իրավունքի նորմերի տարրեր գուգակցումներից ձևավորվում են նրա մյուս կառուցվածքային տարրերը: Իրավունքի համակարգի հիմնական տարրերն են **իրավական նորմերը, իրավական ինստիտուտները և իրավունքի ճյուղերը:**

Իրավունքի համակարգում առանձնացնում են նաև դրա այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են **հանրային և մասնավոր իրավունքը, նյութական և վարույթային իրավունքը, միջազգային և ազգային իրավունքը** (տե՛ս 53-րդ դասը):

3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՃՅՈՒՂ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Իրավական կարգավորման առարկա և մեթոդ: Իրավունքի համակարգում ճյուղերը և ինստիտուտները տարբերակելու համար կիրառվում են «իրավական կարգավորման առարկա» և «իրավական կարգավորման մեթոդ» չափանիշները:

Իրավական կարգավորման տիրույթում գտնվող հասարակական հարաբերությունները կազմում են իրավական կարգավորման առարկան: Իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղ միավորում է այնպիսի իրավական նորմեր, որոնք կարգավորում են հասարակական հարաբերությունների որակապես որոշակի տեսակ: Օրինակ՝ ամուսնական և ընտանիքում առաջացող հարաբերությունները կազմում են ընտանեկան իրավունքի ճյուղի կարգավորման առարկան: Իրավունքի մի ճյուղը տարբերվում է մյուսից իր կարգավորման առարկայով:

Իրավական կարգավորման առարկան իրավունքի համակարգի տարանջատման միակ չափանիշը չէ: Նախ՝ հասարակական հարաբերությունները բավականին բազմազան են, և հիմք վերցնելով միայն այդ չափանիշը՝ ստիպված կլինենք ճանաչելու ավելի մեծ քանակով իրավունքի ճյուղերի գոյությունը: Երկրորդ՝ հաճախ միևնույն հասարակական հարաբերությունները կարգավորվում են տարբեր եղանակներով: Օրինակ՝ պետական սեփականության հարաբերությունները կարգավորման են ենթարկվում իրավունքի մի քանի ճյուղերի կողմից: Այդ իսկ պատճառով

ռով իրավագիտությունը մշակել է իրավունքի համակարգի տարանջատման երկրորդ չափանիշը՝ իրավական կարգավորման մեթոդը:

Իրավական կարգավորման մեթոդը եղանակների, հնարքների համակցություն է, որոնցով իրավունքն ազդում է որոշակի ոլորտի հասարակական հարաբերությունների վրա: Եթե իրավական կարգավորման առարկան ցույց է տալիս, թե ինչ հասարակական հարաբերություններ են կարգավորվում, ապա իրավական կարգավորման մեթոդը՝ ինչպես, ինչ ձևով: Իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղին բնորոշ է իր կարգավորման մեթոդը: Առանձնացվում են իրավական կարգավորման երկու հակադիր մեթոդներ:

Իրավական կարգավորման մեթոդի տեսակները

Ինքնավարության կամ ավտոնոմիայի մեթոդ

Կիրառվում է գույքային, ընտանեկան և նման հարաբերություններ կարգավորելիս: Այս մեթոդը հարաբերության կողմերին հնարավորություն է ընձեռում օրենքի շրջանակներում որոշել իրենց վարքագիծը միմյանց նկատմամբ: Բացի այդ, կողմերն իրավահավասար են: Նրանք կամավոր, փոխադարձ համաձայնությամբ միմյանց նկատմամբ որոշակի պարտականություններ են ստանձնում:

Իրամայրողական կամ իմպերատիվ մեթոդ

Կիրառվում է քրեական, վարչական և իրավունքի այլ ճյուղերում: Այս ոլորտներում հարաբերության կողմերը չունեն վարքագիծ ընտրելու հնարավորություն, որովհետև նորմը սահմանում է նրանց կոնկրետ իրավունքներն ու պարտականությունները: Սուբյեկտները պետք է գործեն այդ իրավունքներին ու պարտականություններին համապատասխան:

Քաղաքացիները և իրավաբանական անձինք ազատ են պայմանագիր կնքելիս: Պայմանագիր է համարվում երկու կամ մի քանի անձանց համաձայնությունը, որն ուղղված է քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն կամ դադարելուն:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդվածներ՝ 436, 437

Ծեծելը կամ այլ բռնի գործողություններ կատարելը, որը չի առաջացրել առողջության կարճաժամ քայքայում կամ ընդհանուր աշխատունակության աննշան կայուն կորուստ՝ պատժվում է տուգանքով, նվազագույն աշխատավարձի միևնույն հարյուրամասերի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով մինչև 1 տարի ժամկետով, կամ կալանքով մինչև 2 ամիս ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հոդված՝ 118

«Իրավունքի ճյուղ» և «Ինստիտուտ» հասկացությունները: Ճյուղն իրավունքի համակարգի ամենից խոշոր տարրն է: Իրավունքի ճյուղն իրավական նորմերի համակցություն է, որն իրավունքի համակարգի ինքնուրույն մաս է և կարգավորում է որակապես միասեռ հասարակական հարաբերությունների ոլորտ՝ իրեն հատուկ մեթոդով: Իրավունքի համակարգի հիմնական ճյուղերն են սահմանադրական իրավունքը, վարչական իրավունքը, էկոլոգիական իրավունքը, ֆինանսական իրավունքը, քաղաքացիական իրավունքը, հողային իրավունքը, աշխատանքային իրավունքը, ընտանեկան իրավունքը, քրեական իրավունքը, քրեակատարողական իրավունքը, քրեական դատավարության իրավունքը, քաղաքացիական դատավարության իրավունքը և այլն:

Իրավական ինստիտուտն իրավական նորմերի համակցություն է, որն իրավունքի ճյուղի առանձնացված մասն է և կարգավորում է միասեռ հասարակական հարաբերությունների որոշակի տեսակ, որոշակի կողմ: Ինստիտուտը տարբերվում է իրավունքի ճյուղից ամենից առաջ կարգավորման ծավալով: Այն իրավունքի ճյուղի շրջանակներում ավելի նեղ շրջանակի նորմեր է ընդգրկում: Միաժամանակ ինստիտուտն իրավունքի համակարգում հարաբերականորեն ինքնուրույն և կայուն է: Օրինակ՝ քաղաքացիական իրավունքում գոյություն ունեն տարբեր ինստիտուտներ՝ պայմանագրային, ժառանգական և այլն:

4. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՅԼ ՏԱՐԲԵՐԸ

Հանրային և մասնավոր իրավունք: Ցանկացած երկրի իրավունքի համակարգում իրավունքի նորմերը կոչված են կարգավորելու ու ապահովելու երկու տեսակի շահեր ու հարաբերություններ: Օրինակ՝ համընդհանուր (հանրային) շահերը, այսինքն՝ հասարակության, պետության շահերը: Այդպիսի հարաբերությունները կարգավորող նորմերը կոչվում են **հանրային իրավունք**: Օրինակ՝ սահմանադրական, քրեական, վարչական իրավունքի ճյուղերը: Մասնավոր անձանց շահերն ու հարաբերությունները կարգավորող նորմերը կազմում են **մասնավոր իրավունքը**: Օրինակ՝ քաղաքացիական, աշխատանքային, ընտանեկան իրավունքի ճյուղերը:

Նյութական և վարույթային իրավունք: Նյութական նորմերը կարգավորում են հասարակական կյանքի մասնակիցների միջև իրապես գոյություն ունեցող հարաբերությունները, օրինակ՝ առքուվաճառք, սեփականություն, ամուսնություն, ընտանիք և այլն: Այս տեսանկյունից իրավունքի մի շարք ճյուղեր՝ սահմանադրական, քրեական, քաղաքացիական, կոչվում են իրավունքի նյութական ճյուղեր: **Վարույթային նորմերը** սահմանում են իրավական վեճերի լուծման, իրավախախտումների (հանցագործությունների) քննության և դատավարության կարգը, այսինքն՝ կարգավորում են զուտ ընթացակարգային կամ կազմակերպական հարցերը: Այդպիսիք են, օրինակ՝ քաղաքացիական դատավարության, վարչական վարույթի (դատավարության), քրեական դատավարության իրավունքի նորմերը (*տես 13-15-րդ դասերը*):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է իրավունքի համակարգը:
2. Ինչո՞ւմ են դրսևորվում իրավունքի համակարգի միասնությունը և փոխհամաչափ նեցվածությունը:
3. Որո՞նք են իրավունքի համակարգի հիմնական ճյուղերը:
4. Ի՞նչ է իրավական կարգավորման առարկան:
5. Ի՞նչ է իրավական կարգավորման մեթոդը, և ի՞նչ մեթոդներ կան:
6. Ինչո՞վ են տարբերվում իրավունքի ճյուղերը և իրավունքի ինստիտուտները:
7. Ի՞նչ են հանրային և մասնավոր իրավունքը:
8. Ի՞նչ են նյութական և վարույթային իրավունքը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով իրավաբանական քառարանից՝ պարզե՞ք իրավունքի հետևյալ ճյուղերի՝ սահմանադրական, վարչական, էկոլոգիական, քրեական, քրեակատարողական, կարգավորման առարկան:

ԴԱՍ 4. ՀԱՅ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հնագույն ժամանակներում հասարակական կյանքը կարգավորում էին տոհմացեղային սովորույթները: Նորմ-սովորույթները բանավոր էին ու չգրված: Դրանք իրականացվում էին սովորության, ներքին համոզման ուժով և ապահովվում էին հասարակական կարծիքով: Սովորույթների խախտումը հազվադեպ երևույթ էր:

Աստիճանաբար հին սովորույթները կորցրեցին իրենց կարգավորիչ դերը: Հասարակական փոփոխություններն առաջ բերեցին այնպիսի երևույթ, ինչպիսին էր մարդու անհատականացումը: Նոր մարդն անհատ էր, որ տարբերում էր իրեն և մյուսներից: Նա՝ որպես հասարակական կյանքի մասնակից, առանձնացել էր համայնքից և պահանջում էր ինքնավար գոյություն (սոցիալական ազատություն): Հնագույն ժամանակներում հնարավոր չէր իրավունք, քանի որ չկար կոլեկտիվի (տոհմի, ցեղի) բաժանում առանձին սուբյեկտների, քանի որ մարդն առանձնացված չէր համայնքից: Հասարակության խնդիրներից էր դառնում ինքնավար անձի անհատական ազատության ապահովումն իրավունքների ու պարտականությունների տարբերակման հիմքով: Խնդիր էր նաև ամենաթողության սահմանը: Էթնոսների խառնվելը ևս նպաստեց տոհմացեղային սովորույթների նշանակության կորստին, քանի որ սովորույթներն ըստ ցեղերի տարբերակված էին:

Նոր պայմաններում սոցիալական նոր կարգավորիչն իրավունքն էր: Սկզբնական շրջանում կարգավորման համար օգտագործվում էին նախնադարյան սովորույթները: Այսպիսով՝ իրավունքի ամենահին ձևը **սովորության իրավունքն է՝** այն սովորույթը, որ երաշխավորված էր պետական հարկադրանքով: Այսպես, հեթանոսական Հայաստանում ամուսնաընտանեկան հարաբերությունները կարգավորվում էին սովորության իրավունքով, ըստ որի թույլատրվում էր հարձությունը, բազմակնությունը, տեգոր՝ այրիացած հարսի հետ ամուսնանալը և այլն:

Իրավունքի ձևավորման գործում մեծ է դատական մարմինների դերը: Հատուկ նշանակություն ունեին միապետների, դատավորների կայացրած դատական որոշումները: Հաճախ դրանք հիմք էին դառնում հետագայում նույնաբնույթ գործեր լուծելու համար: Այդպիսի որոշումն անվանում են **դատական նախադեպ**: Գրի հայտնագործմամբ առաջացավ իրավունքի նոր ձևը՝ **օրենքը, դատաստանագիրքը**: Իրավունքի առաջին գրավոր հուշարձաններից է, օրինակ՝ Համմուրայի թագավորի օրենքները Հին Բաբելոնում:

Իրավունքի պատմական երեք ձևերը՝ իրավական սովորույթը, դատական նախադեպը և նորմատիվ իրավական ակտը, մեր ժամանակներում ևս իրավունքի աղբյուրներ են: Փոխվել է միայն դրանց տեսակարար կշիռը:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրավունքը հին և վաղմիջնադարյան Հայաստանում: Հայաստանում սովորության իրավունքը պատմաքաղաքական զանազան պատճառների ուժով գոյատևեց շատ երկար: Հայաստանի բնակչությունն ընդհուպ մինչև արաբական ներխուժումը գերազանցապես միաէթնիկ էր: Այդ պայմաններում չգրված սովորության իրավունքն արդյունավետորեն կատարում էր իր կարգավորիչ դերը: Իրավա-

կան սովորույթները միատեսակ ընկալվում և կատարվում էին: Այդ պատճառով Հայաստանում չգարգացավ գրի առնված իրավունքը: Սովորույթների հետ միասին կարգավորիչ նշանակություն են ունեցել հայ արքաների հրովարտականքը: Բայց քանի որ Արշակունիների օրոք թագավորական իշխանությունն արդեն ուժեղ չէր, աշխարհիկ օրենքներն այստեղ զարգացում չունեցան:

Իրավունքը քրիստոնեական Հայաստանում: Քրիստոնեության ընդունմամբ հայ եկեղեցին ձեռք բերեց լայն իրավասություն ոչ միայն զուտ եկեղեցական-կրոնական, այլ նաև աշխարհիկ հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ: Դրան նպաստում էր պետության թուլությունը: Հայ եկեղեցին, ի տարբերություն հայկական պետության, միշտ եղել է խիստ կենտրոնացված: Այս պայմաններում Հայաստանում սկսեց ձևավորվել և զարգանալ կանոնական իրավունքը:

Եկեղեցական ժողովներում սահմանվում էին հատուկ խրատներ, կարգեր, հրահանգներ, որոնք պարտադիր էին քրիստոնեական համայնքների համար: Դրանք կոչվում էին կանոններ: «Կանոն» բառը հունարեն է, որը նշանակում է եղեգի ցողուն, ուղիղ փայտ, սահմանագիծ: Քրիստոնեության ընդունմամբ սովորությանին իրավունքի դերը սկսեց նվազել: Օրինակ՝ ամուսնական հարաբերությունների ոլորտում եկեղեցական կանոններն արգելեցին գրեթե բոլոր սովորությանին նորմերը:

Հայ միջնադարյան կանոնական իրավունքն ամփոփված է «**Կանոնագիրք հայոց**» ժողովածուի մեջ: Կանոնագիրքն առաջին անգամ կազմել է Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսը VIII դարում: Հետագայում այն հարստացել է նոր կանոններով: Օրինակ՝ 1130-ական թթ. Դավիթ Վարդապետը գրում է իր «Կանոնախումբը», որն անվանում են **Ալավիկի որդի Դավթի կանոնագիրք**:

Քրիստոնեության ընդունմամբ հայկական իրավունքին բնորոշ է դառնում օտարերկրյա աշխարհիկ օյենքների փոխառումը: Դրան հատկապես նպաստեց պետականության կորուստը V դարում, ինչի հետևանքով հայկական աշխարհիկ գրված օրենքներ չստեղծվեցին: Այս ժամանակ Հայաստանը փոխառեց **Մովսիսական օրենքները**, որոնք Հայաստան են ներմուծվել Հին Կտակարանի միջոցով՝ Մովսեսին վերագրվող առաջին հինգ գրքերում: Հայկական եկեղեցին դրանք կիրառում էր այն չափով, ինչ չափով չէին հակասում քրիստոնեության գաղափարներին: Փոխառվեց նաև «**Ասորա-հռոմեական**» դատաստանագիրքը, որը հայտնի է իր ասորական, հայկական և արաբական թարգմանություններով: Բացի փոխառումից, նվաճողները Հայաստանում գործադրում էին իրենց իրավունքը, օրինակ՝ հռոմեաբյուզանդական օրենքները:

Իրավունքը Հայաստանում IX-XIII դդ.: Այս շրջանում ի հայտ են գալիս միջնադարյան հայ իրավունքի երկու հիմնական աղբյուրները՝ հայ իրավական մտքի ականավոր հուշարձանները՝ **Մ. Գոշի Դատաստանագիրքը** (1184 թ.), իսկ Կիլիկիայի Հայաստանում՝ **Ս. Սպարապետի Դատաստանագիրքը** (1265 թ.):

Մ. Գոշի «Գիրք դատաստանին» առաջին աշխարհիկ օրենքների ժողովածուն էր: Գոշը Դատաստանագրքի նախաբանում նշել է դրա ստեղծման անհրաժեշտության 12 պատճառները: Մ. Գոշի դարաշրջանում Հայաստանն արդեն միաէթնիկ չէր: Մյուս կողմից՝ հասարակական կյանքը որոշակի շարժման էր ապրել, որի պատճառով սովորույթները մասամբ «արժեզրկվել» էին: Այս պայմաններում հենց Գոշը ստեղծեց իր «Գիրք դատաստանին»:

Հայաստանի քաղաքական դրությունը և իրավունքը XIV-XVIII դդ.: Հայկական միջնադարյան իրավունքը, որը բուռն զարգացում էր ապրում, քայքայիչ հարվածի ենթարկվեց մոնղոլների արշավանքների (XIII դ.), իսկ այնուհետ՝ պարսկական ու թուրքական գերիշխանության հաստատման հետևանքով: Հայկական անկախ պետականությունն անհետացավ պատմական թատերաբեմից: Հանրային բնույթ ունեցող հարաբերությունների ոլորտում տիրապետում էին շարիաթի նորմերը: Հայկական իրավունքը շարունակում էր իր գործողությունը հայկական համայնքների սահմաններում և միայն ընտանեկան, ժառանգական ու մի շարք այլ ոլորտներում: Այս պայմաններում հայոց իրավունքի զարգացումը դանդաղեց:

Հայրենիքում չունենալով ամուր քաղաքական հիմքեր՝ հայ իրավունքը յուրահատուկ զարգացում ապրեց հայկական գաղթավայրերում: Այսպես՝ Լեհաստանի հայ համայնքը երկար պայքարի շնորհիվ հասավ ներքին ինքնավարության: Հայերը, Մ. Գոշի «Գիրք դատաստան»-ին հարմարեցնելով տեղի և ժամանակի պայմաններին, քարգմանեցին լատիներեն (այնուհետև՝ լեհերեն): Լեհական Սիգիզմունդ Մեծ քազավորը 1519 թ. հաստատեց այն: **Լեհահայոց դատաստանագիրքը** կիրառվում էր Լվովի հայկական համայնքի դատարաններում մինչև XVIII դ.:

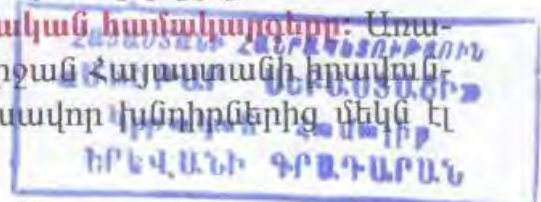
1746 թ. Աստրախանի հայերը ռուսական կայսրից իրավունք ստացան դատվել իրենց օրենքներով և սովորույթներով: Այդ պահանջումների բավարարման համար էլ ստեղծվեց **Աստրախանի հայերի դատաստանագիրքը**: Այն օգտագործվել է նաև Հարավային Ռուսաստանի այլ հայկական գաղթօջախներում:

Ուշմիջնադարյան հայկական պետաիրավական միտքը: XVIII դ. երկրորդ կեսին անտանելի սոցիալական քաղաքականությունը՝ բարձրացված օրենքի աստիճանի, չքողարկված կրոնական խտրականությունը հայ ժողովրդին հասցրել էին ծանր վիճակի: Հայ ժողովրդի ազատագրման հիմնահարցի լուծմանն էր ուղղված նաև ուշ միջնադարի հայ քաղաքական-իրավական միտքը, մասնավորապես՝ Շ. Շահամիրյանի «**Որոգայթ փառացը**» (XVIII դ.): Վերջինը՝ որպես հայ ազգային-ազատագրական շարժման կազմակերպման իրավական կառուցակարգի նախագիծ, ունի նաև 521 հոդվածից բաղկացած օրենսդրական բաժին՝ ազատագրված Հայաստանի օրենքների նախագիծ:

Իրավական կարգավորումը Հայաստանում XIX դ.: Ռուսաստանին միացվելուց հետո կայսերական իրավունքի գործողությունն աստիճանաբար տարածվեց Արևելյան Հայաստանում: Իսկ Արևմտյան Հայաստանը, չնայած Եվրոպայի առաջադիմական գործընթացներին, շարունակում էր իր գոյությունը որպես հետամնաց պրովինցիա՝ Թուրքիայի իշխանության ներքո:

1863 թ. Թուրքիան օտարերկրյա պետությունների և հայ համայնքի ճնշման տակ հաստատեց Հայ ազգային ժողովի կողմից ընդունված «**Հայոց ազգային սահմանադրությունը**»: Այն, չնայած իր անվանմանը, ոչ թե սահմանադրություն էր, այլ հայկական համայնքի ներքին ինքնավարության կանոնադրություն: Այդ ակտը գործեց մինչև 1896 թ. Արդուլ Համիդի կազմակերպած ջարդերը: Նրա գործողությունը վերականգնվեց 1908 թ.՝ երիտթուրքերի հեղաշրջումից հետո: 1915 թ. Հայոց եղեռնի օրերին «Ազգային սահմանադրությունը» վերջնականապես արգելվեց:

Առաջին և երկրորդ հանրապետությունների իրավական համակարգերը: Առաջին հանրապետության հռչակումը նշանավորեց նոր շրջան Հայաստանի իրավունքի զարգացման մեջ: Առաջին հանրապետության գլխավոր փոփոխությունից մեկն էլ

իրավական համակարգի կառուցումն էր, անհրաժեշտ օրենքների մշակումն ու ընդունումը: Այդ դժվարին տարիներին ընդունվել և գործել են բազմաթիվ նորմատիվ իրավական ակտեր, որոնք կրում էին նաև հիմնադիր, սահմանադիր բնույթ: Սակայն ծանր պայմաններում նոր ձևավորված իրավական կարգավորումը, հանրապետական կարգերը, խորհրդարանականությունը չունեցան իրենց բնականոն պատմական զարգացումը, որովհետև ընդհատվեցին բուլշևիկյան ամբողջատիրության և դրան համապատասխանող իրավական կարգավորման հաստատմամբ: Ամբողջատիրական իրավունքի ելակետային սկզբունքները պայմանավորված էին մարքս-լենինյան ուսմունքով, որն իրավունքը դիտում էր գործիք մի դասակարգի ձեռքին մյուսին ճնշելու համար:

Ամբողջատիրությունն ինքնին նշանակում է անհատի իրավունքների, քաղաքացիական հասարակության անկախության բացասում: Սակայն Երկրորդ հանրապետության իրավական զարգացման արդյունք են նաև իրավաբանական կրթության, իրավագիտության զարգացումը, որոնք հետագայում նախադրյալ հանդիսացան Երրորդ հանրապետության իրավական զարգացման համար: Վերջինն իրենից ներկայացնում է իրավական կարգավորման նոր տեսակ և արտացոլում է անցումն ամբողջատիրությունից քաղաքացիական հասարակության ու ինքնիշխան, իրավական, ժողովրդավարական պետության:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ պայմաններով առաջացավ իրավունքը:
2. Որո՞նք են իրավունքի առաջացման պայմանական չեները:
3. Ո՞րն էր Հին Հայաստանի հիմնական իրավական կարգավորիչը և ինչո՞ւ:
4. Ի՞նչ է կանոնական իրավունքը:
5. Ե՞րբ և ինչո՞ւ հայերը փոխառեցին օտարերկրյա աշխարհիկ օրենքները:
6. Ի՞նչ փոփոխություններ կրեց հայկական իրավունքը XVI-XVIII դդ.:
7. Ինչպիսի՞ն էր Առաջին հանրապետության իրավական համակարգը:
8. Ինչպիսի՞ն էր Երկրորդ հանրապետության իրավական համակարգը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի քաշիմամբ պարտադրված զեկուցումներ հեղուկալեռնալեռնով. «Մ. Գոշի դատաստանագրքի ստեղծման պայմանները», «Մ. Գոշի դատաստանագրքի աշխարհիկ օրենքները», «Մ. Գոշի դատաստանագրքի» դատավարական օրենքները, «Մ. Գունդսարի դատաստանագիրքը», «Մարդու իրավունքները «Որոգայթ փառաց»-ում, «Հայաստանի կառավարման չեն ըստ «Որոգայթ փառաց»-ի:

ԴԱՍ 5. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԻ ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Հասարակական նորմերը՝ որպես կարգավորիչներ, ունեն երկու ձև՝ բանավոր և գրավոր: Բանավոր նորմերը գտնվում են մարդկանց գիտակցության մեջ: Օրինակ՝ հարսանեկան սովորույթներն ամրագրված չեն ինչ-որ ձևում: Այդ նորմ-սովորույթները փոխանցվում են սերնդից սերունդ դաստիարակության միջոցով: Այդպիսով՝ սոցիալական նորմերի մի մասի գոյության ձևը բանավոր, չգրված ձևն է: Սակայն կան նորմեր, որոնք իրենց արտաքին արտահայտությունն են գտնում գրավոր փաստաթղթերում: Օրինակ՝ Հայ առաքելական եկեղեցու կանոնական նորմերն ամրագրված են «Հայոց կանոնագիրք» ժողովածուի մեջ: Իսկ որոշնք են իրավունքի նորմերի գոյության ձևերը:

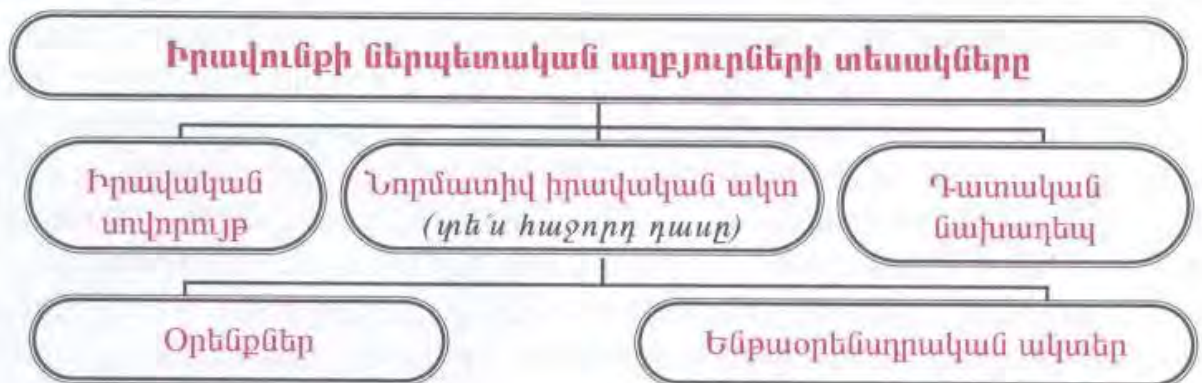
Իրավունքի նորմերի գոյության և ամրագրման ձևերը կոչվում են իրավունքի աղբյուր: Սոցիալական շատ նորմեր (օրինակ՝ բարոյական) հիմնականում ձևով որոշակի չեն, այլ գործում են գիտակցության մեջ գտնվող նորմ-սկզբունքների տեսքով: Վերջիններս շատ ավելի ընդհանուր են և զուրկ որոշակիությունից: Օրինակ՝ թե ինչպես պետք է մատուցվի հարգանքը քաղաքացիական շիրիմներին՝ դրանց այցելողների կողմից, որևէ կերպ կարգավորած չէ: Մի շարք սոցիալական նորմեր կարգավորում են այդ հարաբերությունները, սակայն դրանք ամրագրված չեն ինչ-որ ձևում, ուստի և դրանք շատ դեպքերում անորոշ են ու տարբերեցելի: Շիրիմին այցելողներն իրենց հարգանքը կարող են մատուցել ցանկացած՝ իրենց կողմից նախընտրված վարքագծով: Մինչդեռ հայրենիքի ազատության և անկախության մարտերում զոհված մարտիկների հուշարձաններին և շիրիմներին պսակ դնելու համար կա զինվորական հարգանքի մատուցման հատուկ կարգ: Այդ կարգն ամրագրված է նյութական ձևում՝ օրենքում: Միաժամանակ այն որոշակի է, որովհետև սահմանում է, թե երբ, ում հրամանով, ով և ինչպես է պսակ դնում նշված հուշարձաններին և շիրիմներին: Օրենքով ամրագրված այդ կարգը հետևյալն է. «Մոտենալով հուշարձանին (շիրիմին)՝ պատվիրակությունը պսակը վար է դնում և մեկ րոպե լռությամբ հարգում զոհվածների հիշատակը: Նվազախումբը դադարեցնում է նվազը: Լռության րոպեն անցնելուց հետո նվազախումբը կատարում է ՀՀ պետական օրհներգը: Օրհներգի ավարտից հետո պսակ դնող պատվիրակությունը հեռանում է հուշարձանից (շիրիմից) և դեմքով կանգնում դեպի անցնող պահակախումբը, իսկ պատվո պահակախումբը պահակապետի հրամանով երթային շարասյուն է կազմում և հանդիսավոր երթով նվազախմբի հնչյունների ներքո անցնում է հուշարձանի (շիրիմի) և պսակ դնող անձանց կողքով»:

Իրավունքի աղբյուրն այն ձևն է, որով պաշտոնապես դրսևորվում, ամրագրվում են իրավական նորմերը, և որից մենք գիտելիքներ ենք քաղում, իմանում ենք իրավունքի նորմերի բովանդակության մասին:

Արդի աշխարհում ներպետական իրավունքի հիմնական ձևեր կամ աղբյուրներ են համարվում օրենքները և այլ նորմատիվ իրավական ակտերը, դատական նախադեպերը, իրավական սովորույթները, միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքները և միջազգային պայմանագրերը, կրոնական աղբյուրները՝ «սուրբ գրքերը», «տրակտատները», կանոնական իրավունքը: Օրինակ՝ արաբական և մի շարք այլ երկրներում իրավունքի տարածված աղբյուր է համարվում նաև մահմեդական իրավունքը: Այն անվանում են «Շարի» կամ «Շարիաթ»: Մահմեդական իրավունքը սահմանում է, թե ինչպես պետք է վարվի մահմեդականը՝ կրոնին համապատասխան:

Հայաստանում, բացի միջազգային իրավունքից, իրավունքի հիմնական աղբյուրը նորմատիվ իրավական ակտն է:

2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹԸ

Սովորույթը երկար ժամանակ փաստական կիրառման հետևանքով ձևավորված վարքագծի կանոն է: Պետության կողմից որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորման միջոց ճանաչված սովորույթը կոչվում է իրավական: Այսինքն՝ այն իրավունքի աղբյուր է: Չարգացման որոշակի փուլում սովորույթների մի մասը ձեռք է բերում գրված ձև: Այդ դեպքում կարիք չկար ամեն անգամ դատարանում ապացուցել նաև սովորույթի գոյության փաստը: Պետական իրավաստեղծագործության առաջին պլան մղվելուց հետո սովորութային իրավունքի նշանակալի մասը կլանվում է օրենսդրության կողմից: Վերջապես՝ սովորույթների զգալի մասը շարունակում է գործել որպես իրավական կարգավորիչ, ճիշտ է՝ շատ նեղ ոլորտում:

Արդի Հայաստանում, օրինակ՝ այդպիսին է քաղաքացիական ոլորտը, որտեղ գործարար շրջանառության սովորույթներն օրենքը ճանաչել է իրավունքի աղբյուր: Քաղաքացիական հարաբերությունների ոլորտն այնքան լայն, բազմակողմ և հարուստ է, որ այն չի կարող ընդգրկվել և կարգավորվել գործող նորմատիվ իրավական ակտերով: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ օրենքը սահմանում է, այն դեպքերում, երբ քաղաքացիական հարաբերություններն ուղղակիորեն կարգավորված չեն օրենքով կամ կողմերի միջև կնքված պայմանագրով, դատարանն այդ հարաբերությունների նկատմամբ կիրառում է գործարար շրջանառության սովորույթը (իհարկե, դրանց առկայության դեպքում): Այսպիսով՝ քաղաքացիական վեճը լուծե-

լիս դատարանն իրավունք ունի կիրառելու գործարար շրջանառության սովորույթը որպես իրավունքի նորմ: Սակայն օրենքը սահմանում է վերապահում. օրենսդրության պարտադիր դրույթներին կամ պայմանագրին հակասող գործարար շրջանառության սովորույթները չեն կիրառվում:

Գործարար շրջանառության սովորույթ է համարվում ձեռնարկատիրական գործունեության որևէ բնագավառում ձևավորված և լայնորեն կիրառվող՝ օրենսդրությամբ չնախատեսված վարքագծի կանոնը անկախ դրա՝ որևէ փաստաթղթում ամրագրման հանգամանքից: Հայաստանում գործարար շրջանառության սովորույթները նոր-նոր ձևավորվում են: Դրանց կիրառման ոլորտն առայժմ հիմնականում սահմանափակված է արտաքին առևտրական գործարքներով: Շուկայական հարաբերությունների հետագա զարգացումն անպայման կձևավորի գործարար շրջանառության սովորույթների համակարգը:

3. ԴԱՏԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԵԱՅԸ

Աշխարհի մի շարք երկրներում իրավունքի աղբյուր է դատական նախադեպը: **Նախադեպը կոնկրետ իրավաբանական գործով այն դատական որոշումն է, որին պետությունը տալիս է համապարտադիր նշանակություն:** Դատական նախադեպի էությունն այն է, որ դատարանի՝ կոնկրետ գործով նախկինում կայացրած որոշումն ունի իրավաբանական նորմի ուժ հետագայում նման գործեր լուծելիս: Այն՝ որպես իրավունքի աղբյուր, բնորոշ է անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգի երկրներին, օրինակ՝ ԱՄՆ, Անգլիա:

Նախադեպային համակարգի գործողության պայմանը նախադեպերի մասին տեղեկատվության աղբյուրների՝ դատական հաշվետվությունների առկայությունն է: Նախադեպային համակարգի պայմաններում դատարանը ձեռք է բերում հատուկ դեր իրավունքի ձևավորման ու զարգացման մեջ: Եթե մայրցամաքային Եվրոպայում և մեզ մոտ դատարանները միայն կիրառում են իրավունքի նորմերը (օրենքները), ապա Անգլիայում, ԱՄՆ-ում դատարանը, որոշում կայացնելով, միաժամանակ իրավունք է ստեղծում: Օրինակ՝ 1966 թ. ԱՄՆ-ի գերագույն դատարանը «Միրանդան ընդդեմ Արիզոնայի» դատավարության ժամանակ ընդունեց որոշում, ըստ որի իրավապահ մարմինները որևէ անձի ձերբակալելիս կամ նրան կալանքի վերցնելիս պարտավոր են տեղյակ պահել վերջինիս հետևյալ իրավունքների մասին.

- 1) Անձը կարող է լռել:
- 2) Անձի յուրաքանչյուր խոսք դատարանում կարող է գործել ի վնաս նրա:
- 3) Անձը կարող է փաստաբան ունենալ, իսկ եթե վճարունակ չէ, ապա նրա համար կարող է փաստաբան վարձվել պետության հաշվին:

Որպեսզի մեր երկրում, օրինակ՝ ոստիկանությունն այդ կերպ գործի, դա պետք է սահմանվի օրենքով:

4. ՄԵԶԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Բացի ազգային իրավունքից, ներպետական հասարակական հարաբերությունների կարգավորման աղբյուր կարող են լինել նաև միջազգային պայմանագրերը: XX դարում տեղի ունեցած գործընթացները հանգեցրին նրան, որ միջազգային

իրավունքը կարգավորիչ նշանակություն ունեցավ ոչ միայն պետությունների միջև արտաքին քաղաքական հարաբերությունների կարգավորման համար, այլև յուրաքանչյուր պետության ներքին կյանքի կարգավորման համար: Այլ կերպ ասած, արդի միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքները և նորմերը, պետությունների միջև կնքված երկկողմանի և բազմակողմանի պայմանագրերը ներպետական օրենսդրության կողմից ճանաչվում են որպես ազգային իրավունքի համակարգի բաղկացուցիչ մաս, այսինքն՝ ներպետական հասարակական հարաբերությունների կարգավորման աղբյուր:

Յուրաքանչյուր վավերացված միջազգային պայմանագիր պարտադիր է մասնակից պետության համար և պետք է նրա կողմից բարեխիղճ կատարվի: Սահմանադրությունը, ՀՀ վավերացված միջազգային պայմանագրերը ճանաչելով հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մաս, առաջնությունը, ի համեմատ իրավունքի ներպետական աղբյուրների, տալիս է միջազգային պայմանագրերին: Նմանօրինակ նորմեր ամրագրված են աշխարհի բազում երկրների սահմանադրություններում: Մասնավորապես, ԳԴՀ-ի հիմնական օրենքի 25-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Միջազգային իրավունքի ընդհանուր նորմերը համարվում են Դաշնության իրավունքի բաղկացուցիչ մասը: Դրանք առաջնայնություն ունեն օրենքների նկատմամբ և անմիջականորեն առաջացնում են իրավունքներ ու պարտականություններ դաշնային տարածքի բնակիչների համար»:

ՀՀ Սահմանադրության դրույթներին համապատասխան ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը ևս ամրագրում է միջազգային պայմանագրերի առաջնայնության սկզբունքը: Այդ սկզբունքն օրենսգրքում վերարտադրված է երկու առանձին կանոնների տեսքով:

Առաջին. ՀՀ միջազգային պայմանագրերը քաղաքացիական հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվում են անմիջականորեն, բացի այն դեպքերից, երբ միջազգային պայմանագրից բխում է, որ դրա կիրառման համար պահանջվում է ներպետական ակտի հրատարակում:

Երկրորդ. եթե ՀՀ միջազգային պայմանագրով սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են քաղաքացիական օրենսդրությամբ և այլ իրավական ակտերով, ապա կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ չեղերով գոյություն ունեն սոցիալական նորմերը:
2. Ի՞նչ է իրավունքի աղբյուրը:
3. Որո՞նք են արդի իրավունքի աղբյուրները:
4. Որո՞նք են իրավունքի ներպետական աղբյուրները Հայաստանում:
5. Ի՞նչ է իրավական սովորույթը:
6. Ի՞նչ է դատական նախադեպը:
7. Ո՞րն է դատական նախադեպի և նորմատիվ ակտի տարբերությունը:
8. Ինչպե՞ս է գործում միջազգային իրավունքը Հայաստանի իրավական համակարգում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք զեկուցում «Իրանի Իսլամական Հանրապետության իրավական համակարգը» թեմայով:

ԴԱՍ 6. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏ

1. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏ. ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Նորմատիվ իրավական ակտն իրավասու պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի իրավաստեղծման արդյունքում կամ հանրաքվեի միջոցով ընդունված պաշտոնական փաստաթուղթ է, որը բովանդակում է իրավունքի նորմեր: Այն իրավունքի աղբյուրի առավել կարևոր և հիմնական տարատեսակն է: Օրինակ՝ մեր իրավական համակարգում իրավունքի այլ աղբյուրները համընդհանուր նշանակություն չունեն: Դրանք, որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ, խաղում են մասնավոր, օժանդակ կամ լրացուցիչ դեր:

Նորմատիվ իրավական ակտն իրավաստեղծագործության արդյունք է: Այն ստեղծվում է պետության իրավասու մարմինների կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների (այսուհետև՝ հանրային մարմիններ) իրավաստեղծ գործունեության կամ համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքով: Այդ ակտը պաշտոնական փաստաթուղթ է, որն ունի պարտադիր հատկանիշներ՝ ակտի անունը (օրենք, հրամանագիր), ակտն ընդունող մարմնի անվանումը (խորհրդարան, նախագահ և այլն):

Նորմատիվ իրավական ակտում պարունակվում են միայն իրավունքի նորմեր: Այդ պատճառով նորմատիվ իրավական ակտերն անհրաժեշտ է տարբերել մնացած իրավական ակտերից՝ անհատական (ոչ նորմատիվ), որոնք իրավունքի աղբյուրներ չեն: Նորմատիվ իրավական ակտերում իրավունքի նորմերը խմբավորվում են ըստ որոշակի կառուցվածքային համակարգի՝ բաժիններ, գլուխներ, հոդվածներ: Նորմատիվ ակտերի կարևոր կարգավորիչ դերը նկատի ունենալով՝ դրանք օրենքով սահմանված կարգով ենթակա են պետական գրանցման: Հայաստանում այդ գրանցումն իրականացնում է արդարադատության նախարարությունը:

Նորմատիվ իրավական ակտերի տեսակները: Նորմատիվ ակտերը կազմում են միասնական ստորակարգված համակարգ, որի վերին աստիճանին գտնվում է օրենքը: Այդպիսով՝ ըստ իրավաբանական ուժի՝ նորմատիվ ակտերը բաժանվում են **օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի:**

2. ՕՐԵՆՔՆԵՐ. ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Օրենքն օրենսդիր իշխանության մարմնի՝ խորհրդարանի կողմից հատուկ կարգով կամ համաժողովրդական հանրաքվեի միջոցով ընդունված նորմատիվ ակտն է, որ կարգավորում է կարևորագույն նշանակություն ունեցող հասարակական հարաբերությունները և ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ:

Օրենքն ընդունվում է կամ օրենսդիր մարմնի՝ Ազգային ժողովի, կամ հանրաքվեի միջոցով: Երկու դեպքում էլ օրենքն անցնում է նախապատրաստման և ընդունման հատուկ կարգ, որը սահմանված է օրենքով (*տե՛ս հաջորդ դասը*):

Օրենքն օժտված է բարձրագույն իրավաբանական ուժով: Դա նշանակում է, որ պետությունը պետք է երաշխավորի օրենքների գերակայությունը: Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն: Օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը: Այլ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և օրենքներին: Օրենքներն ունեն գերակայություն, այսինքն՝ հանրապետության նախագա-

հի, կառավարության և այլ պետական մարմինների ընդունած ակտերը պետք է համապատասխանեն օրենքներին, ընդունվում են ի կատարումն օրենքների:

Օրենքը կարգավորում է կարևոր, հիմնական հասարակական հարաբերությունները: Սահմանադրությունը, ավելի կոնկրետացնելով օրենքի այս հատկանիշը, սահմանում է, որ բացառապես օրենքներով են սահմանվում՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն իրականացնելու և պաշտպանելու պայմանները և կարգը, նրանց իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները, նրանց պարտականությունները, ինչպես նաև պատասխանատվության տեսակները, չափերը, պատասխանատվության ենթարկելու կարգը, հարկադրանքի միջոցներն ու դրանք կիրառելու կարգը և բազմաթիվ այլ հարցեր:

Օրենքը պետք է արտահայտի իրավունքի գաղափարը, ժողովրդի կամքն ու շահերը: Օրենքներն իրենց բովանդակությամբ պետք է համապատասխանեն արդարությանը, ազատությանը, իրավահավասարությանը, մարդասիրությանը: Հակառակ դեպքում դրանք ոչ իրավական օրենքներ են: Իրավական պետությունում կան բազմաթիվ ընթացակարգեր, որոնք երաշխիք են օրենքների իրավականությունն ապահովելու համար: Օրինակ՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը: Անհատը և հասարակական միավորումները պետք է հնարավորություն ունենան հասնելու ոչ իրավական օրենքները և այլ ակտերն անվավեր ճանաչելուն:

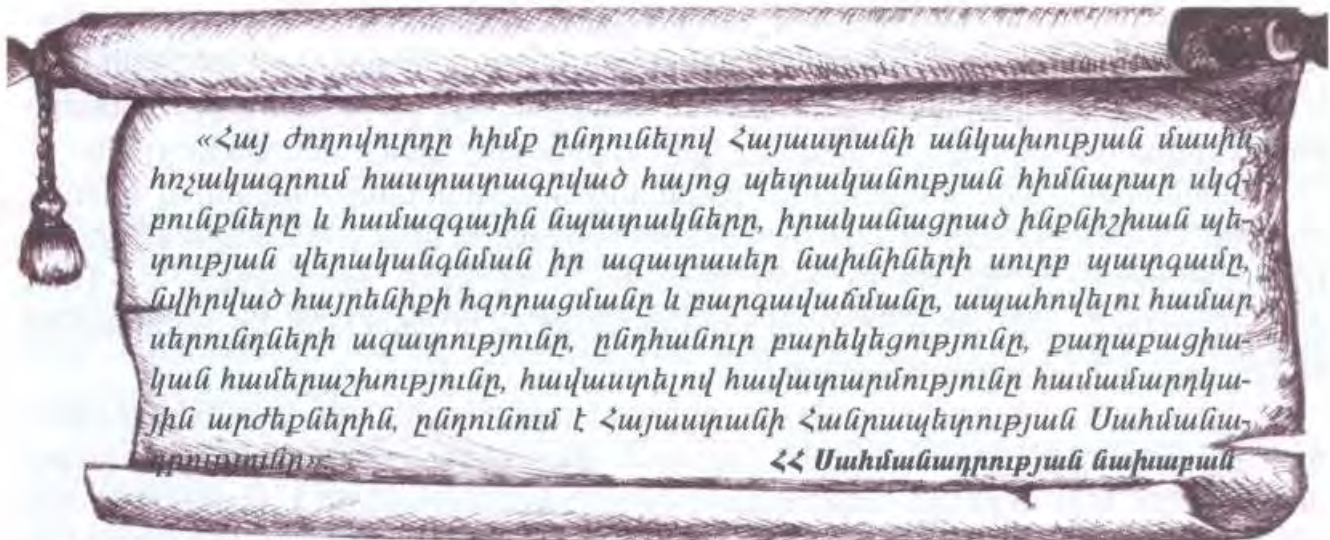
Օրենքի տեսակներն են Սահմանադրությունը, օրենսգրքերը և ընթացիկ օրենքները: Սահմանադրությունը պետության հիմնական օրենքն է: **Օրենսգիրքը** միասնական, համակարգված, ամբողջական, ներքուստ համաձայնեցված անմիջական գործողության օրենք է, որը կարգավորում է որևէ ոլորտի հասարակական հարաբերությունները: Օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը: Այլ օրենքներում և նորմատիվ այլ ակտերում պարունակվող քաղաքացիական իրավունքի նորմերը պետք է համապատասխանեն քաղաքացիական օրենսգրքին: Այլ նորմատիվ իրավական ակտերի՝ օրենսգրքին հակասելու դեպքում կիրառվում է օրենսգիրքը: **Ընթացիկ օրենքներում** պարունակվող իրավունքի նորմերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և համապատասխան ոլորտի օրենսգրքին:

3. ՄԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ

Իրականացնելով մեր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը՝ հզորացնել ու բարգավաճ դարձնել հայրենիքը, ապահովել սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը և քաղաքացիական համերաշխությունը, Հայաստանի ժողովուրդը 1995 թ. հուլիսի 5-ին հանրաքվեի միջոցով ընդունեց ՀՀ Սահմանադրությունը, որը փոփոխությունների է ենթարկվել 2005 թ.:

Սահմանադրությունը մեր պետության ու հասարակության հիմնական օրենքն է, որն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, ամրագրում է հասարակական և պետական կարգերի հիմնական սկզբունքները, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները, ազատությունները և պարտականությունները, ինչպես նաև պետական իշխանության մարմինների համակարգը:

Սահմանադրությունը հիմնական օրենքն է կամ օրենքների օրենքը, որն ունի հիմնադիր, հիմնարար բնույթ: Այն կարելի է համարել հասարակական պայմանագիր, որն արտահայտում է ժողովրդի բարձրագույն կամքը:

Պետության, քաղաքացիական հասարակության և մարդու ազատության միջև հավասարակշռության հաստատումը Սահմանադրության ողջ իմաստն է: Սահմանադրությունը «հաշտեցնում է» մարդու իրավունքները, պետության իրավունքները և հասարակության իրավունքները՝ ապահովելով այդ երեքի շահերի համամասնությունը և հավասարակշռությունը՝ դրանով իսկ կանխելով բախումները:

Սահմանադրությունը գերակայող աղբյուր է իրավունքի բոլոր ճյուղերի համար: Օրինակ՝ ընտանեկան իրավունքի աղբյուրների աստիճանակարգության գագաթին վավերացված միջազգային պայմանագրերից հետո կանգնած է ՀՀ Սահմանադրությունը: Լինելով «օրենքների օրենքը»՝ այն պարունակում է նաև ընտանեկան հարաբերությունների կարգավորման հիմնարար սկզբունքներ և նորմեր: Օրինակ՝ Սահմանադրությունը հռչակում է, որ «Ամուսնական տարիքի հասած կինը և տղամարդն իրենց կամքի ազատ արտահայտությամբ ունեն ամուսնանալու ու ընտանիք կազմելու իրավունք: Ամուսնանալիս, ամուսնության ընթացքում, ամուսնալուծվելիս նրանք օգտվում են հավասար իրավունքներից»: Սահմանադրական այս դրույթներն ունեն բարձրագույն իրավաբանական ուժ այլ իրավական ակտերի նկատմամբ և գործում են անմիջականորեն:

4. ԵՆԹԱՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԱԿՏԵՐ

Ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտն օրենքով նախատեսված հանրային մարմինների՝ իրենց լիազորությունների շրջանակում ընդունած նորմատիվ ակտն է, որը հենվում է օրենքի վրա և չպետք է հակասի դրան:

Ենթաօրենսդրական ակտերն օժտված են ավելի ցածր իրավաբանական ուժով, քան օրենքները, նրանք խարսխվում են օրենքների իրավաբանական ուժի վրա և չեն կարող հակասել դրանց: Ենթաօրենսդրական ակտերը կոչված են կոնկրետացնելու օրենքների հիմնական, սկզբունքային դրույթները: Ենթաօրենսդրական ակտերը, որպես կանոն, գործադիր իշխանության զանազան մարմինների կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ակտերն են:

Ըստ հրապարակման սուբյեկտների և գործողության ոլորտների՝ ենթաօրենսդրական ակտերը լինում են.

1. Ընդհանուր ենթաօրենսդրական ակտեր: Սրանք այն նորմատիվ իրավական ակտերն են, որոնց գործողությունը տարածվում է երկրի տարածքի սահմաններում գտնվող բոլոր անձանց վրա: Իրավական կարգավորման համակարգում, ըստ

իրենց իրավաբանական ուժի և նշանակության, ընդհանուր ենթաօրենսդրական ակտերը հետևում են օրենքներին: Ընդհանուր ենթաօրենսդրական ակտերի թվին են պատկանում գործադիր իշխանության բարձրագույն (կենտրոնական) մարմինների նորմատիվ ակտերը, օրինակ՝ երկրի նախագահի կամ կառավարության:

Հանրապետության նախագահին իրավունք ունի ընդունել նորմատիվ հրամանագրեր՝ ՀՀ Սահմանադրության, այլ օրենքների հիման վրա, ի կատարումն դրանց: Կառավարությունն իրավունք ունի ընդունել նորմատիվ որոշումներ՝ ՀՀ Սահմանադրության, այլ օրենքների, հանրապետության նախագահի հրամանագրերի հիման վրա և ի կատարումն դրանց:

2. Տեղական ենթաօրենսդրական ակտեր: Սրանք տեղական ինքնակառավարման և գործադիր իշխանության տեղական մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերն են: Այս ակտերի գործողությունը սահմանափակված է նրանց ենթակա տարածքով: Տեղական ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերը պարտադիր են տվյալ տարածքում ապրող բոլոր անձանց համար:

3. Գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտեր: Գործադիր մարմինների որոշ կառուցվածքային ստորաբաժանումներ (նախարարություններ, գերատեսչություններ) ընդունում են գերատեսչական նորմատիվ ակտեր (հրամաններ, հրահանգներ): Դրանք ընդհանուր գործողության իրավական ակտեր են, սակայն տարածվում են միայն հասարակական հարաբերությունների սահմանափակ ոլորտի վրա (օրինակ՝ մաքսային, բանկային, տրանսպորտային և այլն):

4. Ներկազմակերպական (լոկալ) ենթաօրենսդրական ակտեր: Սրանք այնպիսի նորմատիվ իրավական ակտեր են, որոնք հրապարակվում են տարբեր կազմակերպությունների կողմից իրենց ներքին հարցերը կանոնակարգելու համար և տարածվում են այդ կազմակերպության անդամների վրա: Բարձր իրավաբանական ուժով օժտված նորմատիվ ակտերին համապատասխան ընդունված ներկազմակերպական նորմատիվ ակտերը կարգավորում են պետական և ոչ պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների (օրինակ՝ կուսակցությունների) գործունեության ընթացքում ծագող ամենատարբեր հարաբերությունները:

Ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի անհավասականության սկզբունքը: Ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի ենթահամակարգում գործում է անհավասականության սկզբունքը. ստորադաս պետական մարմինների իրավական ակտերը չպետք է հակասեն վերադաս մարմինների համապատասխան ակտերին: Հակառակ դեպքում գործում է վերադաս պետական մարմնի ակտը: Եթե ենթաօրենսդրական իրավական ակտը հակասում է համապատասխան օրենսգրքին կամ այլ օրենքներին, ապա կիրառվում է օրենսգիրքը կամ համապատասխան օրենքը:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է նորմատիվ իրավական ակտը:
2. Ի՞նչ է օրենքը և որո՞նք են դրա հատկանիշները:
3. Ի՞նչ է նշանակում «օրենքն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ»:
4. Որո՞նք են օրենքների տեսակները:
5. Ի՞նչ նշանակություն ունի Սահմանադրությունն իրավունքի ճյուղերի համար:
6. Ի՞նչ է ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
7. Ի՞նչ սկզբունքով է կառուցված ենթաօրենսդրական ակտերի համակարգը:

ԴԱՍ 7. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

1. ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ

Օրենսդրական գործընթացի փուլերը: Օրենսդիր իշխանությունը մարմնավորում է Ազգային ժողովը, իսկ օրենքները, որոնց ընդունելու բացառիկ իրավագործությունը պատկանում է նրան, օժտված են գերակայությամբ: Այդ պատճառով հատուկ նշանակություն ունի օրենսդրական գործընթացն Ազգային ժողովում: Այդ գործընթացում առանձնացվում են մի քանի փուլեր, որոնցով անցնում է օրենքը, որպեսզի ձեռքբերի իրավաբանական ուժ:

1. Օրենսդրական նախաձեռնության փուլը: Օրենքների նախագծերը կարող են առաջադրվել կառավարության և Ազգային ժողովի պատգամավորների կողմից: Եթե օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակը պատգամավորն է, ապա նախագիծը ներկայացվում է Ազգային ժողովի նախագահին: Երկու օրվա ընթացքում խորհրդարանի նախագահն այն ուղարկում է կառավարություն և Ազգային ժողովի բոլոր հանձնաժողովներին՝ նշելով գլխադասային հանձնաժողովը: Գլխադասային է համարվում այն հանձնաժողովը, որը պատասխանատու է տվյալ նախագծում արծարծվող հարցերի համար:

Մեկ ամսվա ընթացքում կառավարությունը և գլխադասային հանձնաժողովը եզրակացություն են տալիս նախագծի վերաբերյալ: Եթե նախագծի ընդունումը կարող է ազդել բյուջեի վրա, ապա կառավարության եզրակացությունը պարտադիր է: Նախագծի մասին եզրակացությունները ստանալուց հետո խորհրդարանի նախագահը նախագիծն ու դրա մասին եզրակացությունները ներկայացնում է Ազգային ժողովի հերթական եռօրյա նիստին: Քվեարկության է դրվում նստաշրջանի օրակարգում օրենսդրական նախաձեռնությունն ընդգրկելու մասին հարցը: Չայների մեծամասնությունն ստանալով՝ այս նախագիծն ընդգրկվում է նստաշրջանի օրակարգում:

2. Օրինագծի քննարկման և ընդունման փուլ: Առնվազն երկու ընթերցմամբ նախագիծը քննարկվում է Ազգային ժողովի նիստում: Նախագծի 1-ին ընթերցման սկզբում զեկուցողը ներկայացնում է օրենքի նախագիծը: Չեկուցողը սովորաբար օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակն է: Եթե հեղինակը պատգամավորն է, ապա կառավարությունն ունի հարակից զեկուցման իրավունք: Իսկ եթե հեղինակը կառավարությունն է, ապա հիմնական զեկուցողի դերում հանդես է գալիս նրա ներկայացուցիչը, իսկ հարակից զեկուցողը գլխադասային հանձնաժողովն է: Սովորաբար նախագիծը ներկայացնելուն հաջորդում են պատգամավորների հարցումները և ելույթները: Վերջում եզրափակիչ խոսքով հանդես է գալիս զեկուցողը: Օրինագիծը կարող է անցնել նաև երրորդ ընթերցում:

Նման ընթացակարգն ապահովում է տարբեր քաղաքական, տնտեսական հայացքների բախումները, ժողովրդավարական ընթացակարգերի միջոցով խորհրդարանի մեծամասնության դիրքորոշումն արտահայտող օրենքների ընդունումը:

Օրենքի ընդունման փուլում օրինագիծն ամբողջությամբ դրվում է քվեարկության: Նախագիծն ընդունված է համարվում, երբ Ազգային ժողովի նիստին ներկա են պատգամավորների կեսից ավելին, և քվեարկությանը մասնակցող ներկաների մեծամասնությունը կողմ է քվեարկում:

3. Ընդունված օրենքի՝ ՀՀ նախագահի կողմից ստորագրման և հրապարակման փուլը: Օրենքն ուժի մեջ չի մտնում, քանի դեռ նախագահը չի ստորագրել և հրապար-

րակել այն: Նախագահը 21 օրվա ընթացքում կարող է այն ստորագրել կամ հետ ուղարկել Ազգային ժողով՝ իր դիտողություններով և առաջարկություններով: Եթե օրենքը հետ է ուղարկվում, ապա Ազգային ժողովը միայն քննարկում է նախագահի առաջարկություններն ու առաջարկությունները: Դրանց չընդունվելու դեպքում պատգամավորներն օրենքը մեկ անգամ ևս դնում են քվեարկության: Եվ եթե օրենքը կրկին ընդունվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ, ապա այն ուղարկվում է հետ՝ նախագահին: Այս դեպքում արդեն նա 5 օրվա ընթացքում պարտավոր է ստորագրել և հրապարակել օրենքը: Հրապարակվելուց հետո օրենքը մտնում է ուժի մեջ և սկսում է գործել:

Մտորումներ: Ի՞նչ եք կարծում, արդյոք օրենսդրական գործընթացն արհեստականորեն բարդացված չէ: Ո՞րն է դրա պատճառը՝ ձեր կարծիքով:

2. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ՄԵԿՆԱՔԱՆՈՒՄԸ

Օրենքների մեկնաբանումը գործունեություն է՝ ուղղված դրանցում ամրագրված իրավական նորմերի բովանդակության պարզաբանմանը: Մեկնաբանումն անհրաժեշտ է, որովհետև օրենքների դրույթներն ունեն վերացական բնույթ, դրանցում հաճախ օգտագործված են հատուկ եզրույթներ, երբեմն էլ տեքստն ունի թերություններ, այսինքն՝ պարզ չէ: Մեկնաբանման նպատակն է ճիշտ հասկանալ և միատեսակ կիրառել օրենքներում ամրագրված իրավական նորմերը:

Օրենքների մեկնաբանման տեսակները: Մեկնաբանումը լինում է պաշտոնական և ոչ պաշտոնական: **Պաշտոնական մեկնաբանումը** կատարում են օրենքով լիազորված պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք, և այն ունի իրավական հետևանքներ: Պաշտոնական մեկնաբանումը կատարվում է օրենքի դրույթների ամեն մի կիրառման կապակցությամբ: Սակայն անձինք իրավունք ունեն դիմելու լիազորված պետական մարմիններին պաշտոնական մեկնաբանում-պարզաբանում ստանալու համար: Դիմումի մեջ պետք է նշվի իրավական ակտի տեքստում հակասությունների, տարաբնույթ ընկալումների կամ այլ հարցերով պարզաբանում ստանալու անհրաժեշտության մասին՝ նշելով առաջադրված հարցերի իրավական հիմքերը: Պաշտոնական պարզաբանումները տրվում են դիմումն ստանալուն հաջորդող 15 օրվա ընթացքում: Նշված ժամկետում պարզաբանումը չստանալու դեպքում դիմող անձն իրավասու է իրավական ակտի պահանջներն իրականացնելիս առաջնորդվել իր ներկայացրած պարզաբանման տարբերակով:

Ոչ պաշտոնական մեկնաբանումը չունի պարտադիր նշանակություն, այլ կրում է խորհրդատվական բնույթ: Այդպիսի պարզաբանումներ կարող են տալ փաստաբանները, իրավաբանական ծառայություններ իրականացնող անձինք, գիտնականները:

Իրավական ակտերի (օրենքների) լեզվական մեկնաբանման կանոններ: Իրավական ակտերի լեզուն պետք է լինի պարզ, հստակ և մատչելի: Այդ ակտերում չի թույլատրվում հնացած և բազմիմաստ բառերի ու արտահայտությունների, պատկերավոր համեմատությունների, այլաբանությունների, չափազանցությունների, փոխաբերական իմաստով բառերի կամ արտահայտությունների, թաքնված ենթատեքստերի, ինչպես նաև անհարկի օտարալեզու տերմինների օգտագործումը:

Իրավական ակտում բազմիմաստ բառ օգտագործելու դեպքում պետք է սահման-

վի, քե՛ն որ իմաստով է օգտագործվում այն: Այս պահանջները պարտադիր են իրավական ակտերի տեքստերը կազմելիս և ընդունելիս: Սակայն իրականում այդ պահանջները կարող են խախտվել: Դրա համար իրավագիտության մեջ մշակվել և կիրառվում են իրավական ակտերի մեկնաբանման որոշակի եղանակներ և կանոններ:

Իրավական ակտերի նորմերի մեկնաբանման գործընթացում կարևոր է քերականական (լեզվական) եղանակը, որի կանոններից են՝

ա) իրավական ակտը մեկնաբանվում է դրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությամբ՝ հաշվի առնելով օրենքի պահանջները: Իրավական ակտի մեկնաբանությամբ չպետք է փոփոխվի դրա իմաստը:

բ) եթե իրավական ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է «և» կամ «ու» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է:

գ) եթե իրավական ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է միայն ստորակետներով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է:

դ) եթե իրավական ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է ստորակետներով, ինչպես նաև «և» կամ «ու» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է:

ե) եթե ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է «կամ» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար բավական է թվարկված պայմաններից առնվազն մեկի առկայությունը:

զ) եթե ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է ստորակետներով, ինչպես նաև «կամ» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար բավական է թվարկված պայմաններից առնվազն մեկի առկայությունը:

է) եթե ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է «ինչպես նաև» բառերով բաժանված պայմաններով, ապա «ինչպես նաև» բառերից հետո շարադրված պայմանները համարվում են մախկին պայմանների հետ չկապված պայմաններ:

Իրավական ակտերի մեկնաբանման այլ կանոններն ամրագրված են «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում (տե՛ս www.parliament.am կայք):

3. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՄԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

Օրենքների կենսագործման անհրաժեշտությունը: Օրենքներում ամրագրված իրավունքի նորմերն ընդունվում են, որպեսզի կարգավորեն հասարակական կյանքը, նպատակային ազդեն մարդկանց կամքի ու գիտակցության վրա՝ դրդելով նրանց դրսևորելու իրենց իրավաչափորեն:

Իրավունքի նորմերի կենսագործումը տեղի է ունենում, երբ մենք **պահպանում ենք** մեր վրա դրված արգելքները (օրինակ՝ չենք կատարում հանցանք), երբ մենք **կատարում ենք** մեր պարտականությունները, երբ մենք **օգտագործում ենք** մեր սուբյեկտիվ իրավունքները (օրինակ՝ մասնակցում ենք ընտրություններին):

«Օրենքների կիրառում» հասկացությունը: Պետության դերն իրավական կարգավորման գործընթացում չի ավարտվում արգելքների, պարտականությունների կամ սուբյեկտիվ իրավունքների սահմանմամբ: Այն իրականացնում է նաև օրենք-

ների կիրառում: Դա պետական գործունեության ձևերից մեկն է, երբ իրավասու մարմինը հանդես է գալիս պետության անունից՝ նրա լիազորությամբ: Օրինակ՝ իրավունքի կիրառման միջոցով վեր են հանվում իրավախախտումները, պատժվում են իրավախախտները և վերացվում են խախտման վնասակար հետևանքները:

Օրենքների (իրավունքի նորմերի) կիրառումը հանրային մարմնի իշխանական գործունեությունն է՝ ուղղված իրավունքի նորմերի կենսագործմանը՝ կոնկրետ կենսական դեպքերի և անհատական որոշակի անձանց նկատմամբ:

Իրավակիրառ գործունեության արդյունքն անհատական իրավական որոշման կայացումն է, որը վերաբերում է կոնկրետ կենսական դեպքին և հասցեագրվում է կոնկրետ անձանց: Օրինակ՝ դատավճռի կայացմամբ ավարտվում է պետական մարմինների գործունեությունը քրեական գործով, իսկ դատավճռով ընդունված որոշումը վերաբերում է հանցանք կատարած կոնկրետ անձին:

Օրենքների (իրավունքի) կիրառման փուլերը:

իրավունքի կիրառումը միասնական, բարդ գործընթաց է՝ կազմված զանազան փոխկապակցված հերթական գործողություններից:

1. Իրավաբանական գործի փաստացի հանգամանքների բացահայտում, վերլուծություն, հետազոտություն: Օրինակ՝ կատարված հանցավոր արարքի վերաբերյալ օրենքով սահմանված կարգով բոլոր տեղեկությունների հավաքում, ամրագրում և վերջապես վերլուծություն:

2. Հետազոտված փաստացի հանգամանքների նկատմամբ կիրառման ենթակա իրավունքի նորմի ընտրություն և վերլուծություն: Նախորդ փուլում հավաքած տեղեկություններն արհեստավարժ իրավաբանին հնարավորություն են տալիս միանգամից կատարել կիրառվելիք նորմի ընտրությունը:

3. Որոշման կայացում: Նախորդ երկու փուլերը նախապայմարաստում են այս փուլը՝ իրավասու մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից իշխանական բնույթ ունեցող որոշման ընդունումը և այն շահագրգիռ անձանց ու կազմակերպություններին հասցնելը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է օրենսդրական գործընթացը, և որո՞նք են դրա փուլերը:
2. Ովքե՞ր ունեն օրենսդրական նախաշեղծության իրավունք:
3. Ո՞վ է ստորագրում օրենքը և ինչպե՞ս:
4. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ օրենքի մեկնաբանումը:
5. Ինչո՞ւ են տարբերվում օրենքի մեկնաբանության պաշտոնական և ոչ պաշտոնական տեսակները:
6. Ինչպիսի՞ն պեղք է լինի իրավական ակտերի լեզուն:
7. Օրենքների լեզվական մեկնաբանության ի՞նչ կանոններ գիտեք:
8. Ի՞նչ է օրենքների կիրառումը, և որո՞նք են դրա փուլերը:

Գրավոր աշխատանք: ՀՀ Սահմանադրության որևէ հոդված փորձե՛ք ենթարկել քերականական (լեզվական) մեկնաբանման՝ դրանից բխեցնելով իրավական հետևանքներ:

ԴԱՍ 8. ԻՐԱՎԱՍԱՆՏՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԻՐԱՎԱԶԱՓ ՎԱՐՔԱԳԻԾ ԵՎ ԻՐԱՎԱՍԱՆՏՈՒՄ

Մարդկային վարքագիծը՝ արտահայտված խոսքով և արարքով, իրավական տեսանկյունից կարող է լինել դրական և բացասական: Եթե վարքագիծը չի հակասում իրավական կանոններին, ապա այն իրավաչափ է: **Իրավաչափ է այն վարքագիծը, որը համապատասխանում է իրավունքի նորմերով սահմանված իրավական պատվիրաններին, կարգադրագրերին:** Իրավական պատվիրաններից շեղվող վարքագիծը իրավախախտում է:

Իրավաչափ վարքագիծը հանրության համար օգտակար վարքագիծ է: Այն չի հակասում հասարակության նպատակներին: Որոշ դեպքերում իրավաչափ վարքագիծը կարող է հանրության համար չլինել օգտակար, սակայն բոլոր դեպքերում այն չպետք է լինի վնասակար, վտանգավոր: Հետևաբար, ըստ հանրության համար նշանակության աստիճանի՝ իրավաչափ վարքագիծը բաժանվում է **անհրաժեշտի** (օրինակ՝ բանակում ծառայելը), **ցանկալիի** (օրինակ՝ գիտական հայտնագործությունը), **թույլատրելիի** (օրինակ՝ ընտրել այլ դավանանք):

Եթե բնության օրենքները չգիտեն բացառություններ, ապա իրավաբանական օրենքները ենթադրում են իրենց դրույթների խախտում: Օրենսդիրը չի կարող բացառել այդպիսի խախտման հնարավորությունը: **Իրավախախտումն իրավագործունակ անձի մեղավոր վարքագիծն է, որը հակասում է իրավունքին, վնաս է պատճառում հասարակությանը, պետությանը, անհատին և հանգեցնում է իրավական պատասխանատվության:**

Իրավախախտումն իրավական նորմի պատվիրաններին, կարգադրագրերին հակասող վարքագիծ է: Խախտումը կարող է լինել արգելքների չպահպանում, պարտականությունների չկատարում, իրավունքների չարաշահում: Այդ արգելքները, պարտականությունները, իրավունքները պարզ, որոշակի կերպով նշված են օրենքներում, իրավունքի այլ աղբյուրներում կամ կնքված պայմանագրերում:

Իրավախախտումը վարքագիծ (արարք) է: Այն արտահայտվում է գործողությանը կամ անգործությանը: Իրավախախտում չեն կարող լինել մտքերը, զգացումները, դատողությունները, քանի դեռ դրանք չեն արտահայտվել մարդու ինչ-որ վարքագծով: **Գործողությունն ակտիվ վարքագիծ է:** Այն կարող է արտահայտվել նաև որոշակի խոսքերի արտահայտմամբ (վիրավորանքը, զրպարտությունը, կոչը՝ կատարել հակաիրավական արարքներ): **Անգործությունը** համարվում է իրավախախտում, եթե իրավունքի սուբյեկտը պետք է կատարեր իրավական նորմով նախատեսված որոշակի գործողություններ, սակայն չի կատարել (պաշտոնատար անձի անփութությունը, բժշկի կողմից հիվանդին օգնություն ցույց չտալը):

Իրավախախտում է անձի մեղավոր վարքագիծը: Իրավական իրադրություններում անձինք կանգնած են երկրնտրանքի առաջ: Անձն իր կամքով կարող է վարվել իրավաչափ կամ ոչ իրավաչափ: Եթե նա ընտրել է երկրորդ տարբերակը, առկա է իրավախախտում, որում անձն ունի մեղք: Եթե չկա մեղք, ուրեմն չկա իրավախախտում: **Մեղքն անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է սեփական վարքագծի և նրա հետևանքների նկատմամբ, որում արտացոլված են նրա բացասական և**

թեթևամիտ վերաբերմունքն իրավունքի, հասարակության և պետության շահերի, այլ անձանց իրավունքների նկատմամբ: Տարբերվում են մեղքի երկու ձև՝ դիտավորություն և անզգուշություն:

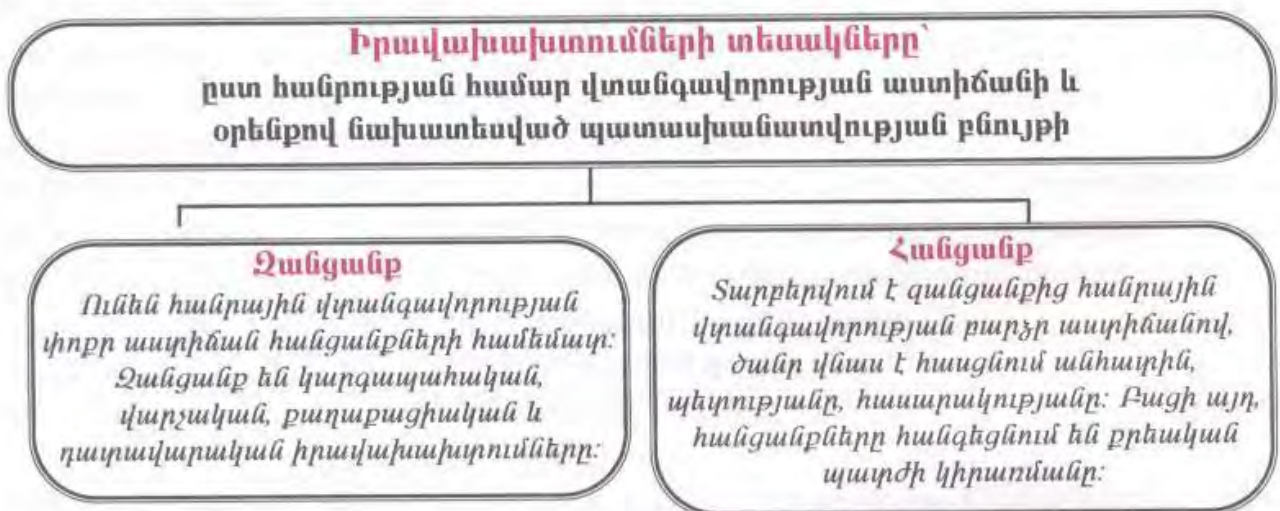

Դիտավորությունը մեղքի այն ձևն է, երբ իրավախախտում կատարած անձը նախատեսում և ցանկանում է հանրորեն վտանգավոր հետևանքի առաջացումը: Օրինակ՝ գողը նախատեսում է գողությունը և ցանկանալով կատարում է այն:

Անզգուշությունը՝ որպես մեղքի ձև, լինում է երկու տեսակի՝ ինքնավստահություն և անտարբերություն: Օրինակ՝ եթե վարորդը գիտակցաբար դուրս է գալիս երթևեկության տեխնիկապես անսարք մեքենայով՝ թեթևամտորեն հույս ունենալով խուսափել վթարից, բայց վթարը, այնուամենայնիվ, տեղի է ունենում, ապա առկա է մեղքն ինքնավստահության ձևով: Անտարբերությամբ պայմանավորված մեղքը տեղի ունի, երբ վարորդը մինչև երթևեկության դուրս գալը չի ստուգում մեքենայի տեխնիկական վիճակը, իսկ մեքենան իրականում անսարք էր, որի հետևանքով տեղի է ունենում ավտովթար:

Իրավախախտում է համարվում իրավագործունակ անձի արարքը: Իրավագործունակությունն օրենքով ճանաչված ընդունակությունն է գիտակցելու իր հակաիրավական արարքների նշանակությունը և դրանց համար իրավական պատասխանատվություն կրելը: Իրավագործունակ են ճանաչվում միայն մեղսունակ, որոշակի տարիքի հասած անձինք: Իրավագործունակության տարիքային և հոգեբանական առանձնահատկությունները տարբեր են իրավունքի զանազան ճյուղերում (*տե՛ս հաջորդ դասը*):

Իրավախախտումը հանրության համար վտանգավոր և վնասակար է: Հենց իր վտանգավորության ուժով է այն արգելվում պետության կողմից, օրենքով ճանաչվում իրավախախտում:

3. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Իրավական պատասխանատվությունն իրավախախտում կատարած անձի նկատմամբ օրենքով սահմանված կարգով կիրառվող պետական հարկադրանքի տեսակ է, որը նախատեսված է խախտված իրավական նորմի սանկցիայով: Այն

պետության արձագանքն է կատարված իրավախախտմանը: Պատասխանատվությունն արտահայտվում է մեղավորի պարսավանքով, նրա նկատմամբ որոշակի զրկանքներով, որոնք պետք է կրի մեղավոր իրավախախտն իր հասցրած վնասի դիմաց: Մեղավոր անձը չէր կրի դրանք, եթե չկատարեր իրավախախտում:

Իրավական պատասխանատվությունը հատուցում է իրավախախտման համար, որի անբարենպաստ հետևանքները կարող են լինել **անձնական** (օրինակ՝ ազատազրկում), **գույքային** (օրինակ՝ գույքի բռնագրավում, տուգանք), **կազմակերպական** (օրինակ՝ աշխատանքից ազատում), **հոգեբանական** (օրինակ՝ նախազգուշացում, նկատողություն):

Իրավական պատասխանատվության նպատակները և գործառույթները: Իրավական պատասխանատվությունը, անկախ նրա տեսակից, հետևում է երկու նպատակ. 1) **իրավակարգի պաշտպանությունը**, այսինքն՝ իրավունքի նորմերով սահմանված կարգադրագրերի պաշտպանությունը, 2) **բնակչության դաստիարակությունը** իրավունքի հարգման, օրինահպատակության ոգով: Իրավական պատասխանատվության նպատակները կոնկրետացվում են դրա գործառույթներում:

Իրավական պատասխանատվության գործառույթները

Չրկող-պատժող	Կանխող-դաստիարակող	Վերականգնող-հատուցող
Պատասխանատվությունն ամենից առաջ պետական հարուցման միջոց է իրավախախտողի նկատմամբ, զրկանք իրավախախտման համար, հետո նոր իրավախախտումները կանխող միջոց: Այսինքն՝ կատարել են իրավախախտում՝ կրի պատասխանատվություն, զրկանք, պարիժ:	Պատասխանատվության նվազագույն խնդիրն է կանխել հետագա իրավախախտումներն ինչպես իրավախախտողի կողմից (հարուկ կանխում), այնպես էլ այլ անձանց կողմից (ընդհանուր կանխում): Վերջինս անվանում են նաև սարսափեցնող գործառույթ: Պատասխանատվության առավելագույն խնդիրն է իրավունքի հասցեատերերի մեջ չեափորել հարգանք այլ անձանց իրավունքների, օրենքների նկատմամբ:	Վերականգնող-հատուցող Պատասխանատվությունը խնդիր ունի վերականգնել իրավախախտմամբ պարճառված վնասները, որքանով դա հնարավոր է: Օրինակ՝ այդպիսի գործառույթը հարուկ է գույքային պատասխանատվությանը: Հասցված նյութական վնասի գանձումն իրավախախտողից հարուցում է տուժող կողմի կրած կորուստները, վերականգնում է նրա գույքային իրավունքները:

Իրավական պատասխանատվության հիմքերը: Իրավական պատասխանատվությունը կիրառվում է, երբ կան բավարար հիմքեր: Իրավական պատասխանատվության **փաստական հիմքն** իրավախախտումն է, օրինակ՝ կատարված հանցանքը: Եթե չկա իրավախախտում՝ որպես իրականության փաստ, ապա չի կարող լինել նաև պատասխանատվություն: Այստեղ գործում է «Չկա պատասխանատվություն առանց իրավախախտման» սկզբունքը:

Իրավական պատասխանատվության իրավաբանական հիմքերն են իրավունքի նորմը և համապատասխան պետական մարմնի իրավակիրառ ակտը: Իրավական նորմի սանկցիայում նախատեսվում է պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը նորմի կարգադրագրերը խախտվելու դեպքում: Այս դեպքում գործում է «Չկա իրավախախտում առանց օրենքի» սկզբունքը: Սակայն միայն նորմը

և կատարված արարքը բավարար չեն անձին պատասխանատվության ենթարկելու համար: Անհրաժեշտ է նաև պետական մարմնի իրավունքի կիրառման ակտը, օրինակ՝ դատավճիռը, որով դատարանը կիրառում է կոնկրետ ձևի և բովանդակության հարկադրանք իրավախախտի նկատմամբ: Առանց համապատասխան ակտի բացառվում է իրավական պատասխանատվության կիրառումը:

Իրավական պատասխանատվության տեսակները:

Ըստ իրավունքի ճյուղերի՝ իրավական պատասխանատվությունը լինում է քրեական, վարչական, քաղաքացիական, կարգապահական:

Քրեական պատասխանատվությունը կիրառվում է հանցագործության համար և ներառում է ամենից խիստ պետական հարկադրանքի միջոցները: Նշանակման և իրականացման կարգը սահմանված է քրեական, քրեադատավարական և քրեակատարողական օրենսդրությամբ:

Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է վարչական իրավախախտումների օրենսդրության հիման վրա: Օրինակ՝ տուգանքը ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար:

Կարգապահական պատասխանատվությունը կիրառվում է աշխատանքային, ուսումնական, ծառայական, զինվորական կարգապահության խախտման համար: Կարգապահական ներգործության կիրառող մարմինը և կարգապահական խախտում կատարած անձը գտնվում են վերադաս-ստորադաս կամ ենթարկվածու-

թյան հարաբերություններում, օրինակ՝ հրամանատար և զինվոր, աշխատող և գործատու, իսկ վարչական պատասխանատվության դեպքերում ծառայողական ենթարկվածության հարաբերությունները բացակայում են:

Քաղաքացիական պատասխանատվությունը գույքային է և հիմնականում հատուցողական: Նրա նպատակն է վերականգնել խախտված գույքային իրավունքը, լրիվ հատուցել իրավախախտմամբ պատճառված գույքային վնասը: Կախված ծագման հիմքերից՝ քաղաքացիական պատասխանատվությունը լինում է պայմանագրային և արտապայմանագրային (տե՛ս 23-րդ դասը):

Հարցեր

1. Ի՞նչ են իրավաչափ վարքագիծը և իրավախախտումը:
2. Որո՞նք են իրավախախտման հատկանիշները:
3. Ի՞նչ է մեղքը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
4. Ո՞ր անձի արարքն է համարվում իրավախախտում:
5. Որո՞նք են իրավախախտման տեսակներն ըստ վրանգավորության ապրիճանի:
6. Ի՞նչ է իրավական պատասխանատվությունը:
7. Որո՞նք են իրավական պատասխանատվության հիմքերը:
8. Որո՞նք են իրավական պատասխանատվության նպատակները և գործառույթները:
9. Որո՞նք են իրավական պատասխանատվության տեսակները:

ԴԱՍ 9. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԸ

Օրինականությունը պահանջ է՝ ուղղված հասարակական կյանքի մասնակիցներին՝ ճշգրիտ և միատեսակ կատարել իրավական նորմերի պահանջները: Որպես իրավական պատասխանատվության սկզբունք այն ունի մի քանի կողմ:

Պատասխանատվությունը վրա է հասնում հակաիրավական արարքների համար: Այդ պահանջն ուղղված է և՛ օրենսդիրին, և՛ իրավակիրառողին: Պատասխանատվությունը պետք է սահմանվի հանրորեն վտանգավոր արարքների համար: Պատասխանատվությունը կիրառող մարմինը պետք է հետևի «Չկա պատասխանատվություն առանց օրենքի» պահանջին: Չկա իրավախախտում առանց օրենքի և պատասխանատվությունն առանց իրավախախտման: Թե ո՞ր արարքներն են համարվում իրավախախտում, ուղղակիորեն պետք է նախատեսված լինի օրենքով: Հակառակ դեպքում արարքն իրավախախտում չէ: Բացի այդ, իրավական պատասխանատվությունը կիրառվում է օրենքներով սահմանված վարույթային կարգով:

Իրավական պատասխանատվություն կարող է կրել մեղավոր և իրավագործունակ անձը: Պատասխանատվությունը չի կարող կիրառվել ոչ իրավագործունակ անձի նկատմամբ, այսինքն՝ այնպիսի անձի, որը կատարել է իրավունքի դիրքերից պատժվող արարք, սակայն իր հոգեկան վիճակի կամ տարիքի պատճառով չի գիտակցել իր գործողությունների իմաստը: Որպես ընդհանուր կանոն՝ իրավական պատասխանատվությունը լրիվ չափով վրա է հասնում ֆիզիկական անձի չափահաս դառնալու տարիքից, այսինքն՝ 18 տարեկանից: Սակայն որոշ իրավախախտումների համար այն կիրառվում է նաև մինչև չափահաս դառնալը:

Հանցագործության համար պատասխանատվության ենթակա է այն անձը, որի 16 տարին լրացել է նախքան հանցանք կատարելը: Այս կանոնից օրենքը բացառություն է անում որոշ հանցանքների համար, որոնց հասարակական վտանգավորությունն անչափահասը կարող է գիտակցել նաև մինչև 16 տարեկան դառնալը: Օրինակ՝ սպանություն, դիտավորությամբ առողջությանը ծանր կամ միջին ծանրության վնաս պատճառելը, մարդուն առևանգելը, գողությունը, ավազակությունը և այլն: Այս արարքների համար պատասխանատվության տարիքը 14-ն է:

Մանկահասակները, ովքեր իրենց տարիքի ուժով ի վիճակի չեն ամբողջությամբ գիտակցելու իրենց գործողությունների (անգործության) վտանգավորությունը կամ ղեկավարելու դրանք, չեն կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության իրենց կողմից կատարված հանրորեն վտանգավոր արարքների համար:

Քաղաքացիական իրավունքում կյանքին կամ գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառած անձի կողմից: Վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ: Վնասի հատուցման պարտականությունն

օրենքով կարող է դրվել վնաս չպատճառած անձի վրա: Օրինակ՝ 14 տարեկան չդարձած անչափահասի (փոքրահասակի) պատճառած վնասի համար պատասխանատվություն են կրում նրա ծնողները, որոնցից որոշները կամ խնամակալը, եթե չեն ապացուցում, որ վնասն իրենց մեղքով չի պատճառվել: 14-18 տարեկան անչափահասներն ինքնուրույն պատասխանատվություն են կրում իրենց պատճառած վնասի համար: Երբ նման անչափահասը վնասը հատուցելու համար չունի բավարար այլ գույք, վնասը պետք է հատուցեն նրա ծնողները, որոնցից որոշները կամ հոգաբարձուն, եթե չեն ապացուցում, որ վնասն իրենց մեղքով չի պատճառվել:

Կազմակերպությունների իրավական պատասխանատվությունը ծագում է որպես իրավաբանական անձ պետական գրանցման պահից:

2. ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆԿՈՂԱՆԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Իրավական պատասխանատվության կիրառումը պետք է լինի հիմնավորված: Այսինքն՝ գործի հանգամանքները պետք է հաստատվեն ստուգված, հավաստի ապացույցներով: Դրա համար իրավունքի կիրառման սուբյեկտի կողմից՝ ա) պետք է վեր հանվեն գործին վերաբերող բոլոր փաստերը, բ) այդ փաստերը պետք է մանրագնին և օբյեկտիվ ուսումնասիրվեն և ճանաչվեն հավաստի, գ) բոլոր չապացուցված և կասկածելի փաստերը պետք է մերժվեն: Ընդ որում՝ արգելվում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը: Օրինակ՝ առաջադրված մեղադրանքի հիմքում չի կարելի դնել և որպես ապացույց օգտագործել բռնությամբ, սպառնալիքով, խաբեությամբ ձեռք բերված ցուցմունքները:

Իրավական պատասխանատվության կիրառումը պետք է լինի անկողմնակալ: Դա նշանակում է իրավակիրառող սուբյեկտի անաչառություն: Իրավակիրառման արդյունքում ընդունված պատասխանատվության ենթարկելու որոշումն անկողմնակալ է, եթե այն կայացված է կիրառող մարմնի հայեցողությունից չկախված չափանիշների հիման վրա, եթե այն բխում է օրենքից, ինչպես նաև իրավակիրառման ընթացքում անաչառորեն բացահայտված փաստերից: Անկողմնակալությանը նպաստում են օրենքով սահմանված բազմազան երաշխիքները: Օրինակ՝ պատասխանատվության ենթարկվող անձի պաշտպանության իրավունքը:

3. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Ամեն մի իրավական պատասխանատվություն պետք է անհատականացվի: Չի կարելի բոլոր իրավախախտներին «մի արշինով չափել»: Հետևաբար, պետական մարմինները, որոնք որոշում են պատասխանատվության չափը, պետք է հաշվի առնեն իրավախախտի մեղքի աստիճանը, արարքի վտանգավորության աստիճանը, իրավախախտի անձնական որակները, տարիքը, նախկինում իրավախախտումներ կատարելը և այլն: Դրա համար օրենսդիրն իրավունքի նորմերում սահմանում է հարաբերական-որոշակի կամ այլընտրանքային սանկցիաներ:

Հարաբերական-որոշակի սանկցիաներում ազդեցության միջոցը սահմանված է ներքին և վերին սահմաններով, ինչը թույլ է տալիս այն կիրառել իրավախախտի անձի և կատարած արարքի հանգամանքների հաշվառմամբ: Օրինակ՝ «Ազատազրկում 3-ից մինչև 10 տարի»:

Այլընտրանքային սանկցիան կիրառող մարմնին հնարավորություն է տալիս ընտրելու սանկցիայի մեջ ամրագրված ներգործության միջոցներից մեկը: Օրինակ՝ «Պատժվում է ազատազրկմամբ 6 ամսից մինչև 1 տարի կամ տուգանքով»:

Բացարձակ-որոշակի սանկցիան պարունակում է կոնկրետ ներգործության միջոցը, սահմանափակում է պատասխանատվություն կիրառող մարմինների հայեցողությունը, սակայն տեղ չի թողնում անհատականացման համար: Օրինակ՝ «Տուգանք 100 հազար դրամ»: Ժամանակակից իրավունքում բացարձակ-որոշակի սանկցիաներ հանդիպում են հազվադեպ:

4. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԵԿԱՆԳԱՄՅԱԿ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Մեկ իրավախախտման համար կարող է կիրառվել պատասխանատվություն միայն մեկ անգամ: Սահմանադրությունը, կոնկրետացնելով այս սկզբունքը հանցագործությունների համար, արգելում է միևնույն հանցագործության համար կրկնակի դատապարտումը: Նույն անձի վերաբերյալ նույն դեպքի առթիվ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի կամ որոշման, ինչպես նաև քրեական հետապնդման մարմնի չվերացված որոշման առկայությունը բացառում է քրեական գործ նորոգելը, մեղադրանքն ավելի ծանրով փոխարինելը, ավելի խիստ պատիժ նշանակելը: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ գործի վերանայումն արգելված է: Եթե տեղեկություններ կան գործի քննության ընթացքում տեղ գտած խախտումների կամ նոր ի հայտ եկած հանգամանքների մասին, որոնք կարող էին ազդել քրեական գործի ելքի վրա, ապա այն կարող է վերանայվել, սակայն միայն հին դատավճռի կամ որոշման վերացման դեպքում:

5. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Պատասխանատվությունն արդյունավետ է ոչ թե դաժանությամբ ու խստությամբ, այլ անխուսափելիությամբ: Դա նշանակում է, որ վաղ թե ուշ իրավախախտում կատարած մեղավորը պետք է հայտնաբերվի, նրա մեղքը ապացուցվի, իսկ նա կրի արժանի պատիժ: Այս սկզբունքի կենսագործման երաշխիքն իրավապահայան մարմինների ձեռնահասությունն է, որոնց հիմնական խնդիրն է իրավախախտման կանխումը, քննումը, բացահայտումը և մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկելը: Սակայն անխուսափելիության սկզբունքը սահմանափակված է պատասխանատվության ժամանակային կտրվածքով: Օրենքներում սահմանված են ժամկետներ, որոնց անվանում են վաղեմության ժամկետներ: Զրեական իրավունքում դա **քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետն է**, այսինքն՝ ժամկետը, որի ընթացքում կատարվում է հանցագործի որոնում: Եթե հանցագործը հայտնաբերվում է այդ ժամկետը լրանալուց հետո, ապա նրա նկատմամբ պատասխանատվություն չի կիրառվում: Օրենքի այդպիսի տրամաբանությունը հուշում է, որ առաջնայինը ոչ թե պատժելն է, այլ հասարակական կարգի ապահովումը: Եթե հանցագործն անցած տարիների ընթացքում չի կատարել նոր իրավախախտում, ապա անցյալի արարքի համար պատժելն աննպատակահարմար է, որովհետև նա ուղղվել է: Վաղեմության ժամկետը չի տարածվում ցեղասպանության, պատերազմական հանցագործությունների վրա:

1915 թ. Խարբերդից փեղահանվող հայերի քարավանը

Մտորումներ: Համաձայն եք քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի տրամաբանության հետ, մի՞թե կարելի է չբացահայտված մարդասպանին թեկուզև տարիներ հետո բացահայտելով չենթարկել պատասխանատվության:

Քաղաքացիական իրավունքում գործում է **հայցային վաղեմության ժամկետը**: Օրինակ, եթե դուք դրամ եք պարտք ինչ-որ մեկին, լրացել է դրա վճարելու ժամանակը, և դուք այն չեք վերադարձրել, իսկ պարտատերն էլ պահանջ չի ներկայացրել պարտքը ստանալու համար, ապա երեք տարի անցնելուց հետո ձեզ չեն կարող ենթարկել պատասխանատվության:

Իրավական պատասխանատվությունը պետք է լինի մարդասիրական: Ոչ մի հանգամանք և իրադրություն չի կարող դառնալ մարդու արժանապատվությունը նսեմացնելու հիմք: Այդպիսի հանգամանք չի կարող լինել նաև պատասխանատվությունը, որի կիրառման ընթացքում անձն ունի մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք: «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Ձերբակալված, կալանավորված և ազատազրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք»: Այս իրավունքն ուղղված է ոստիկանական մարմիններում, բանտերում և կալանավայրերում հանդիպող խոշտանգումների, նվաստացնող վերաբերմունքի կանխմանը:

Միջնադարում խոշտանգումը ցուցմունք կորզելու օրինական միջոց էր

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչն է համարվում իրավական պատասխանատվության հիմք:
2. Ո՞ւմ նկատմամբ կարող է կիրառվել իրավական պատասխանատվությունը:
3. Ո՞ր տարիքից է վրա հասնում քրեական պատասխանատվությունը:
4. Ի՞նչ է իրավական պատասխանատվության հիմնավորվածության սկզբունքը:
5. Ինչպե՞ս է արտահայտվում պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքը:
6. Ի՞նչ է պատասխանատվության մեկանգամյա կիրառման սկզբունքը:
7. Ինչո՞վ է կարևոր պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքը:
8. Ի՞նչ է նշանակում պատասխանատվության մարդասիրությունը:

Հարցում շրջապատին: Շրջապատում գտե՛ք որևէ մեկին, ով ենթարկվել է իրավական պատասխանատվության: Համառոտագրե՛ք նրա պատմությունը՝ փորձելով պարզել պատասխանատվության սկզբունքների դրսևորումը տվյալ դեպքում: Դասարանում ամփոփե՛ք արդյունքները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով քրեական օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքը)՝ ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցում հետևյալ թեմաներով՝ «Քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետները», «Անչափահասների քրեական պատասխանատվության առանձնահատկությունները»:

ԳԼՈՒԽ 2 ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԴԱՍ 10. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դատական իշխանությունը պետական իշխանության հատուկ, անկախ մարմիններին՝ դատարաններին պատկանող բացառիկ իրավունքն է հատուկ դատավարական կարգով քննել և լուծել իրավական վեճերն օրինականության, մարդու իրավունքների պաշտպանության և վերականգնման նպատակով:

Իրավական վեճերը կարող են առաջանալ անհատների միջև (օրինակ՝ ինչ-որ մեկը պարտքով դրամ է վերցրել և չի վերադարձնում), անհատի և որևէ պետական մարմնի միջև (օրինակ՝ պետական համապատասխան մարմինը անհիմն կերպով մերժում է որպես անհատ ձեռնարկատեր գրանցվելու մասին քաղաքացու դիմումը), երկու պետական մարմինների միջև (օրինակ՝ հանրապետության նախագահն ընդունել է հրամանագիր, որը, ըստ Ազգային ժողովի, հակասում է Սահմանադրությանը) և այլն:

Մտորումներ: Ինչո՞ւ էր Շ. Լ. Մոնտեսքիոն պնդում, որ չի լինի ազատություն, «եթե դատական իշխանությունը չի առանձնացված օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից»:

Դատական իշխանության հատկանիշները: Իշխանությունների տարանջատման համակարգում դատական իշխանության անօտարելի հատկանիշներն են անկախությունը, ինքնուրույնությունը և առանձնացվածությունը:

Դատական իշխանության անկախությունը նշանակում է, որ դատարաններն իրենց գործառույթները կատարում են՝ զերծ մնալով ինչ-որ ազդեցությունից կամ ներգործությունից, ում կողմից էլ որ այն լինի: Դատարանը և դատավորները չպետք է կախված լինեն ո՛չ օրենսդիր, ո՛չ գործադիր պետական մարմիններից, կազմակերպություններից ու անհատներից, այդ թվում՝ վերադաս դատարաններից:

Դատական իշխանությունն ինքնուրույն է: Դատարանները գործում են առանց ինչ-որ ենթակայության, օրենքով իրենց տրված լիազորությունների հիման վրա, որոնք անհրաժեշտ են և բավարար դատական իշխանության առջև դրված խնդիրներն իրականացնելու համար: Դատարանների կայացրած որոշումները չունեն ինչ-որ մեկի հաստատման կարիքը: Օրինական ուժի մեջ մտած դատարանի որոշման կատարումը պարտադիր է բոլորի համար:

Դատական իշխանությունն առանձնացված է: Դատական համակարգը կազմակերպման առումով չի մտնում պետական իշխանության որևէ այլ համակարգի մեջ, չի ենթարկվում դրանցից որևէ մեկին: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ դատական համակարգը լրիվ մեկուսացված է այլ իշխանություններից: Օրենսդիր մարմինն ընդունում է օրենքներ, որոնց համապատասխան կազմակերպվում և գործում են դատարանները: Գործադիր իշխանությունը մասնակցում է դատական կորպուսի

ձևավորմանը: Հետևաբար, դատական և իշխանության այլ ճյուղերը համագործակցում են, սակայն դա իրականացվում է օրենքի շրջանակում և կառուցված է դատական իշխանության առավել հնարավոր անկախության ապահովման վրա:

Դատական իշխանությունը պատկանում է բացառապես դատարաններին: Դատարանն անկախ պետական մարմին է, որի քիկումքում կանգ-

նած է պետական հեղինակությունը: Լուծելով կոնկրետ վեճերը և ղեկավարվելով օրենքով՝ դատարանը կայացնում է որոշումներ պետության անունից: «Դատարանը» և «արդարադատությունը» անբաժանելի են: Դատարանը, կիրառելով օրենքի ընդհանուր նորմերը կոնկրետ դեպքերի նկատմամբ, իրականացնում է արդարադատություն՝ ամեն մեկին հատուցելով իր արարքներին համապատասխան:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Դատական համակարգը պետության բոլոր դատարանների ամբողջությունն է, որը միավորում է ընդհանուր խնդիրներ ունեցող, միասնական սկզբունքներով կազմակերպված և գործող, միմյանց հետ արդարադատության իրականացման հարաբերություններով կապված բոլոր դատարաններին:

ՀՀ դատարանների ամբողջությունը բաժանվում է երկու ենթահամակարգերի: Դրանցից առաջինի մեջ մտնում է Սահմանադրական դատարանը: Մյուսի մեջ մտնում են **ընդհանուր իրավասության դատարանները**, ինչպես նաև **մասնագիտացված դատարանները**, օրինակ՝ վարչական դատարանը: Արտակարգ դատարանների ստեղծումն արգելվում է:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների համակարգն իր հերթին բաժանված է երեք օղակների՝ առաջին, վերաքննիչ, վճռաբեկ ատյանի դատարաններ: Յուրաքանչյուր ատյանի դատարան անկախ է և գործում է Սահմանադրությամբ ու օրենքներով իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում:

Դատական համակարգի տարբեր օղակները գտնվում են սերտ գործառնության կապի մեջ: Յուրաքանչյուր դատական գործ առաջին անգամ քննվում և լուծվում է առաջին ատյանի դատարանում: Եթե դատավարության կողմերը չեն բողոքարկել դատական ակտը, ապա այն մտնում է օրինական ուժի մեջ և կատարվում: Սակայն հնարավոր է, որ տեղի ունենան դատական սխալներ՝ օրենքի պահանջների խախտումների, օրենքը ոչ ճիշտ մեկնաբանելու կամ գործի փաստական հանգամանքների անբավարար հետազոտման հետևանքով, և կայացվեն անօրինական կամ չիմնավորված դատական ակտեր: **Դատական սխալն** օրենքի այնպիսի խախտումն է, որը կարող է ազդել գործի ելքի վրա: Այսպես՝ առաջին կամ վերաքննիչ ատյանի դատարանները սխալ են կիրառել, օրինակ՝ քրեական օրենսգրքի նորմերը կամ էլ քրեական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, և դրանով իսկ խախտվել են ամբաստանյալի իրավունքները: Օրինակ՝ ամբաստանյալին թույլ չեն տվել դատարանում ասել իր վերջին խոսքը: Դա օրենքի էական խախտում է:

Այդ պատճառով օրենքը նախատեսում է վերադաս դատարանների կողմից դատական որոշումների օրինականության և հիմնավորվածության ստուգման հնարավորություն: Վերաքննիչ բողոքի առկայության դեպքում գործը ենթակա է պարտա-

դիր քննության վերաքննիչ դատարանում: Այնուհետև դատական ակտը կարող է բողոքարկվել Վճռաբեկ դատարանում:

Մտորումներ: *Յուրաքանչյուր գործի համար նման ընթացքի հնարավորության նախափնտումը ի՞նչ նպատակ ունի: Ինչպե՞ս դա կարող է նպաստել դատական ակտերի օրինականությանն ու հիմնավորվածությանը:*

3. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

Սահմանադրական դատարանի առաքելությունը սահմանադրական արդարադատության իրականացումն է: Այն կազմված է ինն անդամից, որոնցից հինգին Ազգային ժողովի նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Ազգային ժողովը, իսկ չորսին՝ հանրապետության նախագահը:

Սահմանադրական դատարանի անդամը պաշտոնավարում է մինչև 65 տարին լրանալը և ունի դատավորի անկախությունը երաշխավորող բոլոր իրավունքները: Սահմանադրական դատարանի բնականոն գործունեությունն ապահովում է Սահմանադրական դատարանի նախագահը:

Սահմանադրական դատարանը պետական մարմինների համակարգում հատուկ տեղ է զբաղեցնում: Իշխանությունների տարանջատումը ենթադրում է ոչ միայն զանազան պետական մարմինների միջև օրենսդիր, գործադիր, դատական գործառույթների բաշխում, այլ նաև նրանց միջև հավասարակշռություն այն հաշվով, որ դրանցից ոչ մեկը չկարողանա ստանալ գերիշխանություն մյուսի նկատմամբ ամբողջ իշխանությունն իր ձեռքում կենտրոնացնելու միջոցով: Այդ հավասարակշռությունն իրագործվում է պետական մարմինների «հակակշռող և զսպող լիազորությունների» միջոցով: Այդ գործում հատուկ դեր է կատարում Սահմանադրական դատարանը՝ ապահովելով Սահմանադրության գերակայությունը, ուղղակի գործողությունը, մարդու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանությունը:

Սահմանադրական դատարանի հիմնական լիազորությունը սահմանադրական վերահսկողությունն է: Նա որոշում է օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, հանրապետության նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների սահմանադրականության, այսինքն՝ Սահմանադրությանը համապատասխանելու հարցը: Այս հարցով Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահը, խորհրդարանի պատգամավորների առնվազն մեկ հինգերորդը, կառավարությունը:

Սահմանադրական դատարանը մինչև միջազգային պայմանագրի վավերացումը որոշում է դրանում ամրագրված պարտավորությունների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը: Այդ հարցով դատարան են դիմում հանրապետության նախագահը, Ազգային ժողովը:

Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինները՝ պահանջելով, որ դատարանը ստուգի ինչ-որ պետական մարմնի որևէ նորմատիվ ակտի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը, եթե այդ ակտը խախտում է նրանց սահմանադրական իրավունքները:

Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել նաև դատարանները և գլխավոր դատախազը՝ իրենց վարույթում գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության հարցերով:

Եթե դատարանը վերը նշված գործերի քննության արդյունքում գտնի, որ համապատասխան ակտերը հակասում են Սահմանադրությանը, ապա նա իր որոշմամբ կարող է այդ ակտը կամ դրա մի մասը ճանաչել իրավական ուժը կորցրած:

Սահմանադրական դատարանը կարևոր դերակատարություն ունի մարդու իրավունքների պաշտպանության գործում: Եթե տեղի է ունեցել մարդու սահմանադրական որևէ իրավունքի կամ ազատության խախտում, և օտագործելով դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները՝ մարդը չի կարողացել վերականգնել իր խախտված իրավունքը, ապա նա կարող է դիմել այդ դատարան: Սակայն միայն մեկ պայմանով. անհատը պետք է հիմնավորի, որ իր գործով կայացված դատարանի վերջնական ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթները հակասահմանադրական են: Սահմանադրական դատարանը գործը նորից և ամբողջությամբ չի քննում, այլ միայն ստուգում է կիրառված օրենքի սահմանադրականությունը: Եթե կիրառված օրենքը հակասում է Սահմանադրությանը և խախտում մարդու սահմանադրական իրավունքները, ապա դատարանն իր որոշմամբ կարող է այդ օրենքը կամ դրա մի մասը ճանաչել իրավական ուժը կորցրած:

Մարդու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանության հարցով Սահմանադրական դատարան կարող է դիմել նաև մարդու իրավունքների պաշտպանը:

Սահմանադրական դատարանը լուծում է Սահմանադրությանը սահմանված վեճերը: Օրինակ՝ հանրաքվեների արդյունքների հետ կապված վեճերը: Այդ հարցով դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահը, Ազգային ժողովը, պատգամավորների առնվազն մեկ հինգերորդը:

Սահմանադրական դատարանը լուծում է հանրապետության նախագահի և խորհրդարանի պատգամավորների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված

որոշումների հետ կապված վեճերը: Այդ հարցով դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահի և պատգամավորության թեկնածուները:

Սահմանադրական դատարանն անհաղթահարելի կամ վերացած է ճանաչում հանրապետության նախագահի թեկնածուի համար առաջացած խոչընդոտները: Այդ հարցով դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահի թեկնածուները:

Մտորումներ: Ի՞նչ է նշանակում «թեկնածուի համար անհաղթահարելի խոչընդոտ» արտահայտությունը: Ինչո՞ւ է այդ խոչընդոտի առկայությունը համարվում հիմք ընդհանուր գործընթացը վերսկսելու համար:

Սահմանադրական դատարանի եզրակացությունները: Որոշակի դեպքերում համապատասխան դիմումի առկայությամբ Սահմանադրական դատարանը տալիս է եզրակացություններ: Այդ դեպքերն են՝

- հանրապետության նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին՝ Ազգային ժողովի դիմումով:
- հանրապետության նախագահի՝ իր լիազորությունների կատարման անհնարինության մասին՝ կառավարության դիմումով:

- Համայնքի ղեկավարին պաշտոնանկ անելու հիմքերի մասին՝ կառավարության ղիմումով:
- Սահմանադրական դատարանի անդամի լիազորությունները դադարեցնելու, նրան կալանավորելու, որպես մեղադրյալ ներգրավելու, ինչպես նաև նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցելու վերաբերյալ: Այս հարցով դատարան կարող են ղիմել հանրապետության նախագահը, Ազգային ժողովը:

Եթե Սահմանադրական դատարանի եզրակացությունը բացասական է, ապա հարցը դուրս է գալիս իրավասու մարմնի քննությունից:

Սահմանադրական դատարանը որոշում է կայացնում կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին: Եթե կուսակցությունները խախտում են օրենքները, ապա հանրապետության նախագահի, Ազգային ժողովի, կառավարության ղիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանը կարող է որոշում կայացնել կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին:

Կասեցնել կուսակցության գործունեությունը նշանակում է նրան արգելել իրականացնել օրենքներով նախատեսված իր իրավունքները որոշակի ժամկետով: Կուսակցության գործունեությունը կասեցնելուց հետո այդ կուսակցությունը պարտավոր է վերացնել օրենքի խախտումները: **Արգելել** կուսակցության գործունեությունը նշանակում է ընդհանրապես չթույլատրել նրա գործունեությունը:

Մտորումներ: Ի՞նչ էք կարծում, ինչո՞ւ են կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին որոշման ընդունումը վերապահել Սահմանադրական դատարանին, այլ ոչ թե ընդհանուր իրավասության դատարաններին:

Սահմանադրական դատարանում գործի քննության կարգը: Սահմանադրական դատարանի գործունեության հիմնական սկզբունքներն են՝ անկախությունը, կոլեգիալությունը, հրապարակայնությունը, մրցակցությունը և կողմերի հավասարությունը: Դատարանը գործը քննում է միայն համապատասխան ղիմումի առկայության դեպքում: Սահմանադրական դատարանը որոշումները և եզրակացությունները ընդունում է ղիմում ստանալուց ոչ ուշ, քան երեսուն օր հետո: Սահմանադրական դատարանի որոշումները վերջնական են, վերանայման ենթակա չեն և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է դատական իշխանությունը:
2. Ի՞նչ է դատական համակարգը, և ինչպիսի՞ն է դրա կառույցը Հայաստանում:
3. Ի՞նչ են ընդհանուր իրավասության դատարանները, և որո՞նք են դրա օղակները:
4. Ի՞նչ է Սահմանադրական դատարանը:
5. Ի՞նչ է սահմանադրական վերահսկողությունը:
6. Ի՞նչ դեր ունի Սահմանադրական դատարանը մարդու իրավունքների պաշտպանության գործում:
7. Ո՞ր դեպքերում է Սահմանադրական դատարանը փալիս եզրակացություններ:

Ինքերենտրային այցելություն: Այցելե՛ք Սահմանադրական դատարանի www.concourt.am կայքը և ծանոթացե՛ք նրա գործունեությանը, կառուցվածքին, ընդունած որոշումներին:

ԴԱՍ 11. ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ

1. «ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանում գործող առաջին ատյանի դատարանների համակարգը բաղկացած է երկու օղակից՝

- ընդհանուր իրավասության դատարաններ,
- մասնագիտացված վարչական դատարան:

Դատարանների իրավասությանը ենթակա բոլոր գործերն առաջին անգամ քննվում են առաջին ատյանի դատարաններում: Առաջին ատյանի դատարանները ըստ էության քննում են քաղաքացիական, քրեական և վարչական բոլոր գործերը, իրականացնում են օրենքով իրենց վերապահված այլ լիազորություններ:

Առաջին ատյանի դատարան է այն դատարանը, որը լիազորված է տվյալ գործով հիմնական համարվող հարցերով ըստ էության որոշումներ ընդունել:

Քրեական գործերով դրանք հանցանք կատարած անձանց մեղավոր ճանաչելու, նրանց նկատմամբ օրենքով սահմանված պատիժ նշանակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու հարցերն են: Դատարանի քրեական գործի դատական քննության հետևանքով կայացրած որոշումը կոչվում է **դատավճիռ**:

Քաղաքացիական գործի էությունը սովորաբար կազմում են հարուցված հայցի ապացուցվածության կամ չապացուցվածության մասին և դրանցից յուրաքանչյուրի իրավական հետևանքների մասին հարցերը: Քաղաքացիական գործի դատական քննության հետևանքով կայացրած որոշումը կոչվում է **վճիռ**: Վճիռ է կոչվում նաև վարչական գործով կայացված որոշումը:

2. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ

Ընդհանուր իրավասության դատարանների համակարգը: Այս համակարգը կառուցելիս օրենսդիրը փորձել է դատարաններն առավելապես մոտեցնել բնակչությանը, ապահովել արդարադատության մատչելիությունը, դատարանների տարածքային առավել հասանելիությունը:

Հայաստանում որպես ընդհանուր իրավասության դատարաններ հանդես են գալիս Երևան քաղաքի վարչական շրջանների և մարզային դատարանները: Թվով դրանք փասնյոթն են: Յուրաքանչյուր մարզում գործում է առաջին ատյանի մեկ դատարան, որի դատական փարածքը փվյալ մարզի փարածքն է: Բացառություն են Արարատի և Վայոց ձորի մարզերը, որոնցում գործում է մեկ ընդհանուր դատարան:

Մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի կենտրոնական նստավայրը գտնվում է մարզկենտրոնի վարչական տարածքում: Ընդհանուր իրավասության մարզային դատարանն ունի այլ նստավայրեր մարզի վարչական տարածքում: Երևան քաղաքում գործում է ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի յոթ դատարան:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների լիազորությունները: Այս դատարանները քննում են դատական ենթակայություն ունեցող բոլոր գործերը, բացառությամբ վարչական դատարանի իրավազորությանը վերապահված գործերի: Այսպիսով՝ ընդհանուր իրավասության դատարանն իր դատական տարածքում քննում է քաղաքացիական և քրեական բոլոր գործերը: Մակայն այս դատարանը քրեական գործերով իրականացնում է նաև մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողություն: Օրինակ՝ օրենքով սահմանված կարգով լուծում է կալանավորման, բնակարանի խուզարկության թույլտվության, ինչպես նաև նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքի սահմանափակման հարցեր:

Առաջին ատյանի դատարանը կազմված է նախագահից և դատավորներից: Դատավորների թիվը կախված է դատական տարածքի բնակչության և քննվող գործերի քանակից:

Ընդհանուր իրավասության դատարանը գործը քննում է դատավարական օրենքներով նախատեսված կարգով՝ միանձնյա: Ընդհանուր իրավասության դատարանի գործունեությունը ղեկավարում և կազմակերպում է դատարանի նախագահը: Նախագահն իր լիազորություններն իրականացնելիս պարտավոր է խստիվ պահպանել դատավորների անկախության սկզբունքը:

Ընդհանուր իրավասության դատարանի դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել միայն վերաքննության կարգով: Այսինքն՝ քաղաքացիական գործով համապատասխան դատական ակտը կարող է բողոքարկվել բացառապես քաղաքացիական վերաքննիչ դատարան, իսկ քրեական գործով դատական ակտը՝ քրեական վերաքննիչ դատարան: Դա նշանակում է նաև, որ օրենքով սահմանված բողոքարկման ժամկետն անցնելու կամ դատավարության մասնակցի կողմից այն առանց հարգելի պատճառների բաց թողնելու դեպքում ընդհանուր իրավասության դատարանի համապատասխան դատական ակտը չի կարող բողոքարկվել Վճռաբեկ դատարանում:

3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

Մասնագիտացված դատարան: Դատարանը համարվում է մասնագիտացված, եթե նա քննում և լուծում է օրենքով իր իրավագործությանը վերապահված հատուկ գործերը: Ընդհանուր դատարաններն այդպիսի գործեր քննել չեն կարող: Աշխարհում առավել տարածված են զինվորական, տնտեսական (առևտրային), անչափահասների, վարչական գործերով մասնագիտացված դատարանները: Այդ դատարանների ստեղծումն ունի երկու շարժառիթ՝ ընդհանուր դատարանների բեռնաթափումը և դատավորների նեղ մասնագիտացումը, ինչը բարձրացնում է ձեռնահաստության աստիճանը և արհեստավարժությունը: Արդյունքում բարձրանում է նաև գործերի քննության և լուծման որակը: Հայաստանի դատական համակարգում մասնագիտացված է վարչական դատարանը: Այս դատարանը քննում և լուծում է օրենքով իր իրավասությանը վերապահված վարչական գործերը, այսինքն՝ մասնագիտացել է դրանում: Որևէ այլ դատարան նման գործեր քննել չի կարող:

Վարչական դատարանը հանրապետությունում մեկն է և որպես մասնագիտացված դատարան առաքելություն ունի առաջին ատյանի կարգով ըստ էության քննել և լուծել վարչական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված բոլոր վարչական գործերը:

Վարչական գործ: Այս գործի առանձնահատկությունն այն է, որ վեճի կողմերից մեկը գործադիր իշխանության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին է: Օրինակ՝ քաղաքացու և գյուղապետարանի միջև առաջացել է վեճ՝ քաղաքացուն սեփականության իրավունքով պատկանող գյուղատնտեսական հողամասի առիթով: Գյուղապետարանը կայացրել է որոշում՝ քաղաքացու հողամասի հարկերը չնուծելու պատճառով հօգուտ գյուղապետարանի օտարելու մասին: Քաղաքացին պետք է դիմի վարչական դատարան:

Վարչական դատարանի կառուցվածքը: Վարչական դատարանը միասնական կառույց ունեցող դատարան է՝ կազմված դատարանի նախագահից և 19 դատավորներից: Այն առանձին կառուցվածքային միավորներ չունի:

Վարչական դատարանի դատական տարածքը Հայաստանի Հանրապետության տարածքն է: Վարչական դատարանի կենտրոնական նստավայրը գտնվում է Երևան քաղաքում: Որպեսզի դատարանը մոտ լինի բնակչությանը, օրենքը սահմանում է, որ վարչական դատարանն ունենա այլ նստավայրեր մարզերում:

Վարչական դատարանի վճիռները վերաքննության ենթակա չեն: Դրանք կարող են բողոքարկվել միայն վճռաբեկության կարգով, այսինքն՝ վարչական գործերով վարչական դատարանի դատական ակտերի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը կարող է ստուգել միայն Վճռաբեկ դատարանը:

Վարչական դատարանում գործերի քննության դատական կազմը: Վարչական դատարանում գործերն առաջին անգամ ըստ էության քննվում են միանձնյա: Վարչական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում որոշակի բարդ բնույթի գործեր առաջին անգամ ըստ էության քննվում են կոլեգիալ:

Եթե վարչական գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը բեկանվել է Վճռաբեկ դատարանում, ապա այդ գործը վարչական դատարանում քննվում է կոլեգիալ՝ երեք դատավորի կազմով:

Վարչական դատարանի միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բողոքները քննում է վարչական դատարանը: Այդ բողոքները վարչական դատարանում քննվում են կո-

լեզվալ՝ երեք դատավորի կազմով: Եթե ինքը՝ միջանկյալ ակտը, կայացվել է վարչական դատարանի երեք դատավորների կազմով, ապա բողոքը քննվում է հինգ դատավորի կազմով:

Մտորումներ: Ծիշի էք համարում դատական գործերի միանշնյա քննությունը: Արդյո՞ք արդարադատության շահերը չեն թելադրում բոլոր գործերը քննել կոլեգիալ:

4. ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱԿՏԵՐԻ ՈՒԺԻ ՄԵՋ ՄՏՆԵԼԸ

Յուրաքանչյուր քրեական, քաղաքացիական, վարչական գործ առաջին անգամ քննվում և լուծվում է առաջին ատյանի դատարանում: Եթե վճիռը կամ դատավճիռը դատավարության կողմերը չեն բողոքարկել, ապա այն մտնում է օրինական ուժի մեջ: Վերաքննիչ բողոքի առկայության դեպքում գործը ենթակա է պարտադիր քննության վերաքննիչ դատարանում: Այնուհետև վճիռը կամ դատավճիռը կարող է վերանայվել Վճռաբեկ դատարանում:

Դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Դատարանի կայացրած ակտերը օրինական ուժի մեջ են մտնում օրենքով սահմանված վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու ժամկետը լրանալուց հետո: Վերաքննիչ բողոք բերելուց հետո դատական այդ ակտերի օրինական ուժի մեջ մտնելը կասեցվում է: Հակառակ դեպքում դատարանի վճիռները, դատավճիռները և որոշումները մտնում են օրինական ուժի մեջ, այսինքն՝ դրանք սկսում են գործել ամբողջովին և դրսևորել իրենց բոլոր որակները՝ **անհերքելիությունը, բացառիկությունը, անվիճարկելիությունը, կատարողականությունը, պարտադիրությունը:**

Մտորումներ: Օգտագործելով իրավական նորմերի լեզվական մեկնաբանման եղանակը՝ փորձե՞ք մեկնաբանել ընդգծված հասկացությունները՝ դրանցից բխեցնելով նաև իրավական հեղուկություններ:

Օրենքը սահմանում է դատական ակտի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելու կանոնները: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից մեկ ամիս հետո: Այս կանոնից նախատեսված են որոշ բացառություններ: Օրինակ՝ ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերով ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը վերջնական է, վերանայման ենթակա չէ և օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից:

Ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ գործն ըստ էության չլուծող (միջանկյալ) դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում կայացման պահից, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Հարցեր

1. Ո՞ր դատարանն են անվանում առաջին ատյանի դատարան:
2. Ի՞նչ կառուցվածք ունի առաջին ատյանի դատարանների համակարգը:
3. Որո՞նք են ընդհանուր իրավասության դատարանները:
4. Ի՞նչ է վարչական դատարանը, և ի՞նչ գործեր է այն քննում:
5. Ի՞նչ կազմով է վարչական դատարանը քննում վարչական գործերը:
6. Ի՞նչ է դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը:
7. Որո՞նք են դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրենսդրական կանոնները:

ԴԱՍ 12. ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԵՎ ՎՃՌԱՔԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԸ

1. ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԴԱՏԱՐԱՆ

Վերաքննիչ դատարանները վերանայում են առաջին ատյանի դատարանների դատական ակտերը՝ քննելով ինչպես **փաստին**, այնպես էլ **իրավունքին** վերաբերող հարցերը, ստուգում և գնահատում են ինչպես գործում արդեն առկա, այնպես էլ նոր ներկայացված ապացույցները: Վերաքննիչ դատարանը ստորադաս դատարանների կայացրած դատական ակտերը վերանայելու միջոցով ստուգում է դրանց արդարացիությունը, օրինականությունը և հիմնավորվածությունը: Վերաքննության հնարավորությունը բարձրացնում է ստորին ատյանի դատարանների պատասխանատվությունն իրենց կայացրած ակտերի համար: Բացի այդ, նվազագույնի են հասցվում դատական սխալները: Հետևաբար, վերաքննիչ դատարաններն ավելի արդյունավետ են դարձնում մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությունը:

Հայաստանում գործում են երկու վերաքննիչ դատարաններ՝ **վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը** և **վերաքննիչ քրեական դատարանը**: Դրանց դատական տարածքը Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքն է, իսկ նստավայրը գտնվում է Երևանում: Վերաքննիչ դատարանները կազմված են դատարանի նախագահից և դատավորներից: Վերջիններիս քանակը սահմանվում է օրենքով:

Վերաքննիչ բողոքը, որպես կանոն, բերվում է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերի դեմ: Վերաքննիչ դատարանը վերանայում է առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը: Միջանկյալ դատական ակտերը վերաքննիչ դատարանը վերանայում է միայն օրենքով նախատեսված բացառիկ դեպքերում:

Վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեցող անձինք: Առաջին ատյանի դատարանների դատական ակտերի դեմ, բացառությամբ այն ակտերի, որոնց համար վերաքննություն նախատեսված չէ, վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեն՝

ա) գործին մասնակցող անձինք,

բ) դատախազը՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում,

գ) գործի քննությանը չմասնակցած այն անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող ակտ:

Վերաքննիչ բողոք բերելիս այդ անձինք պետք է պահպանեն վերաքննիչ բողոք բերելու ժամկետները: Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ վերաքննիչ բողոք կարող է բերվել մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը: Բացառություն են այն դեպքերը, երբ դատարանը ժամկետի բացթողումը համարում է հարգելի: Երբ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը հրապարակման պահից դատավորի կողմից հայտարարվել են օրինական ուժի մեջ մտած, այդ դատական ակտերի դեմ վերաքննիչ բողոք կարող է բերվել այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում:

Առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող օրինական ուժի մեջ մտած ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը կարող է ընդունվել քննության բացառիկ դեպքերում: Օրինակ՝ երբ գործի նախորդ դատական քննության ընթացքում թույլ են տրվել իրավունքի այնպիսի հիմնարար խախտումներ, որոնց արդյունքում ընդունված դատական ակտը խաթարում է արդարադատության բուն էությունը, կամ առկա են նոր երևան եկած, կամ նոր հանգամանքներ:

Գործի քննությանը չմասնակցած այն անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, իրավունք ունեն վերաքննիչ բողոք բերելու այն օրվանից հետո՝ երեք ամսվա ընթացքում, երբ իմացել են կամ կարող էին իմանալ նման դատական ակտի կայացման մասին: Այս անձինք չեն կարող վերաքննիչ բողոք ներկայացնել, եթե դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո անցել է քսան տարի: Այս արգելքը չի տարածվում քրեական գործերի վրա:

Վերաքննիչ բողոք բերող անձինք պետք է ունենան վերաքննիչ բողոք բերելու հիմքեր: Օրենքով սահմանված այդ հիմքերից է **դատական սխալը**, այսինքն՝ նյութական կամ դատավարական իրավունքի այնպիսի խախտումը, որը կարող էր ազդել գործի ելքի վրա, ինչպես նաև **նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքները**:

Քաղաքացիական գործերով նախատեսված են վերաքննիչ բողոք բերելու սահմանափակումներ: Եթե կողմերն առաջին ատյանի դատարանում կնքել են վերաքննության իրավունքից հրաժարվելու վերաբերյալ համաձայնություն, ապա այդպիսի կողմի ներկայացրած վերաքննիչ բողոքը ենթակա է քննության միայն մյուս կողմի համաձայնության դեպքում: Բացի այդ, գույքային պահանջով քաղաքացիական գործերով վերաքննիչ բողոքը ենթակա է քննության, եթե տվյալ գործով վեճի առարկայի արժեքը գերազանցում է նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկը:

Վերաքննիչ դատարանում գործի քննության կարգը և որոշումները: Վերաքննիչ դատարանում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բերված բողոքները քննվում են կոլեգիալ՝ երեք դատավորի կազմով: Այլ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքները վերաքննիչ դատարանի դատավորը քննում է միանձնյա:

Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վերաքննիչ բողոքը, քաղաքացիական գործով հաստատում է կողմերի հաշտության համաձայնությունը, մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը, ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը:

Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ:

2. ՎՃՈՒՐԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ

Վճռաբեկ դատարանը բարձրագույն դատական մարմին է: Այն բողոքի հիման վրա վերանայում է ստորին դատարանների դատական ակտերը, բացի սահմանադրական արդարադատության հարցերից: Սակայն, ի տարբերություն վերաքննիչի, Վճռաբեկ դատարանը սահմանափակվում է հետևյալ հարցերի պարզաբանմամբ. արդյոք ճիշտ է կիրառվել օրենքը, գործի քննության դատավարական կարգի խախտում թո՞ւյլ է տրվել, թե՞ ոչ:

Վճռաբեկ դատարանի նպատակն է ապահովել օրենքի միատեսակ կիրառությունը: «Բարձրագույն մարմին» արտահայտությունը չի ենթադրում կառավարչական ենթակայություն: Դա նշանակում է, որ Վճռաբեկ դատարանի որոշումները վերջնական են:

Վճռաբեկ դատարանի կառուցվածքը: Վճռաբեկ դատարանը կազմված է Վճռաբեկ դատարանի նախագահից, պալատների նախագահներից և դատավորներից: Վճռաբեկ դատարանն ունի երկու պալատ.

- քրեական պալատ,
- քաղաքացիական և վարչական պալատ:

Վճռաբեկ դատարանի պալատում գործերը քննվում են կոլեգիալ: Դատարանի նստավայրը գտնվում է Երևանում, իսկ դատական տարածքը ՀՀ տարածքն է:

Վճռաբեկ դատարանի նախագահը ապահովում է դատարանի բնականոն գործունեությունը, հրավիրում և վարում է Վճռաբեկ դատարանի նիստերը, իրականացնում է օրենքով իրեն վերապահված այլ լիազորություններ:

Վճռաբեկ դատարանի պալատի նախագահը կազմակերպում է պալատի աշխատանքները: Վճռաբեկ դատարանի պալատի նախագահը դատավոր է:

Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք ունեցող անձինք: Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության հիմքը վճռաբեկ բողոքի առկայությունն է: Վճռաբեկ դատարանում բողոքարկելու իրավունք ունեն՝ ա) գործին մասնակցող անձինք, բ) գլխավոր դատախազը և նրա տեղակալները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում:

Անձը չի կարող դատական ակտերը բողոքարկել Վճռաբեկ դատարանում, եթե նա մույն հիմքերով չի բողոքարկել այդ ակտը վերաքննիչ դատարանում: Բացառություն են կազմում այն ակտերը, որոնք վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա չեն: Բացի այդ, անձը կարող է վճռաբեկ բողոք բերել դատական ակտի՝ միայն իր համար անբարենպաստ մասի դեմ:

Վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերը: Այդպիսի հիմքեր են. ա) գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքների խախտումը, բ) նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքները: Հետևաբար, բողոք բերած անձը վճռաբեկ բողոքում պետք է նշի, թե որոնք են գործի վերանայման հիմքերը:

Գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքների խախտումն այն դեպքերն են, երբ ստորին ատյանի դատարանները սխալ են կիրառել, օրինակ՝ քրեական օրենսգրքի կամ էլ քրեական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, և դրանով իսկ խախտվել են ամբաստանյալի իրավունքները: Օրինակ՝ գործի հիմքում դրված է օրենքի խախտումով ձեռք բերված ապացույցը կամ,

Միջնադարում անարդար դատավորին մաշկագործ էին անում

ասենք, ամբաստանյալին թույլ չեն տվել ասել իր վերջին խոսքը և այլն:

Նոր երևան եկած հանգամանքը գործի հետ առնչվող այնպիսի հանգամանք է, որը գործն առաջին ատյանի դատարանում քննելիս հայտնի չի եղել դատարանին: Օրինակ՝ քաղաքացիական գործն առաջին ատյանում քննելիս պատասխանողը դատարանում բացատրություն էր տվել, որ ինքն իսկապես պայմանագիր է կնքել հայցվորի հետ, բայց պայմանագրի գումարը 50.000 դրամ էր, այլ ոչ թե 500.000: Դատարանը նշանակել էր ձեռագրաբանական փորձաքննություն, և փորձագետը եզրակացություն էր տվել, որ պայմանագրի

վրա կեղծումներ չկան: Սակայն մեկ տարի հետո պարզվել է, որ տվյալ փորձագետը տվել է մի քանի կեղծ եզրակացություն, որոնցից մեկն էլ այդ պայմանագրին էր վերաբերում:

Վճռաբեկ բողոք բերելու ժամկետները: Քրեական գործերով վճռաբեկ բողոքը կարող է բերվել վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ հրապարակման պահից մեկամսյա ժամկետում, իսկ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի դեմ՝ այդ ակտը ստանալու պահից 15-օրյա ժամկետում, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Քաղաքացիական և վարչական գործերով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ վճռաբեկ բողոք կարող է բերվել մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը, բացառությամբ նոր երևան եկած հանգամանքների հիմքով դատական ակտը բողոքարկելու դեպքերի: Միջանկյալ դատական ակտը կարող է բողոքարկվել այն ստանալու պահից 15-օրյա ժամկետում, եթե օրենքով այլ ժամկետ սահմանված չէ:

Գործին մասնակից չդարձված այն անձինք, որոնց վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, իրավունք ունեն վճռաբեկ բողոք բերելու սկսած այն օրվանից՝ երեք ամսվա ընթացքում, երբ իմացել են կամ կարող էին իմանալ նման դատական ակտի կայացման մասին:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության կարգը և որոշումները: Գործի քննության ժամանակ Վճռաբեկ դատարանը գործով կայացված դատական ակտը վերանայում է միայն վճռաբեկ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում: Վարույթ ընդունված վճռաբեկ բողոքները Վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատը քննում է պալատի նախագահի և առնվազն հինգ դատավորի կազմով, իսկ քրեական պալատը՝ պալատի նախագահի և առնվազն երեք դատավորի կազմով: Վճռաբեկ դատարանի որոշումը համարվում է ընդունված, եթե դրա օգտին քվեարկել է նիստին ներկա դատավորների մեծամասնությունը:

Վճռաբեկ դատարանը, քննելով գործը, կայացնում է որոշում: Նրա որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից և ենթակա չէ բողոքարկման:

Վճռաբեկ դատարանը միջանկյալ դատական ակտերը վերանայում է օրենքով նախատեսված բացառիկ դեպքերում: Դրա արդյունքում դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է վերաքննիչ դատարանը:
2. Ովքե՞ր իրավունք ունեն վերաքննիչ բողոք բերել:
3. Ի՞նչ ժամկետներում է հնարավոր վերաքննիչ բողոք բերել:
4. Որո՞նք են վերաքննիչ բողոք բերելու հիմքերը:
5. Ի՞նչ է Վճռաբեկ դատարանը, և ի՞նչ կառուցվածք ունի այն:
6. Ովքե՞ր իրավունք ունեն վճռաբեկ բողոք բերելու:
7. Որո՞նք են վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերը:
8. Որո՞նք են վճռաբեկ բողոք բերելու ժամկետները:
9. Ի՞նչ կարգով է քննվում վճռաբեկ բողոքը:

Ինքերևութաբանական աշխատանքներ: Այցելել www.court.am կայքը և ծանոթացել վերաքննիչ և Վճռաբեկ դատարանների գործունեությանը, կառուցվածքին, ընդունած որոշումներին:

ԴԱՍ 13. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

1. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

«Արդարադատություն» եզրույթն ամենապարզ մեկնաբանման դեպքում հասկացվում է որպես «արդար դատ», դատարանի՝ որպես պետական մարմնի գործունեություն, որն իրականացվում է իրավունքին ու արդարությանը համապատասխան: Արդարադատությունը՝ որպես դատարանների բացառիկ լիազորություն, համարվում է դատական իշխանության իրականացման ձև:

Արդարադատությունը պետական գործունեության հատուկ տեսակ է, որն իրականացնում է միայն դատարանը՝ օրենսդրական պահանջների ու ընթացակարգի խստագույն պահպանմամբ, և ուղղված է դատական գործեր քննելուն և լուծելուն:

Ոչ մի այլ պետական մարմին կամ կազմակերպություն իրավագոր չէ կատարելու դատական գործերի քննություն, այսինքն՝ իրականացնելու արդարադատություն: Օրինակ՝ ոչ ոք չի կարող հանցագործության համար մեղավոր ճանաչվել և ենթարկվել պատժի այլ կերպ, քան դատարանի դատավճռով: Դատարանի լիազորությունների յուրացումը որևէ մեկի կողմից պատժվում է օրենքով:

Արդարադատության սկզբունքները ելակետային, առանցքային դրույթներ են, որոնք դրված են դատավարական գործունեությունը կարգավորող օրենքների հիմքում: Դրանց օրենսդրական ամրագրումը, կիրառումն օրենքներում, ինչպես նաև պահպանումը դատական գործունեության ընթացքում նպատակամղված են դատարանների անկողմնակալության, անկաշառության, անկախության ապահովմանը, դատավարության բոլոր մասնակիցների իրավունքների երաշխավորմանը:

Դատական պաշտպանության իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք ունի իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակային քննության իրավունք: Սահմանադրությամբ ամրագրված այս համալիր իրավունքն անվանում են դատական պաշտպանության իրավունք: Այդ իրավունքը յուրաքանչյուր մարդու համար, ում իրավունքը խախտվել է, կամ ում մեղադրում են հանցանքի կատարման մեջ, ապահովում է իր գործի արդարացի քննություն դատարանի կողմից:

Արդարադատությունն իրականացվում է օրենքներին համապատասխան: Դատական գործունեությունը ենթարկված է օրենքներին, այսինքն՝ գործերի դատական քննությունն իրականացվում է օրենսդրությանը համապատասխան: Այդպիսով՝ դատարանն արդարադատություն իրականացնելիս, օրենքով սահմանված ընթացակարգին համապատասխան, կոնկրետ հանգամանքների նկատմամբ կիրառում է օրենքը՝ դրան համապատասխանող լուծում տալով կոնկրետ գործին: Դատարանի կայացրած որոշումները համարվում են անօրինական և ենթակա են բեկանման կամ փոփոխման, եթե դատարանը խախտել է օրենքը:

Դատավորներն անկախ են և ենթարկվում են միայն օրենքին: Ոչ օրենսդիր մարմինը, ոչ կառավարությունը և ոչ էլ նախագահն իրավունք չունեն միջամտելու դատարանի գործունեությանը կամ որևէ ձևով ազդեցություն ունենալու դատարանի որոշումների վրա: Ավելին՝ արդարադատություն իրականացնելիս դատարանը գերծ

պետք է լինի անհատների, կազմակերպությունների, կուսակցությունների, ՋԼՄ-ների և ընդհանրապես որևէ մարմնի կամ անձի ազդեցությունից: Դատավորը ոչ մի պարտավորություն չունի բացատրություններ տալու իր կայացրած որոշումների վերաբերյալ: Դատարանը ղեկավարվում է միայն օրենքով: Դատարանի կողմից կայացրած որոշումները պետք է լինեն օրինական, արդարացի, հիմնավորված: Որևէ մեկի միջամտությունն արդարադատություն իրականացնելու դատավորի գործունեությանն առաջացնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն:

Բոլորը հավասար են օրենքի ու դատարանի առջև: Բոլորն առանց խտրականության հավասարապես պաշտպանվում են օրենքով: Դատարանները նախապատվություն չպետք է տան ինչ-որ մարմինների, անձանց, դատավարությանը մասնակցող կողմերի՝ ելնելով նրանց պետական, սոցիալական, սեռային, ռասայական, ազգային, լեզվական հատկանիշներից, քաղաքական պատկանելիությունից կամ ծագումից, գույքային և պաշտոնական դրությունից, բնակության վայրից, ծննդավայրից, համոզմունքներից և օրենքով չնախատեսված այլ հիմքերից:

Դատարանում գործի բնությունը մրցակցային է: Անկախ և անկողմնակալ դատարանի առջև, որը գործը լուծողն է, հանդես եկող կողմերը փաստարկում են իրենց դիրքորոշումը: Նրանք իրավահավասար են, այսինքն՝ իրենց իրավունքների պաշտպանության համար օժտված են հավասար իրավունքներով:

Ֆեմիդան արդարադատության համընդհանուր ճանաչում գրած խորհրդանիշն է: Այն հին հունական «իրավունքի և օրինական կարգի» աստվածուհին էր: Արդի Ֆեմիդան, որպես խորհրդանիշ, վեհ, արժանապատիվ կին է, որը հազել է մանրիս, չախ ձեռքում պահում է կշեռքը, աջում՝ սուրը, իսկ աչքերը փակված են կապոցով: Հենց դրանք էլ Ֆեմիդայի գլխավոր բնութագրիչներն են: **Կշեռքը** խորհրդանշում է չափը և արդարությունը: Արդարադատության կշեռքով չափվում են բարին ու չարը, մեղավորությունն ու անմեղությունը: Արդարադատությունը ենթադրում է արարքի ճշգրիտ կշռում: **Սուրը** խորհրդանշում է հոգևոր ուժը, հալոցումը: Ֆեմիդայի ձեռքում այն ազդարարում է պատիժ, հալոցում, նախազգուշացում: **Աչքակապն** աստվածուհու աչքերին խորհրդանշում է անաչառությունը: Դատավորը չի նայում վիճող կողմերին, նրանց գույքային և սոցիալական տարբերություններին, այլ լսելով երկու կողմերին՝ տուրք է տալիս փաստերին և ճշմարտությանը: **Մանրիս** հանդիսավոր ծիսակարգային հագուստ է, որ խորհրդանշում է հոգևորությունը, արարողակարգը:

սոցիալական տարբերություններին, այլ լսելով երկու կողմերին՝ տուրք է տալիս փաստերին և ճշմարտությանը: **Մանրիս** հանդիսավոր ծիսակարգային հագուստ է, որ խորհրդանշում է հոգևորությունը, արարողակարգը:

Դատարանում գործի բնությունը հրապարակային է և բաց: Այս սկզբունքն ապահովում է հասարակայնության ներկայությունը դատավարությանը: Դատական նիստին կարող է ներկա գտնվել 16 տարին լրացած յուրաքանչյուր անձ:

Հրապարակայնությունը հասարակական հսկողության տակ է դնում դատավարության մասնակիցների գործողությունները: Հանրությունը, լինելով ներկա դատական նիստերին, գնահատում է դատարանի գործունեությունը: Դատարանի բույլ տված ամեն մի խախտում անմիջականորեն նկատվում է ներկաների կողմից: Հրապարակայնությունը նաև երաշխավորում է դատավորի անկախությունը, իսկ ամբաստանյալին՝ առանց կաշկանդվելու արտահայտել իր դիրքորոշումը: Այն ունի մեծ դաստիարակչական նշանակություն ներկաների համար:

Հանրության բարքերի, հասարակական կարգի, պետական անվտանգության, դատավարության մասնակիցների անձնական կյանքի կամ արդարադատության

շահերի պաշտպանության նկատառումներով լրատվության միջոցների և հասարակության ներկայացուցիչների մասնակցությունը դատական քննության ընթացքում կամ դրա մի մասում կարող է արգելվել: Օրինակ՝ եթե դռնբաց նիստը սպառնում է ընտանեկան գաղտնիքի հրապարակմանը, ապա դատավարության կողմի միջնորդությամբ դատարանը կարող է անցկացնել դռնփակ նիստ: Սակայն դատարանի դատավճիռները և վերջնական որոշումները բոլոր դեպքերում հայտարարվում են հրապարակայնորեն: Հրապարակայնության անհիմն սահմանափակումն օրենքի էական խախտում է և հիմք դատական վերջնական որոշման բեկանման համար:

Դատավարության լեզուն հայերենն է: ՀՀ-ում պետական լեզուն հայերենն է: Հետևաբար, պետությունը պարտավոր է իրականացնել պետական հոգատարություն հայոց լեզվի՝ ըստ ամենայնի զարգացման նկատմամբ և ապահովել նրա գործածությունը պետական ու հասարակական մարմիններում, մշակութային, կրթադաստիարակչական և այլ կազմակերպություններում ու հիմնարկներում: Դրան համապատասխան օրենքը սահմանում է, որ դատավարությունը տարվում է հայերեն: Դատական գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն դատարանում հանդես գալու իրենց նախընտրած լեզվով, եթե ապահովվում են հայերեն քարգմանությունը: Թարգմանիչ կարող է հանդես գալ գործով չշահագրգռված այն անձը, ով ազատորեն տիրապետում է դատավարության լեզվին և այն լեզվին, որից կատարվում է քարգմանությունը: Թարգմանիչ է համարվում նաև համրի նշանները հասկացող և խուլի հետ նշաններով բացատրվելու ունակ անձը: Օրենքով նախատեսված դեպքերում գործին մասնակցող և հայերենին չտիրապետող անձանց համար քարգմանչի ծառայություններն ապահովվում են պետության հաշվին:

Ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելու իրավունք: Այս իրավունքն ունի բարոյական հիմքեր: Ոչ ոք պարտավոր չէ վկայել (ցուցմունք տալ) իր, ամուսնու և մերձավոր ազգականների դեմ: Օրինակ՝ անձը, ում քրեական գործը քննող մարմինն առաջարկում է հայտնել կամ տրամադրել հանցանք գործելու մեջ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների մեղավորությունը հիմնավորող տեղեկություններ կամ նյութեր, իրավունք ունի հրաժարվել նման տեղեկություններ հայտնելուց և նյութեր տրամադրելուց: Մերձավոր ազգականների շրջանակի մեջ մտնում են ծնողները, զավակները, որդեգրողները, որդեգրվածները, հարազատ և ոչ հարազատ եղբայրները և քույրերը, պապը, տատը, բոռները, ամուսնու ծնողները, զավակի ամուսինը:

Արգելվում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը: Ամեն մի գործի վարույթի ընթացքում քույլատրվում է օգտագործել միայն այն փաստական տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել օրենքով սահմանված պահանջների պահպանմամբ: Օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված են այն ապացույցները, որոնք, օրինակ՝ ձեռք են բերվել բռնությամբ, սպառնալիքով, խաբեությամբ:

3. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Արդարադատությունն իրականացվում է օրենքով սահմանված համապատասխան եղանակներով: Դատարաններն արդարադատություն իրականացնելիս քննում և լուծում են սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական և քրեական գործեր: Այսպիսով՝ արդարադատության օրենքով սահմանված եղանակներն են՝

սահմանադրական արդարադատությունը, քաղաքացիական արդարադատությունը, վարչական արդարադատությունը և քրեական արդարադատությունը:

Արդարադատության ամեն մի եղանակ իրականացվում է կոնկրետ գործերը դատական նիստերում քննելու և դատարանի կողմից համապատասխան որոշում ընդունելու միջոցով: Օրինակ՝ քրեական արդարադատությունն արտահայտվում է դատական նիստերում հանցանքների վերաբերյալ գործեր քննելու, հանցանք կատարած անձանց մեղավոր ճանաչելու, նրանց նկատմամբ պատիժ նշանակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու միջոցով:

Արդարադատությունն իրականացվում է միայն վարույթային ընթացակարգով: Այսինքն, ի տարբերություն պետական գործունեության այլ ոլորտների՝ արդարադատությունն իրականացվում է օրենքով մանրամասն կարգավորված հատուկ կարգի (ընթացակարգի) պահպանմամբ: Արդարադատության ամեն մի եղանակում ընթացակարգերի ամբողջությունը կազմում է դատավարությունը: Հետևաբար, արդարադատության ամեն մի եղանակին, նրա առջև դրված խնդիրներին համապատասխան բնորոշ է դատավարության իր տեսակը:

Ցանկացած դատարան, ի տարբերություն պետական այլ մարմինների, գործում է միայն և միայն դատավարական օրենքներով նախատեսված հատուկ վարույթային կարգերի պահպանմամբ: Այդ ընթացակարգերը կարծես թե նման են թատերականացված, երբեմն ավելորդ թվացող հանդիսավորությունների: Սակայն այդ գործողությունները կատարվում են դատական որոշումների օրինականությունը և հիմնավորվածությունը երաշխավորելու համար: Հենց դրանով է կարևոր արդարադատության՝ որպես գործունեության, մանրամասն կարգավորումն օրենքով:

Դատական գործերի քննումն ու լուծումը պետք է կատարվի դատական նիստերում, դատավարական օրենքների խստագույն պահպանմամբ: Օրենքները կարգավորում են նիստերի նախապատրաստման և անցկացման բոլոր էական հարցերը, մասնավորապես՝ դատավորների կազմը, նիստերին մասնակցող անձանց շրջանակը և նրանցից յուրաքանչյուրի իրավունքներն ու պարտականությունները, դատավարական գործողությունների կատարման և՛ հերթականությունը, և՛ ամեն մեկի կարգը, ապացույցների հավաքման, ամրագրման և հետազոտման կանոնները, դատական որոշումների տեսակներն ու դրանց կայացման կարգը և այլն:

Դատական իշխանության իրականացման դատավարական կարգը կամ ձևը կարևոր սոցիալ-իրավական արժեք և երաշխիք է: Այն կոչված է սահմանափակելու այն անձանց (հատկապես դատավորների) կողմնակալության հնարավորությունը, ովքեր դատավարությունում օժտված են որոշումներ ընդունելու իրավունքով:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է արդարադատությունը, և որո՞նք են դրա սկզբունքները:
2. Ի՞նչ դեր է խաղում մրցակցության սկզբունքը դատավարությունում:
3. Ի՞նչ նշանակություն ունի հրապարակայնությունը գործի քննության համար:
4. Ի՞նչ նշանակություն ունի դատավարության լեզվի սկզբունքը:
5. Ո՞ր դեպքերում կարող է սահմանափակվել գործի հրապարակային քննությունը:
6. Ովքե՞ր և ինչո՞ւ են ազատվում ցուցմունք փախու պարտականությունից:
7. Դատական գործի վարույթում ո՞ր ապացույցների օգտագործումն է արգելվում:
8. Ի՞նչ են արդարադատության իրականացման եղանակները, և որո՞նք են դրանք:

ԴԱՍ 14. ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ (ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ)

1. ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾ ԵՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Քրեական գործը հարուցվում է հանցագործության փաստով: Քանի որ հանցանքները պատժվում են, ապա հանցագործները մեծամասամբ փորձում են այն կատարել գաղտնի, որպեսզի խուսափեն պատժից: Հետևաբար, օրինակ՝ ամեն մի գողության դեպքում առաջանում է խնդիր՝ պարզել, թե ում գույքն է գողացվել, ով է գողացել և ինչպիսի պատիժ պետք է նշանակվի մեղավորի նկատմամբ: Ահա այս խնդրի լուծման համար ամեն մի հանցագործության փաստով հարուցվում է քրեական գործ, և սկսվում է քննությունը: Այդ իսկ պատճառով այն անվանում են քրեական վարույթ (դատավարություն): Քրեական գործերի քննության կարգը կարգավորում է **քրեական դատավարության օրենսգիրքը**:

Քրեական դատավարության խնդիրները: Պետությունը պարտավոր է պայքարել հանցագործությունների դեմ: Բայց այդ պայքարը պետք է կատարվի ժողովրդավարական ընթացակարգի պահպանմամբ: Ուստի վարույթ իրականացնող մարմինները պարտավոր են յուրաքանչյուր քրեական գործով ձեռնարկել բոլոր միջոցները, որպեսզի նրանց գործունեության արդյունքում՝

- 1) հանցանք կատարած յուրաքանչյուր ոք բացահայտվի.
- 2) ոչ մի անմեղ անձ հանցանքի կատարման մեջ չմեղադրվի և չդատապարտվի.
- 3) ոչ ոք անօրինական կամ առանց անհրաժեշտության չենթարկվի հարկադրանքի միջոցների, պատժի, իրավունքների այլ սահմանափակման:

2. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՄՆԱԿԻՑՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Քրեական դատավարության մասնակիցների միջև դերերի բաշխումը կառուցված է մրցակցության սկզբունքով: Յուրաքանչյուրն իր վրա դրված պարտականությանը կամ իր շահերին համապատասխան կատարում է որոշակի գործառույթ:

Մեղադրանքի գործառույթն իրականացնում է մեղադրող կողմը (օրինակ՝ դատախազը, տուժողը, տուժողի օրինական ներկայացուցիչը): Նա առաջ է քաշում անձի մեղավորության հարցը և դատարանի առաջ ապացուցում այդ:

Պաշտպանության գործառույթն իրականացնում են կասկածյալը, մեղադրյալը (ամբաստանյալը), նրանց պաշտպանը, օրինական ներկայացուցիչը, որոնց գործունեությունն ուղղված է մեղադրվողի շահերի պաշտպանությանը, առաջադրված մեղադրանքն ամբողջությամբ կամ մասամբ հերքելուն, պատասխանատվությունը թեթևացնող կամ իսպառ բացառող հանգամանքները վեր հանելուն:

Գործի քննության և լուծման գործառույթն իրականացնում են հետաքննության մարմինը, քննիչը, անկողմնակալ և անկախ դատարանը: Վերջինին վերապահված է անձին հանցագործության մեջ մեղավոր ճանաչելու իրավագործությունը: Դատարանը հանդես չի գալիս որևէ կողմում և պաշտպանում է իրավունքի շահերը:

Մեղադրող և պաշտպանող կողմերն իրենց դիրքորոշումը հիմնավորելու և ապացուցելու համար ունեն հավասար իրավունքներ: Բացի այդ, քրեական դատավարությանը մասնակցում են չշահագրգռված անձինք՝ ընթերական, թարգմանը, մասնագետը, փորձագետը, վկան, վկայի օրինական ներկայացուցիչը: Վերջիններս կոչված են նպաստելու քրեական դատավարության իրականացմանը:

Կասկածյալը և մեղադրյալն ունեն պաշտպանության իրավունք: Այդ իրավունքին թղթակցում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականությունը՝ ապահովել օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով մեղադրանքից նրանց պաշտպանվելու փաստացի հնարավորությունը: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագիրը սահմանում է. «Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի առնվազն հետևյալ իրավունքները. ա) իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն ծանուցվելու ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին. բ) բավականաչափ ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար. գ) պաշտպանել իրեն անձամբ կամ իր կողմից ընտրված դատապաշտպանի միջոցով կամ, եթե բավարար միջոցներ չունի դատապաշտպանի ծառայությունների դիմաց վճարելու համար, ունենալ անվճար նշանակված դատապաշտպան, երբ դա պահանջում են արդարադատության շահերը. դ) հարցաքննել իր դեմ ցուցմունքներ տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալ, որ այդ վկաները հարցաքննության ենթարկվեն, նաև իրավունք ունենալ կանչելու ու հարցաքննելու իր վկաներին նույն այն պայմաններով, ինչ որ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները. ե) օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»:

3. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

Քրեական գործերը միանգամից դատարան չեն հասնում: Քանի որ հանցագործությունները մեծապես գաղտնի կատարված արարքներ են, ապա ամեն անգամ հանցանքի կատարման մեջ մեղադրյալի մեղքը պետք է ապացուցվի: Հետևաբար, քրեական գործը մինչև դատարան հասնելն անցնում է մինչդատական փուլերով, որոնցում քննիչը դատախազի հսկողության տակ բազմակողմանիորեն քննում է գործը՝ նախապատրաստելով այն դատական քննության համար:

Ոչ բոլոր քրեական գործերն են, որ անցնում են դատավարության բոլոր փուլերը: Կախված գործի հանգամանքներից՝ գործը կարող է վերջնական լուծում ստանալ դատավարության ավելի վաղ փուլում, օրինակ՝ կարճվել նախաքննության ընթացքում կամ ավարտվել առաջին ատյանի դատարանի դատավճռի կայացմամբ: Երբեմն գործն անցնում է դատավարության բոլոր փուլերը՝ ընդհուպ մինչև վճռաբեկ վարույթ: Քրեական դատավարության փուլերն են.

1. Քրեական գործի հարուցման փուլ: Սա վարույթի սկզբնական և բոլոր գործերի համար պարտադիր փուլն է: Քրեական գործի հարուցումը թույլատրվում է միայն անհրաժեշտ առիթների և հիմքերի առկայության դեպքում: Քրեական գործի հարուցման առիթներն օրենքով թվարկված այն աղբյուրներն են, որոնք տեղեկություններ են բովանդակում հանցագործության մասին: Օրինակ՝ լրատվամիջոցների հաղորդումներն ինչ-որ դեպքի մասին: Քրեական գործի հարուցման փուլի խնդիրն է պարզել, թե կատարված, կատարվող կամ նախապատրաստվող հանցագործությունների վերաբերյալ ստացված տվյալներում կան արդյոք բավարար հիմքեր

քրեական հետապնդում սկսելու համար: Օրենքով նախատեսված առիթների առկայության դեպքում հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը պարզում են գործ հարուցելու հիմքերը և կայացնում են քրեական գործի հարուցումը մերժելու, հանցագործության մասին հաղորդումն ըստ ենթակայության ուղարկելու կամ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում: Քրեական գործ հարուցելու մասին որոշման ընդունումը գործի է դնում քրեադատավարական կառուցակարգը:

2. Նախաքննության փուլ: Հարուցված քրեական գործերն անցնում են նախաքննության փուլ: Մինչդատական այս փուլի խնդիրն է բացահայտել հանցագործությունը և հայտնաբերել այն կատարող անձին, ապացուցել նրա մեղքը: Դրա համար օրենքով նախատեսված քննչական գործողությունների օգնությամբ ձեռք են բերվում անհրաժեշտ ապացույցներ, որոնք վեր են հանում գործի հանգամանքները, ապացուցում են անձի մեղավորությունը կամ անմեղությունը և հիմքեր նախապատրաստում գործը դատարանում քննելու համար: Քրեական գործով որպես **ապացույցներ** թույլատրվում են՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի ցուցմունքները, տուժողի և վկայի ցուցմունքները, դատապարտյալի ցուցմունքները, փորձագետի եզրակացությունը, իրեղեն ապացույցները, քննչական և դատական գործողությունների արձանագրությունները և այլ փաստաթղթերը:

Նախաքննությունը, որ կատարում է քննիչը, պարտադիր է բոլոր քրեական գործերով: Քննության նյութերը դատարանի համար ընդամենը մեղադրական ենթադրություններ են և ենթակա են մանրակրկիտ ստուգման: Այդ պատճառով այն կոչվում է նախաքննություն:

Նախաքննությունը կարող է ավարտվել մեղադրական եզրակացությամբ գործը դատախազի միջոցով դատարան ուղարկելով կամ գործը կարճելու մասին որոշում կայացնելով: Գործը կարճելու մասին որոշում է կայացվում, եթե չի ապացուցվել հանցավոր դեպքը կամ անձի մեղավորությունը: Նախաքննությունն ավարտվում է մեղադրական եզրակացության կայացմամբ այն դեպքում, երբ քննիչը նախաքննության ընթացքում ձեռք բերված ապացույցների գնահատման արդյունքում համոզվում է, որ հանցավոր արարքն առկա է, և մեղադրյալը մեղավոր է դրա կատարման մեջ: Հաստատելով նախաքննության ավարտից հետո քննիչի կողմից կազմված մեղադրական եզրակացությունը՝ դատախազը գործն ուղարկում է դատարան:

3. Դատական նիստի նախապատրաստման և դատական քննության փուլերը: Ավարտելով նախաքննությունը՝ գործը դատախազի՝ որպես պետական մեղադրողի միջոցով ներկայացվում է դատարան: Դատարանը գործն ընդունում է իր վարույթը, կատարում է նախապատրաստական գործողություններ և ընդունում է որոշում դատական քննություն (դատական նիստ) նշանակելու մասին:

4. Դատական քննությունը քրեական դատավարության կենտրոնական փուլն է: Այն իրականացվում է **անմիջականության, բանավորության և մրցակցության** սկզբունքների հիման վրա, կոչված է ըստ էության քննել կատարված հանցանքի վերաբերյալ քրեական գործը և լուծել այն՝ կայացնելով դատավճիռ: Մինչդատական բոլոր փուլերը կոչված են անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել դրա կանոնավոր ընթացքը և գործի ճիշտ լուծումն ապահովելու համար:

Նիստում դատավորը նախ **ամբաստանյալին** (մեղադրյալ, որի գործը դրված է դատական նիստի) պարզաբանում է նրան ներկայացված մեղադրանքը և հարցնում է՝ ինքն իրեն մեղավոր ճանաչո՞ւմ է, թե՞ ոչ: Այնուհետև դատարանը, լսելով

կողմերի կարծիքը, որոշում է ապացույցների հետազոտման կարգը: Հետո հարցաքննվում են ամբաստանյալը (ամբաստանյալն իրավունք ունի ցուցմունքներ չտալ, և դա չի կարող մեկնաբանվել ի վնաս իրեն), վկաները, դատավարության այլ մասնակիցները: Հարցաքննությունից հետո դատարանը քննության է առնում գործում եղած իրեղեն ապացույցներն ու փաստաթղթերը: Դատաքննությունն ավարտելուց հետո դատարանն անցնում է դատական վիճաբանություններին, որոնց մասնակիցներն են պետական մեղադրողը (դատախազը), տուժողը, պաշտպանը: Դրանից հետո դատավորը վերջին խոսքի իրավունք է տալիս ամբաստանյալին: Վերջին խոսքը լսելուց հետո դատարանը հեռանում է առանձին սենյակ, որտեղ և կայացնում է դատավճիռ՝ գնահատելով ապացույցներն իր ներքին համոզմամբ: Այնուհետև դատավճիռը հրապարակվում է դատարանի դահլիճում:

Դատավճռի տեսակները: Դատարանը, քննելով և լուծելով կոնկրետ քրեական գործը, կայացնում է դատավճիռ: Դատավճիռը կարող է լինել արդարացնող կամ մեղադրական: Դատավճռում իրենց վերջնական լուծումն են ստանում հետևյալ հարցերը. տեղի ունեցե՞լ է ամբաստանյալին մեղսագրվող արարքը, մեղավո՞ր է ամբաստանյալն արարքի կատարման մեջ, պե՞տք է արդյոք նրա նկատմամբ կիրառել քրեական պատիժ, թե ոչ, եթե այո, ապա ինչպիսի՞ պատիժ, ի՞նչ ժամկետով և այլն:

4. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Քրեական դատավարության պատշաճ ընթացքն ապահովելու համար օրենքը նախատեսում է որոշակի հարկադրանքի միջոցների կիրառում: Դրանց մի մասը կոչվում են **խափանման միջոցներ** և կիրառվում են քրեական գործերով վարույթի ընթացքում կասկածյալի կամ մեղադրյալի ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով:

Ձերբակալում և կալանավորում: Սահմանադրությունը սահմանում է, որ օրենքը կարող է նախատեսել ազատությունից զրկում, երբ առկա է հանցագործություն կատարած լինելու հիմնավոր կասկած, երբ դա անհրաժեշտ է անձի կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու նպատակով: Սահմանադրական այս հիմքով քրեական դատավարությունում կիրառվում են ձերբակալումը և կալանավորումը:

Ձերբակալումն անձին արգելանքի վերցնելն է, նրան վարույթն իրականացնող մարմին բերելը համապատասխան վայրում և պայմաններում արգելանքի տակ կարճաժամկետ պահելու համար: Ձերբակալվածին բերելուց հետո կազմվում է արձանագրություն, և այդ մասին հայտարարվում է ձերբակալվածին: Եթե ձերբակալված անձը ձերբակալման պահից 72 ժամվա ընթացքում դատարանի որոշմամբ չի կալանավորվում, ապա նա ենթակա է անհապաղ ազատ արձակման:

Կալանավորումն անձին օրենքով նախատեսված տեղերում և պայմաններում կալանքի տակ պահելն է: Այն որպես խափանման միջոց կիրառելու որոշումն ընդունում է դատարանը՝ համապատասխան միջնորդության հիման վրա:

Գրավ: Դա մեղադրյալին կալանքից ազատելու համար օրենքով նախատեսված գույքի ներդրումն է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի տրամադրության տակ մեղադրյալի գտնվելն ապահովելու նպատակով: Եթե մեղադրյալը թաքնվել է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից, ապա դատարանը դատախազի միջնորդությամբ որոշում է ընդունում գրավը պետության եկամուտ դարձնելու մասին:

Բերման ենթարկելը: Առանց հարգելի պատճառների կանչով չներկայացած կասկածյալը, մեղադրյալը, վկան, տուժողը վարույթն իրականացնող մարմնի պատճառաբանված որոշմամբ կարող են բերման ենթարկվել:

Խուզարկություն: Խուզարկությունն իրենից ներկայացնում է գործի համար նշանակություն ունեցող առարկաների ու փաստաթղթերի որոնման և վերցնելու գործողություն: Քննիչը խուզարկություն է կատարում, երբ բավարար հիմքեր ունի ենթադրելու, որ որևէ շենքում կամ այլ տեղ, կամ որևէ անձի մոտ գտնվում են հանցագործության գործիքներ, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված առարկաներ ու

արժեքներ, ինչպես նաև այլ առարկաներ ու փաստաթղթեր, որոնք կարող են նշանակություն ունենալ գործի համար: Խուզարկություն կարող է կատարվել նաև հետախուզվող անձանց, ինչպես նաև դիակները հայտնաբերելու համար:

Օրենքը տարբերում է **շենքի կամ այլ տեղի խուզարկությունը**, բնակարանի խուզարկությունը, անձնական խուզարկությունը: Առաջինը կատարվում է միայն քննիչի՝ խուզարկություն կատարելու մասին որոշման հիման վրա: **Բնակարանի խուզարկությունը** կատարվում է միայն դատարանի որոշմամբ: **Անձնական խուզարկությունը** կարող է կատարվել նաև առանց այդ մասին որոշում կայացնելու: Անձնական խուզարկությունը կարող է կատարվել քննիչի կողմից՝ խուզարկվողի հետ մույն սեռի ընթերականների և մասնագետի մասնակցությամբ:

Խուզարկությունը կատարվում է ընթերականների մասնակցությամբ, որոնց աչքի առաջ պետք է կատարվեն որոնումները: Դրան կարող է մասնակցել մասնագետը, որը կոչված է քննիչին տեխնիկական օգնություն ցուցաբերելու: Խուզարկության ողջ ընթացքն արձանագրվում է:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է քրեական դատավարությունը:
2. Որո՞նք են քրեական դատավարության խնդիրները:
3. Ի՞նչ խմբերի են բաժանվում քրեական դատավարության մասնակիցները:
4. Ի՞նչ իրավունքներ ունեն կասկածյալը և մեղադրյալը:
5. Որո՞նք են քրեական գործի հարուցման փուլի խնդիրները:
6. Ո՞րն է քրեական գործի նախնական քննության փուլի խնդիրը:
7. Ապացույցների ի՞նչ տեսակներ կան քրեական դատավարությունում:
8. Ինչպե՞ս է ավարտվում նախաքննությունը:
9. Ինչո՞ւ է դատական քննությունը դատավարության կենտրոնական փուլը:
10. Հարկադրանքի ի՞նչ միջոցներ են կիրառվում քրեական դատավարությունում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով քրեական դատավարության օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am ինտերնետային կայքը)՝ ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցում՝ որևէ քննչական գործողության վերաբերյալ:

ԴԱՍ 15. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքացիական գործ: Երկու քաղաքացիներ կնքել են փոխառության պայմանագիր՝ գրավոր ձևով: Պայմանագրով կողմերից մեկը՝ փոխառու, մյուս կողմին՝ փոխառուին, վեց ամիս ժամկետով պարտք է տվել 500.000 դրամ: Վեց ամիսը լրանալուց հետո փոխառուն հրաժարվում է վերադարձնել պարտքը: Ի՞նչ պետք է անի փոխառուն: Նա իրավունք ունի քաղաքացիական դատավարության կարգով դիմելու փոխառուի բնակության վայրի առաջին

ատյանի դատարան: Դրա համար նա կազմում է անհրաժեշտ ձևի հայցադիմում և կից փաստաթղթերով (պայմանագրի օրինակը և այլն) ներկայացնում է դատարան:

Առաջին ատյանի դատարաններին ենթակա են բոլոր քաղաքացիական գործերը: Քաղաքացիական են համարվում նաև ընտանեկան, աշխատանքային վեճերով գործերը, պատվի և արժանապատվության պաշտպանության վերաբերյալ գործերը և այլն: Քաղաքացիական գործերի քննության կարգը սահմանում է **քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը**:

Դատարանի կողմից քաղաքացիական գործեր հարուցելու հիմքը հայցադիմումն է: Քաղաքացիական գործի հարուցումից հետո դատարանն օրենքի հիման վրա պետք է լուծի վեճը: Վերևի օրինակում հայցադիմում ներկայացնողը կոչվում է հայցվոր, իսկ փոխառուն՝ պատասխանող: Դատարանը կայացնում է հայցադիմումն ընդունելու մասին որոշում՝ նշելով գործի քննության ժամանակը և այլն: Այդ մասին տեղեկացվում են կողմերը և դատավարության այլ մասնակիցները: Նշանակված օրը դատական նիստում տեղի է ունենում գործի քննությունը: Դատավորը բացում է դատական նիստը, հայտարարում է դատարանի կազմը և այն գործը, որը քննության է առնվելու: Այնուհետև ստուգվում է կողմերի ներկայությունը:

Գործի ըստ էության քննության կարգը: Դատավորը դատավարության մասնակիցներին բացատրում է նրանց իրավունքները և պարտականությունները: Այնուհետև անցնում է գործն ըստ էության քննելուն: Սկզբում նա պարզում է, թե արդյոք հայցվորը պնդո՞ւմ է իր պահանջները, պատասխանողն արդյոք ընդունո՞ւմ է հայցվորի պահանջները, կողմերը չե՞ն ուզում կնքել հաշտության համաձայնություն: Եթե այդպիսի ցանկություն չկա, ապա դատարանը որոշում է ապացույցների հետազոտման հաջորդականությունը և անցնում է դրանց հետազոտմանը: Դատարանը պարտավոր է գործի բոլոր ապացույցները հետազոտել անմիջականորեն՝ ծանոթանալ գրավոր ապացույցներին, զննել իրեղեն ապացույցները, լսել փորձագետների եզրակացությունները, վկաների և գործին մասնակցող անձանց ցուցմունքները:

Բոլոր ապացույցները հետազոտելուց հետո նախագահողը գործին մասնակցող

անձանց հարցնում է, թե նրանք արդյոք չեն ցանկանում ներկայացնել լրացուցիչ նյութեր՝ դրանք հետազոտելու միջնորդությամբ: Եթե այդպիսիք չկան, նախագահողը հայտարարում է գործի քննությունն ավարտված, ինչպես նաև վճռի հրապարակման վայրն ու ժամանակը:

Քաղաքացիական գործով դատարանը կայացնում է վճիռ: Վճիռ կայացնելիս դատարանը գնահատում է ապացույցները, որոշում է, թե գործի համար նշանակություն ունեցող որ հանգամանքներն են պարզվել և որոնք չեն պարզվել, տվյալ գործով կիրառման ենթակա օրենքները և այլ իրավական ակտերը, ինչպես նաև հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը: Բերված օրինակի դեպքում վճիռը սահմանում է, որ պատասխանողից 500.000 դրամ պետք է բռնագանձվի հոգուտ հայցվորի: Եթե պատասխանողը կամավոր չի կատարում վճիռը, ապա այն կարող է կատարվել հարկադրաբար:

Դատարանի վճիռը հրապարակվում է գործի քննությունն ավարտելուց հետո՝ 15 օրվա ընթացքում: Վճիռը հրապարակելիս նիստի նախագահողը պարզաբանում է վճիռը բողոքարկելու կարգը:

Քաղաքացիական գործերով վճիռների բողոքարկումը: Քաղաքացիական գործերով վերաքննիչ դատարանը, ստանալով բողոքը, կայացնում է որոշում այն իր վարույթն ընդունելու մասին, որում նշվում են գործի քննության ժամանակը և վայրը: Այդ որոշումն ուղարկվում է գործին մասնակցող անձանց: Վերաքննիչ բողոք բերած անձն իրավունք ունի հետ վերցնել բողոքը, մինչև վերաքննիչ դատարանը կսկսի գործի քննությունը: Գործի կրկնակի քննության արդյունքներով վերաքննիչ դատարանը կայացնում է վճիռ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից:

Վճռաբեկ բողոք բերած անձը բողոքում պետք է նշի, թե նյութական կամ դատավարական իրավունքի որ նորմերն են խախտվել կամ սխալ կիրառվել, կամ որոնք են նոր երևան եկած հանգամանքների հետևանքով գործի վերանայման հիմքերը:

Գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքների խախտումն ասելով օրենքը նկատի ունի այն դեպքերը, երբ առաջին, վերաքննիչ ատյանի դատարանները սխալ են կիրառել, օրինակ՝ քաղաքացիական օրենսգրքի կամ էլ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, և դրանով իսկ խախտվել են դատավարության մասնակցի իրավունքները: Նոր երևան եկած հանգամանքը գործի հետ առնչվող այնպիսի հանգամանք է, որը գործն առաջին ատյանի դատարանում քննելիս հայտնի չի եղել դատարանին:

2. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

առիթով: Գյուղապետարանը կայացրել է որոշում՝ քաղաքացու հողամասը հոգուտ գյուղապետարանի օտարելու մասին: Ի՞նչ կարող է անել քաղաքացին: Օրենքը նրան հնարավորություն է տալիս դիմելու առաջին ատյանի դատարան, եթե հիմքեր

Վարչական գործ: Վարչական գործերի կողմերից մեկը գործադիր իշխանության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինն է: Օրինակ՝ քաղաքացու և գյուղապետարանի միջև առաջացել է վեճ՝ քաղաքացուն սեփականության իրավունքով պատկանող գյուղատնտեսական հողամասի

կան ենթադրելու, որ գյուղապետարանի որոշումը հակասում է օրենքին, և խախտվել է քաղաքացու՝ Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմանագրով, օրենքներով երաշխավորված իրավունքը կամ ազատությունը: Գործին ընթացք տալու համար քաղաքացին դիմում է ներկայացնում դատարան՝ նշելով, թե որ մարմինը, երբ, ինչ որոշում է ընդունել, և քաղաքացու որ իրավունքն է խախտվել: Դիմումին կցվում է վիճարկվող ակտի կամ դրա որևէ մասի պատճենը: Բերված օրինակում քաղաքացին հիմնավորում է, որ խախտվել է իր սեփականության սահմանադրական իրավունքը, որովհետև սեփականությունից կարող է զրկել միայն դատարանը՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում:

Վարչական դատարան կարող են դիմել նաև վարչական մարմինները՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով կամ օրենքով սահմանված այլ դեպքերում:

Դատարանի կողմից վարչական գործեր հարուցելու հիմքը հայցադիմումն է: Մեր օրինակի դեպքում հայցվորը՝ քաղաքացին, պահանջում է, որ դատարանը վերացնի տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտը, որով վերցվել է իր հողամասը: Գրավոր հայցադիմումը դատարան ներկայացնում է հայցվորն առձեռն կամ ուղարկում է փոստով: Հայցադիմումը պետք է բովանդակի նշում այն մասին, որ հայցը ներկայացվում է վարչական դատարան, հայցվորի տվյալները, պատասխանողի տվյալները, հայցի էության հակիրճ նկարագրությունը, այն փաստերը, որոնց վրա հիմնվում է հայցվորի պահանջը, դրա իրավական հիմքերը, ապացույցների ցանկը և այլն: Հայցադիմումին պետք է կցվեն օրենքով նախատեսված փաստաթղթերը: Օրինակ՝ վիճարկվող ակտը կամ դրա պատճենը:

Հայցադիմումը ստանալուց հետո դատարանը հայցադիմումի վերաբերյալ կայացնում է հետևյալ որոշումներից մեկը՝ վարույթ ընդունելու մասին, վերադարձնելու մասին (օրինակ՝ հայցադիմումը ստորագրված չէ), ընդունումը մերժելու մասին (օրինակ՝ հայցը ենթակա չէ վարչական դատարանում քննության):

Վարչական գործի քննության կարգը: Գործը վարույթ ընդունելուց հետո դատավորը ձեռնարկում է այն դատաքննության նախապատրաստելու գործողություններ: Նա կարող է հրավիրել նախնական դատական նիստ, որի մասին ծանուցվում են կողմերը: Այդ նիստում իրականացվում են գործի արդյունավետ քննությանն ուղղված քայլեր: Դատավորը, համարելով գործը դատաքննությանը նախապատրաստված, որոշում է գործը նշանակել դատաքննության՝ կողմերին տեղյակ պահելով դրա ժամանակի և վայրի մասին:

Գործի քննությունը տեղի է ունենում դատական նիստում՝ նշանակված օրը: Դատավորը դատավարության մասնակիցներին բացատրում է նրանց իրավունքները և պարտականությունները: Այնուհետև անցնում է գործն ըստ էության քննելուն: Դատարանի կողմից գործը ներկայացվելուց հետո դատարանը լսում է կողմերի բացման խոսքերը, որոնցում նրանք համառոտ ներկայացնում են իրենց պահանջները, առարկությունները, դրանք հիմնավորող փաստերը և իրավական դիրքորոշումները: Այնուհետև անմիջականորեն հետազոտվում են **բոլոր** ապացույցները: Դրանից հետո նախագահողը հարցնում է կողմերին՝ արդյոք նրանք չեն ցանկանում ներկայացնել լրացուցիչ նյութեր: Նման միջնորդությունների բացակայության դեպքում նախագահողը կողմերին իրավունք է տալիս հանդես գալու ամփոփիչ ճառերով: Սկզբում հանդես է գալիս հայցվորը

կամ նրա ներկայացուցիչը, պատասխանողը կամ նրա ներկայացուցիչը, այնուհետև՝ երրորդ անձը:

Դատական վիճաբանություններից հետո նիստը նախագահողը դատավարության մասնակիցներին հարցնում է, թե նրանք արդյոք չեն ցանկանում միջնորդություններ հարուցել: Եթե այդպիսիք չկան, նախագահողն ավարտում է գործի դատաքննությունը և հայտարարում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի հրապարակման վայրն ու ժամանակը:

Վարչական դատարանի որոշումները վարչական գործով: Վարչական դատարանը գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ կայացնելիս գնահատում է ապացույցները, որոշում է, թե գործի համար նշանակություն ունեցող որ հանգամանքներն են պարզվել և որոնք չեն պարզվել, տվյալ գործով կիրառման ենթակա օրենքները և այլ իրավական ակտերը, ինչպես նաև հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը:

Գործի քննության ընթացքում դատարանը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների էական, կոպիտ կամ պարբերական խախտումներ, ինչպես նաև Սահմանադրության և օրենքի այլ էական խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում վճռի հետ միաժամանակ կայացնում է **լրացուցիչ որոշում**: Այդ որոշմամբ հանրային մարմնի համապատասխան պաշտոնատար անձանց ուշադրությունն է հրավիրում դատական քննության ժամանակ ի հայտ եկած այն էական խախտումների վրա, որոնք թույլ են տրվել վարչական գործով մինչդատական վարույթի ընթացքում: Դատարանի լրացուցիչ որոշումը պետք է լինի պատճառաբանված: Լրացուցիչ որոշումն ուղարկվում է խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձի վերադասին, իսկ եթե նա չկա, խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձին, որը պարտավոր է որոշումը ստանալուց հետո մեկամսյա ժամկետում քննարկել այն:

Վարչական դատարանի ակտերը ենթակա չեն վերաքննության: Դրանք բողոքարկվում են միայն Վճռաբեկ դատարանում: Այդ դատարանի կողմից վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության վերադարձնելու մասին դատական ակտ կայացնելու դեպքում վարչական դատարանը հարուցում է գործի նոր քննության վարույթ:

Գործի նոր քննության վարույթ հարուցելու որոշումը սահմանված կարգով ուղարկվում է դատավարության մասնակիցներին: Գործի նոր քննությունն անցկացվում է կոլեգիալ՝ վարչական դատարանի երեք դատավորի կազմով: Առաջին անգամ գործը քննած դատավորը չի կարող մասնակցել տվյալ գործի նոր քննությանը:

Հարցեր

1. Ո՞րն է քաղաքացիական գործ հարուցելու հիմքը:
2. Ինչպե՞ս է ընթանում քաղաքացիական գործի ըստ էության քննությունը:
3. Ի՞նչ հարցեր է լուծում դատարանը քաղաքացիական գործով վճռում:
4. Ո՞ր քաղաքացիական գործերը ենթակա չեն բողոքարկման:
5. Ո՞րն է քաղաքացիական գործերով վերաքննության և վճռաբեկության կարգը:
6. Ո՞րն է վարչական գործ հարուցելու հիմքը:
7. Ինչպիսի՞ն է վարչական գործով դատական քննության կարգը:
8. Ի՞նչ որոշումներ կարող են կայացվել վարչական գործով:
9. Ի՞նչ կարգով կարող են վերանայվել վարչական դատարանի ակտերը:

ԴԱՍ 16. ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

1. ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Արդի աշխարհում վեճերը բազմազան են՝ սկսած միջանձնայինից մինչև միջպետական: Գոյություն ունի գիտություն, որն անվանում են **կոնֆլիկտաբանություն**: Այն մշակում է կոնֆլիկտների (վեճերի) կառավարման և լուծման բավականին արդյունավետ եղանակներ ու մեթոդներ: Անշուշտ, դատական իշխանության մարմիններին դիմելով՝ կարելի է լուծել իրավական վեճերը: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ վեճը կարող է չունենալ իրավական բնույթ, այլ, օրինակ՝ կենցաղային: Բացի այդ, պետական արդարադատությունը շատ երկարատև, թանկարժեք, ոչ ճկուն ընթացակարգ է: Այս հանգամանքից ելնելով՝ գիտության կողմից մշակվել և կիրառվում են վեճերի լուծման եղանակներ, որոնք ընդունված է անվանել **արտադատական**: Վեճերի լուծման այդ եղանակներն այլընտրանք են պետական դատարաններին, ինչի պատճառով դրանք ավելի հաճախ անվանում են վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակներ:

Իրավական վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակները վեճերի լուծումն է արտադատական ճանապարհով, որի կիրառմամբ վիճող կողմերը կնքում են փոխշահավետ համաձայնություն:

Այլընտրանքային եղանակով վեճի լուծումը տեղին է, երբ վեճի կողմերը շահագրգռված են համագործակցության մեջ, ամենաքիչը գոնե վեճի լուծման ընթացքում և դրա համար: Վեճն իսկապես լուծելու համար կողմերը պետք է դրսևորեն իրատեսական մոտեցում, քանի որ այդ դեպքում իրենք կրում են շատ ավելի քիչ նյութական, բարոյահոգեբանական վնասներ: Ըստ էության, այդ դեպքում ոչ ոք չի պարտվում, այլ կողմերը կնքում են փոխադարձորեն ձեռնտու համաձայնություն:

Իրավական վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակներից տարածված են բանակցությունները, միջնորդությունը, արբիտրաժը:

Բանակցությունը գործընթաց է, որին անմիջականորեն մասնակցում են վեճի կողմերն իրենց ապագա վարքագծի վերաբերյալ որոշում ընդունելու համար: Երբ բանակցություններն արդյունք չեն տալիս, խորհուրդ է տրվում լուծման գործընթաց ընդգրկել կոնֆլիկտի մեջ մասնակցություն չունեցող երրորդ կողմին:

Միջնորդությունը վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակ է, որը ենթադրում է վիճող կողմերի վեճի լուծմանը մասնակցելու ամենամեղմ ձև, քանի որ կողմերը համաձայնություն են ձեռք բերում՝ ժամանակ առ ժամանակ համագործակցելու միջնորդի մասնակցությամբ:

Այս ընթացակարգում մասնակցում է երրորդ անձը (միջնորդը), ով օգնում է վեճի կողմերին վեճի լուծման ուղիներ գտնելու համար: Արդի աշխարհում միջնորդությունը հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառներում ծագած կոնֆլիկտների

լուծման կարևորագույն գործիք է: Միջնորդությունը լայնորեն օգտագործվում է հատկապես հասարակական հիմնախնդիրները լուծելիս (օրինակ՝ քաղաքական վեճերը), իրավաբանական պրակտիկայում (գույքային, աշխատանքային և ընտանեկան վեճեր):

Արբիտրաժի՝ որպես վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակի կիրառման դեպքում վեճի կողմերը պարտավորվում են պարտադիր դիմել երրորդ կողմին, իսկ դիմելու դեպքում՝ կատարել նրա որոշումը:

Բանակցությունները և միջնորդությունը՝ որպես վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակներ, մանրամասն օրենսդրական կարգավորման չենթարկված գործընթացներ են, իսկ արբիտրաժը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ, մասամբ կարգավորում է «Առևտրային արբիտրաժի մասին» օրենքը:

2. ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԱՐԲԻՏՐԱՋԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՎԵՃԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Առևտրային արբիտրաժը պայմանագրի հիման վրա ստեղծված վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակ է: Ձեռնարկատիրական հարաբերությունների մեջ գտնվող կողմերն ազատ են իրենց միջև վեճերի լուծման ընթացակարգի շուրջ համաձայնվելու հարցում: Երկկողմանի ցանկության դեպքում նրանք կնքում են գրավոր պայմանագիր, որով համաձայնվում են իրենց միջև առկա կամ հնարավոր բոլոր կամ որոշակի վեճերն արբիտրաժի լուծմանը հանձնելու վերաբերյալ: Արբիտրաժի իրականացման նպատակն է առանց անհարկի ձգձգումների կամ ծախսերի ստանալ անկողմնակալ արբիտրաժային տրիբունալի կողմից վեճերի արդարացի լուծում: Կողմերը, չնայած իրենց միջև կնքված համաձայնությանը, կարող են նաև օրենքով սահմանված կարգով հրաժարվել արբիտրաժին դիմելու իրավունքից:

Արբիտրաժային տրիբունալի կազմը: Արբիտր կարող է լինել 18 տարին լրացած գործունակ ֆիզիկական անձը, եթե կողմերի համաձայնությամբ ավելի բարձր տարիք նախատեսված չէ: Կողմերն ազատ են իրենց համաձայնությամբ սահմանելու արբիտրին ներկայացվող ցանկացած պահանջ: Արբիտրների թիվը որոշվում է կողմերի համաձայնությամբ և պետք է լինի կենտ: Արբիտրների թվի շուրջ համաձայնություն ձեռք չբերվելու դեպքում տրիբունալը ձևավորվում է երեք արբիտրի կազմով:

Արբիտրին կարող է հայտնվել բացարկ, եթե առկա են հանգամանքներ, որոնք հիմնավոր կասկած են առաջացնում նրա անկողմնակալության կամ անկախության վերաբերյալ, կամ նա չունի կողմերի համաձայնությամբ սահմանված համապատասխան որակավորում: Կողմը կարող է բացարկ հայտնել իր կողմից կամ իր մասնակցությամբ նշանակված արբիտրին միայն այնպիսի հիմքերով, որոնք իրեն հայտնի են դարձել նշանակումից հետո:

Արբիտրաժային վարույթի իրականացման կարգը: Արբիտրաժում կողմերի նկատմամբ պետք է կիրառվի հավասար մոտեցում: Յուրաքանչյուր կողմին պետք է տրամադրվեն բոլոր հնարավորություններն իր գործի ներկայացման համար:

Արբիտրաժային ընթացակարգի կանոնները որոշում են կողմերը: Եթե ընթացակարգի շուրջ չկա համաձայնություն, ապա տրիբունալը վարույթը կարող է իրականացնել այն ձևով, որը նպատակահարմար կհամարի: Նույն կերպ է որոշվում նաև արբիտրաժի վարույթի ընթացքում կիրառվող լեզվի (լեզուների) հարցը:

Արբիտրաժի վայրը ևս որոշում են կողմերը: Եթե չկա այդպիսի համաձայնություն, արբիտրաժի վայրը որոշում է արբիտրաժային տրիբունալը՝ հաշվի առնելով գործի հանգամանքները, ներառյալ կողմերի համար հարմարությունը:

Արբիտրաժային գործով վարույթի հիմքը հայցվորի հայցադիմումն է: Հայցվորը պարտավոր է ներկայացնել իր հայցային պահանջները և դրանք հիմնավորող փաստերը, ապահովման կամ հատուցման մասին պահանջները: Արբիտրաժը, հայցադիմումը ստանալով, պատասխանողին ուղարկում է ծանուցում վեճն արբիտրաժին փոխանցելու մասին: Ծանուցումը ստանալու օրը համարվում է վարույթի սկիզբ: Պատասխանողը կարող է ներկայացնել իր առարկությունները դրանց վերաբերյալ: Կողմերը կարող են իրենց հաղորդումներին կից ներկայացնել բոլոր այն փաստաթղթերը, որոնք, ըստ իրենց, առնչվում են գործին, կամ հղում կատարել ապագայում իրենց կողմից ներկայացվելիք փաստաթղթերին կամ այլ ապացույցներին:

Բոլոր արբիտրաժային վարույթները գաղտնի են և դեմֆակ: Արբիտրաժային վարույթը կարող է իրականացվել բանավոր կամ գրավոր (փաստաթղթային) կարգով: Եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ, ապա տրիբունալը որոշում է կայացնում գործի վարույթն իրականացնել կա՛ն բանավոր լսումների, կա՛ն միայն փաստաթղթերի և այլ նյութերի հիման վրա: Տրիբունալը պարտավոր է իրականացնել բանավոր լսումներ վարույթի համապատասխան փուլում կողմերից որևէ մեկի խնդրանքով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կողմերը պայմանավորվել են չիրականացնել բանավոր լսումներ:

Տրիբունալին կողմերից մեկի ներկայացրած բոլոր հայտարարությունները, փաստաթղթերը կամ այլ տեղեկատվություն պետք է տրամադրվեն մյուս կողմին: Ապացուցողական նշանակություն ունեցող փաստաթղթերը, որոնց վրա արբիտրաժային տրիբունալը կարող է հիմնվել վճիռ կայացնելիս, պետք է ուղարկվեն կողմերին:

Դատական աջակցությունն ապացույցներ ձեռք բերելիս: Արբիտրաժային վարույթի ցանկացած փուլում արբիտրաժային տրիբունալը կամ կողմը արբիտրաժային տրիբունալի համաձայնությամբ կարող է դիմել օրենքով սահմանված իրավասու դատարան տվյալ անձի կողմից՝ արբիտրաժի մեկ կամ մեկից ավելի կողմերին կամ արբիտրաժային տրիբունալին վարույթին առնչվող ցանկացած փաստաթղթի կամ ապացույցի տրամադրումը պարտադրելու կամ լսումներին ցանկացած անձի՝ որպես վկայի, ներկայությունն ապահովելու կամ որևէ այլ կերպ ապացույցներ ձեռք բերելուն օժանդակելու միջնորդությամբ: Դատարանը կարող է բավարարել այդ միջնորդությունն իր իրավասության շրջանակներում:

Արբիտրաժային տրիբունալի կողմից վճռի կայացման կարգը: Մեկից ավելի արբիտրների մասնակցությամբ վեճի քննության դեպքում արբիտրաժային տրիբունալը վճիռ է կայացնում իր անդամների ձայների մեծամասնությամբ, եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ: Եթե արբիտրաժի ընթացքում կողմերը

հաշտությամբ լուծում են վեճը, ապա արբիտրաժային տրիբունալը դադարեցնում է գործի քննությունը և կողմերի խնդրանքով արբիտրաժային տրիբունալի կողմից առարկությունների բացակայության դեպքում համաձայնեցված պայմաններով կայացնում է վճիռ հաշտության համաձայնության մասին:

Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը պետք է կայացվի գրավոր ձևով և ստորագրվի արբիտրի (կամ արբիտրների) կողմից: Վճռի կայացումից հետո յուրաքանչյուր կողմին պետք է ուղարկվի դրա պատճենը:

Արբիտրաժը կարող է ավարտվել նաև որոշման կայացմամբ: Տրիբունալը արբիտրաժի ավարտի վերաբերյալ կայացնում է որոշում այն դեպքում, երբ՝ 1) հայցվորը հրաժարվում է հայցից, բացառությամբ, երբ պատասխանողն առարկում է գործի վարույթի ավարտման դեմ. 2) կողմերը պայմանավորվում են վարույթի դադարեցման վերաբերյալ. 3) արբիտրաժային տրիբունալը գտնում է, որ գործի քննության շարունակումը որոշակի պատճառներով դարձել է ավելորդ կամ անհնարին:

Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի վիճարկումը: Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը կարող է վիճարկվել դատարանում այն չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դիմումի հիման վրա՝ միայն օրենքով սահմանված հիմքերով: Օրինակ՝ եթե դիմած կողմն ապացույցներ ներկայացնի այն մասին, որ վճիռ է կայացվել այնպիսի վեճի կապակցությամբ, որը նախատեսված չէր արբիտրաժային համաձայնությամբ, կամ դատարանը պարզի, որ ըստ օրենսդրության վեճի առարկան ենթակա չէ լուծման արբիտրաժի կողմից: Դատարանը, որին ներկայացվել է վճիռը չեղյալ ճանաչելու մասին դիմումը, կարող է կողմերից մեկի խնդրանքով կամ իր նախաձեռնությամբ որոշակի ժամանակով դադարեցնել այդ հարցի քննությունը, որպեսզի հնարավորություն ընձեռի արբիտրաժային տրիբունալին՝ վերսկսելու արբիտրաժային վարույթը կամ ձեռնարկելու այլ միջոցներ, որոնք արբիտրաժային տրիբունալի կարծիքով կարող են վերացնել արբիտրաժային տրիբունալի վճռի բեկանման հիմքերը:

Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի ճանաչումը և կատարումը: Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը պետք է ճանաչվի որպես պարտադիր և համապատասխան դատարանին գրավոր միջնորդելու դեպքում կատարվի: Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը կարող է օրենքով սահմանված հիմքերով չեղյալ ճանաչվել դատարանի կողմից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ են վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակները:
2. Ի՞նչ է բանակցությունը՝ որպես վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակ:
3. Ի՞նչ է միջնորդությունը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ:
4. Ի՞նչ է արբիտրաժը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ:
5. Ի՞նչ է առեկտային արբիտրաժը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ:
6. Ինչպե՞ս է որոշվում արբիտրաժային տրիբունալի կազմը:
7. Ինչպե՞ս է պետական դատարանն աջակցում արբիտրաժային տրիբունալին:
8. Ի՞նչ կարգով է հնարավոր արբիտրաժային տրիբունալի վճռի վիճարկումը:

Գործնական աշխատանք: Չեր դասարանի կամ այլ դասարանների որևէ միջանձնային վեճի կապակցությամբ փորձե՞ք կազմակերպել միջնորդություն և իրականացնել վեճի լուծումը:

ԳԼՈՒԽ 3 ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ, ՓԱՍՏԱԲԱՆՆԵՐԸ, ԴԱՏԱԽԱԶՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 18. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ

1. ԴԱՏԱԲԱՆԸ ԵՎ ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ: ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Դատարանը դատական իշխանության մարմին է, որն իրականացնում է արդարադատություն: Դատարանն անկախ պետական մարմին է, որի թիկունքում կանգնած է պետական հեղինակությունը: Դատարանը որոշումները կայացնում է պետության անունից:

Դատավորը դատարանում դատավորի պաշտոնում օրենքով սահմանված կարգով նշանակված անձն է:

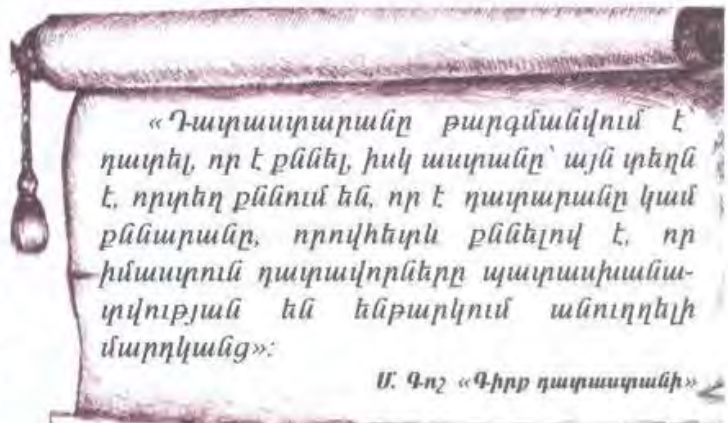
Դատարանները պարտավոր են օրենքների հիման վրա լուծել իրավական վեճերը: Որպես կանոն, ցանկացած վեճում նրա կողմերը փորձում են ամեն գնով հասնել հաղթանակի: Վեճը արդար լուծելու երաշխիքը դատարանի ու դատավորի անկախությունն ու անկողմնակալությունն է: Այսինքն՝ դատարանը պետք է ենթարկվի միայն օրենքին՝ անկախ մնալով պետական իշխանության այլ մարմինների, պաշտոնատար և մասնավոր անձանց միջամտությունից:

Դատարանների և դատավորների անկողմնակալության, անկախության ապահովման գործում կարևոր դեր են խաղում դատավորների թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները և նրանց նշանակման կարգը: Դրանք կոչված են լուծելու երկու խնդիր: Առաջին՝ նպաստել, որպեսզի դատավոր դառնան արհեստավարժ և ազնիվ մարդիկ, երկրորդ՝ ապահովել նրանց անկախությունը նշանակողից:

Դատավորների թեկնածուները և նրանց ցուցակը: Մինչև դատավորների բուն նշանակումը կազմվում և հաստատվում է դատավորների թեկնածությունների ցուցակ: Դրա համար կազմակերպվում է թեկնածուների որակավորման ստուգում՝ մրցութային կարգով, գրավոր քննությունների արդյունքներով:

Որակավորման ստուգմանը կարող են մասնակցել 22-60 տարեկան այն քաղաքացիները, որոնք ՀՀ-ում ստացել են բակալավրի կամ դիպլոմավորված մասնագետի բարձրագույն իրավաբանական կրթության որակավորման աստիճան կամ նմանատիպ աստիճան են ձեռք բերել օտարերկրյա պետությունում: Այդ անձը պետք է բավարարի օրենքով սահմանված պահանջներին, օրինակ՝ չպետք է լինի դատապարտված հանցանք կատարելու համար, չունենա դատավորի պաշտոնում նշանակվելուն խոչընդոտող ֆիզիկական արատ կամ հիվանդություն, անցած լինի պարտադիր զինվորական ծառայություն և այլն:

Մտորումներ: Արդյո՞ք դատավորի թեկնածուին ներկայացվող պահանջները բավարար են: Փորձե՞ք իմաստավորել դրանք: Ուրիշ էլ ի՞նչ պահանջներ կառաջադրե՞ք և ինչո՞ւ:

Դատավորների պատրաստման հատուկ դպրոցը, ստուգելով դիմող անձանց որակավորումը, ամենաբարձր միավորներ ստացած հավակնորդների արդյունքները ներկայացնում է Արդարադատության խորհուրդ՝ դատավորների թեկնածությունների ցուցակում ներառելու նպատակով:

Արդարադատության խորհուրդը (ԱԽ) Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմին է, որը կոչված է նպաստելու դատարանների ու դատավորների անկախությանն օրենսդիր և գործադիր մարմիններից: Նման խնդիրը բարեհաջող իրականացնելու համար այն ունի հատուկ կազմ և լիազորություններ: *Կարդացե՛ք ՀՀ Սահմանադրության 94.1 և 95 հոդվածները և դո՛ւրս գրե՛ք ԱԽ-ի կազմը և լիազորությունները:*

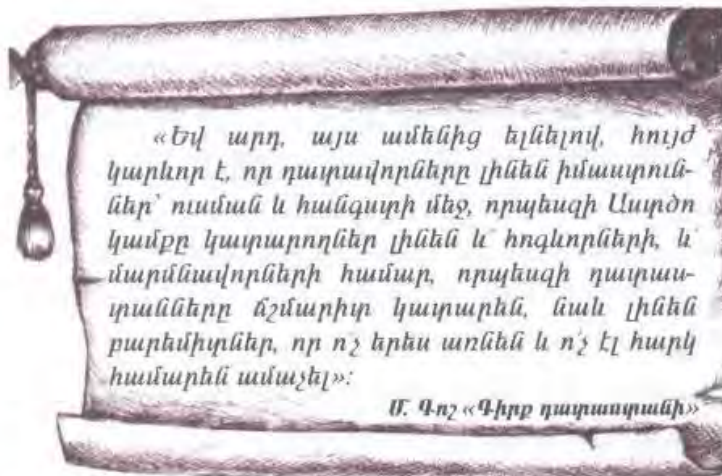
ԱԽ-ն իր նիստում ուսումնասիրում է առաջարկված թեկնածությունները և քվեարկության հիման վրա կազմում է դատավորի թեկնածուների ցուցակը: Հանրապետության նախագահն իր հրամանագրով հաստատում է ԱԽ-ի կազմած ցանկը՝ իր համար ընդունելի թեկնածություններով:

Դատավորների նշանակումը: Եթե դատավորի պաշտոնը թափուր է մնում, ապա թեկնածուի համաձայնությամբ Վճռաբեկ դատարանի նախագահը նրան ներկայացնում է ԱԽ-ին: Խորհրդի դրական եզրակացության դեպքում թեկնածությունը ներկայացվում է հանրապետության նախագահին: Վերջինս կարող է այդ անձին նշանակել դատավոր կամ մերժել նրա նշանակումը:

Դատավորի պաշտոնում նշանակված անձն իր պաշտոնը ստանձնում է ԱԽ-ի նիստում հանրապետության նախագահի ներկայությամբ տրված հեղինակ երդմամբ. «Ստանձնելով դատավորի բարձր պաշտոնը՝ ՀՀ Ժողովրդի առջև երդվում եմ դատավորի պարտականություններս կատարել ՀՀ Սահմանադրությանն ու օրենքներին համապատասխան, լինել անաչառ և սկզբունքային, արդարացի և մարդասեր, սրբորեն պահպանել դատավորի կարգավիճակին ներկայացվող բոլոր պահանջները՝ ապահովելով օրենքի գերակայությունը և բարձր պահելով դատական իշխանության հեղինակությունը»:

2. ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԵՎ ԴԱՏԱՎՈՐԻ ԱՆԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Դատարանի և դատավորի անկախությունը կյանքի կոչելու համար օրենքը սահմանում է մի շարք երաշխիքներ: Օրինակ՝ դրա համար կարևոր է նրանց նյութական և սոցիալական ապահովվածությունը: Այս առումով օրենքները սահմանում են դատավորների գործունեության նյութական (օրինակ՝ բարձր աշխատավարձ), սոցիալական (օրինակ՝ ծառայողական բնակարանի իրավունք) և այլ երաշխիքներ:

Դատավորի անփոփոխելիությունը երաշխիք է նրա անկախության համար: Դատավորները պետք է ազատ լինեն այն մտավախությունից, թե կարող են կորցնել իրենց պաշտոնը, եթե հաշվի չառնեն ինչ-որ պաշտոնյայի կամ անձանց ինչ-որ խմբի միջնորդությունները: Հետևաբար, դատավորը պաշտոնավարում է մինչև 65 տարին լրանալը: Արգելվում է նրան առանց իր գրավոր համա-

ծայնության փոխադրել աշխատանքի այլ դատարան: Դատավորի լիազորությունները դադարում են միայն Սահմանադրությամբ և օրենքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով:

Դատավորի այլ գործունեությամբ զբաղվելու սահմանափակումը: Դատավորը և Սահմանադրական դատարանի անդամը չեն կարող զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, զբաղեցնել իրենց պարտականությունների հետ չկապված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, պաշտոն առևտրային կազմակերպություններում, կատարել այլ վճարովի աշխատանք, բացի գիտական, մանկավարժական և ստեղծագործական աշխատանքից:

Դատավորի քաղաքականացվածությունը: Դատավորը չի կարող լինել որևէ կուսակցության անդամ, ընտրություններում առաջադրել իր թեկնածությունը, մասնակցել նախընտրական քարոզչությանը կամ ցանկացած այլ ձևով զբաղվել քաղաքական գործունեությամբ: Ընտրություններին նա կարող է մասնակցել միայն որպես ընտրող: Այսպիսով՝ ցանկացած հանգամանքներում դատավորը պարտավոր է դրսևորել քաղաքական զսպվածություն և չեզոքություն:

Մտորումներ: Դատավորի այլ գործունեությամբ կամ քաղաքականությամբ զբաղվելը ինչպե՞ս կարող են ազդել դատավորի անկախության և անաչառության վրա: Ի՞նչ կլինեն, եթե դատավորներն ունենային այլ պաշտոններ:

Դատավորներն անձեռնմխելի են: Դատավորը չի կարող կալանավորվել, ներգրավվել որպես մեղադրյալ, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ չի կարող դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկվելու հարց հարուցվել առանց ԱԽ-ի համաձայնության: Դատավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու պահից գործի նկատմամբ դատախազական հսկողությունն իրականացնում է գլխավոր դատախազը:

Դատավորը չի կարող ձերբակալվել, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ ձերբակալումն իրականացվում է հանցագործության կատարման պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Նման դեպքերում ձերբակալման մասին անմիջապես տեղեկացվում են հանրապետության նախագահը և Վճռաբեկ դատարանի նախագահը:

Դատավորին չի կարելի բերման ենթարկել: Առանց փաստաթղթերի բերման ենթարկված դատավորի ինքնությունը պարզելուց հետո իրավասու պետական մարմինը պետք է անմիջապես ազատ արձակի նրան: Դատարանի շենք մուտք գործելը՝ խուզարկություն, զննում, փաստաթղթերի կամ իրերի առգրավում կատարելու համար, իրականացվում է դատարանի նախագահի իրազեկմամբ:

Դատավորներին կարգապահական պատասխանատվության է ենթարկում ԱԽ-ն՝ օրենքով սահմանված հատուկ կարգով:

3. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԱԴԱՐՈՒՄԸ

Դատավորի լիազորությունները և պաշտոնավարումը դադարում է մի քանի տեսակի հիմքերով և համապատասխան կարգերով:

1. Դատավորի պաշտոնավարման դադարումը: Դատավորի պաշտոնավարումը դադարում է, եթե՝

ա) դատավորն իր դիմումով հրաժարական է տալիս.

բ) լրացել է դատավորի պաշտոնավարման տարիքը՝ 65 տարին.

գ) դատարանի վճռով նա ճանաչվել է անգործունակ, սահմանափակ գործունակ, անհայտ բացակայող կամ հայտարարվել է մահացած.

դ) դատավորը կորցրել է ՀՀ քաղաքացիությունը:

2. Դատավորի լիազորությունների դադարեցումը՝ կապված կարգապահական պատասխանատվության հետ: Դատավորի նկատմամբ կիրառվող կարգապահական տույժի տեսակ է դատավորի լիազորությունների դադարեցումը: Այդպիսի միջնորդությամբ հանրապետության նախագահին դիմում է ԱԽ-ն: Եթե նախագահը միջնորդությունը ստանալուց հետո երկշաբաթյա ժամկետում չի դադարեցնում դատավորի լիազորությունները, ապա միջնորդությունը համարվում է մերժված: Այդ դեպքում օրենքի ուժով դատավորը համարվում է ավելի մեղմ պատասխանատվության ենթարկված: Օրինակ՝ խիստ նկատողություն, որը զուգորդվում է նրան մեկ տարի ժամկետով աշխատավարձի 25 տոկոսից զրկելով:

3. Կարգապահական պատասխանատվության հետ չկապված դատավորի լիազորությունների դադարեցումը: Այս հիմքով դատավորի լիազորություններն ԱԽ-ի առաջարկությամբ դադարեցվում են հանրապետության նախագահի կողմից, եթե՝

- 1) ժամանակավոր անաշխատունակության հետևանքով նա ավելի քան 4 ամիս անընդմեջ կամ ավելի քան 6 ամիս օրացուցային տարվա ընթացքում ի վիճակի չի եղել կատարելու իր պաշտոնական պարտականությունները.
- 2) դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճռով ապացուցված է, որ նա նշանակվել է դատավորի պաշտոնին օրենքի պահանջների խախտմամբ.
- 3) օրինական ուժի մեջ է մտել նրա նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճիռը, կամ նրա նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդումը դադարեցվել է ոչ արդարացնող հիմքով.
- 4) երկու տարի անընդմեջ չի անցել տարեկան վերապատրաստման ծրագրերը:

Հանրապետության նախագահը ԱԽ-ի առաջարկությամբ դադարեցնում է դատավորի լիազորությունները, նաև եթե նշանակումից հետո նա ձեռք է բերել դատավորի պաշտոնում նշանակմանը խոչընդոտող ֆիզիկական արատ կամ հիվանդություն: Եթե առերևույթ առկա է այս հիմքը, ապա արդարադատության նախարարը և Վճռաբեկ դատարանի նախագահը համատեղ դիմում են իրավասու պետական մարմին՝ դատավորի բժշկական զննությունը կազմակերպելու համար: Դատավորը պարտավոր է անցնել բժշկական զննությունը: Եթե զննության արդյունքում հիմնավորվում է, որ առկա է նշված ֆիզիկական արատը կամ հիվանդությունը, ապա Վճռաբեկ դատարանի նախագահը համապատասխան միջնորդություն է ներկայացնում ԱԽ-ին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞վ է դատավորը:
3. Ինչո՞վ է կարևոր դատավորների նշանակման կարգը:
4. Ինչպե՞ս է կազմվում դատավորների թեկնածուների ցուցակը:
5. Ո՞վ է ներկայացնում դատավորի թեկնածուին, և ո՞վ է նշանակում դատավորին:
6. Ի՞նչ է դատավորի անփոփոխելիությունը, և ո՞րն է դրա նշանակությունը:
7. Ի՞նչ գործունեությամբ չեն կարող զբաղվել դատավորները:
8. Ի՞նչ տեսակի հիմքերով է դադարում դատավորների լիազորությունները:

Սրբեղծագործական աշխատանք: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն «Ինչպիսի՞ն պետք է լինի դատավորը» թեմայով:

ԴԱՍ 19. ՓԱՍՏԱՔԱՆ ԵՎ ՓԱՍՏԱՔԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԻՐԱՎԱՔԱՆԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ՓԱՍՏԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յուրաքանչյուր որ ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք: Զանի որ իրավական հարցերում ամեն որ չէ, որ կարող է կողմնորոշվել, որովհետև դա իմացության հատուկ համակարգ է, մարդը պետք է հնարավորություն ունենա ստանալու իրավաբանական օգնություն: Այդ իրավունքի երաշխիքը պետությունից անկախ գործող փաստաբանական ծառայությունն է:

Փաստաբանական ծառայությունը ոչ կառավարական հատուկ կազմակերպություն է, որն իրավաբանական օգնության միջոցով իրականացնում է մարդու իրավունքների խախտումների կանխումը, դրանց պահպանման համար երաշխիքների ստեղծումը, կենսագործման ճանապարհին եղած արգելքների վերացումը:

Փաստաբանությունը մատուցում է իրավական օգնության ծառայություն, որը շատ անհրաժեշտ է հատկապես քաղաքացիների ու կազմակերպությունների համար: Շատերը կարող են մտածել, որ փաստաբանն անհրաժեշտ է միայն դատարանում: Իհարկե, դա այդպես է, բայց ոչ ամբողջովին: Ցանկալի է, որ փաստաբանի ծառայությունից օգտվեք շատ ավելի վաղ՝ մինչև դատարան հասնելը:

Եթե խախտվել են ձեր իրավունքները, և դուք անորոշության մեջ եք, լավ փաստաբանը կօգնի ձեզ պաշտպանել դրանք: Եթե ձեր գործը հասել է դատարան, և դուք ստիպված եք մյուս կողմի հետ ձեր հարաբերությունները պարզել դատարանում, ապա առանց փաստաբանի օգնության դուք կարող եք գործը լրիվ տանուլ տալ, նույնիսկ եթե ճիշտ լինեք (օրինակ՝ անհրաժեշտ ապացույցներ չհավաքելու պատճառով): Իհարկե, փաստաբանական ծառայությունները վճարովի են, սակայն պետք է հաշվի առնել նաև ասացվածքը. «Ժլատը կրկնակի է վճարում»: Բացի այդ, օրենքով սահմանված դեպքերում փաստաբանական օգնությունն անվճար է:

2. ՓԱՍՏԱՔԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Փաստաբանական պալատը Հայաստանում փաստաբաններին միավորող կազմակերպությունն է: Այն փաստաբանների մասնագիտական, անկախ, ինքնակառավարվող իրավաբանական անձ է, որ կոչված է ապահովել նրանց արդյունավետ գործունեությունը, իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը: Հայաստանում կարող է կազմավորվել միայն մեկ փաստաբանական պալատ, որին պետք է անդամակցեն բոլոր փաստաբանները:

Փաստաբան է համարվում այն անձը, ով օրենքով սահմանված կարգով ստացել է փաստաբանական գործունեություն իրականացնելու արտոնագիր, փաստաբանների պալատի անդամ է և տվել է երդում: Փաստաբանն իրավական հարցերով անկախ խորհրդատու է: Նա իրավունք ունի ներկայացնելու կամ պաշտպանելու ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց շահերը, ինչպես նաև ներկայացնելու վստահորդի շահերը հանրային մարմիններում, ոչ պետական կազմակերպություններում:

Փաստաբանական գործունեությամբ զբաղվելու համար անձը պարտավոր է դառնալ Փաստաբանների պալատի անդամ: Փաստաբանական գործունեությունն արտոնագրվող է, իսկ արտոնագիրը տալիս է Փաստաբանների պալատը:

Արտոնագիր կարող է ստանալ անձը, ով ունի բարձրագույն իրավաբանական

կրթություն կամ իրավաբանի մասնագիտությամբ գիտական աստիճան և իրավաբանի առնվազն երկու տարվա աշխատանքային ստաժ, հանձնել է որակավորման քննություն և ստացել է համապատասխան վկայագիր: Անձը չի կարող լինել փաստաբան, եթե դատարանի վճռով ճանաչվել է անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ, դատապարտվել է դիտավորյալ հանցագործության համար, և նրա դատվածությունը մարված կամ հանված չէ: Առանց որակավորման քննություն հանձնելու փաստաբանի արտոնագիր կարող է ստանալ այն անձը, որն ունի փաստաբանի կամ դատավորի առնվազն 15 տարվա ստաժ:

Հանրային պաշտպանությունը: Փաստաբանական ծառայության համար վճարի չափն ու կարգը որոշվում են փաստաբանի և վստահորդի միջև կնքված գրավոր պայմանագրով: Օրենքը նախատեսում է իրավաբանական օգնության տրամադրում նաև պետական միջոցների հաշվին: Այդ օգնության տրամադրումն ապահովում է ՀՀ փաստաբանների պալատը՝ Հանրային պաշտպանի գրասենյակի միջոցով: Այն կազմված է գրասենյակի ղեկավարից, նրա երկու օգնականներից և հանրային պաշտպաններից: Հանրային պաշտպանները, որպես փաստաբանական պալատի անդամներ, կոչված են պետության կողմից հատկացվող միջոցների հաշվին անվճարունակ անձանց ցույց տալ իրավաբանական օգնություն քաղաքացիական և քրեական գործերով: Օրինակ՝ ալիմենտի գանձման վերաբերյալ գործերով:

3. ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Փաստաբանությունն իրավապաշտպան կազմակերպություն է, որի գործունեությունն ուղղված է իրավական օգնություն ստացողի հետապնդած շահերի իրականացմանը՝ օրենքով չարգելված միջոցներով ու եղանակներով: Փաստաբանական գործունեությունը դրսևորվում է մի քանի ուղղություններում:

1. Փաստաբանն իրականացնում է իրավաբանական խորհրդատվություն, տալիս է բացատրություններ իրավական հարցերով: Սովորաբար մարդիկ դիմում են փաստաբանին, երբ չգիտեն, թե ինչպես ճիշտ վարվել, ինչպես ապահովագրել իրենց գույքն ապագայի «փորձանքներից», երբ ուզում են իմանալ, թե արդյոք իրենց գործողությունները չեն հակասում օրենքներին, երբ դժգոհ են իրենց պայմանագրային գործընկերներից և գտնում են, որ նրանք ճիշտ չեն: Մի խոսքով, երբ անհրաժեշտ է տեղեկություն իրավունքի հարցերով: Հենց դրա համար է փաստաբանը, որը վստահորդի դիմումով իրականացնում է խորհրդատվություն:

Լինում են նաև դեպքեր, երբ օրենքները, որոնք պետք է կիրառվեն, հայտնի են, սակայն դրանք հասկացվում են տարբեր կերպ: Օրինակ՝ վնաս պատճառելուց բխող պարտավորություններից մեկն էլ «առավել վտանգի աղբյուրով» պատճառած վնասն է: Ի՞նչ է նշանակում դա: Ահա այս դեպքում փաստաբանը վստահորդին հետաքրքրող հարցերով տալիս է մեկնաբանություններ:

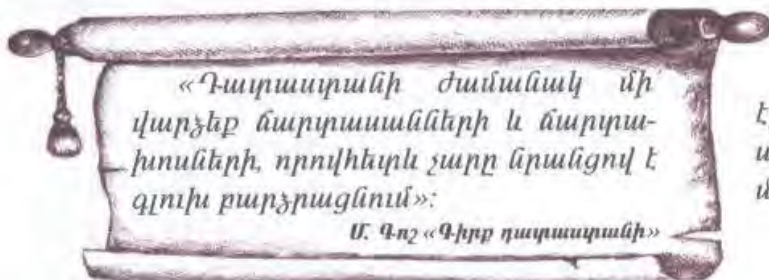
Ցավոք, ոչ բոլորն է, որ տիրապետում են օրենսդրական ահռելի նյութին, թեկուզ հենց դրա ֆիզիկական իմաստով, այսինքն՝ չունեն դրանց տեքստերը: Բայց հաճախ վիճող կողմերը բանավոր վկայակոչում են օրենքները: Որպեսզի «հա-

կառակորդին» ապացուցեք, որ նա անօրինական է գործում, փաստաբանը կարող է ձեզ տալ նաև գրավոր խորհրդատվություն՝ քաղվածքներ օրենսդրությունից:

2. Փաստաբանը կազմում է դիմումներ, բողոքներ և այլ իրավական փաստաթղթեր: Այդպիսի խնդրանքով նրան դիմում են մարդիկ, ովքեր գտնում են, որ իրենց իրավունքները խախտված են: Եթե ձեր հուզմունքը շարադրեք դիմումի կամ բողոքի մեջ, ապա դա դժվար թե օգնի ձեզ: Անհրաժեշտ է իրավաբանորեն հիմնավոր փաստարկներ և ապացույցներ: Փաստաբանը, օրինակ, կազմելով հայցադիմում, կօգնի դուրս թողնել գործին չվերաբերող տեղեկատվությունը: Նա օգնում է փաստարկները համակարգել, հստակ և որոշակի շարադրել պահանջը, որն ուղղված է պատասխանողին: Նա պարտադիր պետք է լուծի ապացույցների, ինչպես նաև հայցադիմումին կից փաստաթղթերի հարցը: Իհարկե, դուք անձամբ կարող եք փորձել կազմել փաստաթուղթը (օրինակ՝ պայմանագիրը, կտակը և այլն): Սակայն հետագայում վեճի դեպքում կպարզվի, որ հնարավոր չէ լրիվ պաշտպանել ձեր իրավունքը, քանի որ, ասենք, պայմանագրում դուք չեք նախատեսել նախավճարը:

3. Փաստաբանն իրականացնում է ներկայացուցչություն դատարանում և այլ կազմակերպություններում: Դատավարական կարգերը, դրանց նրբությունները գիտեն միայն իրավագետները: Դատավարական իրավունքների խախտումները (օրինակ՝ դատարանը հայցվորին հնարավորություն չի տվել առարկել պատասխանողին վերջինիս ելույթից հետո) կարող են հանգեցնել ջանքերի փլուզման, բերել պարտության դատարանում: Սովորական մահկանացուները հաճախ չգիտեն այդ կանոնները կամ էլ դրանց չեն տալիս մեծ նշանակություն: Բացի այդ, դատական գործընթացում շատ են իրավական եզրույթները, որոնք անհասկանալի են, ինչպես օտար լեզուն: Նման դեպքերում անհրաժեշտ է փաստաբան, որպեսզի ձեզ օգնի կողմնորոշվել դատական «խորամանկ խաչմերուկներում» և հաղթել:

Մտորումներ: Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ էր Մ. Գոշը այդպես մտածում: Կարելի՞ է արդյոք նրա մտրեցումն ընդունելի համարել մեր օրերում:

4. Փաստաբանը մասնակցում է նախաքննությանը և դատական քննությանը քրեական գործերով: Այս ոլորտում նրա մասնակցությունը կարող է լինել տարբեր կարգավիճակներում՝ տուժողի և այլ անձանց ներկայացուցիչ, պաշտպան:

Պաշտպանն այն փաստաբանն է, որ քրեական գործով վարույթում ներկայացնում է կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական շահերը և նրան ցույց է տալիս իրավաբանական օգնություն օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով: Կան դեպքեր, երբ պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է, իսկ մնացածում պաշտպան հրավիրելը մեղադրյալի իրավունքն է: Պաշտպանի մասնակցությունը սկսվում է դեռ գործի նախնական քննության պահից: Այս գործընթացում նրա խնդիրներն են՝ օգնել պաշտպանյալին իրավական հարցերով և դիտելով քննության ընթացքը՝ վեր հանել օրինականության խախտումները, հասնել դրանց վերացման: Պաշտպանի խնդիրն է նաև իր պաշտպանյալին ներկայացնել դրական լույսի տակ, ուշադրություն հրավիրել նրա դրական կողմերի վրա, հանցագործության պատճառների ու պայմանների վրա: Պաշտպանը գիտի, թե որ հանգամանքները և ինչպես ներկայացնել:

Եթե ամբաստանյալը և նրա պաշտպանը վերցնում են անմեղության և արդարացման ապացուցման ուղղությունը, ապա փաստաբանի դերը բարձրանում է: Այս դեպքում անհրաժեշտ է լրացուցիչ ապացույցների հավաքում և դրանք ներկայացնելու «դատավարական խորամանկություն», որն ամեն մեկին հասու չէ:

4. ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԵՐՈՒՄԸ

Իրավագետի մասնագիտության յուրահատկությունը բարձր պահանջներ է ներկայացնում նրա կրթական, գործնական և բարոյական որակներին: Իրավագետի առաքելությունն է իրականացնել մարդու իրավունքների, հանրության շահերի պաշտպանության շնորհակալ գործը, լինել իրավունքի և իրական կյանքի գիտակ, բարոյապես կայուն մարդ: Ազնվությունը, անկաշառությունը, սկզբունքայնությունը, քաղաքացիական արիությունը, արդարացիությունը, ցանկացած իրավաբանի, ինչպես նաև փաստաբանի անքակտելի որակներն են: Իրավագետին ներկայացվող այս ընդհանուր պահանջներն ու պատվիրանները փաստաբանական ոլորտում դարձել են օրենսդրական սկզբունքներ կամ մասնագիտական էթիկայի կանոններ: Դրանց մեջ հատկապես կարևոր է փաստաբանների անկախության սկզբունքը:

Փաստաբանի պատշաճ գործունեության անհրաժեշտ պայմանը մասնագիտական անկախությունն է ամեն տեսակ ազդեցություններից, ճնշումներից, ինչպես նաև իր անհատական շահերից: Փաստաբանը պարտավոր է դիմագրավել իր անկախության դեմ ուղղված ամեն մի ոտնձգությանը, դրսևորել արիություն և սկզբունքայնություն մասնագիտական պարտավորությունները կատարելիս, հաստատել իր իրավունքները մինչև վերջ և դրանք արդյունավետորեն ծառայեցնել հայցվորի շահերին: Փաստաբանը դատաբանին, այլ պետական մարմիններին, երրորդ անձանց կամ վստահորդին հաճոյանալու համար չպետք է գնա իր անկախությանը դիպչող փոխգիջումների, եթե դրանք չեն համընկնում հայցվորի շահերի հետ և խոչընդոտում են նրան պատշաճ իրավաբանական օգնություն ցույց տալուն:

Փաստաբանը չպետք է զբաղվի իրեն այլ անձանցից նյութական կամ բարոյական կախման մեջ դնող կամ որևէ այլ կերպ փաստաբանի մասնագիտական գործունեության ազատ և անկախ իրականացմանը խոչընդոտող գործունեությամբ: Փաստաբանին արգելվում է որպես մշտական կամ ժամանակավոր նստավայր ընտրել դատաբաններին, դատախազությանը, գործադիր և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պատկանող շենքերը կամ տարածքները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է փաստաբանական ծառայությունը:
2. Ո՞րն է փաստաբանության դերը:
3. Ի՞նչ է Փաստաբանական պալատը, և ո՞րն է նրա խնդիրը:
4. Ո՞վ կարող է և ո՞վ չի կարող դառնալ փաստաբան:
5. Ի՞նչ է հանրային պաշտպանությունը, և ո՞րն է դրա խնդիրը:
6. Որո՞նք են փաստաբանական գործունեության հիմնական տեսակները:
7. Ո՞րն է փաստաբանի անկախության սկզբունքի նշանակությունը:

Այցելություն կամ հրավեր: Ըստ հնարավորության կազմակերպե՛ք այց որևէ փաստաբանական գրասենյակ և ծանոթացե՛ք նրա աշխատանքին կամ դատաբան հրավիրե՛ք որևէ փաստաբանի:

ԴԱՍ 20. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

Դատախազությունը հատուկ տեղ է գրավում պետական մարմինների համակարգում: Դատախազությունն այլ պետական մարմիններից անկախ գործող, միասնական կենտրոնացված համակարգ է, որը ղեկավարում է գլխավոր դատախազը: Նրան հանրապետության նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Ազգային ժողովը՝ 6 տարի ժամկետով:

Դատախազության հիմնական կոչումը մասնակցությունն է քրեական դատավարությանը, այսինքն՝ հանցագործության կապակցությամբ հարուցված գործի վարույթին: Դատախազության առջև դրված խնդիրներն արդյունավետ լուծելու համար այն կազմակերպվում և գործում է յուրահատուկ սկզբունքների հիման վրա:

Դատախազությունը միասնական կենտրոնացված համակարգ է: Դատախազության մարմինների համակարգը կենտրոնացված կառույց է, որը ղեկավարում է գլխավոր դատախազը: Նա վերադաս է բոլոր դատախազների նկատմամբ, և նրա հրամանները, ցուցումներն ու կարգադրությունները պարտադիր են բոլոր դատախազների համար: Կենտրոնացվածության սկզբունքին չի հակասում դատախազի դատավարական ինքնուրույնությունը: Դատախազը՝ որպես դատավարության սուբյեկտ, գործում է օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով և իր ներքին համոզմամբ: Մասնակցելով դատարանում քրեական գործի քննությանը՝ դատախազն իր դիրքորոշումը հիմնավորում է դատական նիստում հետազոտված գործի հանգամանքներով: Նա պարտավոր է հրաժարվել մեղադրանքից, եթե, իր համոզմամբ, այն չի հաստատվել դատական քննության ընթացքում:

Դատախազության անկախությունն ունի արտաքին կողմ, այսինքն՝ դատախազությունն անկախ է այլ պետական մարմիններից: Ներքուստ այն կառուցված է ծառայողական ենթակայության սկզբունքի վրա: Դատախազության անկախության երաշխիքներ են՝ դատախազության գործունեությանը միջամտելու անթույլատրելիությունը, դատախազի պահանջների կատարման պարտադիր լինելը, դատախազների անձեռնմխելիությունը, ապաքաղաքականացվածությունը, դատախազների նյութական և սոցիալական ապահովվածությունը և այլ երաշխիքները:

Դատախազության մարմինների համակարգը: Դատախազությունը կազմված է գլխավոր դատախազությունից, Երևան քաղաքի դատախազությունից, Երևան քաղաքի վարչական շրջանների դատախազություններից, մարզային դատախազություններից, կենտրոնական զինվորական դատախազությունից, ինչպես նաև կայազորների զինվորական դատախազություններից՝ ըստ զինված ուժերի տեղաբաշխման:

2. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դատախազությունը հարուցում է քրեական հետապնդում, այսինքն՝ իրականացնում է գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն բացահայտել հանցանք կատարած անձին, ապացուցել նրա մեղավորությունը հանցանքի կատարման մեջ, ապահովել այդ անձի նկատմամբ պատասխանատվության միջոցների կիրառումը: Օրինակ՝ կարող է որոշում ընդունել ինչ-որ մեկին, որ կասկածվում է հանցանք կա-

տարելու մեջ, առաջադրել մեղադրանք: Եթե բացակայում են դրա հիմքերը, ապա դատախազը որոշում է քրեական հետապնդումը դադարեցնել:

Դատախազությունը հսկողություն է իրականացնում քրեական գործով նախնական քննության օրինականության նկատմամբ: Հետաքննիչների և քննիչների կողմից օրենքի խախտումները, քննությունը սխալ ուղիով տանելու դեպքերը բացառելու նպատակով դատախազին իրավունք է վերապահված հսկելու ամեն մի քրեական գործով իրականացվող քննության օրինականությունը: Դատախազն այդ հսկողությունն իրականացնելիս իրավունք ունի ցուցումներ տալ հետաքննիչին և քննիչին, կայացնել որոշումներ, ներկայացնել միջնորդագրեր:

Դատախազությունը դատարանում պաշտպանում է մեղադրանքը: Ամենդրության կանխավարկածի սկզբունքի համաձայն՝ ամբաստանյալի մեղավորության ապացուցման պարտականությունը դրված է մեղադրող կողմի (դատախազի, տուժողի) վրա: Եթե դատախազը դատարանում հրաժարվում է մեղադրանքից, ապա դատարանը կայացնում է արդարացնող դատավճիռ:

Դատախազությունը պետական շահերի պաշտպանության հայց է հարուցում դատարանում: Եթե նա գտնում է, որ առկա են բավարար հիմքեր պետության շահերի պաշտպանության հայց հարուցելու համար, ապա իրավունք ունի մինչև հայց հարուցելը նախազգուշացնելու պետության շահերին վնաս հասցրած անձին վնասը կամովին հատուցելու մասին: Հակառակ դեպքում նա դիմում է դատարան:

Դատախազությունը բողոքարկում է դատարանների վճիռները, դատավճիռները և որոշումները: Եթե դատախազը գտնում է, որ այդ ակտերն անօրինական, անարդարացի և անհիմն են, ապա նա կարող է վերադաս դատարան բողոք բերել դրանց դեմ: Դատարանների օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը կարող են բողոքարկել դատական քննությանը մասնակցած դատախազը կամ վերադաս դատախազը: Օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի դեմ վճռաբեկ բողոք կարող են բերել գլխավոր դատախազն ու նրա տեղակալները:

Դատախազությունն իրականացնում է հսկողություն պատիժների, հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման նկատմամբ: Պատիժ են համարվում քրեական պատժատեսակները, իսկ հարկադրանքի այլ միջոց է ազատությունից զրկման (ձերբակալում, կալանավորում), ինչպես նաև հատուկ ծառայությունների կողմից ֆիզիկական ուժ, հրազեն կամ հատուկ միջոցների գործադրումը: Ուստի դատախազական հսկողությունը կարևոր երաշխիք է այն անձանց իրավունքների պաշտպանության ապահովման համար, ում նկատմամբ կիրառվել է պատիժ կամ հարկադրանքի այլ միջոցներ: Այս լիազորություններն իրականացնելիս դատախազն իրավունք ունի ցանկացած ժամանակ անարգել այցելելու այն բոլոր վայրերը, որտեղ պահվում են ազատությունից զրկված անձինք: Խախտումներ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդում է վերացնել խախտումը, իրավունք ունի կասեցնելու իրավախախտ ակտի գործողությունը: Նա պարտավոր է անհապաղ ազատելու ազատությունից զրկվելու վայրերում, ինչպես նաև այդ վայրերի տուգանային և կարգապահական մեկուսարաններում ապօրինի պահվող անձանց:

Դատախազությունը կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան: Գլխավոր դատախազը դատախազության վարությամբ գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության հարցերով օրենքով սահմանված կարգով կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան:

3. ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՍԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ոստիկանությունը գործադիր իշխանության համակարգի պետական կառավարման մարմին է, որն իր առջև դրված խնդիրներն իրականացնելիս օրենքով նախատեսված դեպքերում, կարգով և սահմաններում ունի հարկադրանք կիրառելու իրավունք:

Ոստիկանությունը միասնական կենտրոնացված համակարգ է, որի մեջ մտնում են՝ ոստիկանության կենտրոնական ապարատը, դրա անմիջական ենթակայության ստորաբաժանումները, ոստիկանության՝ Երևան քաղաքի և մարզային վարչությունները և դրանց ենթակա բաժինները: Ոստիկանության մարմինների համակարգը ղեկավարում է ՀՀ ոստիկանության պետը: Վերջինիս պաշտոնի նշանակում և պաշտոնից ազատում է հանրապետության նախագահը՝ վարչապետի առաջարկությամբ:

Ոստիկանության խնդիրները: Ոստիկանության խնդիրներն այն արդյունքներն են, որոնց պետք է հասնի ոստիկանությունն իր գործունեությամբ:

1. Ոստիկանությունը պարտավոր է ապահովել և պահպանել մարդու անվտանգությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում: Անձի դեմ ուղղված հանցանքները զգալի տեղ են զբաղեցնում հանցավորության կառուցվածքում: Ոստիկանության առաջնահերթ խնդիրն անձի կյանքի և առողջության, իրավունքների, ազատությունների պաշտպանությունն է հակաիրավական այլ ոտնձգություններից:

2. Ոստիկանությունը պարտավոր է իրականացնել հանցագործությունների ու վարչական իրավախախտումների նախականիտում, կանխում և խափանում: Ոստիկանությունը ձեռնարկում է դրանց կատարմանը նպաստող պատճառների և պայմանների վերացման միջոցներ: Նա կարող է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ և կազմակերպություններ ներկայացնել իրավախախտումների կատարման պատճառների ու դրանց նպաստող պայմանների վերացմանն ուղղված միջնորդագրեր ու առաջարկություններ:

3. Ոստիկանության խնդիրներից է հայտնաբերել և բացահայտել հանցագործությունները, քրեական գործով կատարել նախնական քննություն: Ոստիկանության կառուցվածքում ստեղծվում են հանցագործությունների դեմ պայքարի ստորաբաժանումներ, որոնք ձեռնարկում են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ, կատարում են անհետաձգելի քննչական գործողություններ, հետախուզում են հանցագործություն կատարած անձանց, ինչպես նաև ապահովում են հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցումը:

4. Ոստիկանությունը կատարում է հասարակական կարգի և հասարակական անվտանգության պահպանություն: Դրան համապատասխան ոստիկանությունը պարտավոր է ապահովել հասարակական կարգի պահպանությունը փողոցներում, զբոսայգիներում և այլ հասարակական վայրերում, իր իրավասության սահմաններում ոստիկանությունն օժանդակում է պատգամավորներին, հանրային մարմինների պաշտոնատար անձանց, կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին, եթե խոչընդոտներ են հարուցվում նրանց օրինական գործունեությանը, կամ վտանգված են նրանց կյանքը, առողջությունը, գույքը, պատիվն ու արժանապատվությունը: Դանապարհային ոստիկանությունն ապահովում է երթևեկության անվտանգությունը:

5. Ոստիկանությունն իրականացնում է սեփականության բոլոր ձևերի հավասար պաշտպանություն: Նա պարտավոր է պայքարել սեփականության դեմ ուղղ-

ված իրավախախտումների դեմ, պաշտպանելու այն ամեն տեսակ հակաիրավական գործողություններից: Օրինակ՝ անհատների և կազմակերպությունների գույքը պահպանելիս, այդ թվում՝ պայմանագրային հիմունքներով, մա պարտավոր է ապահովել օբյեկտների և գույքի պետական պահպանությունը: Ոստիկանությունը պարտավոր է ապահովել գտնված և ոստիկանություն հանձնված փաստաթղթերի, իրերի, թանկարժեք և այլ գույքի պահպանությունը, միջոցներ ձեռնարկել դրանք օրինական տերերին վերադարձնելու ուղղությամբ:

4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՐԳԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔ

Այս սկզբունքին համապատասխան օրենքը սահմանում է, որ ոստիկանությունը՝

- հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանում է մարդու կյանքն ու առողջությունը, այլ իրավունքները, սեփականությունը և օրինական շահերը.
- չպետք է ձեռնարկի անձի արժանապատվությունը նվաստացնող միջոցներ.
- անձի իրավունքները սահմանափակում է օրինական հիմքերով.
- պարտավոր է ձերբակալված կամ կալանավորված անձանց իրական հնարավորություն ընձեռել՝ օգտվելու իրավական օգնություն ստանալու իրենց իրավունքից.
- անձի իրավունքների սահմանափակման ցանկացած դեպքում պարտավոր է պարզաբանել սահմանափակման հիմքերը և նրան հնարավորություն ընձեռել ծանոթանալու այն փաստաթղթերին կամ նյութերին, որոնք անմիջականորեն առնչվում են նրա իրավունքներին.
- ձերբակալվածների խնդրանքով նրանց հարազատներին տեղյակ պահել նրանց գտնվելու վայրի մասին, միջոցներ ձեռնարկել նրանց բժշկական և այլ օգնություն ցույց տալու, ինչպես նաև ձերբակալման կամ կալանավորման կապակցությամբ անձի կամ նրա ընտանիքի անդամների կյանքին, առողջությանը, գույքին սպառնացող վտանգը վերացնելու ուղղությամբ.
- իրավասու չէ հավաքել, պահել, օգտագործել և տարածել մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկություններ, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ մարմին է դադարախախտությունը:
2. Ո՞վ է գլխավոր դադարախազը, և ինչպե՞ս է նա նշանակվում իր պաշտոնին:
3. Ի՞նչ սկզբունքներով է կազմակերպված դադարախազությունը:
4. Ինչպիսի՞ն է դադարախազության մարմինների համակարգը Հայաստանում:
5. Որո՞նք են դադարախազության սահմանադրական լիազորությունները:
6. Ի՞նչ մարմին է ոստիկանությունը, և ի՞նչ կառուցվածք ունի դրա համակարգը:
7. Որո՞նք են ոստիկանության խնդիրները:
8. Ինչպե՞ս է դրսևորվում մարդու իրավունքների հարգանքի սկզբունքը ոստիկանության գործունեության մեջ:

Այցելություն: Կազմակերպե՛ք այցելություն մոտակա դադարախազություն կամ ոստիկանական բաժին և ծանոթացե՛ք դրանց գործունեությանը, կամ այցելե՛ք www.genproc.am, www.police.am կայքերը:

ԳԼՈՒԽ 4 ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 21. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՃՅՈՒՂ

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

Հասարակական կյանքի ոլորտներից մեկն էլ **քաղաքացիական (գույքային) շրջանառությունն է**, որը ներառում է ապրանքափոխանակությունը, դրանք ձևակերպող գործարքները, դրանց բոլոր մասնակիցների հարաբերությունները: Քաղաքացիական շրջանառության մի մասը **ձեռնարկատիրական շրջանառությունն է՝** որպես ձեռնարկատերերի հարաբերությունների համակցություն:

Պետությունը կարգավորում է քաղաքացիական ազատ շրջանառությունը, որի արդյունքում կազմավորվում է իրավունքի առանձին ճյուղ՝ քաղաքացիական իրավունքը: **Քաղաքացիական իրավունքը կարգավորում է գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունները՝ կառուցված այդ հարաբերությունների մասնակիցների կամքի ինքնավարության և գույքային առանձնացվածության մեթոդի հիման վրա:** Իշխանության և ստորադասության մեթոդով կառուցված գույքային հարաբերությունները քաղաքացիական իրավունքը չի կարգավորում:

Գույքային հարաբերություններում գույքը պատկանում է որևէ անձի, կամ դրանք այնպիսի հարաբերություններ են, որոնց արժեքը կարող է արտահայտվել դրամական ձևով: Օրինակ՝ առքուվաճառք, բնակելի տան վարձակալություն, ինչպես նաև կրթական, առողջապահական և նման այլ բնույթի ծառայությունների մատուցում (համերգ, թատրոն): Անձնական ոչ գույքային հարաբերություններից են կյանքը և առողջությունը, անձի պատիվը, արժանապատվությունը, գործարար համբավը, քաղաքացու անվանումը, ֆիրմային անվանումը, ապրանքանիշը:

Քաղաքացիական իրավունքի աղբյուր են Մահմանադրությունը, որից հետո կենտրոնական և գլխավոր տեղը զբաղեցնում է **քաղաքացիական օրենսգիրքը**, այնուհետև՝ այլ օրենքները և նորմատիվ այլ ակտերը:

Իրավունքի սուբյեկտ անվանում են իրավունքով կարգավորվող հարաբերություններին մասնակից անձանց: Իրավունքի ամեն մի ճյուղի բնորոշ է սուբյեկտների իր շրջանակը: Իրավունքի սուբյեկտ լինելու համար անհրաժեշտ է, որ անձն օժտված լինի իրավունակությամբ և գործունակությամբ:

Իրավունակությունը սուբյեկտի՝ օրենքով ճանաչված ընդունակությունն է ունենալ իրավունքներ և կրել պարտականություններ: Օրինակ՝ ունենալ սեփականության իրավունք, կնքել գործարքներ, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: **Գործունակությունը սուբյեկտի ունակությունն է ինքնուրույն՝ իր գործողություններով ձեռք բերել և իրականացնել իրավունքներ, իր համար ստանձնել պարտականություններ և կատարել դրանք:** Եթե իրավունակության հիման վրա անձը հնարավորություն ունի կնքել պայմանագիր, ապա գործունակությունն արտահայտվում է, օրինակ՝ գույքն իրականում գնելով կամ վաճառելով:

Քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտներ են քաղաքացիները, իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը (պետությունը), տեղական ինքնակառավարվող համայնքները: Սակայն սուբյեկտ են նաև այլ պետությունների քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցողները: Երեքին միասին նշելու համար օրենքն օգտագործում է «ֆիզիկական անձ» հասկացությունը: Այսպիսով՝ քաղաքացիական օրենսգրքում օգտագործվող «քաղաքացի» պայմանական հասկացությունը ենթադրում է նաև օտարերկրացիներին և քաղաքացիություն չունեցող անձանց:

Քաղաքացին որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտ: Քաղաքացու իրավունակությունը ծագում է նրա ծննդյան պահին և դադարում է մահվամբ: Երբեմն մինչև ծնվելը երեխան կարող է ձեռք բերել իրավունակություն: Օրինակ՝ չծնված երեխան ունի ժառանգության իրավունք մինչև ծնվելը՝ հոր մահվան դեպքում: Իրավունակությունը բոլոր քաղաքացիների համար ճանաչվում է հավասարապես:

Քաղաքացու իրավունակությունը և գործունակությունը չի կարող սահմանափակվել այլ կերպ, քան օրենքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով: Օրինակ՝ հոգեկան խանգարման հետևանքով անձին անգործունակ ճանաչելու դեպքը և դրա դատական ընթացակարգը: Քաղաքացու իրավունակությունից կամ գործունակությունից լրիվ կամ մասնակի հրաժարվելուն կամ սահմանափակելուն ուղղված գործարքներն առոչինչ են: Օրինակ՝ քաղաքացու կնքած պայմանագիրը, որով նա պարտավորվել է չգրադվել ձեռնարկատիրությամբ, իրավաբանորեն առոչինչ է:

Քաղաքացիների իրավունակության հիմնական բովանդակությունը ներառում է հետևյալ հնարավորությունները. սեփականության իրավունքով ունենալ գույք, ժառանգել և կտակել գույքը, զբաղվել ձեռնարկատիրական և օրենքով չարգելված այլ գործունեությամբ, կնքել օրենքին չհակասող գործարքներ և կրել պարտավորություններ, ունենալ ստեղծագործության հեղինակի իրավունքներ, ունենալ այլ գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ:

Քաղաքացու գործունակությունը նրա ընդունակությունն է իր գիտակցական գործողություններով և իր կամքով ձեռք բերել քաղաքացիական իրավունքներ և իրականացնել դրանք, իր համար ստեղծել քաղաքացիական պարտականություններ և կատարել դրանք: Նոր ծնված երեխան կարող է լինել տան սեփականատեր, որովհետև նա իրավունակ է ծննդյան պահից, բայց չի կարող իրականացնել սեփականատիրոջ իրավագործությունները, օրինակ՝ վաճառել տունը, որովհետև օրենքը նրան ճանաչում է անգործունակ: Հասուն բանականությունը, որ կապվում է տարիքի հետ, և ինքնուրույն կամքը գործունակության անհրաժեշտ պայմաններն են:

2. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Քանի որ մարդու գիտակցական սոցիալական հասունությունը միանգամից վրա չի հասնում, և նույնիսկ բավականին մեծ տարիքում նա կարող է ունենալ կամքի արատներ, օրինակ՝ տառապում է տկարամտությամբ, ապա օրենքը, ըստ գործունակության ծավալի, տարբերում է քաղաքացիների մի շարք խմբեր.

1. Լրիվ գործունակ քաղաքացի: Քաղաքացու լրիվ ծավալով քաղաքացիական գործունակությունը ծագում է չափահաս, այսինքն՝ 18 տարեկան դառնալու պահից: Այս ընդհանուր կանոնից օրենքը սահմանում է երկու բացառություն.

1) 16 տարին լրացած անչափահասը կարող է ճանաչվել լրիվ գործունակ (էման-

սիպացիա), եթե նա աշխատում է աշխատանքային պայմանագրով կամ ծնողների, որդեգրողների, հոգաբարձուի համաձայնությամբ զբաղվում է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: Էմանսիպացիան կատարվում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի որոշման հիման վրա, եթե ծնողները, որդեգրողները կամ հոգաբարձուն համաձայն են դրան: Եթե այդպիսի համաձայնություն չկա, ապա անչափահասի էմանսիպացումը կարող է անել դատարանը՝ իր վճռով:

2) Եթե օրենքով թույլատրվում է ամուսնանալ մինչև 18 տարեկան դառնալը, քաղաքացին լրիվ գործունակություն է ձեռք բերում ամուսնանալու պահից:

Գործունակ քաղաքացին իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է իրեն պատկանող ամբողջ գույքով, բացառությամբ այն գույքի, որի վրա բռնագանձում չի տարածվում: Քաղաքացին դատարանի վճռով կարող է **սնանկ ճանաչվել**, եթե նա ի վիճակի չէ բավարարել պարտատերերի պահանջները: Այդ դեպքում պարտատերերի չբավարարված պահանջներն իրենց ուժը պահպանում են մինչև դրանց լիակատար մարումը:

Չափահաս գործունակ քաղաքացու խնդրանքով, որը վատառողջ լինելու պատճառով չի կարող ինքնուրույն իրականացնել ու պաշտպանել իր իրավունքները, կատարել պարտականությունները, նրա նկատմամբ կարող է սահմանվել **պատրոնաժ**: Պատրոն՝ օգնական նշանակելը չի հանգեցնում քաղաքացու իրավունքների սահմանափակման: Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը պատրոն նշանակում է տվյալ քաղաքացու համաձայնությամբ: Չափահաս գործունակ քաղաքացու գույքը տնօրինում է պատրոնը՝ քաղաքացու հետ կնքված հանձնարարության կամ հավատարմագրային կառավարման պայմանագրի հիման վրա: Քաղաքացու ապրուստի ու նրա կենցաղային կարիքների բավարարմանն ուղղված կենցաղային և այլ գործարքները պատրոնը կնքում է քաղաքացու համաձայնությամբ:

2. Փոքրահասակների գործունակությունը: 14 տարեկան չդարձած անձանց՝ փոքրահասակների փոխարեն գործարքները նրանց անունից կնքում են միայն նրանց օրինական ներկայացուցիչները՝ ծնողները, որդեգրողները կամ խնամակալները: Մինչև 6 տարեկանները չեն կարող կատարել իրավական գործողություններ: 6-14 տարեկանները կարող են ինքնուրույն կնքել մանր կենցաղային գործարքներ:

Փոքրահասակները իրավունք ունեն կնքել անհատույց օգուտներ ստանալուն ուղղված գործարքներ, եթե դրանցով չի պահանջվում նոտարական վավերացում կամ գործարքներից ծագող իրավունքների պետական գրանցում: Օրինակ՝ նա կարող է նվեր ստանալ դրամ և առարկաներ: Սակայն տուն ստանալուն ուղղված գործարք չի կարող կնքել: Նրանց փոխարեն այդպիսի գործարքները կարող են կնքել օրինական ներկայացուցիչները:

Փոքրահասակի բոլոր գործարքներով գույքային պատասխանատվություն են կրում նրա օրինական ներկայացուցիչները, եթե չապացուցեն, որ պարտավորությունն իրենց մեղքով չի խախտվել: Նրանք պատասխանատվություն են կրում նաև փոքրահասակի պատճառած վնասի համար:

3. Սահմանափակ գործունակ անչափահասի գործունակությունը: Սահմանափակ գործունակ են 14-18 տարեկանները: Նրանք գործարքներ կնքում են իրենց օրինական ներկայացուցիչների (ծնողներ, որդեգրողներ, հոգաբարձու) գրավոր համաձայնությամբ, բացառությամբ որոշ գործարքների: Օրինակ, 14-18 տարեկան անչափահասը կարող է զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, եթե ունի

օրինական ներկայացուցչի գրավոր համաձայնությունը: Նրանց կնքած գործարքը վավեր է մաս նրանց օրինական ներկայացուցիչների հետագայում տված գրավոր հավանության դեպքում: Հակառակ դեպքում գործարքն անվավեր է:

14-18 տարեկան անչափահասներն առանց օրինական ներկայացուցիչների համաձայնության իրավունք ունեն տնօրինել իրենց աշխատավարձը, կրթաթոշակը և այլ եկամուտները, իրականացնել մտավոր գործունեության արդյունքի հեղինակի իրավունքներ. ավանդներ մուծել վարկային հաստատություններ և տնօրինել դրանք՝ օրենքին համապատասխան, կնքել այն բոլոր գործարքները, որ իրավունք ունեն կնքելու 6-14 տարեկան փոքրահասակները. լինել կոոպերատիվի անդամ:

14-18 տարեկան անչափահասներն ինքնուրույն գույքային պատասխանատվություն են կրում իրենց կնքած գործարքներով, ինչպես մաս իրենց գործողություններով պատճառված վնասի համար:

4. Անգործունակ ճանաչված քաղաքացիներ: Անձը, որը հոգեկան խանգարման հետևանքով չի կարող հասկանալ իր գործողությունների նշանակությունը կամ դեկլարել դրանք, կարող է դատարանով անգործունակ ճանաչվել: Նրա նկատմամբ սահմանվում է **խնամակալություն**, այսինքն՝ նշանակվում է խնամակալ: Անգործունակ ճանաչված քաղաքացու խնամակալը նրա ներկայացուցիչն է՝ օրենքի ուժով և նրա անունից, ու ի շահ նրա կնքում է բոլոր անհրաժեշտ գործարքները:

5. Քաղաքացու գործունակության սահմանափակումը: Ոգելից խմիչքների կամ քմրամիջոցների չարաշահման, ինչպես մաս մոլեխաղերով հրապուրվելու հետևանքով իր ընտանիքը նյութական ծանր դրության մեջ դրած քաղաքացու գործունակությունը կարող է դատարանով սահմանափակվել: Նրա նկատմամբ սահմանվում է **հոգաբարձություն**: Այդպիսի քաղաքացին իրավունք ունի կնքել միայն մանր կենցաղային գործարքներ: Մնացած գործարքները նա կարող է կնքել, ինչպես մաս ստանալ աշխատավարձ, կենսաթոշակ և այլ եկամուտներ ու տնօրինել դրանք միայն հոգաբարձուի համաձայնությամբ:

3. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երբ քաղաքացիական շրջանառության երկու մասնակից կնքում են, ասենք, նախնական պայմանագիր, ապա նրանք դառնում են միմյանց հետ իրավունքներով և պարտականություններով կապված կողմեր: Այդ իրավահարաբերության բովանդակությունը դրա կողմերի սուբյեկտիվ իրավունքներն ու պարտականություններն են: Օրինակ՝ նախնական պայմանագրի կողմերից մեկը ցանկության դեպքում կարող է մյուս կողմից պահանջել կնքելու հիմնական պայմանագիր: Դա նրա իրավունքն է: Ենթադրենք, մյուս կողմը խուսափում կամ էլ հրաժարվում է կնքել հիմնական պայմանագիրը: Այս դեպքում առկա է պայմանագրի կողմերից մեկի սուբյեկտիվ իրավունքի խախտում: Դրա համար օրենքն իրավահարաբերությունների մասնակիցներին օժտել է մաս խախտումից պաշտպանվելու իրավագործությամբ: **Պաշտպանության իրավունքն իրավագոր անձին տրված հնարավորությունն է կիրառել իրավունքների պաշտպանության սահմանված ձևերը՝ խախտված կամ վիճարկելի իրավունքները վերականգնելու համար:** Այդ ձևերը երկուսն են՝ պետական մարմինների միջոցով պաշտպանությունը և ինքնապաշտպանությունը:

Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը պետական մարմինների միջոցով ընդգրկում է այն գործողությունները, որոնք կատարվում են ոչ թե ինքնու-

բույն, այլ պետական և այլ իրավասու մարմինների օգնությամբ դիմելով. անձը, որի իրավունքները խախտվել են կամ վիճարկվում են, դիմում է նրանց: Պաշտպանության այս ձևում հիմնական կարգը դատական պաշտպանությունն է:

Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության եղանակներն օրենսդրությամբ սահմանված հարկադրական բնույթի միջոցներն են, որոնց օգնությամբ կատարվում է իրավունքի խախտումների կանխումը, վերացումը, դրա վերականգնումը և (կամ) պատճառված վնասների հատուցումը:

Օրենքը սահմանում է խախտված քաղաքացիական իրավունքների վերականգնման հետևյալ եղանակները. իրավունքը ճանաչելը, մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելը, իրավունքը խախտող կամ դրա խախտման համար վտանգ ստեղծած գործողությունները կանխելը, պարտականությունը բնեղենով կատարելուն հարկադրելը, վնասները հատուցելը և այլն: Հատուկ եղանակներ են՝ գրավը, նախավճարը և այլն (*տես 23-րդ դասը*): Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության թվարկված եղանակները դուք կսովորեք հաջորդ դասերում: Այստեղ կքննարկենք դրանցից մի քանիսը:

1. Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտը դատարանի կողմից անվավեր ճանաչելը: Օրենքին կամ այլ իրավական ակտերին չհամապատասխանող և անձի քաղաքացիական իրավունքները և օրենքով պաշտպանվող շահերը խախտող հանրային մարմնի ակտը դատարանով կարող է ճանաչվել անվավեր, իսկ խախտված իրավունքը՝ ենթարկվել պաշտպանության որևէ եղանակով: Օրինակ՝ դատարանը վճռով հանրային մարմնին կարող է պարտադրել հատուցել իր կողմից պատճառված վնասը:

2. Դատարանի կողմից պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմնի օրենքին հակասող ակտը չկիրառելը: Որևէ գործի դատական քննության ընթացքում, եթե հանկարծ գործն ինչ-որ կերպ առնչվի օրենքին չհամապատասխանող հանրային մարմնի ակտի հետ, ապա դատարանը, պարզելով այդ հանգամանքը, չպետք է կիրառի այդ ակտը:

3. Պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի պաշտպանությունը: Քաղաքացին իրավունք ունի դատարանով պահանջել հերքելու թվարկված արժեքներն արատավորող տեղեկությունները, եթե դրանք տարածված անձը չապացուցի, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը: Եթե արատավորող տեղեկությունները տարածվել են ՋԼՄ-ներով, ապա դրանք պետք է հերքվեն նույն միջոցներով: Եթե նշված տեղեկությունները պարունակում են կազմակերպությունից ելնող փաստաթղթում, ապա այն պետք է փոխարինվի կամ հետ կանչվի:

Հարցեր

1. Ի՞նչ հարաբերություններ է կարգավորում քաղաքացիական իրավունքը:
2. Ի՞նչ են իրավունքի սուբյեկտների իրավունակությունը և գործունեությունը:
3. Որո՞նք են քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտները:
4. Ի՞նչ է քաղաքացու գործունակությունը:
5. Որո՞նք են քաղաքացու գործունակության տեսակները:
6. Ինչպե՞ս է անչը ճանաչվում անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ:
7. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը:
8. Որո՞նք են քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ձևերը:
9. Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ի՞նչ եղանակներ գիտեք:

ԴԱՍ 22. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐ

1. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ, ՁԵՎԵՐԸ

Մարդիկ և կազմակերպություններն իրենց կենսագործունեության ընթացքում կատարում են տարբեր տեսակի գործարքներ: **Գործարքները կամային, գիտակցված, նպատակամղված գործողություններ են, որոնց կատարմամբ անձինք ձգտում են հասնել որոշակի իրավական հետևանքների:** Օրինակ՝ ձեռք բերել ինչ-որ գույք, օտարել գույքը և այլն:

Գործարքները կարող են լինել միակողմանի և երկկողմանի: **Միակողմանի գործարք է**, օրինակ՝ կտակը, որի կատարման համար բավական է, որ մի կողմն արտահայտի իր կամքը: **Երկկողմանի (բազմակողմանի) գործարքի** կատարման համար անհրաժեշտ է երկու և ավելի անձանց կամքի արտահայտություն: Այդպիսի գործարքի օրինակ է պայմանագիրը: Հետևաբար, գործարքները, որոնցում առկա են երկու և ավելի կողմեր, կոչվում են պայմանագրեր: Այսինքն՝ ամեն մի պայմանագիր գործարք է, բայց ոչ բոլոր գործարքներն են պայմանագիր: Գործարքները, որոնց կնքելու համար անհրաժեշտ է երկու կողմի (երկկողմ գործարք) կամ երեք և ավելի կողմերի (բազմակողմ գործարք) համաձայնեցված կամքի արտահայտությունը, կոչվում են պայմանագրեր:

«Գործարքի ձև» հասկացությունը: Գործարք (պայմանագիր) կնքելու համար անձանց կամքն արտաքին դրսևորում պետք է ստանա: Գործարքի (պայմանագրի) ձևը գործողություն կատարող սուբյեկտի կամքի արտահայտման եղանակն է: Գործարքն իր ձևով պետք է համապատասխանի օրենքով ներկայացվող պահանջներին: Հակառակ դեպքում առաջ են գալիս գործարքի անվավերության և վիճարկելիության հիմնախնդիրները: **Գործարքները կարող են ունենալ բանավոր կամ գրավոր ձև:** Գրավոր գործարքներն իրենց հերթին լինում են հասարակ գրավոր, նոտարի կողմից վավերացված և պետական գրանցման ենթակա գործարքներ:

Բանավոր գործարքներ: Սրանք կնքվում են կամքի բառային արտահայտման ճանապարհով: Այդ դեպքում գործարքի մասնակիցը բառերով ձևակերպում է ինչպես իր պատրաստակամությունը կնքել գործարք, այնպես էլ դրա կատարման պայմանները: Գործարքը, որի համար օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ սահմանված չէ գրավոր ձև, կարող է կնքվել բանավոր: Գործարք կնքող անձինք կարող են ընտրություն կատարել և ցանկության դեպքում օրենքով թույլատրվող բանավոր գործարքը դարձնել գրավոր: Օրինակ, քաղաքացիների միջև աշխատավարձի սահմանված նվազագույն չափի քսանապատիկ գումարը գերազանցող գործարքները պետք է կնքվեն հասարակ գրավոր ձևով: Այստեղից բխում է, որ աշխատավարձի սահմանված նվազագույն չափի քսանապատիկ գումարը չգերազանցող գործարքները կնքվում են բանավոր: Սակայն, եթե կողմերը պայմանավորվել են տվյալ պայմանագիրը կնքել գրավոր ձևով, ապա այն կնքված է համարվում դրան գրավոր ձև տալուց հետո, թեկուզև այդ ձևն օրենքով չի պահանջվում:

Բանավոր կնքվող գործարքների դեպքում կարող են տրվել փաստաթղթեր, որոնք հաստատում են դրանց կատարումը (ապրանքային կտրոններ, տեղեկանք գնումների մասին և այլն), որը, սակայն, չի փոխում գործարքի բանավոր ձևը:

Գործարքը, որ կարող է կնքվել բանավոր, համարվում է կնքված նաև այն դեպ-

քում, եթե անձի վարքից ակնհայտ է գործարք կնքելու նրա կամքը: Այդպիսի վարքն անվանում են **կոնկլուզենտ**: Օրինակ՝ ավտոմատի մեջ դրամ գցելով՝ անձը ցանկություն է հայտնում գնել ավտոմատում պարունակվող ապրանքը:

Երբեմն օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ նախատեսված դեպքերում **լուրջյունը** ևս կարող է համարվել գործարք կնքելու կամքի արտահայտություն: Օրինակ, եթե վարձակալը շարունակում է օգտագործել վարձակալված գույքը պայմանագրի ժամկետը լրանալուց հետո, իսկ վարձատուին չի առարկում դրան, ապա պայմանագիրը համարվում է նորացված անորոշ ժամկետով:

Հասարակ գրավոր գործարքներ: Գրավոր գործարքը պետք է կնքվի փաստաթուղթ կազմելու միջոցով, որն արտահայտում է գործարքի բովանդակությունը և ստորագրված է գործարք կնքող անձի կամ անձանց, կամ նրանց կողմից պատշաճ ձևով լիազորված անձանց կողմից: Կողմերի համաձայնությամբ ցանկացած գործարք կարող է կնքվել գրավոր, չնայած որ օրենքը գրավոր ձև չի պահանջում:

Հասարակ գրավոր ձևով պետք է կնքվեն՝ 1) իրավաբանական անձանց՝ միմյանց միջև և քաղաքացիների հետ գործարքները, 2) քաղաքացիների միջև աշխատավարձի սահմանված նվազագույն չափի քսանապատիկ գումարը գերազանցող, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ անկախ գումարի չափից գործարքները:

Գործարքը ձևակերպող փաստաթղթերը կարող են կատարվել մի քանի օրինակներով: Բոլոր օրինակները համարվում են իսկական (բնօրինակ) և ունեն հավասար իրավական ուժ: Դրանով են իսկական օրինակները տարբերվում պատճեններից:

Գործարքը գրավոր կերպով ձևակերպող ցանկացած փաստաթղթի պարտադիր հատկանիշ է համարվում գործարքը կնքող անձի (անձանց) ստորագրություն(ներ)ը: Եթե անձը ֆիզիկական արատի, հիվանդության կամ անգրագիտության պատճառով չի կարող իր ձեռքով ստորագրել, ապա նրա խնդրանքով գործարքը կարող է ստորագրել այլ անձ: Նրա ստորագրությունը վավերացնում է նոտարը՝ նշելով այն պատճառները, որոնց ուժով գործարք կնքողը չի կարողացել ստորագրել այն:

Գործարքի հասարակ գրավոր ձևը չպահպանելը գործարքը դարձնում է վիճահարույց: Սակայն վեճի դեպքում օրենքը կողմերին զրկում է ի հաստատումն գործարքի ու նրա պայմանների՝ վկաների ցուցմունքներ վկայակոչելու, սակայն նրանց չի զրկում գրավոր և այլ ապացույցներ ներկայացնելու իրավունքից:

Գործարքների նոտարական վավերացումը: Նոտարիատը հատուկ պետական մարմին է, որն օրենքի հիման վրա կատարում է իրավական նշանակություն ունեցող գործողություններ, ինչպես նաև հաստատում է իրավաբանական փաստեր:

Գործարքի նոտարական վավերացումը կատարվում է գրավոր կնքված գործարքի փաստաթղթի վրա՝ նոտարի կողմից վավերացնող մակագրությամբ: Գործարքների նոտարական վավերացումը պարտադիր է՝

1) օրենքով նշված դեպքերում,
2) կողմերից մեկի պահանջով, թեկուզև օրենքով տվյալ տեսակի գործարքների համար այդ ձևը չի պահանջվում:

Նոտարական ձևը չպահպանելը հանգեցնում է գործարքի առոչինչության:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԿԱՅԱԿԱՆ

ԱՆՇԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ
ՄԵՓԸԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
(ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ)
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳՐԱՆՑՄԱՆ

Գործարքի պետական գրանցումը: Շատ գործարքներ, եթե նույնիսկ կնքվել են պատշաճ ձևով, ուժ չունեն, քանի դեռ գործարքը կամ նրանից բխող իրավունքները չեն ենթարկվել պետական գրանցման: Օրենքը սահմանում է, որ պետական գրանցման ենթակա են անշարժ գույքի հետ կատարվող գործարքներից բխող իրավունքները: Օրինակ՝ տան առքուվաճառքի պայմանագիրը ենթակա է գրանցման կադաստրում: Շարժական գույքի հետ կատարվող գործարքներից ծագող իրավունքները ենթակա են պետական գրանցման՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում: Օրինակ՝ ավտոմեքենայի առքուվաճառքը: Եթե օրենքը գործարքի վավերականությունը կապում է պետական գրանցման հետ, ապա միայն ինքը՝ գործարքը, առանց գրանցման իրավական հետևանքներ չի առաջացնում: Նման գործարքն առոչինչ է:

2. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ԱՆՎԱՎԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Գործարքների վավերության պայմանները: Որպեսզի գործարքը համարվի վավերական, այն պետք է համապատասխանի գործարքի տարրերին ներկայացվող պահանջներին: Այդ տարրերն են՝ մասնակցող անձինք, նրանց կամքի և կամահայտնության միասնությունը, ձևը և բովանդակությունը: Դրանցից թեկուզ մեկում առկա արատը հանգեցնում է գործարքի անվավերությանը: Անվավեր գործարքը չի ճանաչվում որպես իրավական փաստ, հետևաբար՝ այն չի առաջացնում իրավական հետևանքներ, որոնք կողմերը նկատի ունեին գործարքը (պայմանագիրը) կնքելիս:

Անվավեր գործարքները լինում են վիճահարույց և առոչինչ: Գործարքի վիճահարույց լինելը նշանակում է, որ անհրաժեշտ է ապացուցել գործարքի վավերության համար նշանակություն ունեցող որևէ փաստ: **Վիճահարույց գործարքը** վավեր կարող է ճանաչել միայն դատարանը՝ օրենքով սահմանված հիմքերով: **Առոչինչ գործարքներն** անվավեր են իրենք իրենց, օրենքի ուժով: Հետևաբար՝ դրանք չեն պահանջում շահագրգռված կողմի հայցը դատարան՝ գործարքն անվավեր ճանաչելու մասին:

Գործարքի անվավերության հետևանքները: Անվավեր գործարքը չի առաջացնում իրավական հետևանքներ: Նման գործարքն անվավեր է կնքելու պահից: Միակ հետևանքը, որ կիրառվում է, գործարքի անվավերության հետ կապված հետևանքներն են: Գործարքի անվավերության դեպքում կողմերից յուրաքանչյուրը պարտավոր է մյուս կողմին վերադարձնել գործարքով ամբողջ ստացվածը, իսկ ստացածը բնեղենով վերադարձնելու անհնարինության դեպքում (ներառյալ, երբ ստացածն արտահայտվում է գույքից օգտվելու, կատարված աշխատանքի կամ մատուցված ծառայության մեջ)՝ հատուցել դրա արժեքը դրամով: Որոշ անվավեր գործարքների համար սահմանված են նաև այլ անբարենպաստ հետևանքներ:

3. ԱՆՎԱՎԵՐ ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԳՈՐԾԱՐՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԵՐԻ

Անվավեր է այն գործարքը, որը կնքել է ոչ պատշաճ սուբյեկտը, օրենքով սահմանված ձևերի անտեսմամբ, որում կամքը և կամահայտնությունը միասնական չեն, դրա բովանդակությունը չի համապատասխանում իրավունքի նորմերին:

Սուբյեկտային կազմում արատներով գործարքները: Այս գործարքները կապված են քաղաքացիների գործունակության հետ և լինում են չորս տեսակի.

- Հոգեկան խանգարման հետևանքով անգործունակ ճանաչված քաղաքացու կնքած գործարքն առոչինչ է:
- Սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացու գույքի տնօրինման գործարքը՝ կնքված առանց հոգեբարձուի համաձայնության, վիճահարույց է: Դատարանը կարող է հոգաբարձուի հայցով անվավեր ճանաչել այն: Այս կարգը չի տարածվում կենցաղային մանր գործարքների վրա, որոնք նման անձը կարող է կնքել ինքնուրույն:
- 14 տարեկան չդարձած անչափահասի կնքած գործարքն առոչինչ է: Փոքրահասակի շահերից ելնելով՝ նրա կնքած գործարքն օրինական ներկայացուցչի, օրինակ՝ ծնողի, պահանջով դատարանով կարող է ճանաչվել վավեր, եթե այն կնքվել է ի շահ փոքրահասակի: Այս կարգը չի տարածվում փոքրահասակի կնքած կենցաղային մանր և այլ գործարքների վրա, որոնք նա իրավունք ունի կնքել ինքնուրույն:
- 14-18 տարեկան անչափահասի կողմից առանց իր օրինական ներկայացուցչի համաձայնության կնքած գործարքն այն դեպքերում, երբ նման համաձայնությունը պահանջվում էր, դատարանով կարող է ճանաչվել անվավեր:

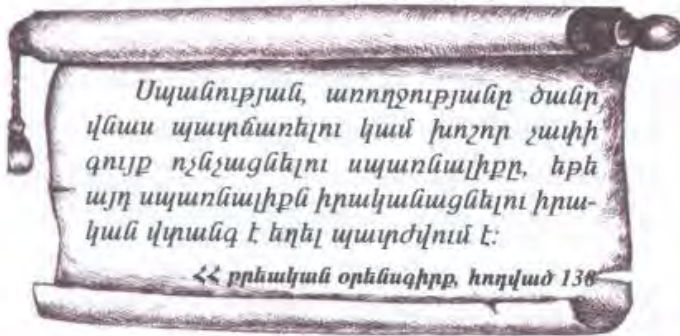
Կամքի արատներով գործարքներ: Իրականում գործարքի հիմքը կամքն է: Հենց կամքն է ստեղծում գործարք: Կամքը պետք է ձևավորվի ազատ, առանց մոլորության, խաբեության ազդեցության, իսկ արդեն կնքված գործարքը պետք է ճիշտ արտացոլի ներքին կամքը, այն հասցնի գործարքի մասնակիցներին: Կամքի թերություններով գործարքներն օրենքը համարում է վիճահարույց, հետևաբար՝ շահագրգիռ անձանց հայցով դրանք կարող են ճանաչվել անվավեր: Կամքի արատներով գործարքներ են.

- բռնության, սպառնալիքի ազդեցության ներքո, ինչպես նաև մեկ կողմի ներկայացուցչի՝ մյուս կողմի հետ չարամիտ համաձայնությամբ կնքված գործարքը.
- գործարքի կնքման պահին իր գործողությունների նշանակությունը հասկանալու կամ ղեկավարելու անընդունակ քաղաքացու (օրինակ՝ հարբածի) կնքած գործարքը.
- էական նշանակություն ունեցող մոլորության ազդեցության տակ կնքված գործարքը: Էական նշանակություն ունի գործարքի բնույթի կամ դրա առարկայի այնպիսի հատկանիշների վերաբերյալ մոլորությունը, որը զգալիորեն պակասեցնում է այն ըստ նշանակության օգտագործելու հնարավորությունները.

- խաբեությանը կնքված, ինչպես նաև ստրկացուցիչ գործարքը: **Ստրկացուցիչ** է այն գործարքը, որն անձն ստիպված է եղել կնքել ծանր հանգամանքների բերումով՝ իր համար ծայրահեղ ոչ ձեռնտու պայմաններով, որից օգտվել է մյուս կողմը:

Առաջին երկու տեսակի գործարքները համարվում են առանց ներքին կամքի կնքված գործարքներ: Դրանք անվավեր են, որովհետև անձի կամքը՝ ուղղված գործարքը կնքելուն, բացակայում է, իսկ առկա կամահայտնությունը բխում է ոչ թե գործարքի (պայմանագրի) մասնակցի կամքից, այլ մեկ ուրիշ անձի կամքից, որը

ներգործում է գործարքի մասնակցի կամքի վրա: Երրորդ և չորրորդ տեսակի գործարքներում ներքին կամքը կարծես թե անթերի է, սակայն այն ձևավորվել է անձի իսկական կամքը խեղաթյուրող հանգամանքների ազդեցության տակ:

Բովանդակությանը արատավոր գործարքներ: Այս գործարքներն անվավեր են ճանաչվում գործարքի պայմանների և օրենքի, այլ իրավական ակտերի պահանջների միջև տարաձայնության հետևանքով: Այդպիսի գործարքն անվավեր է, եթե օրենքը չի սահմանում, որ մնաց գործարքն առոչինչ է կամ չի նախատեսում խախտման այլ հետևանքներ:

Անվավեր գործարքների հատուկ տեսակներ են կեղծ և շինծու գործարքները: **Կեղծ է** առերևույթ, առանց համապատասխան իրավական հետևանքներ առաջացնելու մտադրության կնքված գործարքը, օրինակ՝ կողմերը կնքել են առքուվաճառքի պայմանագիր, սակայն առերևույթ, առանց դրա կատարման: Կեղծ գործարքը առոչինչ է:

Շինծու գործարքով քողարկվում է մեկ այլ գործարք: Օրինակ՝ հաստոցն իրականում վաճառվել է, սակայն փաստաթղթով այն ձևակերպված է որպես վարձակալված գույք: Շինծու գործարքը ևս առոչինչ է: Այդ գործարքի նկատմամբ, հաշվի առնելով դրա էությունը, կիրառվում են այն գործարքին վերաբերող կանոնները, որը կողմերն իրականում նկատի են ունեցել շինծու գործարքը կնքելիս:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է գործարքը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
2. Ի՞նչ է գործարքի չեղ, և որո՞նք են դրանք:
3. Ո՞ր գործարքներն են կնքվում բանավոր:
4. Որո՞նք են գործարքի հասարակ գրավոր չեղ չպահպանելու հետևանքները:
5. Ո՞ր գործարքներն են ենթակա նոտարական վավերացման:
6. Ո՞ր գործարքներն են ենթակա պեղական գրանցման:
7. Ի՞նչ են գործարքի վավերության պայմանները:
8. Որո՞նք են անվավեր գործարքների տեսակները:
9. Ի՞նչ հետևանքներ են առաջացնում անվավեր գործարքները:
10. Որո՞նք են սուբյեկտային կազմով արապավոր գործարքները:
11. Որո՞նք են կամքի արապով գործարքները:
12. Որո՞նք են չեղի արապով գործարքները:
13. Ո՞ր գործարքներն են համարվում բովանդակությանը արապավոր:

ԳԼՍ 23. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՈՂՄԵՐԸ

Քաղաքացիաիրավական պարտավորությունն իրավահարաբերություն է, որի մեկ կողմը (պարտապանը) պարտավոր է մյուս կողմի (պարտատիրոջ) օգտին կատարել որոշակի գործողություն. այն է՝ վճարել դրամ, հանձնել գույք, կատարել աշխատանք, մատուցել ծառայություն և այլն, կամ ձեռնպահ մնալ որոշակի գործողություն կատարելուց, իսկ պարտատերն իրավունք ունի պարտապանից պահանջել կատարելու իր պարտականությունը:

Կախված ծագման հիմքերից՝ պարտավորությունները լինում են երկու տեսակի՝ **պայմանագրային** և **արտապայմանագրային**: Կնքված պայմանագիրը իրավական փաստ է, որն առաջացնում է պարտավորություն: Պայմանագիրը պարտավորության տարատեսակ է: Այդպիսով՝ ամեն պայմանագիր պարտավորություն է, սակայն ոչ բոլոր պարտավորություններն են պայմանագրեր: Արտապայմանագրային պարտավորություններն առաջանում են այլ իրավական փաստերից՝ միակողմանի գործարք (կտակ), վնաս պատճառելուց, աղետներից և այլն:

Պարտավորության կողմերն են պարտատերը և պարտապանը: Ցանկացած իրավահարաբերության մեջ մասնակցում է երկու կողմ՝ իրավագոր և պարտավոր: Պարտավորության մեջ իրավագոր կողմին անվանում են պարտատեր, իսկ նրան պատկանող իրավունքը՝ պահանջի իրավունք: Մյուս կողմին անվանում են պարտապան, իսկ նրա կրած պարտականությունը՝ պարտք:

2. ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՏԱՐԵԼԸ

Պարտավորությունները պետք է կատարվեն: Պարտավորությունը կատարվում է պարտատիրոջ և պարտապանի կողմից պարտավորության բովանդակությունը կազմող իրավունքների ու պարտականությունների իրացմամբ: Կատարումը դրսևորվում է գործողության կատարմամբ կամ որոշակի գործողության կատարումից ձեռնպահ մնալով: Կատարումը գնահատելիս հաշվի է առնվում, թե արդյոք կատարվե՞լ է գործողությունը, եթե այո, ապա ինչպե՞ս: Համապատասխանաբար օրենքը պարտավորության խախտում է համարում այն չկատարելը կամ անպատշաճ կատարելը: Օրինակ՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների թերությունները կամ պարտավորության այլ պայմանների խախտումը: Այս տեսանկյունից հնարավոր են հետևյալ տարբերակները՝ պարտավորությունն ընդհանրապես չի կատարվում, կատարվում է լրիվ և անվերապահ կամ էլ կատարվում է, բայց անպատշաճորեն: Պարտավորությունների կատարման սկզբունքներն են՝ իրական կամ բնեղենով կատարումը և պատշաճ կատարումը:

Պարտավորության իրական՝ բնեղենով կատարման սկզբունքը: Պարտավորությունը պետք է կատարել բնեղենով, այսինքն՝ պարտապանը պարտավոր է կատարել պարտավորության բովանդակությունը կազմող գործողությունը: Պայմանագրային պարտավորությունն իրականում չկատարելու դեպքում կարող է բարձրացվել հարկադիր կատարման հարցը: Իրական կատարումն ապահովող հատուկ միջոցներից է պարտավորությունը կատարելուց միակողմ հրաժարվելու անթույլատրելիությունը: Համաձայն այդ կանոնի՝ պարտականությունը կատարելուց միա-

կողմ հրաժարվելը և դրա պայմանները միակողմ փոփոխելը չի թույլատրվում, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Պատշաճ կատարման սկզբունքը: Պարտավորությունները պետք է կատարվեն պատշաճ՝ պարտավորության պայմաններին, իրավական նորմերի պահանջներին համապատասխան, իսկ նման պայմանների ու պահանջների բացակայության դեպքում՝ գործարար շրջանառության սովորություններին կամ սովորաբար ներկայացվող այլ պահանջներին համապատասխան: Միաժամանակ պարտավորությունը պետք է կատարվի պատշաճ սուբյեկտների կողմից, պատշաճ վայրում, պատշաճ ժամանակ, պատշաճ առարկայով և պատշաճ կերպով:

3. ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Հիմնական միջոցը, որ պարտապանին ստիպում է կատարել պարտավորությունը, խախտմամբ պատճառված վնասների հատուցման սպառնալիքն է: Սակայն պարտատիրոջ համար դա բավարար չէ, քանի որ ամեն անգամ նա պետք է ապացուցի իր կրած վնասի չափերը և դրա պատճառները: Իսկ դա բավականին դժվար գործ է: Բացի այդ, հաճախ պարտապանը չի ունենում համապատասխան միջոցներ, որպեսզի հատուցի պարտատիրոջ վնասները: Այդ պատճառով օրենքով սահմանված են պարտավորության կատարման ապահովման լրացուցիչ եղանակներ:

Գրավ: Պարտավորության կատարումն ապահովող պայմանագիր է: Պայմանագրի կողմերն են գրավատուն (կարող է լինել միայն գույքի սեփականատերը) և գրավառուն: Եթե չի կատարվում պարտավորությունը, ապա գրավառուն կարող է ի հաշիվ գրավ դրված գույքի ստանալ իր պարտքը:

Երաշխավորության պայմանագիր: Երաշխավորն այլ անձի, օրինակ՝ վարկ վերցրած անձի, պարտատիրոջ՝ բանկի առջև պարտավորվում է պատասխանատվություն կրել վարկ վերցնողի կողմից իր պարտավորությունը լրիվ կամ մասնակի չկատարելու համար: Երաշխավորության պայմանագիրը պետք է կնքվի գրավոր:

Երաշխիք: Այն տալիս է բանկը, այլ վարկային կամ ապահովագրական կազմակերպությունը: Երաշխիք տվողն այլ անձի (պրինցիպալի) խնդրանքով գրավոր պարտավորություն է ստանձնում պրինցիպալի պարտատիրոջ (բենեֆիցիարի) հանդեպ՝ նրան վճարել դրամական գումար վերջինիս գրավոր պահանջով:

Նախավճար: Այն դրամական գումարն է, որ կողմերից մեկը պայմանագրով հասանելիք վճարների հաշվին տալիս է մյուս կողմին՝ իբրև պայմանագրի կնքման ապացույց և դրա կատարման ապահովում: Եթե պայմանագիրը չի կատարել նախավճար տված կողմը, այն մնում է մյուս կողմին: Եթե այն չի կատարել նախավճար ստացած կողմը, նա պարտավոր է մյուս կողմին վճարել նախավճարի գումարի կրկնապատիկը: Նախավճարի մասին համաձայնությունը կնքվում է գրավոր:

Պարտապանի գույքի պահումը: Պարտատերը, որի մոտ գտնվում է պարտապանին հանձնելու ենթակա գույքը, իրավունք ունի պարտապանի կողմից տվյալ գույքի համար վճարելու կամ դրա հետ կապված պարտատիրոջ ծախսերը և մյուս վնասները հատուցելու պարտավորությունը ժամկետին չկատարելու դեպքում գույքը պահել իր մոտ մինչև պարտավորության կատարումը: Գույքը պահող պարտատիրոջ պահանջները բավարարվում են դրա արժեքից:

Տուժանք կամ տույժ: Օրենքով կամ պայմանագրով որոշված այն դրամական գումարն է, որը պարտապանը պարտավոր է վճարել պարտատիրոջը՝ պարտավո-

րությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու դեպքում: Տուժանք վճարելու պահանջով պարտատերը պարտավոր չէ ապացուցել, որ ինքը վնաս է կրել:

Պարտավորության կատարումն ապահովող դատավարական միջոցներն ապահովում են դատական որոշման կատարումը: Վճռի ուժով բնեղենով կատարումն իրականացվում է պարտապանի՝ իրերն ուղղակի վերցնելու միջոցով:

4. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽԱՆՏԵԼՈՒ ԴԵՊՔՈՒՄ

Անձը, ով խախտել է պարտավորությունը, կրում է քաղաքացիական պատասխանատվություն, ինչը հանգում է գույքային սանկցիաների: Պատասխանատվության հիմքը պարտավորության խախտումն է, այսինքն՝ այն չկատարելը կամ անպատշաճ կատարելը:

Պատասխանատվության ընդհանուր կանոնները: Պարտավորությունը խախտած պարտապանը պարտավոր է հատուցել պարտատիրոջը պատճառած վնասները: Որպես կանոն, վնասները որոշելիս նկատի են առնվում վնասը կամավոր հատուցելու կամ դատարանի վճռի կայացման օրն այն վայրում գոյություն ունեցող գները, որտեղ պարտավորությունը պետք է կատարվեր: Եթե պարտավորությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու համար սահմանված է տուժանք, ապա վնասները հատուցվում են տուժանքով չծածկված մասով, եթե օրենքով կամ պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ:

Պարտատիրոջ՝ վնասը հատուցելու պատասխանատվությունը վրա է հասնում չորս փոխկապված պայմանների դեպքում: Դրանցից թեկուզև մեկի բացակայությունը բացառում է պարտապանի պատասխանատվությունը.

- 1) **վնասը՝** այս կամ այն տեսքով: Չկա վնաս՝ չկա պատասխանատվություն.
- 2) **պարտատիրոջ մեղքը** պարտավորության խախտման մեջ: Եթե խախտումը տեղի է ունեցել երկու կողմերի մեղքով, ապա դատարանը համապատասխանաբար նվազեցնում է պարտապանի պատասխանատվության չափը: Մեղքի բացակայությունն ապացուցում է խախտողը: Պարտապանն անմեղ է, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները.
- 3) **պարտատիրոջ գործողությունների հակաիրավականությունը**, այսինքն՝ օրենքի, այլ նորմի, պայմանագրի պայմանների խախտումը.
- 4) **պատճառական կապը** պարտապանի հակաիրավական արարքի և պարտատիրոջը պատճառված վնասի միջև, որովհետև վնասը կարող է առաջացած լինել ոչ թե պարտապանի, այլ ուրիշ անձանց արարքների հետևանքով:

Դրամական պարտավորությունը չկատարելու համար պատասխանատվությունը: Ուրիշի դրամական միջոցներն ապօրինի պահելու, դրանք վերադարձնելուց խուսափելու, վճարման այլ կետանցով դրանք օգտագործելու կամ այլ անձի հաշվին անհիմն հարստանալու կամ խնայելու դեպքերում այդ գումարին վճարվում են տոկոսներ: Տոկոսների չափը որոշվում է դրամական պարտավորության կատարման օրվա բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքով:

Պատասխանատվությունը և պարտավորությունը բնեղենով կատարելը: Պարտավորությունն անպատշաճ կատարելու դեպքում տուժանք վճարելը և վնասներ հատուցելը պարտապանին չեն ազատում պարտքը բնեղենով կատարելուց:

Պարտավորությունը չկատարելու դեպքում վնասները հատուցելը և այն չկատա-

րելու համար տուժանք վճարելը պարտապանին ազատում են պարտավորությունը բնեղենով կատարելուց:

Պարտապանի կողմից պարտավորությունը չկատարելու դեպքում պարտատերն իրավունք ունի ողջամիտ ժամկետում և ողջամիտ գնով պարտավորության կատարումը հանձնարարել երրորդ անձանց կամ այն կատարել իր ուժերով ու պարտապանից պահանջել հատուցելու իր կրած անհրաժեշտ ծախսերը և այլ վնասները:

5. ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԱԴԱՐՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Քաղաքացիաիրավական պարտավորության դադարումը պարտատիրոջ պահանջի իրավունքի և պարտապանի պարտքի վերացումն է:

Պատշաճ կատարումը դադարեցնում է պարտավորությունը: Դա դադարման օրինաչափ հիմք է: Պարտատերը, ընդունելով կատարումը, պարտավոր է պարտապանի պահանջով նրան ստացական տալ կատարումը լրիվ կամ որոշակի մասով ստանալու մասին: Եթե պարտապանը, ի հավաստումն պարտավորության, պարտքային փաստաթուղթ է տվել պարտատիրոջը, ապա պարտատերը, ընդունելով կատարումը, պետք է վերադարձնի այդ փաստաթուղթը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում այդ մասին նշի իր տված ստացականում: Ստացականը կարող է փոխարինվել վերադարձվող պարտքային փաստաթղթի վրա արվող մակագրությամբ: Պարտքային փաստաթուղթը պարտապանի մոտ գտնվելը հավաստում է պարտավորության դադարումը, քանի դեռ այլ բան չի ապացուցվել: Սակայն պարտավորությունները կարող են դադարել նաև առանց կատարման՝ օրենքով սահմանված հետևյալ դեպքերում.

1. Կատարման անհնարինություն:

Սա այնպիսի հանգամանք է, որի համար կողմերից որևէ մեկը պատասխանատու չէ: Օրինակ՝ երգիչը կորցրել է երգելու ընդունակությունը, պարտավորության առարկա տունը փլվել է: Այդ դեպքում պարտատերն իրավունք չունի պարտապանից պահանջել կատարում: Կատարման անհնարինությունն ունի առանձնահատկություն՝ կախված նրանից, թե ինչպիսին է պարտավորության առարկա գույքը կամ գործողությունը: Գույքը կարելի է բաժանել **անհատական հատկանիշներով որոշվող և տե-**

սակային հատկանիշներով որոշվող գույքի: Անհատապես որոշվող գույքն աչքի է ընկնում միայն իրեն հատուկ բնութագրերով: Օրինակ՝ Հ. Այվազովսկու վրձնած նկարը: Տեսակային հատկանիշներով գույքը բնութագրվում է քանակով, կշռով, չափով և այլն, այսինքն՝ այն դիտարկվում է որպես միևնույն գույքի հայտնի քանակ: Օրինակ՝ 1000 տուփ «Ախթամար» սիգարետ: Անհատապես որոշվող գույքն իրավաբանորեն անփոխարինելի է, հետևաբար՝ կատարման անհնարինությունը վերաբերում է հենց դրանց: Իսկ տեսակային հատկանիշներով որոշվող գույքը փոխարինելի է:

2. Հրաժարագին: Կողմերի համաձայնությամբ պարտավորությունը կարող է դադարել՝ կատարման փոխարեն հրաժարագին տրամադրելով (դրան վճարելով, գույք հանձնելով և այլն): Հրաժարագնի չափը, ինչպես նաև այն տրամադրելու ժամկետները և կարգը սահմանում են կողմերը:

3. Հաշվանցում: Օրինակ՝ անձը բանկից վերցրել է վարկ, որի վերադարձման ժամկետը լրացել է: Միևնույն ժամանակ նա բանկում ունի ավանդ: Այդ դեպքում բանկը կարող է կատարել հաշվանց: Պահանջների հաշվանց չի թույլատրվում օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված մի շարք դեպքերում: Օրինակ՝ եթե պահանջը վերաբերում է կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցմանը, ալիմենտի բռնագանձմանը:

4. Նորացում: Կողմերը համաձայնվում են հին պարտավորությունը փոխարինել նորով, որը նախատեսում է դրա այլ առարկա կամ կատարման այլ եղանակ: Օրինակ՝ փող պարտք վերցրած պարտապանը, չկարողանալով վճարել պարտքը, նոր պայմանագրով պարտավորվում է դրա փոխարեն պարտատիրոջ ավտոմեքենան վերանորոգել: Կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման և ալիմենտի վճարման նկատմամբ նորացում չի թույլատրվում:

5. Պարտքի ներում: Պարտատերը պարտապանին ազատում է իր պարտքից՝ ներում է պարտքը: Սա նվիրատվության տեսակներից է:

6. Պարտապանի և պարտատիրոջ համընկնում: Օրինակ, եթե ինչ-որ պարտապան պարտք էր խանութին, սակայն նա դարձել է այդ խանութի սեփականատերը, կամ որդին պարտք էր հորը, իսկ հոր մահից հետո նա միակ ժառանգն է:

7. Պարտապանի կամ պարտատիրոջ մահը: Այս հիմքերով պարտավորությունը դադարում է, եթե կատարումը չի կարող տեղի ունենալ առանց նրանց անձնական մասնակցության կամ այլ կերպ անխզելիորեն կապված է նրանց անձի հետ, օրինակ՝ հանրահայտ նկարիչը պետք է պատրաստեր նկար: Իսկ, օրինակ, սովորական դրամական պարտքը չի կարող այս կերպ դադարել, այլ պետք է բավարարվի որպես ժառանգություն մնացած գույքի հաշվին: Պարտապան կամ պարտատեր իրավաբանական անձի լուծարմամբ պարտավորությունը դադարում է:

8. Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտի հրապարակումը դադարեցնում է պարտավորությունը, եթե կատարումը դառնում է անհնարին: Դրա հետևանքով վնաս կրած կողմերն իրավունք ունեն պահանջել ակտն ընդունող մարմնից հատուցելու իրենց պատճառված վնասները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է քաղաքացիական պարտավորությունը:
2. Ի՞նչ է պարտավորության իրական կատարման սկզբունքը:
3. Ի՞նչ է պարտավորության պարզաճ կատարման սկզբունքը:
4. Որո՞նք են պարտավորության կատարման ապահովման եղանակները, և ո՞րն է դրանց նշանակությունը:
5. Ի՞նչ է քաղաքացիական պարտասխանավորությունը:
6. Որո՞նք են քաղաքացիական պարտասխանավորության պայմանները:
7. Ի՞նչ հիմքով է դադարում պարտավորությունը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պարտաստե՛ք զեկուցում հետևյալ թեմայով. «Անձանց փոփոխվելը պարտավորության մեջ»՝ օգտվելով քաղաքացիական օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am ինտերնետային կայքը):

ԴԱՍ 24. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ԵՎ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Քաղաքացիաիրավական պայմանագիրը երկու կամ մի քանի անձանց համաձայնությունն է՝ ուղղված քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն կամ դադարելուն: Պայմանագրի միջոցով կարգավորվում են դրա մասնակիցների հարաբերությունները: Ոչ բոլոր համաձայնություններն են համարվում պայմանագիր: Պայմանագրի կողմերի հետապնդվող նպատակն ունի իրավական բնույթ: Պայմանագիր չեն կարող համարվել բարոյակենցադային և այլ համաձայնությունները, օրինակ՝ ժամադրության մասին, որովհետև դրա նպատակն իրավական չէ:

Պայմանագիրը դրա մասնակիցների հարաբերությունները կարգավորող միջոց է: Դրա կողմերը սահմանում են իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնց ամբողջությունը կազմում է պայմանագրի բովանդակությունը: «Պայմանագիրն օրենք է, սակայն միայն դրա կողմերի համար»: Եթե օրենքն արտահայտում է պետության կամքը և պարտադիր է բոլորի համար, ապա պայմանագիրն արտահայտում է միայն նրա կողմերի կամքը և պարտադիր է միայն նրանց համար:

Պայմանագիրը երկկողմ գործարքի տեսակ է: Օրինակ՝ մեկն ունի գույք և ուզում է այն վաճառել, իսկ մյուսը ուզում է ձեռք բերել նման գույք: Ուրեմն գործարքի կայացման համար անհրաժեշտ է, որ երկու կողմերը՝ վաճառողը և գնորդը, որոշակի համաձայնության գան: Եթե նրանք պայմանավորվեն, ապա գործարքը կկայանա:

Պայմանագիրը պարտավորություն առաջացնող իրավական փաստ է: Պայմանագրի ուժով պարտապանը պարտավոր է պարտատիրոջ օգտին կատարել որոշակի գործողություն կամ ձեռնպահ մնալ որոշակի գործողություն կատարելուց:

Պայմանագրային իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի ինստիտուտ է, որը կարգավորում է քաղաքացիական պայմանագրի հասկացությունը, բովանդակությունը, կնքման և կատարման կարգը, ինչպես նաև պայմանագրի չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման դեպքում կիրառվող պատասխանատվությունը:

Պայմանագրային իրավունքի նորմերը բաժանվում են երկու խմբի՝ **ընդհանուր և հատուկ:** Պայմանագրային իրավունքի ընդհանուր նորմերն են՝ երկկողմ և բազմակողմ գործարքների մասին նորմերը, պարտավորությունների մասին ընդհանուր նորմերը, ինչպես նաև պայմանագրի մասին ընդհանուր նորմերը: Պայմանագրային իրավունքի հատուկ նորմերը կարգավորում են պայմանագրային առանձին տեսակի հարաբերությունները: Օրինակ՝ առքուվաճառք, փոխանակություն և այլն:

Պայմանագրի ազատության սկզբունքը: Պայմանագրի էությունը նրա մասնակիցների կամքի ազատությունն է: Այն երաշխավորվում է մի շարք օրենսդրական կանոններով՝ անձինք ազատ են պայմանագիր կնքելու կամ չկնքելու հարցը լուծելիս. պայմանագիր կնքելիս կողմերն ունեն գործընկերոջ ընտրության ազատություն. պայմանագիր կնքելիս կողմերն ազատ են պայմանագրի տեսակի ընտրության և դրա բովանդակության որոշման հարցում:

Պայմանագրի ազատության սկզբունքի գործողությունը բացարձակ չէ: Օրենքը սահմանում է նաև բացառություններ այդ սկզբունքից: Օրինակ՝ պայմանագրի պայմանները որոշելիս օրենսդրության նորմերը հաշվի առնելու պարտականությունը: Հակառակ դեպքում պայմանագիրը կճանաչվի անվավեր:

2. ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ԿՆՔԵԼՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՐԳԸ

Պայմանագրի կնքման հասկացությունը: Պայմանագիրն իր էությունը համաձայնություն է, սակայն համաձայնությունը կողմերի միջև ի սկզբանե չի ենթադրվում: Ուրեմն, որպեսզի պայմանագիրն առաջացնի իրավական հետևանքներ, անհրաժեշտ է, որ դրա կողմերը համաձայնության հասնեն պայմանագրի բոլոր էական պայմանների շուրջ: Համաձայնության կայացման այդ գործընթացն իրավական տեսանկյունից անվանում են պայմանագրի կնքում: Պայմանագիրը համարվում է կնքված, եթե կողմերի միջև պահանջվող ձևով համաձայնություն է ձեռք բերվել պայմանագրի բոլոր էական պայմանների վերաբերյալ: Այդպիսով՝ պայմանագիրը համարվում է կնքված երկու անհրաժեշտ պայմանների պահպանման դեպքում. ա) կողմերը պետք է համաձայնության հասնեն պայմանագրի բոլոր էական կետերի վերաբերյալ, բ) կողմերի համաձայնությունն իր ձևով պետք է համապատասխանի այդ տեսակի պայմանագրին ներկայացվող պահանջներին:

Անմիջական հանդիպումների արդյունքում կնքվող պայմանագիր: Այդպիսի պայմանագրի կնքումը կատարվում է պայմանագրի նախագծի մշակման և ստորագրման ճանապարհով: Պայմանագիր կնքելուն սովորաբար նախորդում են նախնական բանակցությունները կողմերի միջև, որոնք սկսվում են նրանցից որևէ մեկի կողմից նախաձեռնություն դրսևորելով: Անմիջական հանդիպմամբ մշակված պայմանագիրն ուժի մեջ է մտնում կողմերի ստորագրելու պահից:

Տարբեր վայրերում գտնվող կողմերի միջև պայմանագրի կնքելը: Նախնական պայմանագրային բանակցությունների ընթացքում կարելի է առանձնացնել երկու փուլ՝ պայմանագիրը կնքելու առաջարկն անելու փուլ և այդ առաջարկն ընդունելու փուլ: Առաջին փուլն ընդունված է անվանել **օֆերտա**, իսկ երկրորդը՝ **ակցեպտա**: Դրան համապատասխան պայմանագրի կնքելու առաջարկ անող կողմը կոչվում է **օֆերենտա**, իսկ այդ առաջարկն ընդունող կողմը՝ **ակցեպտանտ**: Այդպիսով՝ պայմանագիրը կնքվում է կողմերից մեկի օֆերտան ուղարկելու և մյուս կողմի՝ դրա ակցեպտի (առաջարկը ընդունելու) միջոցով:

Նման կարգով պայմանագիրը կնքվում է նամակի, հեռագրի, ֆաքսի և այլ միջոցներով պայմանագիր կնքելու առաջարկ անելու (օֆերտան ուղարկելու) և մյուս կողմի՝ դրա առաջարկն ընդունելու (ակցեպտի) ճանապարհով:

Օֆերտան կաշկանդում է ուղարկող անձին այն հասցեատիրոջ կողմից ստանալու պահից և անհետկանչելի է: Ակցեպտը պետք է լինի լրիվ և անվերապահ: Լռությունն ակցեպտ չէ:

Օֆերտա ուղարկելու դեպքում ակցեպտն օֆերտա ուղարկած անձի կողմից ստանալու պահից պայմանագիրը համարվում է կնքված և ուժի մեջ է մտնում: **Ռե-ալ պայմանագրերը**, այսինքն՝ երբ պայմանագրի կնքման համար պահանջվում է ոչ

միայն օֆերտայի ուղարկում ու ակցեպտի ստացում, այլ նաև գույքի հանձնում, ուժի մեջ են մտնում գույքը հանձնելու պահից:

Անկախ կնքման ձևից՝ պայմանագիրը, որից ծագող իրավունքները ենթակա են պետական գրանցման, համարվում է կնքված այդ իրավունքի գրանցման պահից:

3. ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՓՈՓՈԽԵԼԸ ԵՎ ԼՈՒԾԵԼԸ

Պայմանագրային իրավահարաբերությունը, առաջանալով պայմանագրի կնքմամբ, կարող է զարգանալ հետևյալ ուղղություններով. կատարում, դադարում, փոփոխում: Քաղաքացիական պայմանագրերը կնքվում են, որպեսզի կատարվեն, այսինքն՝ հանգեցնեն պայմանագրով նախատեսված որոշակի հետևանքի: Պայմանագրի դադարումը վրա է հասնում դրա պատշաճ կատարմամբ, պայմանագիրը լուծելով, ինչպես նաև մի շարք հատուկ դեպքերում:

Պայմանագրի փոփոխման հասկացությունը: Պայմանագրի գործողության ժամանակաշրջանում կարող են առաջ գալ այնպիսի հանգամանքներ, որոնք չեն դադարեցնում պարտավորության գործողությունը, այլ միայն փոփոխում են դրա մեկ կամ մի քանի տարրեր: Փոփոխությունը կարող է վերաբերել պայմաններին, մասնակիցների կազմին, կատարման եղանակին, ժամկետին և այլն: Եթե կատարված փոփոխության հետևանքով մեկ պարտավորությունը չի փոխվում մեկ այլ պարտավորությամբ, ապա առկա է եղած պայմանագրի փոփոխություն: Դրան հակառակ՝ պարտավորության նորացման՝ նովացիայի դեպքում պայմանագիրը դադարում է մեկ այլ պայմանագրով, նախկին պայմանագիրը չի պահպանվում:

Պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու հիմքերը: Կնքված պայմանագրերը պետք է կատարվեն: Դրա պայմաններն անփոփոխելի են: Այդպիսի ընդհանուր կանոնը կայունություն է հաղորդում քաղաքացիական շրջանառությանը: Օրենքը սահմանում է պայմանագրերի փոփոխման և լուծման երկու հիմք.

ա) կողմերի համաձայնությամբ,

բ) կողմերից մեկի պահանջով:

Այդ հիմքերի համար սահմանված են հակառակ կանխավարկածներ: Կողմերի համաձայնությամբ պայմանագրի փոփոխումը կամ լուծումը կարգավորվում է այլընտրանքային նորմով, այսինքն՝ դա հնարավոր է, եթե օրենքում կամ պայմանագրում այլ բան չի նախատեսված: Միակողմանի փոփոխումը թույլատրվում է միայն ուղղակիորեն օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված դեպքերում:

Պայմանագիրը լրիվ կամ մասնակի կատարելուց միակողմանի հրաժարվելու դեպքում, երբ պայմանագրից հրաժարվելը թույլատրվում է օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ, պայմանագիրը համապատասխանաբար համարվում է լուծված կամ փոփոխված: Դատարանի վճիռ այս դեպքում չի պահանջվում: Օրինակ՝ պայմանագրի կնքումից հետո դրա գինը թույլատրվում է փոփոխել պայմանագրով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում և պայմաններով: Այս կանոնը կարևոր նշանակություն ունի արժեզրկման պայմաններում: Եթե գործեր ընդհանուր կանոնը պայմանագրում գնի անփոփոխելիության մասին, ապա արժեզրկման գործընթացների հետևանքով շրջանառության մասնակիցները կհայտնվեն արտակարգ բարդ դրության մեջ: Այդ իսկ պատճառով օրենքը հնարավոր է համարում պայմանագրում պայմանի նախատեսումը, ըստ որի թույլատրվում է գնի փոփոխում:

Այն դեպքերում, երբ պայմանագիր փոփոխելու կամ լուծելու հնարավորությունը

չի նախատեսված օրենքով կամ պայմանագրով, և կողմերը չեն հասել համաձայնության այդ մասին, պայմանագիրը կարող է փոփոխվել կամ լուծվել կողմերից մեկի պահանջով դատարանի վճռով և միայն երկու դեպքում:

1. Պայմանագրի փոփոխումը կամ լուծումը պայմանագրի էական խախտման դեպքում: Էական է ճանաչվում կողմերից մեկի թույլտված խախտումը, որը հանգեցնում է մյուս կողմի համար այնպիսի վնասի, որն զգալիորեն զրկում է վերջինիս այն բանից, ինչը նա իրավունք ուներ ակնկալել պայմանագիրը կնքելիս: Այդպիսին է, օրինակ՝ վաճառողի կողմից գնորդին անպատշաճ որակի ապրանք հանձնելը, երբ այն չի կարող օգտագործվել ըստ իր ուղղակի նշանակության:

2. Պայմանագրի փոփոխումը կամ լուծումը հանգամանքների էական փոփոխության կապակցությամբ: Հանգամանքների փոփոխությունն էական է համարվում, երբ դրանք այնքան են փոփոխվել, որ եթե կողմերը կարողանային դա ողջամտորեն կանխատեսել, նրանց միջև կկնքվեր էականորեն տարբեր պայմաններով պայմանագիր կամ ընդհանրապես պայմանագիր չէր կնքվի: Օրինակ՝ վարձակալության պայմանագրի լուծման հիմք կարող է ծառայել երկրաշարժը, որի հետևանքով վարձակալված շինությունն այնքան է վնասվել, որ դարձել է անպետք ըստ նշանակության օգտագործման համար և ենթակա չէ վերականգնման: Այդպիսի իրավիճակում վարձատուրն և վարձակալը կարող են գալ համաձայնության վարձակալության պայմանագրի վաղաժամկետ լուծման մասին: Եթե կողմերը համաձայնության չհասնեն, պայմանագիրը կարող է փոխվել կամ լուծվել դատարանով:

Պայմանագիրը փոփոխելու և լուծելու կարգը: Ինչպես պայմանագիր կնքելը, այնպես էլ այն փոխելը և լուծելն իր իրավական բնույթով գործարք է: Հետևաբար, պայմանագիր փոփոխելու և լուծելու նկատմամբ կիրառվում են և՛ գործարքներ կնքելու ընդհանուր կանոնները, և՛ պայմանագիր կնքելու կարգի մասին կանոնները, ներառյալ դրանց ձևին վերաբերող կանոնները: Պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման համաձայնությունը կնքվում է այն ձևով, ինչ ձևով կնքվել է պայմանագիրը: Օրինակ՝ եթե պայմանագիրը կողմերը վավերացրել են նոտարական կարգով, ապա փոփոխելը կամ լուծելը ևս պետք է վավերացվեն նոտարական կարգով:

Պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման այլ կարգ է սահմանված այն դեպքերի համար, երբ պայմանագիրը փոփոխվում կամ լուծվում է ոչ թե կողմերի համաձայնությամբ, այլ նրանցից մեկի պահանջով: Այդպիսի դեպքերում պայմանագրի շահագրգիռ կողմը պարտավոր է մյուս կողմին ուղարկել առաջարկություն պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու մասին: Մյուս կողմը պարտավոր է առաջարկում նշված ժամկետում, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ երեսուրյա ժամկետում առաջարկություն արած կողմին ուղարկել՝

1) կա՛մ ծանուցում առաջարկության հետ համաձայնության վերաբերյալ: Այս դեպքում պայմանագիրը համարվում է փոփոխված կամ լուծված առաջարկության հետ համաձայնության մասին ծանուցումն առաջարկություն անողի ստանալու պահից:

2) կա՛մ ծանուցում առաջարկի մերժման վերաբերյալ: Այս դեպքում առաջարկի մերժման վերաբերյալ ծանուցում, ինչպես նաև սահմանված ժամկետում պատասխան չստանալու դեպքերում շահագրգիռ կողմն իրավունք ունի պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու պահանջով դիմել դատարան, որը և կլուծի ծագած վեճը:

3) կամ ծանուցում պայմանագիրն այլ պայմաններով փոփոխելու վերաբերյալ: Այս դեպքում պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու առաջարկ արած կողմը կարող է համաձայնվել մյուս կողմի առաջարկների հետ: Այդպիսի իրավիճակում պայմանագիրը համարվում է փոփոխված կամ լուծված առաջարկված հանդիպական պայմաններով: Եթե սկզբնական առաջարկողը համաձայն չէ մյուս կողմի հանդիպական առաջարկների հետ, ապա նա իրավունք ունի դիմելու դատարան պայմանագիրը փոփոխելու պահանջով: Այդպիսի իրավիճակում փոփոխման ենթակա պայմանները կորոշի դատարանը:

Կողմը կարող է պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման մասին պահանջը դատարան ներկայացնել միայն դրանց առաջարկի վերաբերյալ մյուս կողմի մերժումն ստանալուց կամ այդ առաջարկում նշված ժամկետում պատասխանը չստանալուց հետո, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ երեսնօրյա ժամկետում:

Պայմանագիրը փոփոխելու և լուծելու հետևանքները: Պայմանագիրը փոփոխելիս կողմերի պարտավորությունները պահպանվում են ըստ փոփոխված պայմանագրի: Պայմանագիրը լուծելիս կողմերի պարտավորությունները դադարում են:

Պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման դեպքում պարտավորությունները փոփոխված կամ դադարած են համարվում պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման մասին կողմերի համաձայնությունը կնքելու պահից, եթե այլ բան չի բխում համաձայնությունից կամ պայմանագրի փոփոխության բնույթից:

Դատական կարգով պայմանագիրը փոփոխելիս կամ լուծելիս պարտավորությունները փոփոխված կամ դադարած են համարվում պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:

Կողմերն իրավունք չունեն պահանջելու վերադարձնել այն, ինչը կատարել են պարտավորությամբ մինչև պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման պահը, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ:

Եթե փոփոխման կամ լուծման համար հիմք է ծառայել կողմերից մեկի թույլտված պայմանագրի էական խախտումը, մյուս կողմն իրավունք ունի պահանջել հատուցելու պայմանագրի փոփոխմամբ կամ լուծմամբ պատճառված վնասները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ են քաղաքացիական պայմանագիրը և պայմանագրային իրավունքը:
2. Ի՞նչ է պայմանագրի ազատության սկզբունքը, և ի՞նչ է այն ենթադրում:
3. Ե՞րբ է պայմանագիրը համարվում կնքված:
4. Ինչպե՞ս է կնքվում պայմանագիրն անմիջական հանդիպումների դեպքում:
5. Ինչպե՞ս է կնքվում պայմանագիրը տարբեր վայրերում գտնվող կողմերի միջև:
6. Ի՞նչ հիմքերով և կարգով է փոփոխվում կամ լուծվում պայմանագիրը:
7. Որո՞նք են պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու հետևանքները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք գեկուցում մատակարարման, փոխանակության, նվիրատվության, ֆինանսական վարչակալության (լիզինգի), կապալի, ծառայությունների վճարովի մատուցման, հանձնարարության, ֆրախտի (չարտերի), փոխառության, բանկային ավանդի (դեպոզիտի), բանկային հաշվի, գույքի հավաքարմագրային կառավարման, գույքային կամ անձնական ապահովագրության պարտադիր կամ կամավոր պայմանագրերի մասին: Որպես աղբյուր օգտագործե՛ք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը (տե՛ս www.parliament.am ինտերնետային կայքը):

ԴԱՍ 25. ՎՆԱՍ ՊԱՏՃԱՌ-ԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳԱԾ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳՐՈՒՅԹՆԵՐ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքը: Մարդու իրավունքների խախտումները հաճախ գուգակցվում են մարդուն գույքային վնաս պատճառելով: Այդ դեպքում, բացի խախտված իրավունքը վերականգնելուց, պետք է հատուցվի գույքային վնասը: Սահմանադրությունը երաշխավորում է, որ ամեն մի տուժող ունի պատճառված վնասի հատուցման իրավունք՝ օրենքով սահմանված կարգով: Դրան թղթակցում է բոլորի պարտականությունը հատուցել պատճառված վնասը:

Վնասի հասկացությունը: Քաղաքացիական իրավունքում անձը, ում իրավունքը խախտվել է, կարող է պահանջել իրեն պատճառված վնասների լրիվ հատուցում, եթե վնասների հատուցման ավելի պակաս չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Վնասը կառուցված է իրական վնասից և բաց թողնված օգուտից: **Իրական վնասը** տուժողի (իրավունքը խախտված անձի) այն ծախսերն են, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը, նրա գույքի կորուստը կամ այլ վնասը վերականգնելու համար: **Բաց թողնված օգուտը** չստացված եկամուտներն են, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր: Եթե վնաս պատճառողը դրա հետևանքով ստացել է եկամուտներ, ապա անձը, ում իրավունքը խախտվել է, մյուս վնասների հետ միասին բաց թողնված օգուտի հատուցման պահանջի իրավունք ունի՝ այդ եկամուտներից ոչ պակաս չափով:

Վնասի հատուցման համար պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը: Քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառած անձի կողմից: Վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Օրինաչափ գործողություններով պատճառված վնասը հատուցվում է օրենքով նախատեսված դեպքերում: Վնասի հատուցումը կարող է մերժվել, եթե վնասը պատճառվել է տուժողի խնդրանքով կամ համաձայնությամբ:

Անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում պատճառված վնասը ենթակա չէ հատուցման: Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառված վնասը պետք է հատուցի վնաս պատճառած անձը: Հաշվի առնելով նման վնասի պատճառ դարձած գործունեության հանգամանքները՝ դատարանը կարող է այն հատուցելու պարտականությունը դնել երրորդ անձի վրա՝ ի շահ որի գործել է վնաս պատճառողը կամ վնասը հատուցելուց լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել ինչպես այդ երրորդ անձին, այնպես էլ վնասը պատճառողին:

Վնասը հատուցելու եղանակները: Դատարանը, բավարարելով վնասի հատուցման պահանջը, գործի հանգամանքներից ելնելով, պարտավորեցնում է վնասի համար պատասխանատու անձին վնասը հատուցել **բնեղենով** (տրամադրել նույն տեսակի և որակի գույք, վերանորոգել վնասված գույքը և այլն) կամ հատուցել **դրամով**:

2. ԱՌԱՆՁԻՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ՎՆԱՄՆԵՐԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց պատճառած վնասի հատուցումը: Անձին հանրային մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններով (անգործությամբ)՝ ներառյալ նրանց կողմից օրենքին կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով պատճառված վնասը հատուցում է պետությունը կամ համայնքը:

Հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազության և դատարանի ապօրինի գործողություններով պատճառված վնասի հատուցումը կատարում է պետությունը: Ապօրինի դատապարտելու, քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, որպես խափանման միջոց կալանք կամ չբացակայելու մասին ստորագրություն կիրառելու, վարչական տույժի ենթարկելու հետևանքով պատճառված վնասը, օրենքով սահմանված կարգով, հատուցվում է լրիվ ծավալով՝ անկախ այդ մարմինների պաշտոնատար անձանց մեղքից: Արդարադատություն իրականացնելիս պատճառված վնասը հատուցվում է միայն այն դեպքում, երբ դատավորի մեղքը հաստատվել է օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով:

Պատասխանատվությունն առավել վտանգ ստեղծող գործունեությամբ պատճառած վնասի համար: Շրջապատի համար առավել վտանգի աղբյուր են տրանսպորտային միջոցները, մեխանիզմները, բարձր լարվածության և ատոմային էներգիայի, պայթուցիկ նյութերի, ուժեղ ներգործող թույների և այլնի օգտագործումը, շինարարական և դրա հետ կապված այլ գործունեությունը:

Վնաս պատճառողը պարտավոր է հատուցել առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասը, եթե չի ապացուցում, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ տուժողի դիտավորության հետևանքով: Վնաս հատուցելու պարտականությունը դրվում է առավել վտանգի աղբյուրը սեփականության իրավունքով կամ այլ օրինական հիմքով (վարձակալության իրավունք, լիազորագրով տրանսպորտային միջոցները վարելու իրավունք և այլն) տիրապետող անձի վրա:

Առավել վտանգի աղբյուրի տերը պատասխանատու չէ այդ աղբյուրի պատճառած վնասի համար, եթե ապացուցում է, որ աղբյուրը դուրս է եկել իր տիրապետումից այլ անձանց ապօրինի գործողությունների հետևանքով: Նման դեպքերում պատճառած վնասի համար պատասխանատու են աղբյուրն ապօրինի տիրապետած անձինք: Աղբյուրի տիրոջ տիրապետումից դրա ապօրինի վերցնելու մեջ նրա մեղքի առկայության դեպքում պատասխանատվությունը կարող է դրվել ինչպես առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ, այնպես էլ այն ապօրինի ձեռք բերողի վրա:

Առավել վտանգի աղբյուրի տերը պարտավորված է հատուցել վնասը, եթե ապացուցում է, որ աղբյուրը դուրս է եկել իր տիրապետումից այլ անձանց ապօրինի գործողությունների հետևանքով: Նման դեպքերում պատճառած վնասի համար պատասխանատու են աղբյուրն ապօրինի տիրապետած անձինք: Աղբյուրի տիրոջ տիրապետումից դրա ապօրինի վերցնելու մեջ նրա մեղքի առկայության դեպքում պատասխանատվությունը կարող է դրվել ինչպես առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ, այնպես էլ այն ապօրինի ձեռք բերողի վրա:

3. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆԸ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԸ ՀԱՏՈՒՑԵԼԸ

Քաղաքացիները պայմանագրային պարտավորություններ կամ այլ պարտականություններ (օրինակ՝ զինվորական կամ ոստիկանական ծառայություն) կատարելիս կարող են կրել առողջության հետ կապված վնասներ: **Առողջությանը պատճառված վնասը քաղաքացու հաշմությունն է կամ նրա առողջությանը հասցված այլ**

վնասը: Այդ վնասը պետք է հատուցի այն կողմը, որի համար վնասվածը կատարում էր պայմանագրային պարտավորություն կամ այլ պարտականություն:

Առողջության քայքայմամբ պատճառված և հատուցման ենթակա վնասն իր կատարվածքով բաղկացած է երկու մասերից՝ տուժողի կորցրած եկամուտը և լրացուցիչ ծախսերը: **Տուժողի կորցրած եկամուտը** ներառում է տուժողի կորցրած աշխատավարձը (եկամուտը), որը նա ստանում էր կամ կարող էր ստանալ, եթե նրա առողջությանը վնաս չպատճառվեր: **Լրացուցիչ ծախսերն** առողջության քայքայման հետևանքով ծագած ծախսերն են: Օրինակ՝ բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցների ձեռք բերելու, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, առողջարանական-կուրորտային բուժման, հատուկ տրանսպորտային միջոցների ձեռք բերելու, այլ մասնագիտություն ձեռք բերելու համար ծախսերը: Լրացուցիչ ծախսերը ենթակա են հատուցման, եթե պարզվի, որ տուժողն ունի օգնության նման տեսակների կարիք և չունի դրանք անվճար ստանալու իրավունք:

Չափահաս տարիքի չհասած անձի առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելը: 14 տարեկան չդարձած անչափահասին, որը չունի աշխատավարձ (եկամուտ), հաշմություն կամ նրա առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում դրա համար պատասխանատու անձը պարտավոր է հատուցել առողջությանը վնաս պատճառելուց ծագած ծախսերը:

Փոքրահասակի 14 տարեկան դառնալուց հետո, ինչպես նաև 14-18 տարեկան անչափահասի, որը չունի աշխատանք (եկամուտ), առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքում, բացի տուժողի առողջությանը վնաս պատճառելուց ծագած ծախսերից, պետք է հատուցվեն նաև նրա աշխատունակության կորստի կամ նվազեցման հետ կապված վնասը՝ ելնելով նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկի չափից:

Եթե առողջությանը վնաս հասցվելու ժամանակ անչափահասն ունեցել է աշխատավարձ, ապա վնասը հատուցվում է՝ ելնելով այդ աշխատավարձի չափից, որը, սակայն, չի կարող պակաս լինել նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկից:

Անչափահասը, որի առողջությանը նախկինում վնաս է պատճառվել, աշխատանքային գործունեությունն սկսելուց հետո իրավունք ունի, ելնելով իր ստացած աշխատավարձից, պահանջել վնասի հատուցման չափի մեծացում, սակայն իր զբաղեցրած պաշտոնի համար սահմանված վարձատրությունից կամ իր աշխատատեղի նույն որակավորման աշխատողի աշխատավարձից ոչ ավելի չափով:

4. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԿՅԱՆՔԻՆ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԸ ՀԱՏՈՒՑԵԼԸ

Քաղաքացիները պայմանագրային պարտավորություններ կամ այլ պարտականություններ (օրինակ՝ զինվորական կամ ոստիկանական ծառայություն) կատարելիս կարող են կրել իրենց կյանքի հետ կապված վնասներ: Կյանքին հասցված վնասը քաղաքացու մահն է: Դրա հետևանքով առաջացած վնասը պետք է հատուցի այն կողմը, որի համար մահացածը կատարում էր պայմանագրային պարտավորություն կամ այլ պարտականություն: Որպես կանոն, այդպիսի վնաս է հուղարկավորության ծախսերը, որոնք պետք է հատուցվեն ծախսերը կատարած անձին: Այդ ծախսերը կատարած քաղաքացիների կողմից հուղարկավորության համար ստացած նպաստները չեն հաշվարկվում վնասների հատուցման հաշվում:

Հնարավոր է, որ մահացածն ունենա իր խնամքի տակ գտնվողներ: Այս իրավիճակն անվանում են **կերակրողի մահվան հետևանքով պատճառված վնաս**: Այդ հա-

րաբերությունն ունի 3 մասնակից՝ տուժած կերակրողը, նրա խնամքի տակ գտնվող(ներ)ը, տուժողի մահվան հետ կապված վնասի համար պատասխանատուն:

Տուժողի (կերակրողի) մահվան դեպքում վնասի հատուցման իրավունք ունեն՝

- 1) մահացողի խնամքի ներքո գտնվող կամ նրա մահվան օրը նրանից խնամք ստանալու իրավունք ունեցող անաշխատունակ անձինք,
- 2) մահացածի մահվանից հետո ծնված նրա երեխան,
- 3) ծնողներից մեկը, ամուսինը կամ ընտանիքի անդամը՝ անկախ նրա աշխատունակությունից, որը չի աշխատում և զբաղված է մահացածի խնամքի ներքո գտնվող՝ նրա 14 տարին չդարձած կամ թեկուզև նշված տարիքին հասած, սակայն բժշկական մարմինների եզրակացությամբ իր առողջական վիճակով կողմնակի խնամքի կարիք ունեցող երեխաների, թոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով,
- 4) մահացածի խնամքի ներքո գտնվող և նրա մահվանից հետո հինգ տարվա ընթացքում անաշխատունակ դարձած անձինք:

Կերակրողի մահվան հետևանքով վնաս կրած անձանց վնասի հատուցման ժամկետները: Վնասը հատուցվում է՝

- 1) անչափահասներին՝ մինչև 18 տարեկան դառնալը,
- 2) 18 տարեկան բարձր տարիքի սովորողներին՝ մինչև ցերեկային ուսուցման ձևով ուսումնական հաստատություններում ուսման ավարտը, սակայն ոչ ավելի, քան մինչև 23 տարեկան դառնալը.
- 3) 55 տարեկանից մեծ կանանց և 60 տարեկանից մեծ տղամարդկանց՝ ցմահ,
- 4) հաշմանդամներին՝ հաշմանդամության ժամանակ,
- 5) ծնողներից մեկին, ամուսնուն կամ ընտանիքի այլ անդամին, որն զբաղված է մահացածի խնամքի տակ գտնվող նրա երեխաների, թոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով՝ մինչև վերջիններիս 14 տարեկան դառնալը:

Կերակրողին կորցնելու դեպքում կրած վնասը հատուցելու չափը: Կերակրողին կորցրած անձանց վնասը հատուցվում է մահացածի աշխատավարձի (եկամտի) այն մասի չափով, որը մահացածի կենդանության օրոք նրանք ստանում էին կամ ստանալու իրավունք ունեին իրենց ապրուստի համար: Այդ անձանց վնասի հատուցման չափը որոշելիս մահացածի եկամուտների կազմում աշխատավարձի հետ միասին ներառվում են կենդանության օրոք նրա կենսաթոշակը և մմանօրինակ վճարները: Վնասի հատուցման չափը որոշելիս կերակրողի մահվան հետ կապված անձանց նշանակված կենսաթոշակը և թոշակների այլ տեսակները, որոնք նշանակվել են ինչպես կերակրողի մահվանից առաջ, այնպես էլ հետո, ինչպես նաև այդ անձանց կողմից ստացվող աշխատավարձը (եկամուտը) և կրթաթոշակը չեն հաշվարկվում նրանց վնասի հատուցման հաշվին:

Վնասի հատուցման չափի մեծացումը: Տուժողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարը կյանքի թանկացման դեպքում ենթակա է ինդեքսավորման: Նվազագույն աշխատավարձի չափը բարձրացնելու դեպքում կորցրած աշխատավարձի (եկամտի) և տուժողի կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելու հետ կապված այլ վճարների գումարները մեծանում են աշխատավարձի նվազագույն չափի բարձրացմանը համամասնորեն:

5. ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՄ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՄՆԵՐԻ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ

Այս հիմքով հատուցվում է քաղաքացու կյանքին, առողջությանը, գույքին կամ իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը: Վնասի հատուցման իրավունք ունի քաղաքացին, իրավաբանական անձը, որը սպառողական, սակայն ոչ ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործման նպատակներով ձեռք է բերել ապրանքներ (աշխատանքներ, ծառայություններ):

Նման վնասը հասցվում է ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերությունների պատճառով: Վնասը կարող է պատճառվել նաև դրանց մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու հետևանքով:

Ապրանքի թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը տուժողի ընտրությամբ ենթակա է հատուցման վաճառողի կամ ապրանք արտադրողի կողմից: Աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման կատարողի կողմից:

Ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) մասին լիակատար կամ հավաստի տեղեկատվություն չտրամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման վաճառողի, ապրանք արտադրողի կամ կատարողի կողմից:

Նշված անձինք պարտավոր են հատուցել վնասը՝ անկախ նրանց մեղքից և նրանց հետ տուժողի պայմանագրային կապի մեջ գտնվելու պարագայից:

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման, եթե այն ծագել է ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) պիտանիության ժամկետի ընթացքում: Եթե նման ժամկետ չի սահմանված՝ ապրանքը թողարկելու, աշխատանքը կատարելու կամ ծառայությունը մատուցելու օրվանից տասը տարվա ընթացքում:

Վնասը ենթակա է հատուցման՝ անկախ դրա պատճառման ժամկետից, եթե՝
1) օրենքի պահանջների խախտմամբ պիտանիության ժամկետ չի սահմանվել.
2) անձը չի նախազգուշացվել մինչև պիտանիության ժամկետի ավարտն անհրաժեշտ գործողությունների և դրանց չկատարելու հնարավոր հետևանքների մասին:

Ապրանք վաճառողը, արտադրողը, աշխատանքներ կատարողը, ծառայություններ մատուցողն ազատվում են պատասխանատվությունից, եթե ապացուցում են, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ սպառողի կողմից օգտագործման կամ պահպանման համար սահմանված կանոնները խախտելու հետևանքով:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է վնասը քաղաքացիական իրավունքում:
2. Ո՞ր դեպքում է վնաս պատճառողն ազատվում վնասը հատուցելուց:
3. Ո՞ր դեպքում է հատուցվում դատական մարմինների պատճառած վնասը:
4. Ո՞րն է առավել վրանգի աղբյուրի պատճառած վնասի հատուցման կարգը:
5. Ինչպիսի՞ն է առողջության քայքայմամբ պատճառված վնասի կառուցվածքը:
6. Ինչպե՞ս է հատուցվում անչափահաս անչի առողջությանը պատճառված վնասը:
7. Ովքե՞ր ունեն վնասի հատուցման իրավունք կերակրողի մահվան դեպքում:
8. Որո՞նք են ապրանքների, ծառայությունների, աշխատանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հիմունքները:

ԴԱՍ 26. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

1. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Քաղաքացիական իրավունքի մասերից մեկն էլ **ժառանգական իրավունքն** է, որը կարգավորում է քաղաքացիների մահից հետո նրանց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի անցումը ժառանգներին: Ժառանգությունը կատարվում է **ըստ կտակի** կամ **ըստ օրենքի**: Ժառանգությունը կատարվում է ըստ օրենքի, եթե չկա կտակ կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը:

Ժառանգության բացումը: Ժառանգական իրավահարաբերության ծագումը տեղի է ունենում քաղաքացու մահից հետո և կոչվում է ժառանգության բացում: Ժառանգության բացման օրը ժառանգատուի մահվան օրն է, որը հաստատվում է մահվան վկայականով: Եթե քաղաքացին դատարանի վճռով է ճանաչվել մահացած, ապա ժառանգության բացման օրը վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելու օրն է:

Ժառանգության բացման վայրը ժառանգատուի բնակության վերջին վայրն է: Եթե այդ վայրն արտասահմանում է կամ անհայտ է, ապա բացման վայր է համարվում ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող անշարժ գույքի կամ դրա առավել արժեքավոր մասի գտնվելու վայրը:

Ժառանգատու և ժառանգներ: Ժառանգատու կարող է լինել ցանկացած ֆիզիկական անձ: Իրավաբանական անձինք չեն կարող լինել ժառանգատու:

Ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության ժամանակ սաղմնավորված և ժառանգությունը բացվելուց հետո կենդանի ծնված քաղաքացիները: Իրավաբանական անձինք, ՀՀ-ն և համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները կարող են լինել միայն ըստ կտակի ժառանգներ:

Անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մեկուսացնում են: Անարժան են այն ժառանգները, ովքեր դիտավորյալ խոչընդոտել են ժառանգատուի վերջին կամքի իրականացմանը, դիտավորյալ կյանքից զրկել են ժառանգատուին կամ հնարավոր ժառանգներից որևէ մեկին, կամ մահափորձ են կատարել նրանց կյանքի նկատմամբ: Բացառություն են կազմում այն անձինք, որոնց նկատմամբ ժառանգատուն կտակը կազմել է մահափորձ կատարելուց հետո: Ժառանգությունից մեկուսացնելու համար հիմք են դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը և (կամ) վճիռը:

Ժառանգության զանգված: Ժառանգության զանգվածի մեջ է մտնում ժառանգության բացման օրը ժառանգատուին պատկանող գույքը՝ ներառյալ դրամը, արժեթղթերը, գույքային իրավունքները և պարտականությունները: Այդ զանգվածի մեջ չեն մտնում ժառանգատուի անձի հետ անխզելիորեն կապված իրավունքները և պարտականությունները, մասնավորապես՝ ալիմենտային, քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելու իրավունքը և օրենքով սահմանված այլ իրավունքներն ու պարտականությունները:

Անժառանգ գույք: Եթե չկան ո՛չ ըստ կտակի և ո՛չ էլ ըստ օրենքի ժառանգներ, կամ նրանք հրաժարվել կամ մեկուսացվել են ժառանգությունից, ապա գույքը ճանաչվում է անժառանգ և անցնում է ժառանգության բացման վայրի համայնքին:

2. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ, ԸՍՏ ԿՏԱԿԻ

Կտակ և կտակի ազատություն:

Կտակը քաղաքացու մահվան դեպքում նրան պատկանող գույքի տնօրինման վերաբերյալ նրա կամքի արտահայտությունն է: Կտակ կարող է անել գործունակ քաղաքացին՝ անձամբ: Ներկայացուցչի միջոցով կտակ անել չի բույլատրվում: Կտակը կարող է պարունակել միայն մեկ անձի կարգադրություններ: Երկու և ավելի անձանց կողմից կտակելն արգելվում է:

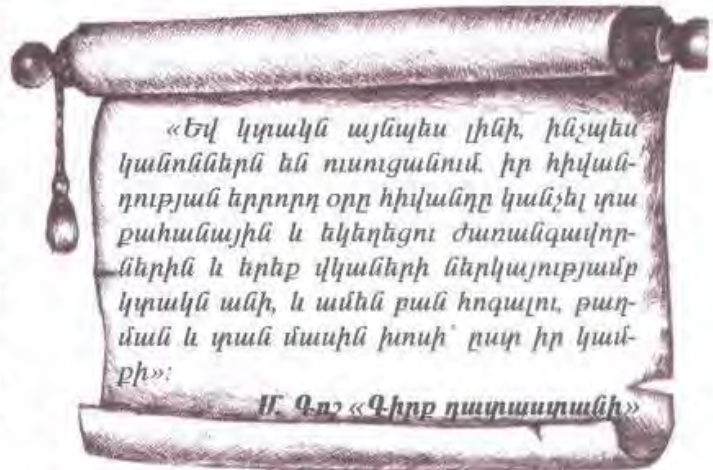
Քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ ցանկացած գույք կտակել ցանկացած անձի, ցանկացած ձևով որոշել ժառանգությունում ժառանգների բաժինները, զրկել ժառանգությունից ըստ օրենքի ժառանգներին, վերացնել, փոփոխել կամ լրացնել կազմված կտակը: Քաղաքացին պարտավոր չէ որևէ մեկին տեղեկացնել կտակ անելու, այն փոփոխելու կամ վերացնելու մասին:

Ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունք: Կտակի ազատությունը սահմանափակվում է միայն ժառանգության պարտադիր բաժնի կանոններով: Պարտադիր բաժին է համարվում ժառանգի իրավունքը, անկախ կտակի բովանդակությունից, ժառանգելու այն բաժնի առնվազն կեսը, որը նրան կհասներ ըստ օրենքի ժառանգելու դեպքում: Պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն ժառանգատուի անչափահաս երեխաները, ինչպես նաև հաշմանդամ կամ անգործունակ ճանաչված կամ 60 տարեկան դարձած ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Եթե կտակարարը ժառանգությունից զրկել է պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող անձին, ապա կտակը համապատասխան մասով անվավեր է:

Պայմանով կտակ: Կտակարարն իրավունք ունի ժառանգություն ստանալը պայմանավորել ժառանգի վարքագծի բնույթի վերաբերյալ որոշակի օրինաչափ պայմանով: Ժառանգ նշանակելու կամ ժառանգության իրավունքից զրկելու վերաբերյալ կարգադրությունում ներառված ապօրինի պայմաններն անվավեր են: Կտակում ներառված պայմանը, որը ժառանգը չի կարող կատարել իր առողջական վիճակի կամ այլ օբյեկտիվ պատճառների ուժով, կարող է անվավեր ճանաչվել ժառանգի հայցով:

Կտակի ձևը: Կտակը պետք է կազմվի գրավոր՝ նշելով այն կազմելու վայրը և ժամանակը, անձամբ ստորագրվի կտակարարի և վավերացվի նոտարի կողմից, հակառակ դեպքում կտակն անվավեր է: Եթե կտակարարը ֆիզիկական թերությունների, հիվանդության կամ անգրագիտության պատճառով չի կարող անձամբ ստորագրել կտակը, ապա նրա խնդրանքով, նոտարի ներկայությամբ կտակը կարող է ստորագրվել այլ քաղաքացու կողմից՝ կտակում նշելով այն պատճառները, որոնց ուժով կտակարարը չի կարողացել անձամբ ստորագրել կտակը: Կտակում պետք է նշվեն այդ քաղաքացու անունը և նրա բնակության վայրը:

Կտակը կտակարարի ցանկությամբ կարող է լինել փակ: Փակ կտակը պետք է գրի և ստորագրի անձամբ կտակարարը: Այս դեպքում նոտարը կտակը վավերացնում է առանց դրա բովանդակության հետ ծանոթանալու: Կտակարարը փակ կտա-

կը փակ (սոսնձված) ծրարով հանձնում է նոտարին երկու վկայի ներկայությամբ, որոնք ծրարի վրա դնում են իրենց ստորագրությունները: Վկաների ստորագրած ծրարը նոտարը նրանց ներկայությամբ տեղադրում է մեկ այլ ծրարում, փակում (սոսնձում) է այն և վրան կատարում վավերացնող մակագրություն:

Կտակի գաղտնիությունը: Նոտարը, վկաները, ինչպես նաև կտակարարի փոխարեն կտակն ստորագրած քաղաքացին իրավունք չունեն մինչև ժառանգության բացումը տեղեկություններ հրապարակել կտակի բովանդակության, այն կազմելու, վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու մասին: Հակառակ դեպքում նրանք կկրեն օրենքով սահմանված պատասխանատվություն:

Կտակային հանձնարարություն: Կտակում կարող է սահմանվել հանձնարարություն, այսինքն՝ կտակով ժառանգին հանձնարարել ժառանգության հաշվին կատարելու որևէ պարտավորություն՝ հոգուտ մեկ կամ մի քանի անձանց (շահառուների), որոնք իրավունք ունեն պահանջել կատարելու այդ պարտավորությունը: Ժառանգը, ում վրա կտակարարը դրել է կտակային հանձնարարության կատարումը, պետք է այն կատարի իրեն անցած ժառանգական գույքի արժեքի սահմաններում: Շահառուն իրավունք ունի հրաժարվել կտակային հանձնարարությունից: Այդ դեպքում ժառանգը, որը պարտավոր է կատարել կտակային հանձնարարությունը, ազատվում է այն կատարելու պարտականությունից:

3. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՕՐԵՆՔԻ

Եթե չկա կտակ կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը, ժառանգությունը կատարվում է ըստ օրենքի: Ըստ օրենքի ժառանգները ժառանգման են հրավիրվում օրենքով սահմանված հերթականությամբ: Յուրաքանչյուր հաջորդ հերթի ժառանգները ժառանգության իրավունք են ձեռք բերում նախորդ հերթի ժառանգների բացակայության, նրանց ժառանգությունից մեկուսացնելու, նրանց կողմից ժառանգությունը չընդունելու կամ ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքերում: Նույն հերթի ժառանգները ստանում են հավասար բաժիններ:

Առաջին հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Ժառանգատուի թոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Մինչև ժառանգության բացումը մահացած ըստ օրենքի ժառանգի բաժինն անցնում է նրա երեխաներին և նրանց միջև բաշխվում է հավասարապես: Այդպիսի ժառանգությունը կոչվում է **ներկայացման իրավունքով ժառանգություն:**

Երկրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի հարազատ եղբայրները և քույրերը: Ժառանգատուի եղբայրների և քույրերի երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Երրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը:

Չորրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրները, քեռիները, մորաքույրները): Ժառանգատուի հորեղբայրների և հորաքույրների ու քեռիների և մորաքույրների երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Ըստ օրենքի ժառանգության դեպքում որդեգրվածն ու նրա երեխաները՝ մի կողմից, և որդեգրողն ու նրա ազգականները՝ մյուս կողմից, հավասարեցվում են արյունակից ազգականներին:

4. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼԸ ԵՎ ԴՐԱՆԻՑ ՀՐԱԺԱՐՎԵԼԸ

Ժառանգությունն ընդունելու կարգը: Ժառանգությունը ձեռք բերելու համար ժառանգը պետք է այն ընդունի առանց պայմանի կամ վերապահումների: Ժառանգներից յուրաքանչյուրը ժառանգության ընդունումը պետք է կատարի առանձին-առանձին: Ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգությունն ընդունելու կամ **ժառանգական իրավունքի վկայագիր** ստանալու մասին ժառանգի դիմումը ժառանգության բացման վայրի նոտարին հանձնելով:

Ժառանգությունն ընդունված է համարվում, երբ ժառանգը սկսում է փաստացի տիրապետել կամ կառավարել ժառանգված գույքը, ներառյալ, երբ ժառանգը՝ 1) միջոցներ է ձեռնարկել գույքը պահպանելու և այն երրորդ անձանց ոտնձգություններից կամ հավակնություններից պաշտպանելու համար. 2) իր հաշվին կատարել է գույքը պահպանելու ծախսեր. 3) իր հաշվից վճարել է ժառանգատուի պարտքերը կամ երրորդ անձանցից ստացել է նրան հասանելիք գումարները:

Ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում: Ընդունված ժառանգությունը ժառանգության բացման ժամանակից պատկանում է ժառանգին, նույնիսկ եթե գույքի նկատմամբ իրավունքը ենթակա է գրանցման:

Ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում, ներառյալ այն դեպքը, երբ նա արդեն ընդունել է ժառանգությունը: Ժառանգությունից հրաժարվելն իրականացվում է ժառանգի կողմից ժառանգության բացման վայրի նոտարին դիմում տալու միջոցով: Ժառանգությունից հրաժարվելը չի կարող վերացվել կամ հետ կանչվել:

Ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքում ժառանգն իրավունք ունի նշել, որ նա դրանից հրաժարվում է հոգուտ այլ ժառանգների՝ ներառյալ նրանց, ովքեր ժառանգում են ներկայացվելու իրավունքով:

Ժառանգությունն ընդունած ժառանգներից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի պահանջել ժառանգության բաժանում: Բաժանումը կարող է կատարվել ժառանգների համաձայնությամբ, իսկ համաձայնության բացակայության դեպքում ժառանգությունը բաժանում է դատարանը: Անչափահասների շահերի պաշտպանության նպատակով ժառանգության բաժանման վերաբերյալ համաձայնությունը կազմելուն կամ ժառանգությունը բաժանելու վերաբերյալ գործի դատաքննությանը պետք է մասնակցի խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ներկայացուցիչը:

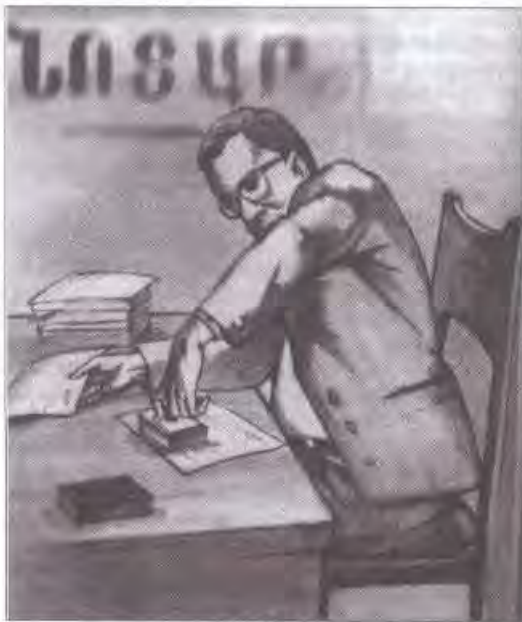
Մաղմնավորված, սակայն դեռ չծնված ժառանգի առկայության դեպքում ժառանգության բաժանումը կարող է կատարվել միայն նրա ծնվելուց հետո:

5. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՀՊԱՆԵԼԸ, ԿԱՌԱՎԱՐԵԼԸ ԵՎ ՁԵՎԱԿԵՐՊԵԼԸ

Ժառանգների և այլ շահագրգիռ անձանց իրավունքների պաշտպանության համար ժառանգության բացման վայրի նոտարը ձեռնարկում է օրենքով սահմանված և ժառանգությունը պահպանելու ու կառավարելու համար անհրաժեշտ միջոցներ իր նախաձեռնությամբ կամ շահագրգիռ անձանց դիմումի հիման վրա: Ժառանգության զանգվածը պարզելու և այն պահպանելու նպատակներով նոտարն իրավունք ունի հարցում անել բանկերին և այլ վարկային կազմակերպություններին՝ նրանց

ավանդներում, հաշիվներում գտնվող կամ նրանց ի պահ հանձնված ժառանգատուին պատկանող դրամի ու այլ արժեքների վերաբերյալ:

Հնարավոր է, որ ժառանգատուն ունենա պարտատերեր: Նրանց տեղեկացնելու նպատակով նոտարը մամուլում հաղորդագրություն է հրապարակում ժառանգության բացման վերաբերյալ՝ պարտատերերին առաջարկելով հրապարակման օրվանից վեցամսյա ժամկետում ներկայացնել ժառանգատուի նկատմամբ իրենց պահանջները:

Ժառանգությունը պահպանելու նպատակով նոտարը կատարում է **ժառանգական զանգվածի գույքագրում**: Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող կանխիկ դրամը (արժույթը) մուծվում է նոտարի դեպոզիտ, իսկ արժույթը, քանկարժեք քարերից և մետաղներից պատրաստված գույքը պահատվության համար հանձնվում են բանկ: Մնացած գույքը, եթե այն կառավարման կարիք չունի, նոտարը պահատվության պայմանագրով հանձնում է ժառանգներից մեկին, իսկ ժառանգներին հանձնելու անհնարինության դեպքում՝ մասնագիտացված կազմակերպությանը:

Ժառանգության ձևակերպումը կատարվում է ժառանգության իրավունքի վկայագիր տալու միջոցով: Վկայագիրը տալիս է ժառանգության

բացման վայրի նոտարը՝ ժառանգի դիմումի հիման վրա: Վկայագիրը տրվում է ժառանգներից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին: Անժառանգ գույքի ժառանգության իրավունքի վկայագիրն ուղարկվում է տեղական ինքնակառավարման մարմին:

Ժառանգության իրավունքի վկայագիրը տրվում է ժառանգներին՝ ժառանգության բացման օրվանից վեց ամիս հետո: Այդ ժամկետից շուտ վկայագիրը կարող է տրվել, եթե առկա են ստույգ տվյալներ, որ վկայագիր ստանալու համար դիմած անձանցից բացի, այլ ժառանգներ չկան:

Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի վերաբերյալ վեճի դեպքում ժառանգության իրավունքի վկայագրի հանձնումը կասեցվում է մինչև դատարանի վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը:

Հարցեր

1. Որո՞նք են ժառանգության հիմքերը:
2. Ե՞րբ և որպե՞ն դ է բացվում ժառանգությունը:
3. Ովքե՞ր ունեն ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունք կրակի դեպքում:
4. Ի՞նչ է պայմանով կրակը:
5. Ո՞րն է կրակի չեղ, և ի՞նչ է փակ կրակը:
6. Ի՞նչ է կրակային հանցնարարությունը:
7. Ո՞րն է ըստ օրենքի ժառանգության հերթականությունը:
8. Ի՞նչ կարգով և ի՞նչ ժամկետում է ընդունվում ժառանգությունը:
9. Ինչպե՞ս է բաժանվում ժառանգությունն ըստ օրենքի ժառանգության դեպքում:
10. Ինչպե՞ս է կատարվում ժառանգության չեղարկումը:

ԳԼՈՒԽ 5 ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 27. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Չափահաս դարձած տղամարդիկ ու կանայք իրավունք ունեն առանց ռասայական, ազգային ու կրոնական պատկանելության հատկանիշների որևէ սահմանափակման ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու՝ հայտարարված է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում:

Ընտանեկան իրավունքն իրավունքի ճյուղ է, որը կարգավորում է անհատների ամուսնությունից և ընտանիքին պատկանելուց բխող անձնական և գույքային հարաբերությունները: Ընտանեկան իրավունքի հիմնական աղբյուրն **ընտանեկան օրենսգիրքն է:** Այն սահմանում է ամուսնանալու, ամուսնալուծության, ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու կարգն ու պայմանները, ընտանիքի անդամների իրավունքները և պարտականությունները, ինչպես նաև խնամակալության, հոգաբարձության և որդեգրման հարաբերությունները:

2. «ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ամուսնությունը սիրո և հարգանքի վրա հիմնված՝ տղամարդու և կնոջ ազատ, կամավոր, իրավահավասար, փոխադարձ իրավունքներ և պարտականություններ առաջացնող միությունն է, որի համար անհրաժեշտ են ամուսնացողների համաձայնությունը և նրանց ամուսնական տարիքի հասնելը:

Ամուսնությունը տղամարդու ու կնոջ ազատ և իրավահավասար միությունն է:

Նրանք կնքում են ոչ թե գործարք, այլ ընտանեկան միություն, որը ենթադրում է ամուսնացողների որոշակի հոգևոր ընդհանրություն, սեր, հարգանք, առանց որոնց ամուսնությունն անիմաստ է: Ամուսնության համար անհրաժեշտ է ամուսնացողների փոխադարձ կամավոր, ազատ համաձայնությունը: Հարկադրանքով ամուսնությունը բացառվում է:

Կանայք և տղամարդիկ ամուսնանալիս, ամուսնության ընթացքում, ամուսնալուծվելիս օգտվում են հավասար իրավունքներից: Արգելվում է ամուսնանալիս և ընտանեկան հարաբերություններում սոցիալական, ռասայական, ազգային, լեզվական կամ կրոնական հատկանիշներով իրավունքների որևէ սահմանափակում:

Ամուսնությունը մենամուսնական միություն է: Օրենքն արգելում է ամուսնություն կնքել այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզև մեկը գտնվում է օրենքով սահմանված կարգով գրանցված մեկ այլ ամուսնության մեջ: Նախկինում ամուսնության

մեջ եղած անձանց նոր ամուսնության պետական գրանցում չի կատարվում առանց ամուսնալուծության վկայականի առկայության:

Ամուսնությունը պետականորեն գրանցվող միություն է: Փաստական ամուսնական հարաբերությունները, ինչքան էլ դրանք երկար լինեն, օրենքը չի ճանաչում: Հետևաբար, այդպիսի միությամբ ապրող կնոջ և տղամարդու միջև վեճի դեպքում նրանց իրավունքները և պարտականությունները չեն դիտարկվում ամուսնական և չեն պաշտպանվում: Հայաստանում ճանաչվում է միայն քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման պետական մարմիններում (այսուհետև՝ գրանցման մարմին) գրանցված ամուսնությունը: Ամուսնության եկեղեցական գրանցում օրենքով չի նախատեսված: Ամուսնությունը գրանցվում է ամուսնացողների գրավոր դիմումի հիման վրա, օրենքով սահմանված կարգով, ամուսնացող անձանց պարտադիր ներկայությամբ: Ամուսնությունը գրանցելուց հետո տրվում է ամուսնության վկայական: Ամուսինների իրավունքներն ու պարտականությունները ծագում են ամուսնության պետական գրանցման պահից:

3. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅԱՆ ԿՆՔՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ

Օրենքը սահմանում է ամուսնության երկու պայման: Ամուսնության կնքման համար անհրաժեշտ են ամուսնացողների փոխադարձ կամավոր համաձայնությունը և նրանց ամուսնական տարիքի հասնելը. կանանց համար՝ 17, իսկ տղամարդկանց համար՝ 18 տարեկան: **Ամուսնության պայմաններն** ամուսնության արգելքներից տարբերվում են նրանով, որ հաղթահարելի են, այսինքն՝ համաձայնությունը միշտ էլ կարելի է ձեռք բերել, իսկ տարիքին անխուսափելիորեն կհասնեն:

Ամուսնության արգելքներն այն հանգամանքներն են, որոնց առկայության դեպքում ամուսնության կնքումն ընդհանրապես արգելվում է: Դրանց հիմքում ընկած են կենսաբանական և բարոյական շարժառիթներ: Օրինակ՝ արյունապղծությունը կործանաբար է անդրադառնում երեխաների վրա:

Արգելվում է ամուսնությունն այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզ մեկն արդեն այլ ամուսնության մեջ է գտնվում: Դա արգելվում է նաև Հայ առաքելական եկեղեցին: Չի թույլատրվում ամուսնություն մերձավոր ազգականների (ուղիղ վերընթաց ու վայրընթաց ազգականների՝ ծնողների ու զավակների, պապի, տատի ու թոռների, ինչպես նաև հարազատ և համահայր կամ համամայր եղբայրների ու քույրերի, մորաքրոջ, հորաքրոջ, հորեղբոր և մորեղբոր զավակների) միջև, հարազատ և նույն հորից կամ նույն մորից ծնված եղբայրների ու քույրերի, որդեգրողների և որդեգրվածների միջև: Ամուսնությունն արգելվում է նաև այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզ մեկին դատարանը ճանաչել է **անգործունակ**:

4. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱԴԱՐՈՒՄԸ

Ամուսնությունը դադարում է մի քանի հիմքերով. **ա)** ամուսիններից մեկի մահվան կամ նրան դատարանի կողմից մահացած ճանաչելու հետևանքով, **բ)** ամուսնալուծության միջոցով, **գ)** ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու միջոցով: Ամուսնության դադարումը ենթակա է պետական գրանցման:

Ամուսնության դադարումը ամուսնալուծության միջոցով: Ամուսնալուծությունը կատարվում է գրանցման մարմիններում կամ դատական կարգով: Ամուսնալուծու-

թյան միջոցով ամուսնությունը կարող է դադարել ամուսինների կամ ամուսիններից մեկի դիմումի հիման վրա, ինչպես նաև դատարանի կողմից անգործունակ ճանաչված ամուսնու խնամակալի դիմումի հիման վրա: Ամուսինն առանց կնոջ համաձայնության իրավունք չունի ամուսնալուծության դիմում ներկայացնելու կնոջ հղիության ընթացքում:

Մարդունենք: Որոշ երկրներում օրենքն արգելում է ամուսնալուծությունը՝ թույլ տալով միայն անջատ ապրելու իրավունք: Այլ երկրներում սահմանված են ապահարգանի որոշակի հիմքեր, հետևաբար՝ ամուսնալուծությունը բարդեցված է: Հայաստանում գործում է ամուսնալուծության ազատության սկզբունքը: Ո՞ր սկզբունքն է նախընտրելի և ինչո՞ւ:

Ամուսնալուծությունը քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմնում: Եթե ամուսինների միջև ամուսնալուծվելու վերաբերյալ կա փոխադարձ համաձայնություն, նրանց ամուսնալուծությունը կատարվում է գրանցում իրականացնող մարմնում: Գրանցող մարմինը կարող է ամուսնալուծությունը կատարել ամուսիններից մեկի դիմումի հիման վրա, եթե մյուս ամուսինը՝ ա) դատարանի կողմից ճանաչվել է անհայտ բացակայող. բ) դատարանի կողմից ճանաչվել է անգործունակ. գ) դատապարտվել է ազատազրկման երեք տարուց ոչ պակաս ժամկետով:

Եթե գրանցող մարմինը լուծում է ամուսնությունը, ապա ամուսինների ընդհանուր գույքի բաժանման, անաշխատունակ անապահով ամուսնու ապրուստի միջոցը հոգալու, երեխաների վերաբերյալ վեճերը քննարկվում են դատական կարգով:

Ամուսնալուծությունը կատարվում է դատական կարգով. եթե՝

- 1) ամուսիններից մեկը համաձայն չէ ամուսնալուծվելու.
- 2) ամուսիններից մեկը, չնայած առարկության բացակայության, խուսափում է ամուսնալուծությունը գրանցում իրականացնող մարմիններում կատարելուց.
- 3) ամուսինները երկուստեք ցանկանում են ամուսնալուծվել դատական կարգով:

Եթե ամուսնալուծության դիմումը տվել է ամուսիններից մեկը, ապա դատարանը իրավունք ունի միջոցներ ձեռնարկելու ամուսիններին հաշտեցնելու համար: Դրա համար նա կարող է գործի քննությունը հետաձգել՝ հաշտվելու համար ամուսիններին տրամադրելով մինչև երեքամսյա ժամկետ: Այս դեպքում ամուսնալուծությունը կատարվում է, եթե ամուսինները (նրանցից մեկը) պնդում են դա:

Ամուսնալուծվող ամուսինների վեճերի քննարկումը: Ամուսնալուծվողները կարող են գրանցող մարմին կամ դատարան ներկայացնել համաձայնություն այն մասին, թե նրանցից ում հետ են ապրելու երեխաները, երեխաներին և (կամ) անաշխատունակ անապահով ամուսնուն պահելու համար ապրուստի միջոցները հոգալու կարգի ու չափերի կամ ամուսինների ընդհանուր գույքի բաժանման մասին: Եթե ամուսինների միջև չկա համաձայնություն, ապա դատարանը պարտավոր է՝

- 1) որոշել, թե ծնողներից ում հետ պետք է ապրեն երեխաները.
- 2) որոշել, թե որ ծնողից և ինչքան է ապրուստավճար բռնագանձվելու.
- 3) ամուսինների (ամուսիններից մեկի) պահանջով կատարել նրանց ընդհանուր սեփականությունը համարվող գույքի բաժանում.
- 4) ամուսնուց ապրուստի միջոց ստանալու իրավունք ունեցող մյուս ամուսնու պահանջով որոշել այդ միջոցների չափը:

Ամուսնությունն անվավեր ճանաչելը: Անվավեր է ճանաչվում ամուսնության պայմանների, արգելքների խախտմամբ կնքված ամուսնությունը, ինչպես նաև կեղծ ամուսնությունը: **Կեղծ է այն ամուսնությունը, երբ ամուսինները կամ նրանցից մեկը ամուսնությունը գրանցել են առանց ընտանիք ստեղծելու մտադրության:**

Ամուսնությունն անվավեր է ճանաչում դատարանը՝ օրենքով սահմանված շահագրգիռ անձանց պահանջի հիման վրա: Դատարանն ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից 3 օրվա ընթացքում վճռի քաղվածքն ուղարկում է ամուսնության գրանցման վայրի մարմին: Ամուսնությունն անվավեր է ճանաչվում դրա պետական գրանցման պահից:

Դատարանը կարող է ամուսնությունը վավերական ճանաչել, եթե ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին գործի քննության պահին վերացել են դրա կնքմանն արգելք հանդիսացող հանգամանքները: Օրինակ՝ կինն ամուսնացել է հարկադրաբար, սակայն գործի քննության պահին նա դեմ չէ ամուսնությանը:

Կնոջ հղիության կամ երեխա ծնվելու դեպքում, կամ եթե դա են պահանջում անչափահաս ամուսնու շահերը, ինչպես նաև ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին անչափահաս ամուսնու համաձայնության բացակայության դեպքում դատարանը կարող է մերժել ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին հայցը:

Դատարանը չի կարող ամուսնությունը ճանաչել կեղծ, եթե նման ամուսնություն գրանցած անձինք մինչև դատարանի կողմից գործի քննությունը, փաստորեն, ընտանիք են կազմել:

Անվավեր ճանաչված ամուսնությունը չի առաջացնում իրավական հետևանքներ ամուսինների համար, սակայն ամուսնությունն անվավեր ճանաչելը չի ազդում այդպիսի ամուսնությունից ծնված կամ ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու պահից հետո՝ 300 օրվա ընթացքում ծնված երեխաների իրավունքների վրա: Բացի այդ, ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին վճիռ կայացնելիս դատարանը կարող է ճանաչել ամուսնուց ապրուստի միջոց ստանալու՝ մյուս ամուսնու (բարեխիղճ ամուսնու) իրավունքը: Բարեխիղճ ամուսինն իրավունք ունի պահանջելու հատուցել իրեն պատճառված գույքային վնասը:

5. ԱՄՈՒՍԻՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ամուսնության գրանցումից անմիջապես հետո՝ ամուսինները ստանձնում են որոշակի իրավունքներ ու պարտականություններ: Ամուսիններից մեկի իրավունքն ապահովված է մյուսի պարտականությամբ:

Ամուսինների անձնական իրավունքներն ու պարտականությունները կառուցված են ընտանիքում նրանց իրավահավասարության սկզբունքի վրա: Օրինակ՝ ամուսիններն ունեն ազգանվան ընտրության իրավունք, այսինքն՝ ամուսնանալիս ամուսինները, ըստ իրենց ցանկության, կարող են ամուսիններից մեկի ազգանունն ընտրել որպես ընդհանուր ազգանուն կամ պահպանել մինչամուսնական ազգանունը: Ամուսինների ընդհանուր ազգանունը կարող է լինել ամուսիններից մեկի ազգանունը կամ այնպիսի ազգանուն, որը ներառում է ամուսինների ազգանունները միաժամանակ: Ընդհանուր ազգանունը չի կարող լինել երկու ազգանունից ավելի: Ամուսիններից մեկի ազգանվան փոփոխությունը մյուս ամուսնու ազգանվան փոփոխություն չի առաջացնում: Ամուսնալուծվելիս նրանք կարող են պահպանել ընդհանուր ազգանունը կամ վերականգնել իրենց մինչամուսնական ազգանունը:

Ամուսինների անձնական իրավունքները	Ամուսինների անձնական պարտականությունները
• Ամուսիններն ունեն ազգանվան ընդ-րության իրավունք: • Ամուսիններից յուրաքանչյուրն ազատ է աշխատանք, զբաղմունք, մասնագիտու-թյուն ընտրելու հարցում: • Ամուսիններից յուրաքանչյուրն ազատ է բնակության վայր ընտրելու հարցում: • Ամուսիններն ունեն ընտանեկան կյանքի հարցերի համատեղ լուծման իրավունք:	• Ամուսինները պարտավոր են իրենց հա-րաբերությունները կառուցել փոխա-դարձ օգնության և հարգանքի վրա: • Ամուսինները պարտավոր են նպաստել ընտանիքի ամրությանը: • Ամուսինները պարտավոր են հոգ տա-նել իրենց երեխաների բարեկեցության ու զարգացման համար:

Ամուսինների գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները: Ամուսին-ների գույքային հարաբերությունները դրսևորվում են երկու հիմնական իրավունք-ներում՝ անձնական սեփականության իրավունք և ընդհանուր համատեղ սեփակա-նության իրավունք:

Ամուսիններից յուրաքանչյուրն ունի անձնական, այսինքն՝ միայն իրեն պատ-կանող սեփականության իրավունք: Այդ գույքն ամուսնալուծության դեպքում ենթա-կա չէ բաժանման: **Անձնական սեփականություն է** համարվում՝

- ա) մինչամուսնական գույքը, այսինքն՝ մինչև ամուսնությունն ամուսիններից յու-րաքանչյուրի ունեցած գույքը,
- բ) ամուսնության ընթացքում ամուսիններից մեկի նվեր կամ ժառանգություն ստացած գույքը,
- գ) անհատական օգտագործման գույքը (հագուստը, կոշիկը և այլն): Եթե նույ-նիսկ այդպիսի գույքը ձեռք է բերվել ամուսնության ընթացքում ամուսինների ընդհանուր միջոցների հաշվին, համարվում է այն ամուսնու սեփականությու-նը, որն այդ գույքն օգտագործել է: Անհատական օգտագործման գույքից անձնական սեփականություն չեն համարվում **թանկարժեք իրերը և պերճան-քի առարկաները:**

Ամուսնության ընթացքում ամուսինների ձեռք բերած գույքը նրանց **համատեղ սե-փականությունն է**, եթե այլ բան նախատեսված չէ նրանց միջև կնքված ամուսնա-կան պայմանագրով: Համատեղ գույքն ամուսնալուծվելիս ենթակա է բաժանման:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է ընտանեկան իրավունքը, և ո՞րն է դրա հիմնական աղբյուրը:
2. Ի՞նչ է ամուսնությունը, և որո՞նք են դրա հատկանիշները:
3. Որո՞նք են ամուսնության պայմանները և արգելքները:
4. Որո՞նք են ամուսնության դադարման հիմքերը:
5. Ո՞ր դեպքերում է ամուսնալուծությունը կատարվում արտադարական կարգով:
6. Ե՞րբ է ամուսնալուծությունը կատարվում դատական կարգով:
7. Ի՞նչ հարցեր պետք է լուծի դատարանն ամուսնալուծության վճռով:
8. Ո՞վ և ինչպե՞ս է ամուսնությունը ճանաչում անվավեր:
9. Որո՞նք են ամուսինների անձնական իրավունքները և պարտականությունները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք գեկուցում «Ամուսնական պայմանագիր. հասկացությունը և կնքման կարգը» թեմայով, օգտվելով ընտանեկան օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքը):

ԴԱՍ 28. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. «ԸՆՏԱՆԻՔ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընտանիքն անձանց շրջանակ է, որն առաջանում է ամուսնության, ինչպես նաև արյունակցական կապերի և որդեգրման հետևանքով, և որի անդամները կապված են փոխադարձ իրավունքներով ու պարտականություններով: Ընտանիքը սոցիալական միավոր է, որի գոյությունն ու պահպանումը խրախուսվում ու պաշտպանվում է պետության կողմից՝ որպես նրա ամրության հիմքերից մեկը: Սահմանադրությունն ընտանիքը համարում է հասարակության բնական և հիմնական բջիջ: Ընտանիքի անդամների՝ ամուսինների, ծնողների և զավակների փոխադարձ իրավունքներն ու պարտականությունները ծագում են նախ ամուսնությունը գրանցելու պահից, իսկ այնուհետև՝ երեխաների ծնողներից սերման, ինչպես նաև որդեգրման փաստի հիման վրա: Ընտանիքի անդամների կապն արտահայտվում է համատեղ ապրելով, ընդհանուր տնտեսություն վարելով, հոգսերի, խնդիրների ընդհանրությամբ:

2. ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ընտանիքում ապրելու ու դաստիարակվելու երեխայի իրավունքը: Երեխա է համարվում 18 տարին չլրացած անձը: Յուրաքանչյուր երեխա ունի ընտանիքում ապրելու և դաստիարակվելու (որքան դա հնարավոր է), իր ծնողներին ճանաչելու, նրանց հոգատարությանն արժանանալու, նրանց հետ համատեղ ապրելու իրավունք, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա կարող է հակասել նրա շահերին:

Երեխան ունի նաև իր ծնողներից դաստիարակություն ստանալու, նրա շահերի ապահովության, համակողմանի զարգացման, նրա մարդկային արժանապատվությունը հարգելու, ինչպես նաև ֆիզիկական, մտավոր, հոգևոր լիարժեք զարգացման համար անհրաժեշտ կենսապայմաններ ունենալու իրավունք: Ծնողների բացակայության, նրանց ծնողական իրավունքներից զրկված լինելու և ծնողական հոգատարությունից զրկվելու այլ դեպքերում ընտանիքում դաստիարակվելու երեխայի իրավունքն ապահովում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը:

Ծնողների և այլ ազգականների հետ շփվելու երեխայի իրավունքը: Ազգականներն են պապերը և տատերը, եղբայրները, քույրերը, ինչպես նաև այլ ազգականները: Ծնողների ամուսնության դադարումը կամ նրանց առանձին ապրելը չեն ազդում երեխայի իրավունքների վրա:

Ծնողների առանձին (ընդ որում՝ տարբեր պետություններում) ապրելու դեպքում երեխան նրանցից յուրաքանչյուրի հետ շփվելու իրավունք ունի: Արտակարգ իրադրության մեջ գտնվող (ձերբակալված, կալանավորված, բժշկական կազմակերպությունում գտնվելու և այլ դեպքերում) երեխան իր ծնողների և մերձավոր ազգականների, ինչպես նաև արտակարգ իրադրության մեջ գտնվող ծնողն իր երեխայի հետ շփվելու իրավունք ունեն օրենքով սահմանված կարգով:

Երեխայի պաշտպանության իրավունքը: Երեխայի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն իրականացնում են ծնողները (օրինական ներկայացուցիչները), իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը: Երեխան ունի իր ծնողների (օրինական ներկայացուցիչ-

ների) չարաշահումներից պաշտպանվելու իրավունք: Երեխայի իրավունքների և շահերի խախտման դեպքում նա իրավունք ունի պաշտպանության համար ինքնուրույն դիմելու խնամակալության և հոգաբարձության մարմին:

Ամեն ոք, ում հայտնի են դարձել երեխայի կյանքին և առողջությանը սպառնալու, նրա իրավունքների և շահերի խախտումների դեպքեր, այդ մասին պետք է հայտնի երեխայի փաստացի գտնվելու վայրի խնամակալության և հոգաբարձության մարմին: Նման տեղեկություններ ստանալուն պես այդ մարմինները պետք է ձեռնարկեն երեխայի իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտ միջոցներ:

Սեփական կարծիքն արտահայտելու երեխայի իրավունքը: Երեխան իրավունք ունի իր շահերը շոշափող ցանկացած հարց լուծելիս ունկնդիր լինելու հարցի քննությանը և արտահայտելու սեփական կարծիքն ընտանիքում, դատական և այլ մարմիններում: 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր է՝ կապված խղճի ազատության հետ, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտադպրոցական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, հարազատների հետ շփվելու, օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում:

10 տարին լրացած երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կամ դատարանը կարող են որոշում ընդունել նրա համաձայնությամբ:

Երեխայի անուն, հայրանուն և ազգանուն ունենալու իրավունքը: Երեխային անուն տրվում է ծնողների համաձայնությամբ, իսկ հայրանուն տրվում է հոր անունով: Երեխայի ազգանունը որոշվում է ծնողների ազգանունով: Եթե ծնողները կրում են տարբեր ազգանուններ, ապա երեխային ծնողների համաձայնությամբ տրվում է հոր կամ մոր ազգանունը: Ծնողների միջև երեխայի անվան, ազգանվան վերաբերյալ անհամաձայնության դեպքում տարաձայնությունները լուծում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը:

Երեխայի անունը և ազգանունը փոխելը: Մինչև երեխայի 10 տարին լրանալը նրա ծնողների համատեղ դիմումի հիման վրա պետական գրանցում իրականացնող մարմինները փոխում են երեխայի անունը, ինչպես նաև նրան տրված ազգանունը՝ մյուս ծնողի ազգանունով: Եթե ծնողներն ապրում են առանձին, և ծնողը, որի մոտ ապրում է երեխան, ցանկանում է նրան տալ իր ազգանունը, այդ հարցը լուծվում է՝ հաշվի առնելով մյուս ծնողի կարծիքը:

Մյուս ծնողի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր չէ, եթե՝ 1) հնարավոր չէ պարզել նրա բնակության վայրը. 2) նա գրկված է ծնողական իրավունքներից. 3) նա դատարանի կողմից ճանաչված է անգործունակ. 4) նա առանց հարգելի պատճառների խուսափում է երեխային դաստիարակելուց ու պահելուց:

10 տարին լրացած երեխայի անվան և (կամ) ազգանվան փոխումը կարող է կատարվել՝ հաշվի առնելով նրա կարծիքը:

Երեխայի գույքային իրավունքները: Երեխան իր ծնողներից և ընտանիքի այլ անդամներից ապրուստի միջոց պահանջելու իրավունք ունի: Երեխաներին ալիմենտ վճարելու պարտավոր ծնողի պահանջով դատարանը կարող է որոշում կայացնել վճարման ենթակա ալիմենտի գումարի հիսուն տոկոսից ոչ ավելին բանկետում երեխաների ամուսնով բացված հաշվին փոխանցելու մասին:

Երեխան սեփականության իրավունք չունի ծնողների գույքի նկատմամբ, իսկ ծնողները՝ երեխայի գույքի նկատմամբ: Համատեղ ապրող երեխաներն ու ծնողները կարող են մեկը մյուսի գույքն օգտագործել փոխադարձ համաձայնությամբ:

3. ԾՆՈՂՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՆԿԱՏԱՄԲ

Ծնողներն ունեն հավասար իրավունքներ և կրում են հավասար պարտականություններ իրենց երեխաների նկատմամբ (**ծնողական իրավունքներ**): Դրանք դադարում են երեխաների 18 տարին լրանալով:

Ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են դաստիարակելու իրենց երեխաներին: Նրանք պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր և բարոյական զարգացման մասին: Ծնողները պարտավոր են ապահովել երեխաների կրթություն ստանալը: Ծնողները, երեխաների կարծիքը հաշվի առնելով հանդերձ, ունեն կրթական հաստատության ուսուցման ձևի ընտրության իրավունք մինչև երեխաների հիմնական ընդհանուր կրթություն ստանալը:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը դրվում է նրանց ծնողների վրա: Նրանք իրենց երեխաների օրինական ներկայացուցիչներն են և նրանց իրավունքների ու շահերի պաշտպանությամբ առանց լիազորագրի հանդես են գալիս այլ անձանց հետ հարաբերություններում, ինչպես նաև դատարանում:

Ծնողական իրավունքները չեն կարող իրականացվել երեխաների շահերին հակառակ: Երեխաների շահերի ապահովումը պետք է լինի ծնողների հիմնական հոգածության առարկան: Ծնողական իրավունքներն իրականացնելիս ծնողներն իրավունք չունեն վնաս պատճառելու երեխաների ֆիզիկական և հոգեկան առողջությանը, նրանց բարոյական զարգացմանը: Երեխաներին դաստիարակելիս բացառվում են նրանց նկատմամբ քամահրական, դաժան, կոպիտ, մարդկային արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունքը, վիրավորանքը կամ շահագործումը:

Երեխաների դաստիարակությանն ու կրթությանը վերաբերող բոլոր հարցերը ծնողները լուծում են փոխադարձ համաձայնությամբ՝ ելնելով երեխաների շահերից և հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը: Նրանք անհամաձայնության դեպքում կարող են առկա տարաձայնությունները լուծելու համար դիմել խնամակալության և հոգաբարձության մարմին կամ դատարան:

Ծնողների՝ միմյանցից առանձին ապրելու դեպքում երեխաների բնակության վայրը որոշվում է ծնողների համաձայնությամբ: Դրա բացակայության դեպքում

ծնողների միջև վեճը լուծում է դատարանը՝ ելնելով երեխաների շահերից և հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը: Ընդ որում՝ դատարանը հաշվի է առնում երեխայի կապվածությունը ծնողներից յուրաքանչյուրի, քույրերի ու եղբայրների հետ, երեխայի տարիքը, ծնողների բարոյական և անձնական այլ հատկանիշներ, երեխայի համար պայմաններ ստեղծելու հնարավորությունը: Օրինակ՝ ծնողների գործունեության բնույթը, նրանց գույքային, ընտանեկան դրությունը և այլն:

Երեխայից առանձին ապրող ծնողն իրավունք ունի իրականացնելու ծնողական իրավունքները: Օրինակ՝ երեխայի հետ շփվելու, նրա դաստիարակությանը մասնակցելու, երեխայի կրթության հարցերը լուծելու: Ծնողը, որի հետ ապրում է երեխան, չպետք է խոչընդոտի մյուս ծնողի հետ երեխայի շփմանը, եթե նման շփումը չի վնասում երեխայի ֆիզիկական ու հոգեկան առողջությանը, նրա բարոյական զարգացմանը: Ծնողներն իրավունք ունեն գրավոր համաձայնություն կնքելու երեխայից առանձին ապրող ծնողի կողմից ծնողական իրավունքների իրականացման մասին: Եթե ծնողները չեն կարող համաձայնության գալ, ապա նրանց կամ նրանցից մեկի պահանջով խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի պարտադիր մասնակցությամբ վեճը լուծում է դատարանը: Դատարանի վճիռը չարամտորեն չկատարելու դեպքում երեխայից առանձին ապրող ծնողի պահանջով դատարանը կարող է որոշում կայացնել երեխան նրան հանձնելու մասին՝ ելնելով երեխայի շահերից և հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը:

Խորթ ծնողները պարտավոր են դաստիարակել և խնամել իրենց ամուսնու՝ նախկին ամուսնությունից ծնված և իրենց հետ համատեղ ապրող խորթ երեխաներին: Երեխայի ազգականներն իրավունք ունեն շփվելու երեխայի հետ:

Ծնողական իրավունքների պաշտպանությունը: Ծնողները կարող են պահանջել վերադարձնել իրենց երեխային այն անձից, ով նրան իր մոտ է պահում առանց օրինական հիմքի: Վեճի դեպքում ծնողները կարող են դիմել դատարան: Հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը՝ դատարանը կարող է մերժել ծնողների հայցը, եթե պարզի, որ վերադարձնելը չի բխում երեխայի շահերից:

Եթե դատական կարգով հաստատվում է, որ ոչ ծնողները, ոչ էլ այն անձը, որի մոտ գտնվում է երեխան, ի վիճակի չեն ապահովելու նրա դաստիարակությունն ու զարգացումը, ապա դատարանը երեխային հանձնում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի խնամքին:

Երեխային վերցնելը նրա կյանքը և առողջությունը վտանգող անմիջական սպառնալիքի դեպքում: Այդպիսի սպառնալիքի դեպքում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն իրավասու է անմիջապես երեխային վերցնելու ծնողներից (նրանցից մեկից) կամ այն անձանցից, որոնց խնամքին է հանձնված երեխան: Երեխային վերցնելիս այդ մարմինները պարտավոր են անհապաղ ապահովել երեխայի ժամանակավոր տեղավորումը և յոթ օրվա ժամկետում դիմել դատարան՝ ծնողներին (նրանցից մեկին) ծնողական իրավունքներից զրկելու կամ նրանց ծնողական իրավունքները սահմանափակելու հայցով:

Ծնողական իրավունքներից զրկելը կատարվում է դատական կարգով: Ծնողները կամ նրանցից մեկը կարող են զրկվել ծնողական իրավունքներից, եթե նրանք՝

ա) չարամտորեն խուսափում են ծնողական պարտականությունները կատարելուց, օրինակ՝ ալիմենտ վճարելուց.

- բ) առանց հարգելի պատճառների հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային ծննդատնից կամ բժշկական այլ կազմակերպությունից, ինչպես նաև դատարանական կամ մմանատիպ այլ կազմակերպություններից.
- գ) չարաշահում են ծնողական իրավունքները, օրինակ՝ իրենց անբարոյական վարքագծով վնասակար ազդեցություն են գործում երեխայի վրա.
- դ) դաժանաբար են վարվում երեխաների հետ, օրինակ՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնություն են գործադրում նրանց նկատմամբ.
- ե) տառապում են քրոնիկ ալկոհոլամոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ.
- զ) կատարել են իրենց երեխաների դեմ ուղղված դիտավորյալ հանցանք:

Ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողները կորցնում են երեխայի հետ ազգակցության փաստի վրա հիմնված բոլոր իրավունքները: Նման ծնողները չեն ազատվում իրենց երեխայի ապրուստը հոգալու պարտականությունից:

4. ՈՐՂԵԳՐՈՒՄ (ԴՍՏԵՐԱԳՐՈՒՄ)

Որդեգրումն իրավաբանական ակտ է, որով որդեգրողները և որդեգրվածները ձեռք են բերում ծնողների և զավակների համար օրենքով նախատեսված իրավունքներն ու պարտականությունները: Որդեգրում (դստերագրում) են մինչև 18 տարեկան երեխաներին: Որդեգրել կարող են ինչպես երեխայի արյունակից հարազատները, այնպես էլ կողմնակի անձինք: Եթե որդեգրվում է 10 տարեկան դարձած երեխա, ապա նա պետք է տա իր համաձայնությունը: Եթե որդեգրվում է հարազատ ծնողներ ունեցող երեխան, ապա ծնողական իրավունքներից չզրկված ծնողները պարտադիր պետք է տան զրավոր համաձայնություն:

Որդեգրված երեխաներն օրենքով ստանում են որդեգրողների հարազատ երեխայի վիճակ: Օրենքով պատասխանատվություն է սահմանված որդեգրման գաղտնիքը խախտելու համար: Որդեգրման շնորհիվ որդեգրվածի և իր հարազատ ծնողների ու մյուս հարազատների միջև օրենքով սահմանված իրավունքներն ու պարտականությունները դադարում են: Դրա փոխարեն այդ իրավունքներն ու պարտականություններն առաջանում են որդեգրվածի ու նրան որդեգրողների միջև:

Որդեգրումը կարող է դատական կարգով ճանաչվել անվավեր կամ էլ վերացվել:

Հարցեր

2. Ի՞նչ է ընկալանքում ապրելու և դաստիարակվելու երեխայի իրավունքը:
3. Ի՞նչ է ազգականների հետ շփվելու երեխայի իրավունքը:
4. Ովքե՞ր են իրականացնում երեխայի պաշտպանության իրավունքը:
5. Ինչպե՞ս է երեխային տրվում անուն, հայրանուն և ազգանուն:
6. Ինչպե՞ս է կատարվում երեխայի անվան և ազգանվան փոփոխությունը:
7. Ի՞նչ գույքային իրավունքներ ունի երեխան:
8. Որո՞նք են ծնողների իրավունքները և պարտականությունները երեխաների նկատմամբ:
9. Ինչպե՞ս է որոշվում երեխայի բնակության վայրը, եթե ծնողներն ապրում են փառքեր վայրերում:
10. Ի՞նչ իրավունքներ ունի երեխայից առանձին ապրող ծնողը:
11. Ո՞վ և ի՞նչ հիմքերով է զրկում ծնողական իրավունքներից:

ԳԼՈՒԽ 6 ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 29. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԿՈՂՄԵՐԸ

1. ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Աշխատանքը կարևոր դեր է խաղում հասարակության և մարդու կյանքում: Աշխատանքի իրավունքի իրականացումը կարևոր նշանակություն ունի մարդու արժանապատվության և ինքնահարգանքի ապահովման համար: Այն նախադրյալներ է ստեղծում մարդու մնացած իրավունքների համար: Այդ պատճառով արդի աշխարհում աշխատանքը ձեռք է բերել մեծ նշանակություն: Դրա համար գոյություն ունի աշխատանքային իրավունքի ճյուղը, որի նորմերը կոչված են ստեղծելու վարձու աշխատողների սոցիալական պաշտպանության իրավական կառուցակարգ:

Աշխատանքային իրավունքն իրավական նորմերի համակցություն է, որը կարգավորում է մարդու աշխատանքի սահմանադրական իրավունքը:

Աշխատանքային իրավունքի հիմնական աղբյուրն **աշխատանքային օրենսգիրքն** է, որը կարգավորում է աշխատանքային հարաբերությունները՝ աշխատանքային պայմանագիրը, աշխատաժամանակը և հանգստի ժամանակը, աշխատանքի վճարումը, աշխատանքային կարգապահությունը, վեճերի լուծման կարգը և այլն:

Աշխատանքային իրավունքի աղբյուր են նաև աշխատանքային պայմանագրերը: Աշխատանքային հարաբերությունների իրավական կարգավորման առանձնահատկություններից է աշխատանքի, դրա պայմանների սահմանման պայմանագրային բնույթը: Պայմանագրային կարգավորումը կատարվում է երկու մակարդակում: Առաջինը՝ **անհատական աշխատանքային պայմանագիր**, որը գործատուն կնքում է առանձին աշխատողի հետ: Երկրորդ՝ **կոլեկտիվ պայմանագիր**, որը գործատուն կնքում է աշխատավորական կոլեկտիվի հետ:

2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Աշխատանքային են այն հարաբերությունները, որոնք **հիմնված են աշխատողի և գործատուի փոխադարձ համաձայնության վրա:** Այդ հարաբերությունները ծագում են սահմանված կարգով կնքված աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա: Աշխատանքային իրավունքներ ունենալու և պարտականություններ կրելու ունակությունը հավասարապես ճանաչվում է ՀՀ բոլոր քաղաքացիների համար: Ոչ քաղաքացիներն ունեն նույն աշխատանքային իրավունքները, ինչ քաղաքացիները: Աշխատողը և գործատուն աշխատանքային իրավահարաբերությունների հիմնական սուբյեկտներն են: **Աշխատողն** օրենքով սահմանված տարիքի հասած գործունակ քաղաքացին է, որն աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա գործատուի օգտին կատարում է որոշակի աշխատանք՝ ըստ որոշակի մասնագիտության, որակավորման կամ պաշտոնի:

Աշխատող են համարվում նաև ծնողներից մեկի, որդեգրողի կամ հոգաբարձուի

գրավոր համաձայնությամբ աշխատանքային պայմանագրով աշխատող 14-16 տարեկան անչափահաս քաղաքացիները: Մինչև 14 տարեկան անձանց հետ աշխատանքային պայմանագիր կնքելը կամ նրանց աշխատանքի ներգրավելն արգելվում է:

Գործատուն աշխատանքային հարաբերության այն մասնակիցն է, որն աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա և (կամ) օրենքով սահմանված կարգով օգտագործում է քաղաքացիների աշխատանքը: Գործատու կարող է լինել աշխատանքային իրավունակություն և գործունակություն ունեցող իրավաբանական անձը: Գործատու իրավաբանական անձանց աշխատանքային իրավունակությունը և գործունակությունը ծագում է դրանց ստեղծման պահից: Օրենսդրությամբ նա-

խատեսված դեպքերում որպես գործատու կարող է հանդես գալ աշխատանքային պայմանագիր կնքելու իրավունք ունեցող այլ սուբյեկտ (հիմնարկ, պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին և այլն):

Գործատու կարող է լինել նաև ֆիզիկական անձը: Գործատու անձի իրավունակությունը և գործունակությունը կարգավորվում է քաղաքացիական օրենսգրքով (*վերհիշե՛ք 21-րդ դասը*):

Աշխատողների կոլեկտիվը մասնակցում է աշխատանքային հարաբերությունների օրենքով սահմանված դեպքերում: Աշխատողների կոլեկտիվ կազմում են գործատուի հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնվող բոլոր աշխատողները: Աշխատողների կոլեկտիվն իր որոշումներն ընդունում է **աշխատողների ժողովում** կամ **համաժողովում**, այսինքն՝ աշխատողների ընտրած պատվիրակների ժողովում: Աշխատողների ժողովն իրավագոր է, եթե դրան մասնակցում է գործատուի մոտ աշխատողների կեսից ավելին, իսկ համաժողովը՝ աշխատողների ընտրած պատվիրակների երկու երրորդից ավելին: Աշխատողների ժողովի որոշումները կարող են ընդունվել բաց և գաղտնի քվեարկությամբ:

3. ԿՈԼԵԿՏԻՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

Աշխատանքային վեճ. հասկացությունը, տեսակները, լուծման փուլերը: Աշխատանքային վեճն աշխատողի և գործատուի միջև տարաձայնությունն է, որն առաջանում է աշխատանքային իրավունքների և պարտականությունների կատարման ժամանակ: Դրանք լինում են կոլեկտիվ և անհատական (*տե՛ս 31-րդ դասը*):

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճն արհեստակցական միության և գործատուի կամ կոլեկտիվ պայմանագիր կնքելու իրավունք ունեցող կողմերի միջև տարաձայնություններն են կողմերի ներկայացրած ու չբավարարված պահանջների վերաբերյալ, որոնք ծագում են կոլեկտիվ պայմանագրի կնքման առիթով բանակցությունների, աշխատանքի պայմանների փոփոխման կամ նոր պայմանների սահմանման, կոլեկտիվ պայմանագրի կնքման և կատարման ընթացքում:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճերի վերաբերյալ գործատուին կամ կոլեկտիվ

պայմանագրի կողմին պահանջներ առաջադրելու իրավունք ունեն սոցիալական գործընկերության կողմերը:

Սոցիալական գործընկերությունն աշխատողների (նրանց ներկայացուցիչների), գործատուների (նրանց ներկայացուցիչների), իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ ՀՀ կառավարության միջև փոխհարաբերությունների համակարգ է, որը կոչված է ապահովելու աշխատողների և գործատուների շահերի համաձայնեցումը կոլեկտիվ աշխատանքային հարաբերություններում: **Սոցիալական գործընկերության հիմնական սկզբունքներն են՝** կողմերի իրավահավասարությունը, կոլեկտիվ բանակցությունների ազատությունը, պարտավորություններ ստանձնելու կամավորությունը, ընդունվող պարտավորությունների իրարեսական լինելը, կոլեկտիվ պայմանագրի կատարման պարտադիր լինելը և այլն: **Սոցիալական գործընկերության կողմերն են** աշխատողները և գործատուները՝ ի դեմս իրենց ներկայացուցիչների: Եռակողմ սոցիալական գործընկերության դեպքում աշխատողների և գործատուների ներկայացուցիչների հետ հավասար հիմունքներով մասնակցում են ՀՀ կառավարության ներկայացուցիչները: Սոցիալական գործընկերությունը, որպես կանոն, իրականացվում է հետևյալ **չեքերով**. կոլեկտիվ բանակցությունների վարում՝ կապված կոլեկտիվ պայմանագրի նախագիծ կազմելու և կնքելու հետ, փոխադարձ խորհրդարկությունների անցկացում և փոփոխարկության փոխանակում:

Պահանջները պետք է ներկայացվեն գրավոր՝ հստակ շարադրված ու պատճառաբանված: Գրավոր պահանջները հանձնվում են գործատուին կամ սոցիալական գործընկերության համապատասխան կողմին:

Գործատուն կամ պահանջներ ստացած համապատասխան կողմը պարտավոր է քննարկել ստացված պահանջները և դրանք ստանալուց հետո՝ 7 օրվա ընթացքում, ընդունել գրավոր որոշում և այն տրամադրել պահանջներ առաջադրողին: Եթե որոշումը չի բավարարում պահանջներ առաջադրողներին, ապա կողմերը կարող են վեճը քննարկել օրենքով սահմանված կարգով: Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի կողմն իրավունք չունի խուսափելու հաշտեցման ընթացակարգերից:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճերի քննումը և լուծումն անցնում է երկու փուլ.

- 1) վեճի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովում (այդ թվում՝ միջնորդի մասնակցությամբ),
- 2) վեճի քննարկումը դատարանում,
- 3) հնարավոր է վեճի լուծում գործադուլի միջոցով:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովում:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովի կողմից կոլեկտիվ վեճերի քննարկման պարտադիր փուլ է: Այդ հանձնաժողովները ձևավորվում են կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի կողմերի համաձայնությամբ՝ կողմերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից: Հաշտեցման հանձնաժողովը ստեղծվում է առաջադրված պահանջները մերժելու մասին գրավոր որոշումը պահանջներ առաջադրած կողմին տրամադրելու օրվանից հետո՝ 7 օրվա ընթացքում:

Հաշտեցման հանձնաժողովում ներկայացված պահանջների վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերվելու դեպքում ընդունվում է գրավոր որոշում կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը լուծված համարվելու և հաշտեցման գործընթացն ավարտվելու մասին: Այդ որոշումը կողմերի համար պարտադիր է և ենթակա կատարման:

Հաշտեցման հանձնաժողովում վեճը չլուծելու դեպքում վեճի կողմերը կազմում են արձանագրություն տարաձայնությունների վերաբերյալ և ընդունում են որոշում՝ վեճի քննարկումը միջնորդի մասնակցությամբ շարունակելու կամ վեճը չլուծվելու և

հաշտեցման գործընթացն ավարտելու մասին: Հաշտեցման հանձնաժողովի որոշման մասին տեղեկացվում է աշխատողներին:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկումը միջնորդի մասնակցությամբ: Հաշտեցման հանձնաժողովում չլուծված վեճը կարող է քննարկվել միջնորդի մասնակցությամբ, եթե վեճը վերաբերում է կոլեկտիվ պայմանագրի կնքմանը կամ փոփոխմանը: Կոլեկտիվ վեճի կողմերը 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում հրավիրում են միջնորդ: Միջնորդի թեկնածության վերաբերյալ համաձայնությունն ամրագրվում է արձանագրությամբ: Եթե 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում վեճի կողմերը ձեռք չեն բերում համաձայնություն միջնորդի թեկնածության վերաբերյալ, ապա բանակցությունները համարվում են ավարտված, իսկ վեճը՝ չլուծված:

Եթե միջնորդն ընտրվում է, ապա նրա և վեճի կողմերի մասնակցությամբ որոշված կարգով սկսվում է վեճի քննարկումը 7 օրվա ընթացքում: Վիճելի պահանջների վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերվելու դեպքում ընդունվում է գրավոր որոշում կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը լուծված համարելու մասին, հակառակ դեպքում՝ վեճը չլուծվելու և հաշտեցման գործընթացն ավարտելու մասին:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննումը դատարանում: Դատարանում լուծվում են կոլեկտիվ պայմանագրի կատարման ընթացքին վերահսկող վեճերը: Այդպիսի վեճի վերաբերյալ հաշտեցման հանձնաժողովում համաձայնություն ձեռք չբերվելու դեպքում վեճի կողմերը տարաձայնությունների վերաբերյալ արձանագրությունը կազմելուց և վեճը չլուծվելու ու հաշտեցման գործընթացն ավարտելու մասին որոշումն ընդունելուց հետո 10 օրվա ընթացքում կարող են դիմել դատարան:

Աշխատողներն ունեն գործադուլի իրավունք: Գործադուլը մեկ կամ մի քանի կազմակերպությունների աշխատողների կամ աշխատողների խմբի աշխատանքի ժամանակավոր դադարեցում է այն դեպքում, երբ կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը հնարավոր չի եղել լուծել այլ կերպ: Գործադուլի նպատակը աշխատողների սոցիալ-տնտեսական, աշխատանքային շահերի պաշտպանությունն է: Գործադուլ հայտարարելու իրավունք ունի արհմիությունը: Մինչև գործադուլը հնարավոր է նախազգուշական գործադուլ՝ 2 ժամից ոչ ավելի: Գործադուլն արգելվում է ոստիկանությունում, զինված ուժերում, նման այլ ծառայություններում, կենտրոնացված մատակարարման (էլեկտրականություն, ջերմություն, գազ) կազմակերպություններում, անհետաձգելի բժշկական օգնության ծառայությունում, տարերային աղետի գոտիներում, ինչպես նաև ռազմական կամ արտակարգ դրության վայրերում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է աշխատանքային իրավունքը:
2. Ի՞նչ տեղ են գրավում պայմանագրերն աշխատանքային իրավունքում:
3. Ի՞նչ են աշխատանքային հարաբերությունները, և ովքե՞ր են դրա կողմերը:
4. Ի՞նչ հատկություններ ունի քաղաքացու աշխատանքային իրավունակությունը:
5. Ովքե՞ր կարող են լինել գործադուլ:
6. Որո՞նք են կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկման և լուծման փուլերը:
7. Ի՞նչ է գործադուլը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստեք զեկուցում «Արհեստակցական միությունը որպես կազմակերպություն, և արհմիութենական շարժումը աշխարհում» թեմայով:

ԴԱՍ 30. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ

1. «ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ» ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքային պայմանագիրը (ԱՊ) համաձայնություն է աշխատողի և գործատուի միջև: Դրանով աշխատողը պարտավորվում է գործատուի համար կատարել որոշակի մասնագիտությամբ, որակավորմամբ աշխատանք՝ պահպանելով աշխատանքային կարգապահությունը: Գործատուն պարտավորվում է աշխատողին տրամադրել պայմանագրով որոշված աշխատանքը, վճարել նրա կատարած աշխատանքի համար պայմանավորված աշխատավարձը և ապահովել պատշաճ աշխատանքային պայմաններ:

ԱՊ կնքելով աշխատավորը դառնում է գործատու կազմակերպության անդամը և ենթարկվում է նրա ներքին աշխատանքային կարգ ու կանոնին: Դրանով այն տարբերվում քաղաքացիական իրավունքի այն պայմանագրերից, որոնք կապված են աշխատանքի հետ (օրինակ՝ կապալի, հեղինակային):

Աշխատանքային պայմանագրի կարևոր հատկությունը դրա ազատությունն է: Յուրաքանչյուր ոք ազատ կամահայտնությամբ ընտրում է իր աշխատանքային գործունեության վայրը և տեսակը, ինչպես նաև կնքում է ԱՊ և կարող է ցանկացած ժամանակ օրենքով սահմանված կարգով լուծել այն:

Աշխատանքային պայմանագրի բովանդակությունը նրա պայմանների համակցությունն է: Այդ պայմանները լինում են անմիջական և ածանցյալ: **Անմիջական պայմանները** սահմանվում են կողմերի համաձայնությամբ, իսկ **ածանցյալ պայմանները** սահմանվում են օրենսդրությամբ: Ուստի պայմանագիրը կնքելու պահից այդ պայմաններն օրենքի և պայմանագրի ուժով պարտադիր են կատարման համար: Այդպիսին են, օրինակ, աշխատանքի պահպանության, կարգապահական պատասխանատվության մասին իրավական նորմերը:

Անմիջական պայմաններն իրենց հերթին լինում են անհրաժեշտ և լրացուցիչ:

Անհրաժեշտ են այն պայմանները, առանց որոնց ԱՊ-ի՝ որպես աշխատանքային իրավահարաբերության ծագման հիմքի մասին խոսք գնալ չի կարող: ԱՊ-ում նշվում են պայմանագիր կնքող աշխատողի անունը, ազգանունը (նրա ցանկությամբ՝ նաև հայրանունը) և գործատուի անվանումը (անունը, ազգանունը, նրա ցանկությամբ՝ նաև հայրանունը, եթե գործատուն քաղաքացի է):

ԱՊ-ն պետք է ներառի հետևյալ պայմանները. 1) աշխատանքի վայրը՝ նշելով կառուցվածքային ստորաբաժանումը. 2) աշխատանքն սկսելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը. 3) պաշտոնի անվանումը և (կամ) աշխատանքային գործառույթները. 4) աշխատավարձի չափը և (կամ) այն որոշելու ձևը. 5) աշխատողին սահմանված կարգով տրվող հավելումները, հավելավճարները, լրավճարները և այլն. 6) աշխատաժամանակը՝ ոչ լրիվ աշխատաժամանակով աշխատանքային ռեժիմ սահմանելու դեպքում. 7) ԱՊ-ի գործողության ժամկետը. 8) ԱՊ կնքելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը, վայրը:

Լրացուցիչ են այն պայմանները, որոնք սահմանում են կողմերը, իհարկե, օրենսդրությամբ թույլատրված շրջանակներում: Օրինակ՝ կողմերը կարող են պայմանագրով նախատեսել փորձաշրջանի անցկացման վերաբերյալ պայմաններ: Փորձաշրջանը ԱՊ-ով նախատեսված միջոց է, որի նպատակն է ստուգել աշխատող-

դի համապատասխանությունը հանձնարարվող աշխատանքին: Այդ պայմանները կոչվում են լրացուցիչ, որովհետև դրանք կարող են լինել, բայց կարող են և չլինել, միևնույն է, պայմանագիրն առանց դրանց առկա է, եթե, իհարկե, անհրաժեշտ բոլոր պայմանները որոշված են: Եթե կողմերը սահմանել են լրացուցիչ պայմաններ, ապա դրանք ևս ենթակա են պարտադիր կատարման:

2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ԿՆՔԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ

Աշխատանքային պայմանագիր կնքելու գործընթացն աշխատավորին որպես աշխատող ընդունելն է: ԱՊ-ն կնքվում է գրավոր ձևով՝ երկու օրինակից, կողմերի ստորագրությամբ, մեկ փաստաթուղթ կազմելու միջոցով: Այն ստորագրում են գործատուն կամ նրա ներկայացուցիչը և աշխատողը: Բացի պայմանագիր կնքելուց, գործատուն ընդունում է նաև **աշխատանքի ընդունման մասին անհատական իրավական ակտ:**

Աշխատանքի ընդունման ժամանակ գործատուն կամ նրա լիազորած անձը պարտավոր է աշխատանքի ընդունվող անձին ստորագրությամբ ծանոթացնել աշխատանքի պայմաններին, կոլեկտիվ պայմանագրին (դրա առկայության դեպքում), ներքին կարգապահական կանոններին, աշխատավայրում նրա աշխատանքը կանոնակարգող այլ իրավական ակտերին:

Աշխատողը պարտավոր է պայմանագրում նշված օրն անցնել աշխատանքի: Աշխատանքային պայմանագրում նշված օրն անհարգելի պատճառով աշխատանքի չներկայանալը հիմք է ԱՊ-ի լուծման համար: Աշխատողն իր պարտականությունները կատարում է անձամբ: Աշխատողը միայն գործատուի թույլտվությամբ կարող է այլ անձի հանձնարարել ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքների կատարումը:

Աշխատանքային պայմանագրի կնքման նախադրյալները: Գործատուն իրավունք ունի ինքնուրույն, ուղղակիորեն (առանց մրցութային կամ այլ ընթացակարգերի) համալրելու աշխատատեղերը՝ կնքելով աշխատանքային պայմանագրեր: Աշխատող փնտրող գործատուն կարող է աշխատատեղերը համալրել նաև իր կազմակերպած մրցույթով կամ օգտվել համապատասխան մասնագիտացված կազմակերպության ծառայությունից: Հատուկ մասնագիտական գիտելիքներ պահանջող աշխատանքների կատարման կամ պաշտոնի նշանակման համար կարող է պահանջվել որակավորման քննությունների հանձնում: Դրանց անցկացման կարգը սահմանում է գործատուն՝ իրավական նորմերին համապատասխան:

Աշխատանքի ընդունման ժամանակ պահանջվող փաստաթղթերը: ԱՊ կնքելու համար գործատուն պարտավոր է պահանջել հետևյալ փաստաթղթերը. 1) անձը հաստատող փաստաթուղթ, 2) աշխատանքային գրքույկ (բացառությամբ առաջին անգամ կամ համատեղությամբ աշխատանքի ընդունվողների) և սոցիալական ապահովության քարտ կամ սոցիալական ապահովության քարտ չունենալու մասին տեղեկանք, 3) կրթության կամ անհրաժեշտ որակավորման մասին վկայական, եթե աշխատանքը կապված է որոշակի կրթության կամ մասնագիտական պատրաստվածության հետ, 4) տեղեկանք առողջական վիճակի մասին (սանիտարական գր-

քույկ), եթե պայմանագիրը կնքվում է այնպիսի աշխատանքների համար, որոնք պահանջում են սկզբնական և պարբերական բժշկական զննություն, ինչպես նաև մինչև 18 տարեկան քաղաքացիների հետ պայմանագիր կնքելու ժամանակ: Այդպիսի աշխատանքների ցանկը և տեղեկանքի (սանիտարական գրքույկի) ձևը սահմանում է կառավարությունը, 5) ծնողներից մեկի, որդեգրողի կամ հոգաբարձուի գրավոր համաձայնությունը, եթե աշխատանքի է ընդունվում 14-16 տարեկան անչափահաս քաղաքացին, 6) օրենքով կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված այլ փաստաթղթեր:

Մտորումներ: Ի՞նչ եք կարծում, արդյոք շատ չե՞ն աշխատանքի ընդունման ժամանակ պահանջվող փաստաթղթերը: Ո՞րն է դրանցից յուրաքանչյուրի նշանակությունն աշխատանքային պայմանագիր կնքելու համար:

Աշխատողը կարող է իր նախաձեռնությամբ գործատուին ներկայացնել բնութագիր, երաշխավորագիր և նախկին աշխատավայրերում իրեն բնութագրող այլ փաստաթղթեր, ինչպես նաև մասնագիտական պատրաստվածության, որակավորման և դրանց կիրառման վերաբերյալ տվյալներ կամ փաստաթղթեր:

Աշխատանքի ընդունելիս արգելվում է պահանջել այնպիսի փաստաթղթեր, որոնք նախատեսված չեն նորմատիվ իրավական ակտերով:

Աշխատանքային պայմանագրերն ըստ իրենց գործողության ժամկետի լինում են որոշակի և անորոշ ժամկետով: Պայմանագիրը կնքվում է՝ 1) **անորոշ ժամկետով**, եթե պայմանագրում դրա գործողության ժամկետը նշված չէ, 2) **որոշակի ժամկետով**, եթե պայմանագրում դրա գործողության ժամկետը նշված է:

3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ, ԴԱԴԱՐՈՒՄԸ

Աշխատանքային իրավունքի սկզբունքներից է ԱՊ-ի կայունությունը, այսինքն՝ անփոփոխելիությունը: Սակայն օրենքով նախատեսված դեպքերում դա հնարավոր է:

Արտադրության ծավալների և (կամ) տնտեսական և (կամ) տեխնոլոգիական և (կամ) աշխատանքի կազմակերպման պայմանների փոփոխման դեպքում թույլատրվում է փոփոխել աշխատանքի էական պայմանները: Աշխատողին նույն գործատուի մոտ այլ վայր աշխատանքի փոխադրելը, ինչպես նաև այլ գործատուի մոտ աշխատանքի փոխադրելը, աշխատանքի վարձատրության չափը, արտոնությունները, աշխատանքի ռեժիմը, ոչ լրիվ աշխատաժամանակ սահմանելը կամ վերացնելը, տարակարգերը և պաշտոնների անվանումներն աշխատանքի էական պայմաններ են, որոնց փոփոխման դեպքում գործատուն աշխատողին պետք է տեղյակ պահի ոչ ուշ, քան երկու ամիս առաջ: Աշխատողը չի կարող տեղափոխվել այնպիսի աշխատանքի, որն առողջական վիճակի բերումով նրան հակացուցված է բժշկասոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովի եզրակացության:

Առանց աշխատողի գրավոր համաձայնության աշխատանքի վարձատրության պայմանները գործատուն կարող է փոփոխել միայն օրենքով կամ կոլեկտիվ պայմանագրով՝ աշխատանքի վարձատրության պայմանների փոփոխության դեպքում:

Գործատուն իրավունք ունի աշխատողին մինչև մեկ ամիս ժամկետով նույն աշխատավայրում փոխադրելու պայմանագրով չնախատեսված այլ աշխատանքի, ինչպես նաև փոփոխելու պայմանագրի որոշ պայմանները՝ տարերային աղետների, տեխնոլոգիական վթարների, համաճարակների, դժբախտ պատահարների, հր-

դեհների և արտակարգ բնույթ կրող այլ հանգամանքների կանխարգելման կամ դրանց հետևանքների անհապաղ վերացման նպատակով: Աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է կատարված աշխատանքին համապատասխան: Եթե այլ աշխատանքի փոխադրման դեպքում աշխատողից անկախ պատճառներով նրա աշխատավարձը նվազում է, ապա պահպանվում է նրա նախկին աշխատանքի վերջին ամսվա աշխատավարձի չափը: Արգելվում է աշխատողին փոխադրել նրա առողջական վիճակին հակացուցված աշխատանքի:

Գործատուն իրավունք ունի պարապուրդի դեպքում աշխատողին այլ աշխատանքի փոխադրել: Ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդը աշխատավայրում ստեղծված այն իրավիճակն է, որի ժամանակ գործատուն արտադրական կամ օբյեկտիվ այլ պատճառներով չի կարողանում ապահովել աշխատողի՝ ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքը: Պարապուրդի ժամանակ գործատուն կարող է աշխատողին նրա գրավոր համաձայնությամբ փոխադրելու ցանկացած այլ աշխատանքի՝ հաշվի առնելով աշխատողի մասնագիտությունը, որակավորումը և առողջական վիճակը: Աշխատողի համաձայնությամբ նա կարող է փոխադրվել նաև այլ աշխատանքի՝ առանց հաշվի առնելու նրա մասնագիտությունը և որակավորումը:

Աշխատանքային պայմանագիրը դադարում է, երբ դրա համար կան օրինական հիմքեր: Պայմանագրի դադարման հիմքեր (պատճառներ) են համարվում այն կենսական հանգամանքները, որոնք օրենքը ճանաչում է պայմանագրի դադարման համար անհրաժեշտ իրավաբանական փաստ: Հիմքի առկայությունն ինքնաբերաբար չի դադարեցնում ԱՊ-ը: Դրա համար անհրաժեշտ է որոշակի իրավաբանական փաստաթուղթ (ադմինիստրացիայի հրամանը կամ աշխատողի դիմումը):

ԱՊ-ի դադարումն իրավաչափ է միայն այն դեպքում, եթե առկա է օրենքով սահմանված հիմքը, պահպանվել է այդ հիմքով աշխատողին արձակելու որոշակի կարգը, առկա է աշխատանքային իրավահարաբերության դադարումն ազդարարող իրավաբանական փաստաթուղթը:

ԱՊ-ն դադարում է գործել՝ 1) կողմերի համաձայնությամբ, 2) պայմանագրի գործողության ժամկետը լրանալու դեպքում, 3) աշխատողի նախաձեռնությամբ, 4) գործատուի նախաձեռնությամբ, 5) օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով աշխատանքային օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքում)՝ ուսուցչի բաշխմամբ պարտաստե՛ք զեկուցում աշխատանքային պայմանագրի դադարման վերը նշված, ինչպես նաև այլ հիմքերից մեկի վերաբերյալ:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է աշխատանքային պայմանագիրը:
2. Որո՞նք են ԱՊ-ի պայմանների տեսակներն ըստ սահմանման կարգի:
3. Ի՞նչ են ԱՊ-ի անհրաժեշտ պայմանները, և որո՞նք են դրանք:
4. Ի՞նչ են ԱՊ-ի լրացուցիչ պայմանները, և որո՞նք են դրանք:
5. Ի՞նչ կարգով և չեով է կնքվում աշխատանքային պայմանագիրը:
6. Որո՞նք են աշխատանքային պայմանագրի կնքման նախադրյալները:
7. Ի՞նչ փաստաթղթեր են պահանջվում աշխատանքի ընդունման ժամանակ:
8. Որո՞նք են ԱՊ-ի տեսակներն ըստ գործողության ժամկետի:
9. Ի՞նչ հիմքերով է հնարավոր աշխատանքային պայմանագրի փոփոխումը:
10. Ի՞նչ հիմքերով է դադարում գործել աշխատանքային պայմանագիրը:

ԴԱՍ 31. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԸ

1. ԱՇԽԱՏԱԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՀԱՆԳՍՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Աշխատաժամանակն այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում աշխատողը պարտավոր է կատարել ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքը, ինչպես նաև դրան հավասարեցված այլ ժամանակահատվածները: Աշխատաժամանակի կառուցվածքը սահմանվում է օրենքով, կոլեկտիվ պայմանագրով կամ ներքին իրավական ակտերով: Աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Ամենօրյա աշխատաժամանակի տևողությունը չի կարող անցնել ութ աշխատանքային ժամից, եթե իրավական նորմերով և կոլեկտիվ պայմանագրով չի նախատեսված այլ բան: **Արտաժամյա աշխատանքները** հնարավոր են գործատուի պահանջով կամ կողմերի համաձայնությամբ: Արտաժամյա աշխատանքը թույլատրվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում:

Յուրաքանչյուր ոք ունի հանգստի իրավունք: Առանց հանգստի աշխատանքն անհնարին է: Հանգիստն աշխատող մարդու բնական պահանջմունքն է, ուստի Սահմանադրությունը երաշխավորում է. «Առավելագույն աշխատաժամանակը, հանգստյան օրերը և ամենամյա վճարովի արձակուրդի նվազագույն տևողությունը սահմանվում են օրենքով»: **Հանգստի ժամանակն** օրենքով, աշխատանքային պայմանագրով կանոնակարգված աշխատանքից ազատ ժամանակն է, որն աշխատողն օգտագործում է իր հայեցողությամբ: Հանգստի ժամանակի տեսակներն են.

1. Հանգստանալու և սնվելու համար ընդմիջում: Տրամադրվում է աշխատանքային օրվա կեսին, սակայն ոչ ուշ, քան աշխատանքը սկսելուց 4 ժամ հետո (2 ժամից ոչ ավելի և կես ժամից ոչ պակաս տևողությամբ): Աշխատողը կարող է ընդմիջմանը բացակայել աշխատավայրից:

2. Աշխատանքային օրվա ընթացքում հանգստանալու լրացուցիչ և հատուկ ընդմիջումներ: Լրացուցիչ ընդմիջումները տրամադրվում են մինչև 18 տարեկան աշխատողներին՝ նվազագույնը 30 րոպե, իսկ հատուկ ընդմիջումները՝ հատուկ պայմաններում (օրինակ՝ մտավոր հուզական գերլարված վիճակում կամ պլյուս 40°C-ից բարձր օդի ջերմաստիճանի դեպքում) աշխատողներին:

3. Աշխատանքային օրերի միջև ընկած անընդմեջ հանգիստ: Դրա տևողությունը չի կարող պակաս լինել 11 ժամից:

4. Ամենշաբաթյա անընդմեջ հանգիստ: Ընդհանուր հանգստյան օրը կիրակին է, իսկ հինգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ նաև շաբաթը:

5. Տոնական և հիշատակի օրեր: Դրանք օրենքով սահմանված են որպես ոչ աշխատանքային (Ամանոր, Սուրբ Ծնունդ և Հայտնություն, Բանակի օր, Կանանց տոն, Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, Աշխատանքի օր, Հաղթանակի և խաղաղության տոն, Հանրապետության տոն, Սահմանադրության օր, Անկախության տոն):

ԴԱՍ 31. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԸ

1. ԱՇԽԱՏԱԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՀԱՆԳՍՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Աշխատաժամանակն այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում աշխատողը պարտավոր է կատարել ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքը, ինչպես նաև դրան հավասարեցված այլ ժամանակահատվածները: Աշխատաժամանակի կառուցվածքը սահմանվում է օրենքով, կոլեկտիվ պայմանագրով կամ ներքին իրավական ակտերով: Աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Ամենօրյա աշխատաժամանակի տևողությունը չի կարող անցնել ութ աշխատանքային ժամից, եթե իրավական նորմերով և կոլեկտիվ պայմանագրով չի նախատեսված այլ բան: **Արտաժամյա աշխատանքները** հնարավոր են գործատուի պահանջով կամ կողմերի համաձայնությամբ: Արտաժամյա աշխատանքը թույլատրվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում:

Յուրաքանչյուր ոք ունի հանգստի իրավունք: Առանց հանգստի աշխատանքն անհնարին է: Հանգիստն աշխատող մարդու բնական պահանջմունքն է, ուստի Սահմանադրությունը երաշխավորում է. «Առավելագույն աշխատաժամանակը, հանգստյան օրերը և ամենամյա վճարովի արձակուրդի նվազագույն տևողությունը սահմանվում են օրենքով»: **Հանգստի ժամանակն** օրենքով, աշխատանքային պայմանագրով կանոնակարգված աշխատանքից ազատ ժամանակն է, որն աշխատողն օգտագործում է իր հայեցողությամբ: Հանգստի ժամանակի տեսակներն են.

1. Հանգստանալու և սնվելու համար ընդմիջում: Տրամադրվում է աշխատանքային օրվա կեսին, սակայն ոչ ուշ, քան աշխատանքը սկսելուց 4 ժամ հետո (2 ժամից ոչ ավելի և կես ժամից ոչ պակաս տևողությամբ): Աշխատողը կարող է ընդմիջմանը բացակայել աշխատավայրից:

2. Աշխատանքային օրվա ընթացքում հանգստանալու լրացուցիչ և հատուկ ընդմիջումներ: Լրացուցիչ ընդմիջումները տրամադրվում են մինչև 18 տարեկան աշխատողներին՝ նվազագույնը 30 րոպե, իսկ հատուկ ընդմիջումները՝ հատուկ պայմաններում (օրինակ՝ մտավոր հուզական գերլարված վիճակում կամ պլյուս 40°C-ից բարձր օդի ջերմաստիճանի դեպքում) աշխատողներին:

3. Աշխատանքային օրերի միջև ընկած անընդմեջ հանգիստ: Դրա տևողությունը չի կարող պակաս լինել 11 ժամից:

4. Ամենշաբաթյա անընդմեջ հանգիստ: Ընդհանուր հանգստյան օրը կիրակին է, իսկ հինգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ նաև շաբաթը:

5. Տոնական և հիշատակի օրեր: Դրանք օրենքով սահմանված են որպես ոչ աշխատանքային (Ամանոր, Սուրբ Ծնունդ և Հայտնություն, Բանակի օր, Կանանց տոն, Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, Աշխատանքի օր, Հաղթանակի և խաղաղության տոն, Հանրապետության տոն, Սահմանադրության օր, Անկախության տոն):

6. Ամենամյա արձակուրդ: Այս արձակուրդն օրերով հաշվարկվող ժամանակահատված է, որը տրամադրվում է աշխատողին հանգստանալու համար: Այդ ընթացքում պահպանվում է նրա աշխատատեղը (պաշտոնը), վճարվում է միջին աշխատավարձ: **Ամենամյա նվազագույն արձակուրդի** տևողությունը հնգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում 20 աշխատանքային օր է, իսկ վեցօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ 24: Կան նաև ամենամյա **երկարացված և լրացուցիչ արձակուրդներ**, ինչպես նաև հղիության և ծննդաբերության արձակուրդը, մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդը, ուսումնական արձակուրդը:

Ուսումնական արձակուրդ: Միջնակարգ մասնագիտական և բուհ ընդունվելու նպատակով քննություններին նախապատրաստվելու համար աշխատողներին յուրաքանչյուր քննության համար տրամադրվում է եռօրյա արձակուրդ:

Հանրակրթական, միջնակարգ-մասնագիտական կամ բուհում սովորող աշխատողներին ուսումնական հաստատության միջնորդությամբ տրամադրվում է ուսումնական արձակուրդ՝ **1) ընթացիկ քննություններին** նախապատրաստվելու և հանձնելու համար, յուրաքանչյուր քննության համար 3 աշխատանքային օր, **2) ստուգաթղթներին** նախապատրաստվելու և հանձնելու համար՝ յուրաքանչյուր ստուգաթղթի համար 2 աշխատանքային օր, **3) լաբորատոր աշխատանքների** կատարման համար՝ ուսումնական պլանով նախատեսված օրերի քանակով, **4) դիպլոմային** աշխատանքի նախապատրաստման և պաշտպանության համար 30 աշխատանքային օր, **5) պետական (ավարտական)** յուրաքանչյուր քննության նախապատրաստվելու և հանձնելու համար 6 աշխատանքային օր:

Ուսումնական արձակուրդում չի հաշվարկվում ուսումնական հաստատության վայր մեկնելու և վերադառնալու ժամանակը:

2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքային կարգապահությունն աշխատանքային իրավական նորմերով, կոլեկտիվ և աշխատանքային պայմանագրերով, գործատուի ներքին իրավական ակտերով սահմանված վարքագծի կանոններն են, որոնց պարտավոր են ենթարկվել բոլոր աշխատողները:

Աշխատողը պարտավոր է բարեխղճորեն կատարել ԱՊ-ով ստանձնած պարտավորությունները, պահպանել կազմակերպության ներքին կարգապահական կանոնները, աշխատանքային կարգապահությունը, կատարել աշխատանքի սահմանված նորմաները, պահպանել աշխատանքի պաշտպանության և անվտանգության ապահովման պահանջները, բարեխղճորեն վերաբերվել գործատուի և այլ աշխատողների գույքին, ինչպես նաև մարդկանց կյանքին ու առողջությանը, գործատուի գույքի պաշտպանությանն սպառնացող վտանգի ծագման մասին անմիջապես տեղեկացնել գործատուին:

Գործատուն պարտավոր է աշխատողին ապահովել պայմանագրով պայմանավորված աշխատանքով և կազմակերպել նրա աշխատանքը, նախատեսված ժամկետում և սահմանված չափով վճարել աշխատողի աշխատավարձը, սահմանված կարգով աշխատողին տրամադրել վճարվող և չվճարվող արձակուրդը, ապահովել անվտանգ աշխատանքային պայմաններ, աշխատանքի ընդունելու ժամանակ ինչպես նաև աշխատելու ընթացքում աշխատողին ծանոթացնել կազմակերպու-

թյան ներքին կարգապահական կանոններին, աշխատանքի պաշտպանության և հակահրդեհային անվտանգության ապահովման պահանջներին, կատարել նախատեսված այլ պարտականություններ:

Գործատուն կարող է կիրառել **խրախուսանքներ** աշխատանքային պարտականությունները բարեխիղճ կատարելու համար: Աշխատողի նկատմամբ կարող են կիրառվել խրախուսանքի հետևյալ տեսակները. շնորհակալության հայտարարում, միանվագ դրամական պարգևատրում, հուշանվերով պարգևատրում, լրացուցիչ վճարովի արձակուրդի տրամադրում, կարգապահական տույժի հանում: Կուլեկտիվ պայմանագրով կամ կազմակերպության ներքին կարգապահական կանոններով կարող են սահմանվել խրախուսանքի այլ տեսակներ: Օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով աշխատողները կարող են ներկայացվել պետական պարգևներին:

Աշխատանքային կարգապահության խախտումը և պատասխանատվության հիմքերը: Խախտում է համարվում աշխատողի մեղքով աշխատանքային պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը: Կարգապահական պատասխանատվության կարող է ենթարկվել միայն աշխատանքային կարգապահությունը խախտած աշխատողը:

Աշխատանքային կարգապահությունը խախտելու համար կարող են կիրառվել հետևյալ կարգապահական տույժերը. նկատողություն, խիստ նկատողություն, օրենքով նախատեսված հիմքերով աշխատանքային պայմանագրի լուծում: Օրենքով չնախատեսված կարգապահական տույժերի կիրառումն արգելվում է:

Կարգապահական տույժի կիրառման դեպքում պետք է հաշվի առնվեն խախտման ծանրությունը և դրա հետևանքները, աշխատողի մեղքը, խախտման կատարման հանգամանքները և աշխատողի՝ նախկինում կատարած աշխատանքը: Յուրաքանչյուր խախտման համար կարող է նշանակվել մեկ կարգապահական տույժ:

Կարգապահական տույժի կիրառման կարգը և ժամկետը: Մինչև կարգապահական տույժի կիրառումը գործատուն պետք է աշխատողից պահանջի խախտման մասին գրավոր բացատրություն: Եթե գործատուի սահմանած ողջամիտ ժամկետում աշխատողն առանց հարգելի պատճառների չի ներկայացնում բացատրություն, ապա կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել առանց բացատրության:

Կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել խախտումը հայտնաբերելուց հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, չհաշված աշխատողի ժամանակավոր անաշխատունակության պատճառով բացակայության, գործուղման կամ արձակուրդի մեջ գտնվելու ժամանակահատվածները: Կարգապահական տույժը չի կարող կիրառվել, եթե խախտումը կատարելու օրվանից անցել է վեց ամիս: Եթե խախտումը հայտնաբերվում է աուդիտի, ֆինանսատնտեսական գործունեության, գումարային կամ այլ արժեքների ստուգման ընթացքում, ապա կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել, եթե խախտումը կատարվելու օրվանից անցել է մեկ տարի:

Կարգապահական տույժը կարող է բողոքարկվել դատական կարգով:

Եթե կարգապահական տույժի ենթարկվելու օրվանից հետո մեկ տարվա ընթացքում աշխատողը չի ենթարկվել նոր կարգապահական տույժի, ապա դա համարվում է մարված: Կարգապահական տույժը կարող է հանվել մինչև մեկ տարին լրանալը, եթե աշխատողը թույլ չի տվել նոր կարգապահական խախտում և բարեխղճորեն կատարում է իր աշխատանքային պարտականությունները:

3. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒՇՈՒՄԸ

Անհատական աշխատանքային պայմանագրի վերաբերյալ վեճերը ենթակա են քննության դատարանում՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով: Աշխատանքի պայմանների փոփոխման, գործատուի նախաձեռնությամբ ԱՊ-ն դադարեցնելու կամ այն լուծելու հետ համաձայն չլինելու դեպքում աշխատողը համապատասխան փաստաթուղթը ստանալու օրվանից հետո մեկ ամսվա ընթացքում իրավունք ունի դիմելու դատարան:

Եթե պարզվում է, որ աշխատանքի պայմանները փոփոխվել են, աշխատողի հետ ԱՊ-ն լուծվել է առանց օրինական հիմքերի կամ օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտումով, ապա աշխատողի խախտված իրավունքները կարող են վերականգնվել: Այդ դեպքում աշխատողի օգտին գործատուից գանձվում է միջին աշխատավարձը՝ հարկադիր պարապուրդի ամբողջ ժամանակահատվածի համար կամ աշխատավարձի տարբերությունն այն ժամանակահատվածի համար, որի ընթացքում աշխատողը կատարում էր նվազ վարձատրվող աշխատանք: Միջին աշխատավարձը հաշվարկվում է աշխատողի միջին օրական աշխատավարձի չափը համապատասխան օրերի քանակով բազմապատկելու միջոցով:

Տնտեսական, տեխնոլոգիական, կազմակերպչական կամ այլ պատճառներով, կամ գործատուի և աշխատողի հետագա աշխատանքային հարաբերությունների վերականգնման անհնարինության դեպքում դատարանը կարող է աշխատողին չվերականգնել իր նախկին աշխատանքում՝ պարտավորեցնելով գործատուին հարկադիր պարապուրդի ամբողջ ժամանակահատվածի համար աշխատողին վճարելու հատուցում միջին աշխատավարձի չափով, մինչև դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելը: Այս դեպքում դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից աշխատանքային պայմանագիրը համարվում է լուծված:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞րն է աշխատաժամանակի՝ օրենքով սահմանված կառուցվածքը:
2. Ի՞նչ է հանգստի ժամանակը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
3. Ի՞նչ է ամենամյա արձակուրդը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
4. Ի՞նչ է ուսումնական արձակուրդը, և դրա ի՞նչ տեսակներ կան:
5. Որո՞նք են աշխատողի և գործատուի պարտականություններն աշխատանքային կարգապահության հարցերում:
6. Աշխատանքային ի՞նչ խրախուսանքներ կարող են կիրառվել:
7. Աշխատանքային կարգապահական ի՞նչ տույժեր կարող է կիրառել գործատուն:
8. Որո՞նք են կարգապահական տույժի կիրառման սկզբունքները և կարգը:
9. Ո՞ւմ կողմից և ինչպե՞ս են լուծվում անհատական աշխատանքային վեճերը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պարտասուքը զեկուցում «Սոցիալական գործընկերություն», «Կոլեկտիվ պայմանագրի մակարդակները» թեմաներով՝ օգտվելով աշխատանքային օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքը):

ԳԼՈՒԽ 7 ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 32. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ

1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

XX դ. առաջին կեսերից սկսվում է **մարդու իրավունքների միջազգայնացումը**, այսինքն՝ մարդու իրավունքների ամրագրումը պետությունների կնքած միջազգային պայմանագրերում: Միջազգային պայմանագրերը մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են, որոնց կնքումով մարդու իրավունքները դարձան համաշխարհային իրավական արժեք, վերածվեցին իրավական չափանիշների, որոնց պետք է ձգտեն բոլոր ժողովուրդները և պետությունները: Այսպիսով, մարդու իրավունքները ներպետական ոլորտից ներթափանցեցին միջպետական հարաբերությունների ոլորտ: Ուստի միջազգային իրավունքում որպես իրողություն առկա է նրա ոլորտներից մեկը՝ «**մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը**»:

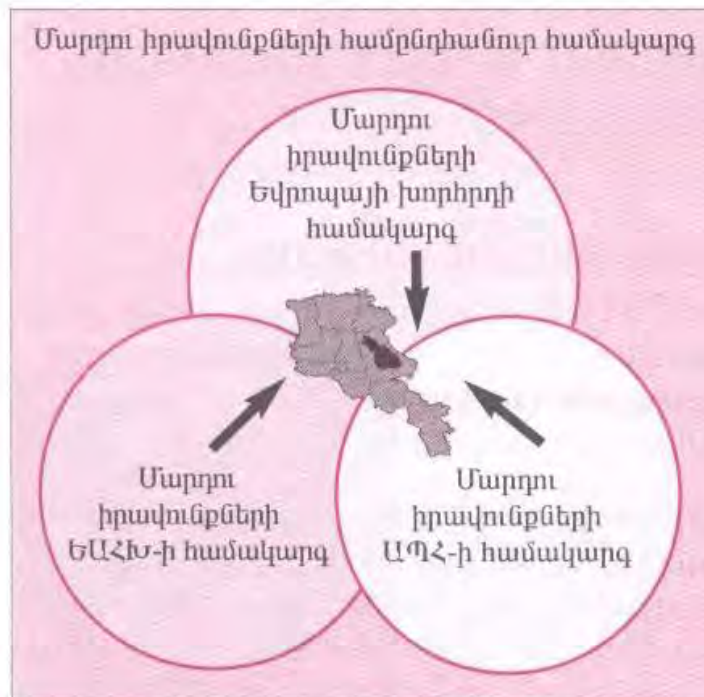
Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը նորմերի և սկզբունքների համակցություն է, որոնք որոշում են միջազգային հանրության համար միասնական մարդու իրավունքները և սահմանում են պետությունների պարտավորությունը՝ ամրագրել ու երաշխավորել դրանք: Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի ձևավորմամբ սկսվեց դրա հետադարձ ներգործությունն ազգային իրավական համակարգերի վրա:

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի սկզբունքներն են՝ մարդու իրավունքներն անօտարելի են և ի ծնե պատկանում են նրան. մարդու իրավունքները հիմնված են հավասարության վրա. մարդու իրավունքները երաշխավորված են. մարդու իրավունքները համընդհանուր են. մարդու իրավունքները բարձրագույն արժեք են. մարդու իրավունքների իրականացումը չպետք է խախտի այլոց իրավունքները. մարդու իրավունքներն անհամատեղելի են ցանկացած խտրականության հետ. մարդու իրավունքների հարգումը, պահպանումը, ապահովումը, պաշտպանությունը պետության պարտականությունն է:

Մտորումներ: Մարդու իրավունքները դուք սովորել եք 9-րդ դասարանում: Փորձե՛ք օգտագործելով ձեր իմացությունը՝ մեկնաբանել, բացատրել մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի վերը բերված սկզբունքները:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ

Մարդու իրավունքների միջազգային պաշտպանության կառուցակարգերը և կազմակերպությունները լինում են համաշխարհային և տարածաշրջանային: Դրանք ոչ թե մրցակիցներ են, այլ լրացնում են մեկը մյուսին: Երբեմն տարածաշր-

9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքից վերհիշե՛ք մարդու իրավունքների միջազգային աղբյուրները և համակարգերը

Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրի վրա: Այս համակարգի կարևորագույն փաստաթղթերից են նաև Կոտանքների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխման եվրոպական համաձայնագիրը (1987 թ.), Եվրոպական սոցիալական խարտիան (1996 թ.), Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային համաձայնագիրը (1995 թ.):

Այցելություն կամ հրավեր: Ըստ հնարավորության դասարանի հրավիրե՛ք որևէ միջազգային կազմակերպության աշխատակցի կամ կազմակերպիչ այցելություն նրա գրասենյակ մարդու իրավունքների ոլորտում նրա գործունեությանը ծանոթանալու համար: Եթե դա հնարավոր չէ, այցելե՛ք հեղինակ ինտերնետային կայքերը. Եվրոպայի խորհուրդ՝ <http://www.coe.int>, <http://www.humanrights.coe.int>, <http://www.coe.fr/youth/home.htm>,

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի եվրոպական հանձնաժողով՝ <http://www.ecri.coe.int>, Կտրանքների կանխարգելման եվրոպական հանձնաժողով՝ <http://www.cpt.coe.int>, և ծանոթացե՛ք դրանց:

3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐԸ

Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագիրը (այսուհետև՝ Համաձայնագիր) ընդունվել է 1950 թ. նոյեմբերի 4-ին՝ Հռոմում: Այն սկսել է գործել 1959 թվականից: Ներկայումս Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամները համարվում են Համաձայնագրի մասնակիցներ:

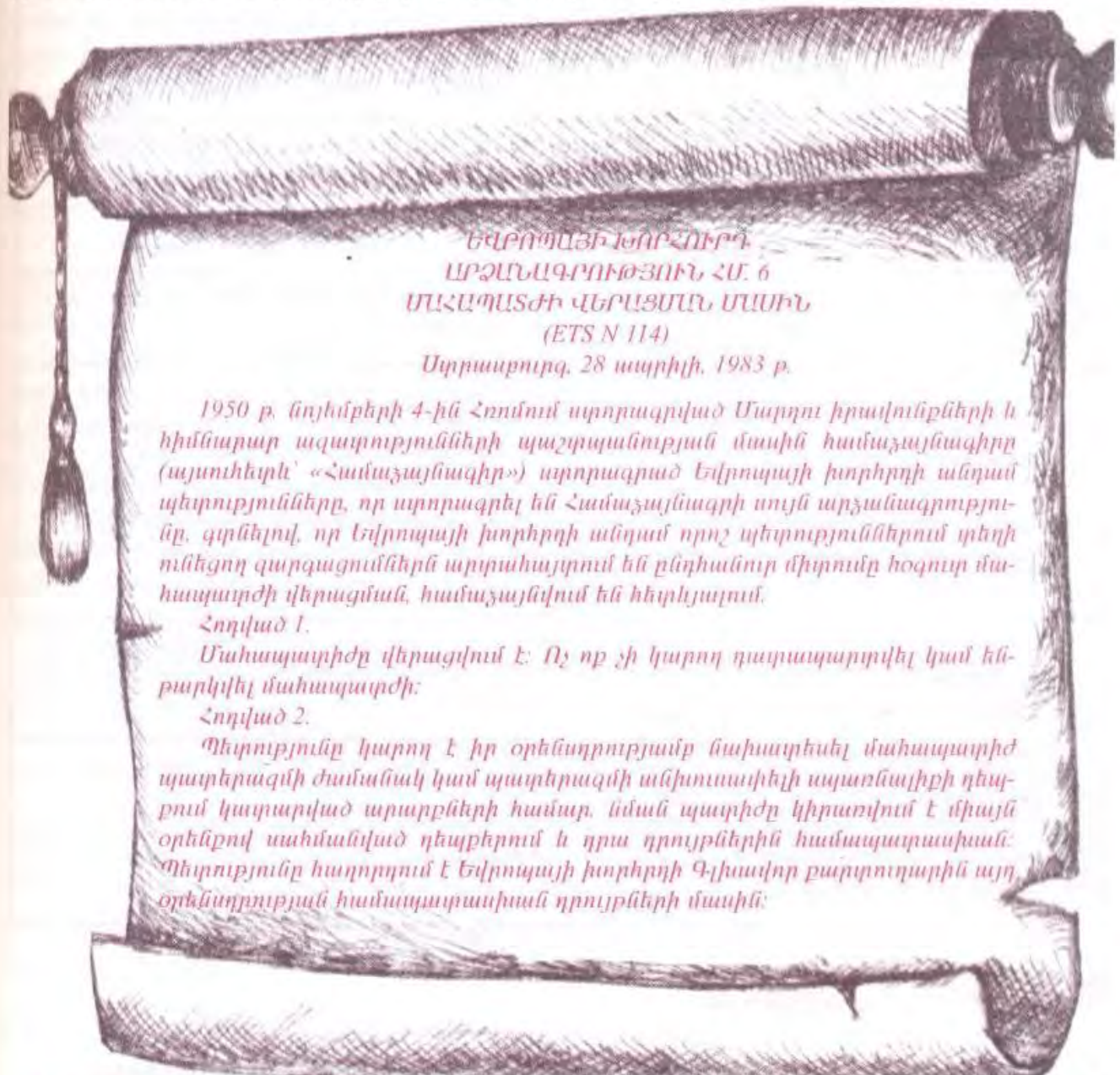
Համաձայնագրի հիման վրա մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրո-

ջանային կազմակերպությունների գործունեությունն ավելի արդյունավետ է լինում, որովհետև դրանց կազմի մեջ մտնում են պետություններ, որոնք ունեն նմանատիպ մշակութային ավանդույթներ, կրոնական և պատմական արմատներ, նման տնտեսական և քաղաքական պայմաններ: Ներկայումս գործում են մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական, ամերիկյան, աֆրիկյան և այլ համակարգեր: Հայաստանը ներգրավված է մարդու իրավունքների ապահովման, դրանց պաշտպանության չորս համակարգերում, որոնցից առաջինը՝ ՄԱԿ-ի համընդհանուր համակարգն է: Մնացածը տարածաշրջանային համակարգեր են:

Մարդու իրավունքների Եվրոպայի խորհրդի համակարգը հիմնված է

պական համակարգի արժանիքն այն է, որ այն մշտապես զարգանում ու կատարելագործվում է: Օրինակ՝ ներկայումս Համաձայնագիրն ունի տասնյակից ավելի լրացուցիչ արձանագրություններ, որոնք արդեն պաշտպանության տակ են վերցրել համարյա բոլոր քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքները, ինչպես նաև սեփականության և կրթության իրավունքները:

Համաձայնագրի մյուս առավելությունն այն է, որ դրանում ոչ միայն ամրագրված են իրավունքները և ազատությունները, այլև ստեղծված են դրանց պաշտպանության գործուն կառուցակարգեր՝ ի դեմս վերահսկիչ և դատական մարմինների:

Համաձայնագրով պաշտպանվող մարդու իրավունքները: Համաձայնագրով պաշտպանվող իրավունքների և ազատությունների շրջանակը բավականին լայն է: Այդ իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար անհրաժեշտ է պատկերացնել, թե ինչ բովանդակություն է դնում դրանց մեջ Համաձայնագիրը: Այդ բովանդակության բացահայտումը կատարվում է Համաձայնագրի տեքստի, դրան կից արձանագրությունների, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կոնկրետ գործերով որոշումների վերլուծության միջոցով:

Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրի հիման վրա Եվրոպական դատարանի կողմից պաշտպանվող մարդու իրավունքները և ազատությունները	
Մարդու կյանքը և առողջությունը պահպանող նորմեր	Կյանքի իրավունք, մահապատժի վերացում, կտրամքների և անմարդկային ու մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի արգելք:
Մարդկանց արժանապատվությունը, անկախությունը և իրավահավասարությունը պահպանող նորմեր	Ստրկության արգելք, հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի արգելք, անչնական և ընդանակական կյանքի հարգանքի իրավունք, ամուսնության իրավունք, խտրականության արգելք, ամուսինների իրավահավասարություն:
Մարդու ինքնաարտահայտման ազատությունը և զարգացումը պահպանող նորմեր	Մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն, կարծիքի ազատ արտահայտության իրավունք, կրթության իրավունք:
Քաղաքական ազատությունները պահպանող նորմեր	Խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատություն, ազատ ընտրությունների իրավունք:
Անչնական ազատությունը պահպանող և իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանությունն ապահովող նորմեր	Ազատության և անվտանգության իրավունք, արդար դատական քննության իրավունք, օրենքի հիման վրա պարժվելու իրավունք, խախտված իրավունքների պաշտպանության գործում միջոցների իրավունք, վերաքննության իրավունք, պարտքերի համար ազատագրկման արգելք, կրկնակի անգամ դատվելու կամ պարժվելու արգելք, դատական սխալի դեպքում փոխհատուցման իրավունք:
Ազատ տեղաշարժման և բնակության վայրի ընտրությունն ապահովող նորմեր	Տեղաշարժման ազատություն, քաղաքացիներին վտարելու արգելք, օտարերկրացիների զանգվածային վտարման արգելք:
Գույքային իրավունքները պահպանող նորմեր	Սեփականության և դրա պաշտպանության իրավունք:
Հարցում շրջապատին: Հինգ անձի ենթարկե՞ք հարցման Համաձայնագրի իմացության հարցի շուրջ: Ստացված արդյունքները քննարկե՞ք դասարանում:	

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը:
2. Որո՞նք են մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի սկզբունքները:
3. Ի՞նչ է մարդու իրավունքների պաշտպանության Եվրոպայի խորհրդի համակարգը, և որո՞նք են դրա հիմնական փաստաթղթերը:
4. Ե՞րբ է ընդունվել Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագիրը, և ի՞նչ արժանիքներ ունի այն:
5. Ի՞նչ իրավունքներ և ազատություններ է պաշտպանում Համաձայնագիրը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի քաշիմամբ պատրաստեք գեկուցում Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրի կողմից պաշտպանվող որևէ իրավունքի կամ ազատության վերաբերյալ:

ԴԱՍ 33. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Դատարան) հիմնադրվել է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին համաձայնագրի հիման վրա: Դատարանը մշտական գործող է՝ տեղակայված Ստրասբուրգում:

Դատավորների քանակը հավասար է համաձայնագրի մասնակից պետությունների՝ Եվրոպայի խորհրդի անդամների քանակին: Դատավորներն ընտրվում են Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական համաժողովի կողմից՝ 6 տարի ժամկետով: Նրանք ունեն վերընտրության իրավունք: Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունն առաջադրում է Դատարանի երեք թեկնածու, որոնցից քվեների մեծամասնությամբ խորհրդարանական համաժողովն ընտրում է տվյալ երկրի դատավորին:

Դատարանի դատավորների թեկնածուները պետք է ունենան բարոյական բարձր նկարագիր, բավարարեն դատական բարձր պաշտոններում նշանակվող անձանց ներկայացվող պահանջներին, լինեն ճանաչված գիտակ իրավաբաններ:

Դատավորներն իրենց լիազորությունները կատարելու ընթացքում օգտվում են Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրությամբ և դրա հիման վրա կնքված համաձայնագրերով նախատեսված արտոնություններից ու անձեռնմխելիությունից: Դատավորի լիազորությունները դադարում են, եթե լրանում է նրա 70 տարին:

Դատարանի կառուցվածքի մեջ մտնում են **լիագումար նիստը, դատարանի նախագահը, մեծ պալատը, բաժանմունքները, պալատները և կոմիտեները**: Դատարանն ունի գրասենյակ և իրավական հարցերով քարտուղարներ:

Եվրոպական համաձայնագրին համապատասխան, բացի **անհատական դիմումներից**, Դատարանն իրավասու է քննության առնել և լուծել նաև **միջպետական վեճեր**: Համաձայնագրի մասնակից ցանկացած պետություն կարող է դիմել դատարան Համաձայնագրի ու դրան կից արձանագրությունների իրավական դրույթների մեկ այլ մասնակից պետության կողմից ենթադրվող խախտման հարցով:

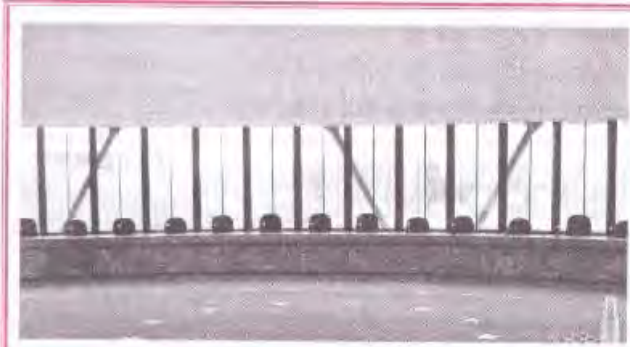

Դատարանի մասին տե՛ս www.echr.coe.int ինտերնետային կայքում

2. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ԴԻՄԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ

Եվրոպական դատարան դիմելու պայմանները: Դատարանը քննարկում է անհատների, ոչ կառավարական կազմակերպությունների կամ այլ անձանց դիմումները: Դատարան կարող են դիմել նաև անչափահասները, սահմանափակ գործունակ կամ անգործունակ ճանաչված անձինք, բանտարկյալները:

Տուժողը կարող է դիմում ներկայացնել Դատարան, եթե համարում է, որ տուժել է Համաձայնագրում ամրագրված իրավունքների ոտնահարումից: Դիմումի մեջ պետք է հստակ նշվի Համաձայնագրի կամ լրացուցիչ արձանագրությունների այն հոդվածը, որն ըստ դիմողի խախտվել է: Միաժամանակ դիմողը պետք է

Դիմումի ուղարկման հասցեն
The Registrar
European Court of Human Rights
Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex

Դիմելու ձևի այլ մանրամասներին կարող եք ծանոթանալ Հայաստանում Եվրոպայի խորհրդի տեղեկատվական գրասենյակի www.echr.coe.am ինտերնետային էջում:

նշի, քեղիմելով Դատարանին՝ նա ինչ է ակնկալում: Եթե դիմումում հստակ չեն վկայակոչված Համաձայնագրի խախտված հոդվածները, ապա դիմումը մերժվում է:

Դատարանը քննարկման է ընդունում այն դիմումները, որոնք ուղղված են Համաձայնագիրը վավերացրած պետության դեմ, ընդ որում՝ խախտումը պետք է կատարված լինի մինչև վավերացումը:

Մինչև դիմումը ներկայացնելն անհրաժեշտ է նախապես սպառել ներքին պաշտպանության միջոցները տվյալ պետությունում: Դիմելիս պետք է պահպանել վաղեմության ժամկետը՝ պետության կայացրած վերջին որոշման օրից պետք է անցած լինի 6 ամսից ոչ ավելի:

Եվրոպական դատարանի դիմելու կարգը և դիմումի ընդունելիության պայմանները: Դիմումը չի կարող լինել **անանուն**, կրկնել նախկինում Դատարանի կողմից քննված գանգատը կամ լինել միջազգային քննության այլ ընթացակարգի առարկա: Դիմումը պետք է լինի **հիմնավորված**, այսինքն՝ դրան կցվում են ապացույցներ Համաձայնագրի հոդվածի խախտման վերաբերյալ:

Դատարանն ընդունում է քննարկման այն դիմումները, որոնք ուղղված են պետական իշխանության մարմինների գործողությունների ու որոշումների դեմ: Մասնավոր և ոչ կառավարական կազմակերպությունների դեմ ուղղված դիմումները դատարանը չի ընդունում:

Դատարան ներկայացված դիմումն ունի պաշտոնական ձևաթուղթ: Դրան համապատասխան կազմված դիմումի մեջ տեղեկատվությունը պետք է լինի ամբողջական: Դիմումում պետք է տրվի գանգատ ներկայացնելու հիմք ծառայած իրավունքների խախտման մասին փաստերի ստույգ, պարզ և համառոտ նկարագրությունը: Փաստերը պետք է նկարագրվեն ժամանակագրական կարգով՝ նշելով գործի քննության ընթացքն ազգային պետական իշխանության մարմիններում և դատարաններում: Դիմումին պետք է կցել դիմումին առնչվող ներպետական մարմինների բոլոր որոշումները:

3. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ԳՈՐԾԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ

Առաջին հերթին Դատարանը լուծում է դիմումների ընդունելիության հարցը: Օրինակ՝ վերաբերում է այն Համաձայնագրով ամրագրված իրավունքին: Այսպես՝ 1998 թ. նոյեմբերից մինչև 2001 թ. օգոստոսը Դատարան են ներկայացվել 28 հազ. դիմում, սակայն դրանցից ընդունվել են միայն 2 300-ը, մնացած 15 200 դիմումները մերժվել են:

Երբ գործով հավաքված է քննարկման ենթակա բավարար տեղեկություն, նշանակվում է զեկուցող դատավոր: Գործերի մեծ մասը քննարկում է երեք դատավորներից կազմված կոմիտեն, որն ընդունում է գործի ընդունելիության կամ անընդունելիության վերաբերյալ որոշում:

Այնուհետև Դատարանը երկու կողմերին առաջարկում է համաձայնության գալ և կարգավորել խնդիրը: Բարեկամական լուծում չգտնելու դեպքում Դատարանը քննում և լուծում է գործն ըստ էության: Դատարանի դատական նիստը դռնբաց է: Դիմողը կարող է մասնակցել նիստին, ունենալ փաստաթան:

Գործի քննության ցանկացած պահին Դատարանը կարող է ընդունել որոշում գործը ցուցակից հանելու վերաբերյալ, եթե՝

ա) դիմողը խնդրում է այդ մասին.

բ) դիմողը շահագրգռված չէ քննության շարունակության մեջ.

գ) կողմերը հասել են խաղաղ կարգավորման:

Եթե դա տեղի չի ունենում, Դատարանն ընդունում է ըստ էության որոշում, որով ճանաչում է, արդյոք տեղի է ունեցել Համաձայնագրի դրույթի խախտում, թե ոչ:

Դատարանը ոչ թե վերացնում է ազգային՝ ներպետական մարմինների ակտերը, այլ որոշում՝ հատկացնել **արդար դրամական փոխհատուցում**: Սակայն դրամական փոխհատուցումը պարտադիր չէ: Դատարանը կարող է ուղղակի ճանաչել խախտման փաստը: Դատարանի որոշումները կայացվում են Դատարանի պաշտոնական լեզուներով՝ ֆրանսերեն և անգլերեն:

Դիմելու և գործը քննելու համար տուրքեր չեն վճարվում: Դատարանի որոշումներն իրավունքը խախտած պետության համար պարտադիր են: ԵԽ-ի նախարարների կոմիտեն՝ կազմված մասնակից պետությունների արտաքին գործերի նախարարներից, իրականացնում է հսկողություն Դատարանի վերջնական որոշումների կատարման վրա:

Համաձայնագրի մասնակից պետությունները Դատարանի որոշումը կատարելիս պարտավոր են՝

ա) վճարել Դատարանի որոշմամբ նախատեսված արդարացի փոխհատուցումը,

բ) ի շահ դիմումատուի իրականացնել անհատական միջոցառումներ, օրինակ՝ վերականգնել միևնույն իրավունքի խախտումը եղած վիճակը,

գ) իրականացնել ընդհանուր միջոցառումներ, օրինակ՝ փոխել կամ վերացնել Համաձայնագրին հակասող օրենքները, այլ ակտերը հետագայում նման խախտումները կանխելու համար:

4. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Դատական նախադեպի էությունն այն է, որ դատարանի կոնկրետ գործով նախկինում կայացրած որոշումն ունի իրավական նորմի ուժ հետագայում նման գործեր լուծելիս (*վերհիշե՛ք 5-րդ դասը*): Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կոնկրետ գործով նախկինում կայացված որոշումների ամբողջությունն անվանում են նշված դատարանի նախադեպային իրավունք:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների իրավական համակարգերի (այդ թվում՝ նաև մեր) վրա թողնում է երկակի ազդեցություն.

- **նախադեպային իրավունքում արտահայտված իրավական դիրքորոշումներն ազդում են Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների ներպետական նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծման և բովանդակության վրա:** Բացի Համաձայնագիրը խախտած պետությունից, ում վերաբերում է Դատարանի որոշումը, այլ մասնակից պետություններում ևս նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունող հանրային իշխանության մարմինները Դատարանի նախադեպերում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները դարձնում են իրավունքի նորմեր:
- **նախադեպային իրավունքի դրույթները կարող են անմիջապես կիրառվել ներպետական հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ:** Օրինակ, եթե ներպետական դատարանը քննում է այնպիսի գործ, որով շոշափվող իրավունքն ամրագրված է Համաձայնագրում և Դատարանն ունի համանման պրակտիկա նույնաբնույթ գործերով: Դատարանն անխուսափելիորեն օգտագործում է նախադեպային իրավունքի իրավական մեկնաբանությունները և դիրքորոշումները: Հակառակ դեպքում ներպետական դատարանը հիմքեր է ստեղծում եվրոպական դատարան դիմելու համար:

Այդպիսով, նախադեպային իրավունքի շնորհիվ Դատարանը ձեռք է բերում հատուկ դեր Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների ներպետական իրավունքի ձևավորման ու զարգացման գործում: Օրինակ՝ Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածում ամրագրված արդար դատական քննության իրավունքի հետ կապված դատարանի նախադեպերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Դատարանը «**դատավարության կողմերի հավասարությունը**» դիտարկում է 6-րդ հոդվածի բովանդակային բաղադրատարր, չնայած այն բառացիորեն չի արտացոլված հոդվածում: Դատարանն իր նախադեպերում գտել է, որ դատավարության կողմերն ունեն հավասար միջոցների իրավունք, և կողմերից ոչ մեկը չպետք է ունենա նշանակալի առավելություններ ընդդիմախոսի համեմատ: Բացի այդ, կողմերը պետք է ներկայացվեն գործի քննության բոլոր փուլերում: Կողմերից յուրաքանչյուրը պետք է ունենա հնարավորություն պատասխանելու հակառակ կողմի փաստարկներին: Այս նախադեպերում ձևակերպված իրավական դիրքորոշումների նշանակությունն այն է, որ եթե հանկարծ Համաձայնագրի որևէ անդամ պետության օրենքը հակասի դրանց, ապա դա կարող է դիտարկվել Համաձայնագրի խախտում և հիմք դառնալ Դատարան դիմելու համար:

Հարցեր

1. Ի՞նչ դատարան է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը:
2. Ինչպե՞ս է կազմավորվում Եվրոպական դատարանը, և ովքե՞ր կարող են դառնալ դրա դատավոր:
3. Ի՞նչ գործեր է քննում Եվրոպական դատարանը:
4. Որո՞նք են Եվրոպական դատարանի դիմելու պայմանները:
5. Ո՞րն է Եվրոպական դատարանի դիմելու կարգը:
6. Ո՞րն է Եվրոպական դատարանում գործի քննության կարգը:
7. Ի՞նչ է բարեկամական լուծման ընթացակարգը Եվրոպական դատարանում:
8. Ո՞րն է Եվրոպական դատարանի որոշման կատարման կարգը:
9. Ի՞նչ է Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, և ի՞նչ ազդեցություն է բռնում այն Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների վրա:

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 8 ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ 35-36. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Քաղաքականություն» եզրույթի ծագումը կապվում է Հին Հունաստանի պոլիս-պետությունների հետ: Հունարեն լեզվում «քաղաքականություն» եզրույթին համարժեք է *politike* բառը: «Քաղաքականություն» հասկացությունն ամենապարզ մեկնաբանմամբ նշանակում է պետության կառավարման արվեստ, այսինքն՝ պետության ներքին և արտաքին նպատակների իրականացման եղանակ:

Հասարակության մեջ առաջանում են բազում խնդիրներ, որոնք լուծման կարիք ունեն: Ակնհայտ է, որ դրանց կառավարումն ու կարգավորումն իրականացնում է պետությունը: Սակայն մինչև պետության կողմից վերջնական՝ իրավական լուծումը՝ հիմնախնդիրները գիտակցվում են մարդկանց և նրանց կազմակերպությունների կողմից: Այնուհետև դրանք դառնում են հասարակական քննարկման առարկա, ընդ որում՝ այդ քննարկումների ընթացքում մարդկանց և նրանց խմբերի կարծիքները կարող են մաս բախվել: Ակնհայտ է, որ բարձրացված հիմնախնդրի լուծողը պետությունն է՝ իր մարմինների միջոցով: Պետությունն այդ հիմնախնդրի լուծումն իրականացնում է՝ դրան օրինական ձև տալով, քաղաքական որոշում ընդունելով: Իսկ որոշումը մա ընդունում է՝ մարդկանց և հասարակական խմբերի կարծիքները հաշվի առնելով կամ նրանց մասնակցությամբ: Այս ամբողջ գործընթացը՝ սկսած հիմնախնդրի գիտակցումից մինչև դրա իրավական լուծումը պետության միջոցով, համարվում է քաղաքականություն: Հետևաբար, **քաղաքականությունը գործունեություն է՝ ուղղված հասարակական կյանքի կառավարմանը և կարգավորմանը:** Ըստ քաղաքագետների՝ քաղաքականության հիմնական հարցը պետական իշխանության նվաճումն է և դրա իրականացումը:

Քաղաքականությունը, այսինքն՝ հասարակության և պետության կառավարման գործունեությունը հետազոտող գիտությունը կոչվում է քաղաքագիտություն, որի հետաքրքրությունների որոշ ոլորտների դուր կառնչվեք հետագա դասերին:

2. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

Հասարակության կյանքը արտահայտվում է հասարակության (մարդկանց) կենսագործունեության համապատասխան ոլորտներով և իրենից ներկայացնում է որոշակի բաղադրատարրերի ու հարաբերությունների ամբողջություն: Հասարակական կյանքի ոլորտներից մեկն էլ քաղաքականությունն է: Քաղաքականությունը, այսինքն՝ պետության կառավարումը և հասարակական հիմնախնդիրները

րի լուծումն իրականացվում է քաղաքական համակարգի շրջանակում: Այդպիսով՝ հասարակության քաղաքական կյանքը կազմում է այդ հասարակության քաղաքական համակարգը: Այն իրենից ներկայացնում է քաղաքական համակարգի քաղաքատարրերի ու դրանց միջև առաջացող հարաբերությունների ամբողջություն:

Քաղաքական համակարգը գործող կառուցակարգ է, որի միջոցով լուծվում են քաղաքական կառավարման հիմնախնդիրները, ընդունվում են քաղաքական որոշումներ: Այսպես՝ սահմանադրության ընդունումը քաղաքական գործընթաց է, որը տեղի է ունենում քաղաքական համակարգի շրջանակում՝ դրա քաղաքատարրերի միջոցով:

Քաղաքական համակարգն ունի որոշակի կազմակերպական կառուցվածք: Այդ կազմակերպական կառուցվածքը քաղաքական կազմակերպությունների ամբողջություն է, որոնք իրավունքի (օրենքի) շրջանակներում և պետության միջոցով իրականացնում են քաղաքական իշխանությունը կամ պայքարում են դրա իրականացման համար: Հասարակության քաղաքական համակարգի մասնակիցներին անվանում են **քաղաքական համակարգի սուբյեկտներ:** Քաղաքական համակարգի սուբյեկտներ են համարվում պետությունը և քաղաքական կազմակերպությունները (կուսակցությունները, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները և շարժումները):

Անհատը քաղաքական համակարգում հանդես է գալիս որպես քաղաքական իրավունքներով օժտված քաղաքացի: Օրինակ՝ քաղաքական գործիչ, ընտրող, որևէ կուսակցության անդամ, պատգամավորության թեկնածու, պատգամավոր, պետական պաշտոնյա և այլն:

Քաղաքական համակարգի սուբյեկտների մեջ կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում պետությունը, որովհետև այն համընդհանուր հանրային իշխանություն է՝ օժտված գերակայությամբ և ինքնիշխանությամբ: Ոչ մի այլ քաղաքական կազմակերպություն նման հատկություններ չունի (տե՛ս հաջորդ դասը):

3. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԸ

Քաղաքական համակարգի գործողության համար շատ մեծ նշանակություն ունեն քաղաքական պահանջմունքները և դրանցով պայմանավորված շահերը: Հասարակական գիտակցության կողմից շահերի իմաստավորումն ունի մեծ նշանակություն: Դիցուք, ինչ-որ «Ուտոպիա» հասարակության մեջ նրա անդամներին հուզող հարցերից մեկն է նորահռչակ պետության կառավարման ձևը, այն է՝ նախագահական, թե՞ խորհրդարանական: Ո՞ր ձևին տալ նախապատվություն: Այս հարցում մարդիկ սկսում են բաժանվել տարբեր տեսակետների կողմնակիցների և հա-

վանություն տալ այս կամ այն ձևին: Նախապատվությունը կատարվում է տարբեր գործոնների ազդեցությամբ, սակայն դրանում վճռական նշանակություն ունեն ընտրություն կատարողի շահերը: Ակնհայտ է, որ քաղաքական համակարգի անհրաժեշտ բաղադրատարրն է դառնում **հասարակության անդամների քաղաքական գիտակցությունը**, որը տեղեկացված է կառավարման ձևերի հարցում և կարող է իմաստավորել այդ քաղաքական հիմնահարցը:

Հիմնահարցն անհատներից անցնում է քաղաքական ուժերին: Սրանք կառավարման ձևի ընտրության հարցին տալիս են նաև գաղափարական երանգ: Արտահայտելով իրենց տեսակետները՝ կուսակցությունները կողմնորոշվում են՝ իրենց գաղափարական, քաղաքական, մարտավարական շահերից ելնելով: Օրինակ՝ կոմունիստական կուսակցությունն ընդհանրապես դեմ է և՛ նախագահական, և՛ խորհրդարանական կառավարման ձևերին, որովհետև, ըստ նրա, լավագույն կառավարման ձևը սոցիալիստական հանրապետությունն է: Այս դիրքորոշումն ունի գաղափարական հիմնավորում:

«Ուտոպիա» հասարակության ազգայնական կուսակցությունը գտնում է, որ իրենց հասարակությանն ավանդաբար բնորոշ է խորհրդարանականությունը, հետևաբար՝ նախընտրում է խորհրդարանական կառավարման ձևը: Այդ դիրքորոշումը կարող է պայմանավորված լինել նաև ազգայնական կուսակցության մարտավարական շահերով: Օրինակ՝ ազգայնականներն այդ պահին չունեն հանրապետության նախագահի հարմար թեկնածություն, ուստիև դեմ են նախագահական կառավարման ձևին:

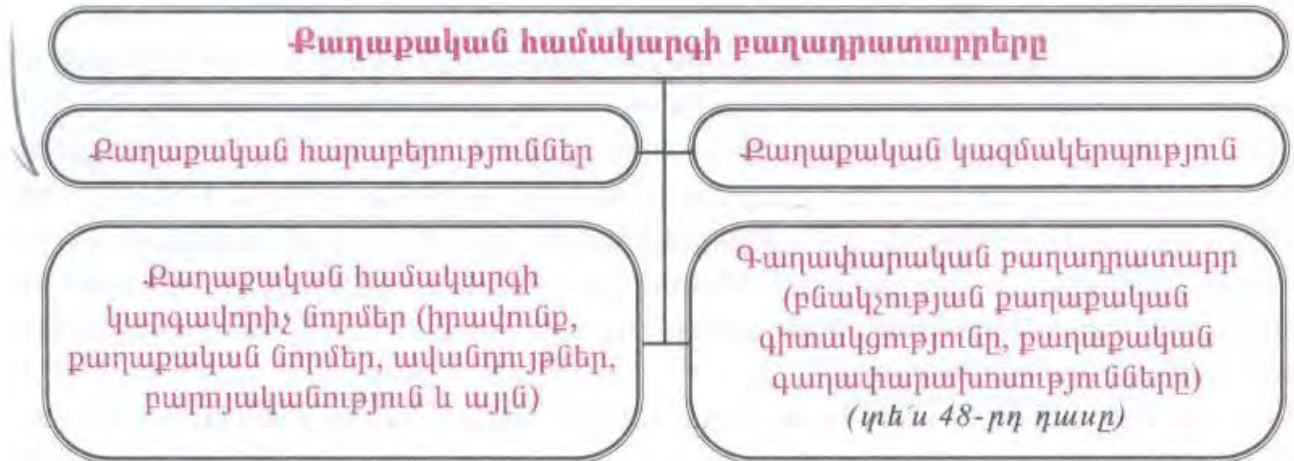
Այսպիսով՝ պետության կառավարման ձևի հիմնախնդիրը հասունանալով վերածվեց ներքին քաղաքական հիմնահարցի, հարաբերության: Հիմնահարցի սրումը պայմանավորված էր հասարակության անդամների և քաղաքական կազմակերպությունների շահերով: Ելնելով իրենց շահերից՝ կուսակցությունները սկսում են քաղաքական քարոզչությունը կառավարման ձևի հարցում՝ դրան տալով գաղափարական երանգավորում: Քարոզչությունն ուղղված է ապագա հանրաքվեում իրենց դիրքորոշման հաղթանակի ապահովմանը:

Այդ ամենը կատարվում է քաղաքական համակարգում, որի միջուկը պետությունն է: Կուսակցությունների խնդիրն է հանրաքվեով ընդունվելիք օրենքով ամրագրել իրենց համար նախընտրելի կառավարման ձևը: Սակայն այդ ամրագրումը կատարվում է պետության միջոցով. թե ինչպիսին պիտի լինի կառավարման ձևը, սահմանվելու է պետության կողմից նշանակվող հանրաքվեով, իսկ որոշելու է ժողովուրդը՝ ձայների մեծամասնությամբ: Հանրաքվեի արդյունքում ընդունված քաղաքական որոշումն ունի օրենքի ուժ: Այսպիսով՝ ստացվեց, որ ի վերջո քաղաքական համակարգի միջուկը պետությունն է, որի շուրջ պտտվում են կուսակցություններն իրենց քաղաքական գաղափարախոսություններով և փորձում են անցնել պետական իշխանության գլուխ կամ մասնակցել դրա իրականացմանը:

Այս ամբողջ գործընթացը կարգավորվում է իրավական և քաղաքական նորմերով: Այդ գործընթացում կարևոր նշանակություն ունեն նաև բնակչության ու քաղաքական ուժերի քաղաքական գիտակցությունը և մշակույթը: Դրա հասունության աստիճանը, ակտիվությունը մեծ նշանակություն ունեն քաղաքական համակարգի արդյունավետ գործողության համար:

4. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Քաղաքական համակարգի գործողության կառուցակարգի նկարագրությունից կարող ենք վեր հանել այդ համակարգի բաղադրատարրերը, ինչը կարելի է արտահայտել հետևյալ գծապատկերով.

Քաղաքական համակարգի գործողությունը կարգավորվում է իրավական, քաղաքական, ինչպես նաև բարոյական նորմերով: Այդ նորմերը սահմանված կամ ավանդաբար ձևավորված վարքագծի կանոններ են, որոնցով կարգավորվում կամ որոնց համաձայն ընթանում են քաղաքական հարաբերությունները, և որոնք գոյություն ունեն օրենքների, կանոնադրությունների, կուսակցությունների ծրագրերի, քաղաքական գործընթացները կարգավորող քաղաքական ավանդույթների ու ընթացակարգերի տեսքով:

Քաղաքական համակարգի սուբյեկտները չեն գործում ամենաթողության պայմաններում: Արդի դարաշրջանում քաղաքականությունն ընթանում է համաձայն սահմանադրական և օրենսդրական նորմերի, որոնք պարտադիր են քաղաքական կյանքին մասնակցող բոլոր սուբյեկտների համար՝ լինի դա պետություն, կուսակցություն, թե քաղաքականությամբ զբաղվող քաղաքացի:

Կուսակցության քաղաքական ծրագիրը, որի կենսագործմանը ձգտում է տվյալ կուսակցությունը, կարող է իրականացվել միայն օրինական կարգով՝ ընտրությունների միջոցով իշխանության գլուխ անցնելով և այնուհետև իրավական ընթացակարգով կենսագործվելով:

Քաղաքական կյանքը կարգավորող նորմերը խարսխված են քաղաքական արժեքների վրա: Դրանք ունեն գաղափարական բնույթ և որպես սկզբունքներ ստեղծվել են հասարակության զարգացման ընթացքում: Այդ արժեքների վրա խարսխվում են տվյալ հասարակության քաղաքական կյանքը, այդ թվում՝ քաղաքական նորմերը: Արդի հասարակության քաղաքական կյանքի հիմքում ընկած են հետևյալ քաղաքական արժեքները.

- ազգային անվտանգություն և ազգային անկախություն,
- բարեկեցություն և տնտեսական զարգացում,
- ազատություն և սահմանադրական կարգ,
- միջազգային համագործակցություն, անվտանգություն և խաղաղություն...

Մտորումներ: Ուրիշ է՞լ ինչ արժեքներ կարող եք նշել, որոնք վճռական դեր են խաղում քաղաքական համակարգում:

Ըստ էության, այս արժեքները գլխավոր են քաղաքական բոլոր ուժերի համար, և բոլորն էլ ձգտում են դրանց կենսագործմանը: Տարբերությունը դրանց հասնելու ուղիների ու մանրամասնությունների մեջ է, որոնք տեղայնացվում են ամեն մի կուսակցության քաղաքական ծրագրում:

Քաղաքականությունը, քաղաքական համակարգն ամբողջությամբ կրում են տվյալ հասարակության ընդհանուր մշակույթի ազդեցությունը: Ի վերջո, քաղաքական համակարգն արժեքների ընդհանրություն է, քաղաքական խորհրդանիշների, համոզմունքների համակցություն, որոնք ընդունելի են տվյալ քաղաքական հանրության՝ ժողովրդի կողմից: Քաղաքականության ոլորտում միասնությունը հնարավոր է միայն հասարակության անդամների որոշակի հոգևոր ընդհանրության դեպքում: Դրա շնորհիվ մարդիկ գոնե հասկանում են իրար: Այդ ընդհանրությունն ունի ազգային-մշակութային արմատներ: Ընդհանրության ձևավորման գործում մեծ դեր է կատարում հասարակության մեջ գործող դաստիարակության և կրթության համակարգը:

Ժողովրդավարական քաղաքական համակարգին բնորոշ են գաղափարական և քաղաքական բազմազանությունը: Քաղաքական համակարգի այդ սկզբունքներն ամրագրված և երաշխավորված են ՀՀ Սահմանադրությամբ: Ժողովրդավարական հասարակություններում պետք է անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծվեն իշխանության ձգտող տարբեր քաղաքական կազմակերպությունների և դրանց գաղափարախոսությունների անարգել մրցակցության համար: Նման հիմքերով կազմակերպված քաղաքական համակարգը, ի տարբերություն միակուսակցական քաղաքական համակարգի, անվանում են «ժողովրդավարության մրցակցային համակարգ»:

Բազմազան քաղաքական կուսակցությունների առկայությունը հնարավորություն է տալիս արտահայտելու մարդ էակի (Արիստոտելի խոսքերով՝ քաղաքական էակի) բազմազան քաղաքական պահանջմունքներն ու շահերը: Եթե հասարակության քաղաքական համակարգը բազմազանություն չունի, ուրեմն այն չի կարող կոչվել քաղաքացիական, ժողովրդավարական հասարակություն, որովհետև թույլ չի տալիս արտահայտել մարդկանց՝ իրարից տարբերվող քաղաքական-հասարակական դիրքորոշումներն ու շահերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ են քաղաքականությունը և քաղաքագիտությունը:
2. Ի՞նչ է քաղաքական համակարգը:
3. Ո՞րն է քաղաքական համակարգի կազմակերպական կառուցվածքը, և որո՞նք են դրա սուբյեկտները:
4. Ո՞րն է քաղաքական համակարգի գլխավոր և կենտրոնական սուբյեկտը և ինչո՞ւ:
5. Ինչպե՞ս է գործում քաղաքական համակարգը: Մեկնաբանե՛ք դա օրինակով:
6. Որո՞նք են քաղաքական համակարգի քաղադրադարձները:
7. Ինչպե՞ս է կարգավորվում քաղաքական համակարգի գործունեությունը:
8. Ի՞նչ են քաղաքական արժեքները, և ի՞նչ այդպիսի արժեքներ գիտեք:
9. Ի՞նչ սկզբունքներ են բնորոշ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգին, և ի՞նչ են ապահովում դրանք:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով համապատասխան գրականությունից՝ դուրս գրեք երեք ասույթ քաղաքականության վերաբերյալ և դասարանում կազմակերպեք դրանց քննարկում: Արդյունքներն ամփոփեք «Լավագույն քաղաքական հեղազոտող» մրցույթով:

ԳԼՈՒԽ 9 ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԴԱՍ 37. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ

Հասկանալու համար, թե ինչ է պետությունը, անհրաժեշտ է իմանալ, թե որպես քաղաքական համակարգի տարր այն ինչ հատկանիշներով է օժտված, որոնք են նրա արդի բնութագրերը: Այդ հիմնահարցերը կարելի է արտահայտել հետևյալ գծապատկերով:

«Պետություն» հասկացությունը (ի՞նչ է պետությունը)	Պետությունը հատուկ գերակայությամբ օժտված քաղաքական կազմակերպություն է:
Պետության հատկանիշները (նրա անկրկնելի, յուրօրինակ հատկությունները)	◆ Բնակչության և իշխանության բաժանումը վարչատարածքային սկզբունքով: ◆ Պետությունը միայն կառավարմամբ զբաղվող մարդկանց հատուկ խումբ է՝ հանրային իշխանություն: ◆ Պետությունը հասարակական կյանքը կարգավորում է իրավական հիմքերով: ◆ Պետությունն օժտված է ինքնիշխանությամբ (տե՛ս 38-րդ դասը):
Արդի պետության սահմանադրական բնութագրերը	◆ Ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետություն:

2. «ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Պետությունը հասարակության հատուկ քաղաքական կազմակերպություն է, որն ունի տարածք, իր իշխանությունը տարածում է տվյալ տարածքի և այնտեղ ապրող բնակչության վրա, դրա համար ունի կառավարման հատուկ կառուցակարգ, հրապարակում է իրավունքի նորմեր՝ դրանց կենսագործումն անհրաժեշտ դեպքերում ապահովելով հարկադրանքով, և օժտված է ինքնիշխանությամբ:

Բնակչության և իշխանության բաժանումը վարչատարածքային սկզբունքով: Տարածքը և դրա վրա ապրող բնակչությունը պետության առաջացման բնական նախադրյալներն են, պետության գոյության նյութական և սոցիալական հիմքը: Չի կարող լինել պետություն առանց երկրագնդի վրա տեղ գրավող ինչ-որ տարածքի: Տարածքն ինքնաբերաբար չի առաջացնում պետություն: Այն կազմում է տարածությունը, որի շրջանակում ապրող բնակչության վրա պետությունն ունի իշխանություն:

Պետության առաջացմամբ մինչպետական հասարակությանը բնորոշ և մարդկանց միավորող արյունաազգակցական սկզբունքին գալիս է փոխարինելու վարչատարածքային սկզբունքը: Պետության հետ միասին առաջանում են «պետության տարածք», «պետության սահման» երևույթները: Ամեն մի պետության գոյության հիմնական պայմաններից մեկն իր սահմանների շրջանակներում տարածքա-

յին գերակայությունն է: **Պետական տարածքն** այն տարածությունն է (ներառյալ ընդերքը, տարածքային ջրերը, օդային տարածությունը), որտեղ բնակվում է տվյալ պետության բնակչությունը՝ ճանաչելով այդ պետության գերագույն իշխանությունը: **Տարածքը, որպես պետության հատկանիշ, անբաժանելի ու անձեռնմխելի է, բացառիկ ու անօտարելի:**

Բնակչության կազմակերպման տեսանկյունից առաջ են գալիս այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են հպատակությունը կամ քաղաքացիությունը՝ որպես անհատի և պետության կայուն իրավական կապ: Այդ կապն արտահայտվում է փոխադարձ իրավունքներում և պարտականություններում: Քաղաքացին ձեռք է բերում պետության կառավարմանը մասնակցելու, պետության հովանավորության ու պաշտպանության իրավունք: Միաժամանակ նա պարտավոր է ենթարկվել իրավական կարգադրագրերին և կրել պատասխանատվություն պետության առջև: Քաղաքացիներից բացի, բնակչության կառուցվածքում առանձնանում են նաև այլ պետությունների քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք, երկքաղաքացիները:

Պետությունը միայն կառավարմամբ զբաղվող մարդկանց հատուկ խումբ է՝ հանրային իշխանություն: Որպես հանրային իշխանության կառույց՝ պետությունը տարբերվում է մինչպետական, նախնադարյան համայնական կազմակերպությունից: Այստեղ իշխանությունն ունեն **անմիջական** հասարակական բնույթ: Դրան հակառակ՝ պետական հասարակությունում իշխանական գործառույթներն իրականացնում է հասարակությունից առանձնացած, կառավարչական աշխատանք կատարող մարդկանց խումբը: Այսպիսով՝ պետության առաջացմամբ տեղի է ունենում հանրային պետական իշխանության «առանձնացում» հասարակությունից: Կառավարչական գործառույթները ևս առանձնանում և կենտրոնանում են պետական պաշտոնյաների ձեռքում: **Արտաքուստ պետությունը հանդես է գալիս որպես իշխանության իրականացման և հասարակության կառավարման կառուցակարգ:** Որպես հանրային իշխանության կառույց՝ այն իրենից ներկայացնում է օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների համակարգ:

Պետությունը պետական մարմինների կառույցի միջոցով նպատակային ներգործություն է իրականացնում հասարակության, նրա առանձին ոլորտների (տնտեսական, հոգևոր և այլն) վրա հասարակության առջև կանգնած խնդիրների լուծման համար: Պետական մարմինները նպատակամղված ներագդում են հասարակական հարաբերությունների վրա դրանք կարգավորելու և կառավարելու համար: Իր մարմինների ու հիմնարկությունների օգնությամբ պետությունն իրականացնում է հասարակության անմիջական կառավարումը, պաշտպանում իր սահմանների անձեռնմխելիությունը, ապահովում քաղաքացիների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Այդ ընթացքում պետությունն օգտագործում է նաև հարկադրանքը:

Պետությունը հասարակական կյանքը կարգավորում է իրավական հիմքերով: Մարդկանց մեծ խմբերին անհրաժեշտ են վարքագծի օրինակելի կանոններ, որոնք օգնում են նրանց միասին խաղաղ գոյակցել: Ցանկացած իշխանության խնդիրներից մեկն էլ այդպիսի կանոնների սահմանումն է և դրանց կատարման ապահովումը: Արդի պետությունն օրինակելի վարքագծի կանոնները սահմանում է օրենքների միջոցով: Հասարակական կյանքի կարգավորման այդպիսի ձևն անվանում են իրավական: Իրավական ամրագրման շնորհիվ հասարակության գոյության համար

անհրաժեշտ համակեցության կանոնները վերածվում են պարտադիր պահանջների ու պատվիրանների:

3. ԱՐԴԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

Հասարակությունը, որպես մարդկանց պատմականորեն կազմավորված համատեղ գործունեության ձև, առաջացել է շատ ավելի վաղ, քան պետությունը: Մարդկային հասարակության զարգացման ընթացքում նրա ներքին կառուցվածքը և հարաբերությունները մարդկանց միջև սկսեցին ձեռք բերել բավականին բարդ բնույթ: Այս պայմաններում առաջացավ նոր հասարակական իշխանության անհրաժեշտությունը. իշխանության, որը պետք է կառավարեր հասարակական ընդհանուր գործերը, ապահովեր կարգուկանոնը, հասարակության անվտանգությունը, մի խոսքով՝ հասարակության հետագա գոյությունը: Այդ նոր իշխանությունը պետական իշխանությունն էր, որն ուներ կազմակերպական հզոր ուժ հանձինս իր կառավարման կառույցների:

Պետությունը, որպես պետական իշխանության կազմակերպություն, ծագելով հասարակությունից, վեր է կանգնում նրանից, վերածվում է նրա կառավարման գլխավոր և հիմնական միջոցի: Ծագելով հասարակության կառավարման անհրաժեշտության հիմքի վրա՝ պետությունը ձեռք է բերում հարաբերական ինքնուրույնություն, սկսում է ակտիվ կառավարչական ներգործություն իրականացնել հասարակության նկատմամբ: Այդ ներգործությունը կարող է լինել նաև հակաժողովրդավարական, այսինքն՝ բռնատիրական, և վնաս հասցնել հասարակությանը:

Պետությունը և հասարակությունն իրենց փոխհարաբերություններում անցնում են բավականին բարդ և դժվարին զարգացման ճանապարհ: Այդ ճանապարհին նրանք աստիճանաբար ձեռք են բերում քաղաքակիրթ որակներ, ժողովրդավարական բնույթ: Այդ փոխհարաբերություններում, վերջին հաշվով, գլխավոր դերակատարը հասարակությունն է, որը հակակշռում է պետությանը, պայմանավորում է նրա բնույթը: Հասարակության և պետության դարավոր շարժումը դեպի ժողովրդավարություն, քաղաքակրթություն հանգեցնում է նրան, որ ձևավորվում է քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական հասարակություն: Այդպիսի ժամանակակից հասարակությունը անվանում են քաղաքացիական հասարակություն (9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքից վերհիշե՛ք, թե ինչ է քաղաքացիական հասարակությունը):

Քաղաքացիական հասարակությանը համապատասխանում է ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետությունը (տե՛ս 44-րդ դասը):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են պետության հատկանիշները:
2. Ի՞նչ է պետությունը:
3. Ի՞նչ նշանակություն ունեն տարածքը և բնակչությունը պետության համար:
4. Ինչի՞ միջոցով է պետությունն իրականացնում հասարակության կառավարումը:
5. Ինչպե՞ս է պետությունը կարգավորում հասարակական կյանքը:
6. Ինչպիսի՞ բնութագրեր ունի արդի պետությունը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք զեկուցում «Պետության տարածքի կառուցվածքը և հատկանիշները» թեմայով:

ԴԱՍ 38. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Իշխանությունն իշխողի ընդունակությունն է ազդել մարդկանց վարքագծի և գործունեության վրա ու նրանց ենթարկել իր կամքին: Իշխանությունը ենթադրում է սուբյեկտ (կառավարող, իշխող) և օբյեկտ (կառավարվող, ենթարկվող): Իշխանությունը հասարակության անհրաժեշտ տարրն է: Եթե սիմֆոնիկ նվագախմբին անհրաժեշտ է դիրիժոր, ապա հասարակությանը՝ իշխանություն, որովհետև այն դիրիժորի նման կառավարում, կանոնակարգում է հասարակությունը:

Իշխանությունը, որպես կազմակերպված ուժ, բնորոշ է ինչպես ամբողջ հասարակությանը, այնպես էլ նրա տարբեր բաղկացուցիչ մասերին: Ուստի գոյություն ունեն իշխանության տարբեր տեսակներ: Օրինակ՝ կուսակցական, կրոնակեղեցական, խմբային, ընտանեկան (ընտանիքում գերիշխում է ծնողներից մեկը), համայնքի (գյուղապետ, քաղաքապետ), հասարակական կազմակերպության և այլն:

«Պետություն» և «պետական իշխանություն» հասկացություններն ունեն տարբեր իմաստներ: Պետությունը քաղաքական կազմակերպություն է, իսկ պետական իշխանությունն այդ կազմակերպությանը պատկանող ընդունակություն, հասարակական իշխանության հատուկ տեսակ: **Պետական իշխանությունը պետության ընդունակությունն է ազդել մարդկանց վարքագծի վրա և նրանց ենթարկել իր կամքին:** Այս իշխանության կրողը՝ սուբյեկտը, կառավարողը պետությունն է, իսկ օբյեկտը՝ կառավարվողը, ենթարկվողը, հասարակությունը: Այսպիսով, պետական իշխանությունն իրականացնում է հասարակությունից առանձնացված կառավարման կառույցը՝ պետությունը:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Պետական իշխանությունը համընդհանուր է և համապարտադիր: Վերջիններս նրա ամենահիմնական բնութագրական գծերն են, քանի որ միայն պետական իշխանությունն է տարածվում պետության ողջ տարածքի և ամբողջ բնակչության վրա: Նրա կամքը պարտադիր է բոլորի համար, իսկ պետությունն ունակ է լուծելու հասարակական կյանքի ցանկացած հարց:

Պետական իշխանությունը հանրային իշխանություն է: Այդ իշխանությունը մարմնավորվում, իրական է դառնում հասարակությունից առանձնացված պետա-

կան մարմինների համակարգում: Հանրային պետական իշխանությունը, ի տարբերություն տոհմացեղային իշխանության, չի համընկնում բնակչության հետ: Այն իրականացնում է հասարակությունից առանձնացված կառավարման ապարատը: Այդ իշխանությունն անվանում են հանրային, որովհետև այն և միայն այն իրավունք ունի հանդես գալու ամբողջ հասարակության, ժողովրդի անունից:

Պետական իշխանությունը պետք է լինի լեգիտիմ: «Լեգիտիմ» բառի հիմքում ընկած է լատիներեն *lex* արմատը, ինչը նշանակում է օրենք, օրինական: Պետական իշխանության լեգիտիմության հետևանքը նրա հեղինակությունն է բնակչության մեծամասնության աչքում, իշխանության նկատմամբ հարգանքը: Իշխանության լեգիտիմության ապահովման համար յուրաքանչյուր երկրի սահմանադրություն սահմանում է իշխանության նպատակներն ու կազմակերպման ձևերը:

Պետական իշխանության լեգիտիմության նախադրյալները ժողովրդաիշխանությունն ու օրինականությունն են: Այսինքն՝ լեգիտիմ է այն պետությունը, որում հռչակված է ժողովրդաիշխանության սկզբունքը, իսկ պետական մարմինները ձևավորվում են ժողովրդավարական բնույթ ունեցող օրենքներին համապատասխան: Օրինակ՝ ժողովրդավարական պետական իշխանության լեգիտիմության միջոցը նրա բարձրագույն մարմինների ընտրովիությունն է ժողովրդի կողմից: Ընտրություններն իրենց հերթին պետք է լինեն ազատ, պարբերական, այլընտրանքային (մրցակցային), հավասար, արդար, ազնիվ: Հակառակ դեպքում, օրինակ՝ կեղծված ընտրությունների միջոցով ձևավորված իշխանությունը լեգիտիմ չէ:

Բոլոր տեսակի իշխանությունների բնութագրական գիծը հեղինակությունն է, այսինքն՝ ընդունակությունը կամ հնարավորությունը՝ ստիպելու հնազանդվել, իրեն ենթարկել այլ մարդկանց: Իշխանությունն առանց ուժի անգոր է իր կամքը թելադրելու մարդկանց, կառավարելու հասարակությունը: Այդ ուժը կարող է հենվել բռնության կամ էլ հեղինակության վրա: Բռնի ուժի վրա կառուցված իշխանությունը չունի լեգիտիմություն: Նրա իշխանության ուժի հիմքը բռնությունն է: Իրականում լեգիտիմ է այն իշխանությունը, որ հենվում է ժողովրդի հարգանքի ու վստահության վրա, այսինքն՝ հենվում է հեղինակության ուժի վրա, այլ ոչ թե միայն հարկադրանքի: Լեգիտիմ պետական իշխանությունը վայելում է բնակչության մեծամասնության հարգանքը, վստահությունը, այսինքն՝ այն վայելում է հեղինակություն:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ինքնիշխանություն» եզրույթը բառացիորեն նշանակում է գերագույն իշխանություն: **Պետության ինքնիշխանությունը նրա քաղաքական-իրավական հատկությունն է, որն արտահայտվում է երկրի ներսում պետական իշխանության գերակայությամբ և արտաքին հարաբերություններում անկախությամբ:**

Ինքնիշխանությամբ օժտված է ցանկացած պետություն՝ անկախ պետության տարածքի չափից, բնակչության քանակից: Սակայն պետությունների ինքնիշխանության ծավալը միատեսակ չէ տարբեր պատճառների ուժով: Արդի դարաշրջանում պետության ինքնիշխանությունն ավելի ու ավելի է սահմանափակվում միջազգային իրավունքով: Բացի այդ, ակնհայտ է, որ գերտերությունների իրավունքներն առավել իրական են, քան փոքր պետությունների:

XX դարում մարդու իրավունքների միջազգայնացումը և համընդհանրացումը

Էականորեն թուլացրեցին պետության ներքին գործերին չմիջամտելու և ինքնիշխան հավասարության անխախտելիության դիրքերը: ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ սահմանված շրջանակներում և սահմաններում կիրառվում են զինված ուժեր այն պետությունների նկատմամբ, որոնք թույլ են տալիս կամ կատարում են մարդու իրավունքների խախտումներ (մարդասիրական ինտերվենցիա):

Պետության ինքնիշխան իրավունքները

Պետության ինքնիշխանությունը դրսևորվում է նրա իրավունքներում, որոնք իրականացնում են պետության մարմինները: Այդ իրավունքներն են՝ օրենքներ հրապարակելու իրավունքը, պետության խորհրդանիշները (զինանշան, հիմն, դրոշ) որոշելու իրավունքը, դրամական միավոր ունենալու իրավունքը, հարկեր սահմանելու իրավունքը, պատերազմի և խաղաղության իրավունքը, դիվանագիտական ներկայացուցչության իրավունքը, միջպետական միությունների մեջ միավորվելու իրավունքը և այլն:

Ներքին ինքնիշխանություն	Արտաքին ինքնիշխանություն
Արտահայտվում է պետության գերակայությամբ հասարակական այլ կազմակերպությունների նկատմամբ: Գերակայությունը պետության մենաշնորհային իրավունքն է երկրում իրականացնել օրենսդիր, գործադիր և իրավապահպան գործառույթներ:	Պետության անկախությունը և իրավահավասարությունն է այլ պետությունների հետ հարաբերություններում, անթույլատրելիությունը՝ դրսից միջամտել նրա ներքին գործերին, իրավահավասար անդամությունը միջազգային կազմակերպություններին:

Պետական ինքնիշխանության հատկանիշները

- ♦ գերակայություն
- ♦ անօտարելիություն
- ♦ ինքնուրույնություն
- ♦ լիիշխանություն
- ♦ անկախություն
- ♦ անբաժանելիություն
- ♦ իրավահավասարություն

Մտորումներ: Փորձե՞ք մեկնաբանել պետական ինքնիշխանության հատկանիշները:

4. ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինքնիշխանությունը բնութագրական է նաև ժողովրդին: Ժողովրդի ինքնիշխանությունը նրա՝ որպես իշխանության աղբյուրի և կրողի գերակայությունն է, նրա իրավունքն է ինքնուրույն որոշել իր բախտը, անմիջականորեն կամ ներկայացուցչական մարմինների միջոցով մասնակցել իր պետական մարմինների կազմավորմանը, վերահսկել պետության գործունեությունը: Ժողովրդի ինքնիշխանությունն արդի սահմանադրական կարգերի գլխավոր հիմունքներից է:

Ժողովրդի ինքնիշխանությունից կամ ժողովրդաիշխանությունից բխում են ժողովրդի հետևյալ հիմնական իրավունքները. լինել գերագույն իշխանության աղբյուր և կրող պետության մեջ, ձևավորել իշխանության ներկայացուցչական մարմինները, պատվիրակել սեփական լիազորություններն իշխանության ներկայացուցչական մարմիններին, ունենալ սահմանադրությամբ ամրագրված կարգավիճակ, մասնակցել օրենսդրական գործունեությանը, պետության կառավարմանը և այլն: Ժողովրդի ինքնիշխանությունից բխում է պետության՝ որպես ամբողջ ժողովրդի պաշտոնական ներկայացուցչի ինքնիշխանությունը:

5. ԱԶԳԻ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ազգը էթնո-սոցիալական ընդհանրություն է, որին բնորոշ է իր նույնականության ինքնագիտակցությունը, այսինքն՝ պատմական ճակատագրի, հոգեբանության, բնավորության, ազգային, նյութական և հոգևոր արժեքների ընդհանրությունը, ինչպես նաև տարածքային, լեզվական և տնտեսական միասնությունը:

Բացի պետությունից, ինքնիշխանությամբ օժտված է նաև ազգը: Ազգի ինքնիշխանության դրսևորման իրավական ձևը «ազգի ինքնորոշման իրավունքն» է, որը միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքներից է: **Ազգի ինքնորոշման իրավունքը ժողովրդի (էթնիկ իմաստով) իրավունքն է ազատ, առանց դրսից միջամտության որոշելու իր ներքին և արտաքին քաղաքական կարգավիճակը, իրականացնելու իր տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը:**

Ներքին կարգավիճակի որոշումը հանգում է կառավարման ձևի, հասարակական և պետական կարգերի կառուցման ճանապարհների ու միջոցների ընտրության իրավունքի ազատությանը: Արտաքին քաղաքական կարգավիճակի որոշումը հանգում է ազգի իրավունքին՝ ստեղծել ինքնուրույն պետություն, միանալ այլ պետությանը: Օրինակ՝ ինքնորոշման իրավունքի իրականացման արդյունքում 1918 թ. մայիսի 28-ին հիմնադրվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը: Մեր օրերում այդ իրավունքն օգտագործելով անկախացավ ԼՂՀ-ն:

Ազգի ինքնորոշման իրավունքը (ազգի ինքնիշխանությունը) կարող է դրսևորվել ոչ միայն պետություն ստեղծելով, այլև **ազգային-տարածքային ինքնավարությամբ և ազգային-մշակութային ինքնավարությամբ:**

Արդի պետությունները, որպես կանոն, բազմազգ են: Բազմազգ պետության ինքնիշխանությունը պետք է երաշխավորի միավորված ազգերից յուրաքանչյուրի ինքնիշխանությունը: Ցանկացած պետական կազմավորում, համաձայն ՄԱԿ-ի կանոնադրության, պետք է հարգի ազգի ինքնորոշման իրավունքը և ապահովի այդ իրավունքի կենսագործումը: Դա չի հակասում է պետության տարածքային գերակայության և ամբողջականության սկզբունքին:

Մտորումներ: Ժամանակակից միջազգային իրավական դոկտրինայում առկա է մրցակցություն նրա երկու սկզբունքների՝ պետության «տարածքային ամբողջականության» և «ազգերի ինքնորոշման»: Ի՞նչ եք կարծում, ո՞ր սկզբունքին պետք է առաջնություն տրվի միջազգային կոնֆլիկտները լուծելիս և ի՞նչ չափանիշների հիման վրա:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է իշխանությունը:
2. Որո՞նք են պետական իշխանության սուբյեկտը և օբյեկտը:
3. Որո՞նք են պետական իշխանության հատկանիշները:
4. Ի՞նչ է պետական իշխանության լեզիվիտությունը:
5. Ի՞նչ է պետական ինքնիշխանությունը:
6. Որո՞նք են պետության ինքնիշխան իրավունքները:
7. Արդյո՞ք բացարձակ է պետության ինքնիշխանությունը:
8. Ինչպիսի՞ն է ժողովրդի և պետության ինքնիշխանության հարաբերակցությունը:
9. Ի՞նչ է ազգը, և ո՞րն է նրա ինքնիշխանությունը:
10. Ի՞նչ է ազգի ինքնորոշման իրավունքը:

ԳԼՍ 39. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՉԵՎԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Պետական իշխանությունը կառավարում է հասարակական ընդհանուր գործերը, ապահովում է կարգուկանոնը, հասարակության անվտանգությունը, մարդու իրավունքները, մի խոսքով՝ հասարակության հետագա գոյությունը և զարգացումը: Պետական իշխանությունն ունի կազմակերպական հզոր ուժ հանձինս իր կառավարման կառույցների, որոնք ներգործում կառավարչական ազդեցություն են իրականացնում հասարակության նկատմամբ:

Պետական կառավարումը և իշխանությունն իրականացվում են պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց միջոցով: Վերջինները մարդկանց և զանազան կազմակերպությունների վրա ներգործում են տարբեր կերպ. մի դեպքում իրազեկման, տեղեկութավորման, բարոյական խթանման, համոզման, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ պետական հարկադրանքի միջոցով: Այլ կերպ ասած՝ պետական իշխանությունն իր պատմական զարգացման ողջ ընթացքում օգտագործել և օգտագործում է կառավարման որոշակի ձևեր և համապատասխան եղանակներ:

1. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՉԵՎԵՐԸ

Պետությունը հասարակությունը կառավարում և մարդկանց վարքագիծը կանոնակարգում է նաև իրավական ձևերով: Հասարակության կյանքի այդպիսի կարգավորումը կատարվում է օրենքի միջոցով, օրենքի հիման վրա: Այդ ձևերը երեքն են՝ իրավաստեղծ, իրավակիրառ, իրավապահպան:

Իրավաստեղծ գործունեությունն իրավական կարգավորման սկզբնական փուլն է: Այն պետության իրավասու մարմինների

և պաշտոնատար անձանց գործունեությունն է, որն արտահայտվում է մարդու և հասարակության շահերի պաշտպանությանն ուղղված օրենքների ընդունմամբ և դրանց հրապարակմամբ: Օրինակ՝ մարդու սեփականության իրավունքը ապահովելու համար պետությունն ընդունում է օրենքներ, որոնցով կարգավորում է սեփականատիրական հարաբերությունները, նաև արգելում է սեփականության դեմ ուղղված կոնկրետ ոտնձգությունները, դիցուք՝ գողությունը:

Իրավաստեղծագործությանը հաջորդում է իրավակիրառ գործունեությունը: Օրենքներն ընդունվում են կատարվելու համար: Ուստի համապատասխան մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրականացնում են գործունեություն՝ ուղղված օրենքների կիրառմանը: Այդպիսի իրավական գործունեությունն անվանում են իրավակիրառ: Օրինակ՝ պետական մարմինները գրանցում են անշարժ գույքի (տան, հողամասի) նկատմամբ մարդկանց սեփականության իրավունքը և տալիս են սեփականության իրավունքի վկայական:

Իրավական կարգավորման գործընթացում մեծ նշանակություն ունի իրավապահպան գործունեությունը: Չնայած բոլոր ջանքերին, հասարակության մեջ գտնվում են

մարդիկ, որոնք խախտում են այլոց սեփականության իրավունքը՝ տարբեր տեսակի ոտնձգություններ կատարելով: Օրինակ՝ կատարում են գողություն: Անխուսափելիորեն պետության համար առաջանում է խնդիր՝ վեր հանել կատարված իրավախախտումները, պարզել դրանցում մեղավոր անձանց և ենթարկել նրանց պատասխանատվության: Այդպիսի գործունեությունն անվանում են իրավապահպան: Պետության բոլոր մարմիններն ըստ էության իրականացնում են իրավապահպան գործունեություն, սակայն որոշ մարմինների համար այդ գործունեությունը հիմնական է, օրինակ՝ ազգային անվտանգության, դատախազության, ոստիկանության և այլ մարմինները:

Պետական իշխանության իրականացման կազմակերպական ձևերը: Պետությունն իր կառավարչական գործունեության ընթացքում, բացի իրավական հարկադրանքից, իրականացնում է նաև գործողություններ, որոնք ունեն գուտ կազմակերպական նշանակություն: Օրինակ՝ սոցիոլոգիական հետազոտությունը (դիտարկում, անկետավորում, հարցում), տեղեկատվական ապահովումը, հիմնախնդիրների հետազոտումը, կանխատեսումը, ծրագրավորումը, ընթացիկ վերլուծությունը, արդյունքների ամփոփումը: Սրանք մեծամասամբ ունեն սպասարկող նշանակություն, ապահովում են պետության տարբեր գործառույթների իրականացումը:

Հարցում շրջապատին: *Տաս անձանց ենթարկեք հարցման հետևյալ հարցի շուրջ. «Վաճառում է արդյոք հարգանք ու վարսահություն պետական իշխանությունը նրանց մոտ» («այո», «մասամբ», «ոչ»): Արդյունքները գրանցե՛ք, ամփոփե՛ք տոկոսային հարաբերությամբ և վերլուծեք դասարանում: Ի՞նչ են հուշում տվյալները:*

2. ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՆԱՅՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Իրավապահպան գործունեության իրականացման ընթացքում պետությունը կիրառում է նաև օրենքներով թույլատրված, այսինքն՝ իրավական հարկադրանք:

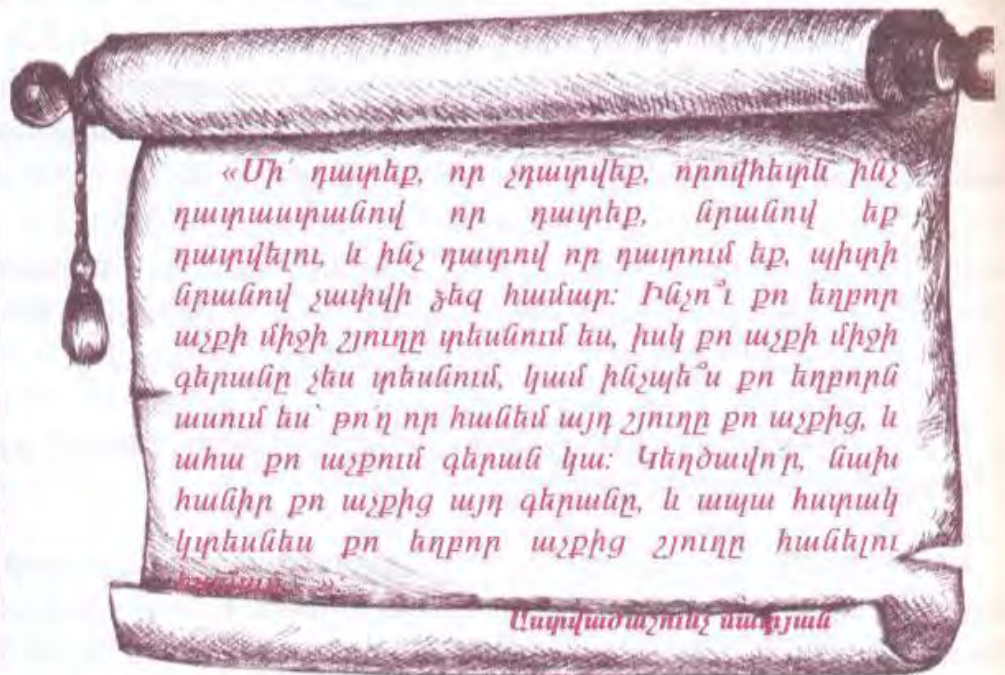

Իրավական հարկադրանքը վարքագծի ընտրության ազատության օրինական սահմանափակումն է ուժային ճնշման ճանապարհով (օրինակ՝ հասարակական կարգը խախտող զանգվածային անկարգությունների մասնակիցներին ջրցան մեքենաների և արցունքաբեր գազի օգտագործմամբ ցրելը), ինչպես նաև իրավական պատասխանատվությունը (օրինակ՝ գողության համար ազատազրկման դատապարտելը կամ գույքը բռնագրավելը):

Պետությունը՝ որպես հանրային իշխանություն, ունի հարկադրանքի կիրառման մենաշնորհային իրավունք:

Պետական հարկադրանքը լիազորված պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց՝ օրենքներով նախատեսված հոգեբանական, նյութական, ֆիզիկական ներգործությունն է անհատի և մարդկանց խմբերի նկատմամբ: Նյութական կամ գույքային հարկադրանքի օրինակ են տուգանքը, գույքի բռնագրավումը: **Ֆիզիկական հարկադրանքն** ուղղված է անձի ազատության դեմ, օրինակ՝ ազատազրկումը, կալանքը: **Հոգեբանական հարկադրանքի** օրինակ է նախազգուշացումը, դիտողությունը:

շին փրկելու համար: Իսկ եթե անհատը չունի այդ բարոյաարժեքային կողմնորոշումը, այսինքն՝ նա հակված չէ կատարելու իր վրա դրված իրավական պարտականությունը, ապա պետությունը դիմում է հարկադրանքի:

Մտորումներ: Մ. Գոշը «Գիրք դատաստան»-ին եզրափակում է հավելվածով, որտեղ նա ներդնում է Ասրծո փաստ պատվիրանները և Ասրծո Որդու «Լեռան քարոզը» հռչակավոր խոսքը: Ի՞նչ էք կարծում, ինչո՞ւ է մեծ օրհնագետը այդպես վարվել: Կարողացե՞ք Ասրվածաշունչ մատյանի այդ մասերը և փորձե՞ք պատասխանել հարցին:

Հանրության շահերին համահունչ վարքագիծ ցուցաբերած անձանց նկատմամբ կարող է կիրառվել նաև խրախուսում: **Խրախուսումն** անհատներին և կազմակերպություններին իրավունքներով ու արտոնություններով օժտելն է նրանց՝ հանրության համար օգտակար գործունեությունը խթանելու համար: Օրինակ՝ զինվորական ծառայություն անցած դիմորդին արտոնություններ տրամադրելը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են պետական իշխանության իրականացման իրավական ձևերը:
2. Ի՞նչ նշանակություն ունեն պետական իշխանության իրականացման կազմակերպական ձևերը, և նման ի՞նչ ձևեր գիտեք:
3. Ի՞նչ են պետական հարկադրանքը և դրա ներգործության եղանակները:
4. Ո՞րն է պետական հարկադրանքի կիրառման նպատակը:
5. Ո՞րն է պետական քաղաքականության վերաբերյալ տեղեկութափորձման դերը:
6. Ի՞նչ է համոզումը՝ որպես պետական իշխանության իրականացման եղանակ:
7. Ո՞րն է փարբերությունը տեղեկացվածության և համոզմունքի միջև:

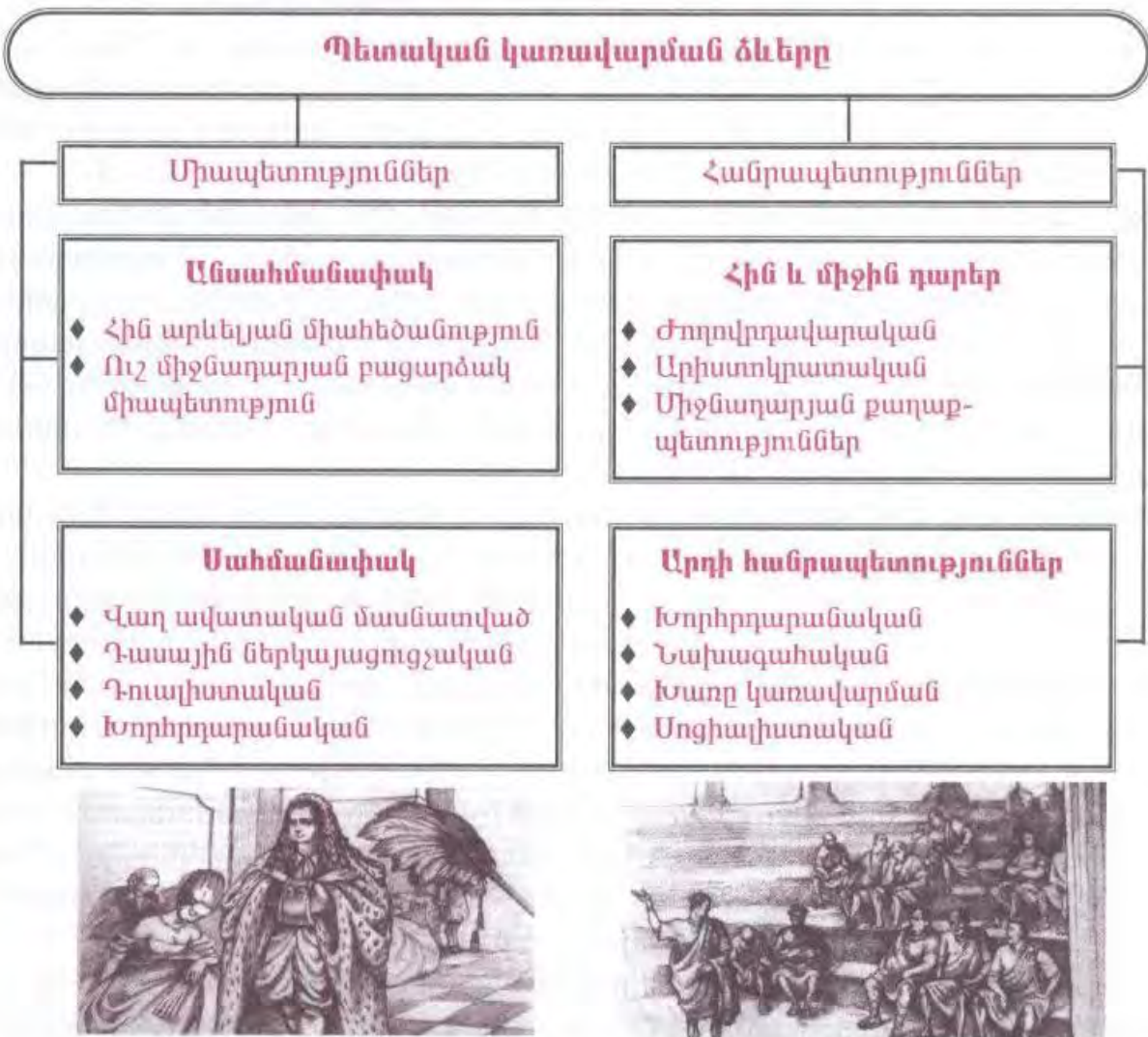
Ստեղծագործական աշխատանք: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն «Իմ համոզմունքները» թեմայով:

Հանրօգուտ աշխատանք: Պատրաստե՛ք իրավահպատակության կոչող քարոզչական բերրիկներ և տարածե՛ք դրանք:

ԴԱՍ 40. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ ՁԵՎԵՐԸ

1. «ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎ» ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պետության բնութագրերից են նաև պետական կառավարման ձևը և պետության կառուցվածքի ձևը: Երկուսը միասին անվանում են **պետության ձև**: Ամեն մի երկրում պետության ձևը պայմանավորված է տվյալ երկրի զարգացման պատմական պայմաններով, ազգային կազմով, պատմական ավանդույթներով, տարածքի չափերով, կրոնական, գաղափարական և այլ գործոններով:

Պետական կառավարման ձևը ցույց է տալիս պետական իշխանության կազմակերպման եղանակները, պետական մարմինների ձևավորման կարգը, դրանց փոխգործությունը միմյանց միջև և բնակչության հետ, բնակչության մասնակցության աստիճանը պետական մարմինների ձևավորմանը:

Միապետության հասկացությունը և տեսակները: Միապետությունում բարձրագույն պետական իշխանությունը պատկանում է մեկ անձի՝ միապետին (թագավոր, ցար, կայսր, շահ), որը գահը զբաղեցնում է ժառանգաբար և ցմահ, իրավաբանորեն պատասխանատու չէ բնակչության առջև:

Անսահմանափակ (բացարձակ) միապետություններում միապետը պետության բարձրագույն մարմինն է: Նա իրականացնում է օրենսդիր գործառույթներ (միապե-

տի կամքն իրավունքի և օրենքի աղբյուր է), ղեկավարում է գործադիր իշխանությունը, վերահսկում է արդարադատությունը: Բացարձակ միապետության առաջին ձևը **հին արևելյան միահեծանություններն** էին: Հին Արևելքում աշխարհագրական պայմանները, խոշորածավալ հասարակական աշխատանքների կատարման (ռոտզման համակարգերի կառուցման) անհրաժեշտությունը կանխորոշեցին ուժեղ իշխանության առաջացումը: Այդ պետությունների տնտեսական հիմքը հողի պետական սեփականությունն էր: Դրանք էլ պայմանավորեցին ոչնչով չսահմանափակված միապետական իշխանության ձևավորումը: Միապետը երկիրը կառավարում էր ուժեղ ռազմապաշտոնական պետական կառուցակարգի օգնությամբ: Կառավարման միահեծանական ձև ուներ Վանի թագավորությունը:

Բացարձակ միապետությունները բնութագրական էին նաև ուշ միջնադարին, երբ ավատական մասնատվածության վերջնական հաղթահարումով կազմավորվեցին կենտրոնացված պետությունները: Այս կառավարման ձևի էությունն արտահայտել է Ֆրանսիայի Լյուդովիկոս թագավորը. «Պետությունը ես եմ»:

Միջնադարյան ավատատիրական եվրոպական միապետությունները ձևավորվեցին որպես ապակենտրոնացված թույլ միապետություններ: Հասարակության զարգացումը նախադրյալ դարձավ քաղաքական կենտրոնացման և վաղ ավատատիրական, մասնատված միապետությունից անցնելու **դասային-ներկայացուցչական միապետության**: Կառավարման այս ձևում միապետի իշխանությունը սահմանափակված էր դասերի ներկայացուցչական մարմնով, օրինակ՝ Անգլիայում՝ պառլամենտով, Լեհաստանում՝ սեյմով:

Սահմանադրական միապետությունը ծագեց նոր դարաշրջանում: Այս կառավարման ձևում միապետի իշխանությունը սահմանափակվում է ներկայացուցչական (ընտրովի) մարմնով: Միապետն իրավունք չունի փոխել սահմանադրությունը: Այս միապետության տեսակներն են դուալիստականը և խորհրդարանականը:

Դուալիստական միապետությունում պետական իշխանությունը կրում է երկակի բնույթ: Եթե բացարձակ միապետությունում չկան սահմանադրություն և խորհրդարան, իշխանությունների բաժանում, ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացված է միապետի ձեռքում, ապա դուալիստականում իշխանությունը բաժանվում է միապետի կողմից նշանակվող կառավարության և օրենսդիր խորհրդարանի միջև: Կառավարությունը կազմվում է միապետի կողմից և պատասխանատու է միայն նրա առջև: Ներկայումս կառավարման այսպիսի ձև չկա:

Խորհրդարանական միապետությունում միապետը թագավորում է, բայց չի կառավարում: Կառավարությունը կազմվում է ընտրություններում հաղթանակած կուսակցությունների ներկայացուցիչներից և պատասխանատու է միայն խորհրդարանի առջև: Օրենքներն ընդունում է խորհրդարանը: Միապետի իշխանությունը, փաստորեն, խորհրդանշական է: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում միապետը թագավորում է, բայց չի կառավարում:

Մտորումներ: Ժամանակակից աշխարհի ինչպիսի՞ միապետություններ գիտեք: Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ են այդ երկրներում պահպանվել միապետական կառավարման ձևերը: Արդյո՞ք միապետությունն իր դարն ապրած երևույթ է, թե՞ ոչ:

Հանրապետության հասկացությունը և տեսակները: Հանրապետությունում բարձրագույն պետական իշխանությունը պատկանում է որոշակի ժամկետով ժողովրդի կողմից ընտրված մարմիններին, որոնք պատասխանատու են ընտրողների առջև:

Կառավարման հանրապետական ձևն առաջացել է Հին աշխարհի ստրկատիրական պետություններում: **Աթենքի ժողովրդավարական հանրապետությունում** պետության մարմիններն ընտրվում էին լիիրավ քաղաքացիների՝ ժողովրդական ժողովի կողմից: Սակայն Հին աշխարհում տարածված էր **արիստոկրատական հանրապետությունը**, որտեղ պետական իշխանության ընտրովի մարմինների կազմավորմանը և աշխատանքին մասնակցում էր ռազմահողատեր ավագանին:

Միջնադարում հանրապետական ձևը հազվադեպ էր: Այն գոյություն ուներ միայն ինքնավարության իրավունք ունեցող միջնադարյան քաղաքներում, որտեղ ընտրությունների միջոցով կազմավորվում էին իշխանության մարմիններ՝ քաղաքային խորհուրդներ՝ քաղաքապետերի գլխավորությամբ:

Նոր դարաշրջանում առաջացան **խորհրդարանական** և **նախագահական** հանրապետություններ: Դրանք տարբերվում են իրարից նրանով, թե պետական իշխանության բարձրագույն մարմիններից ո՞վ է կազմում կառավարությունը ու ղեկավարում նրա գործունեությունը՝ խորհրդարանը, թե՞ նախագահը, և նրանցից ո՞ւմ առջև է պատասխանատու կառավարությունը: Եթե հանրապետությունում կառավարությունը կազմավորվում է ընտրություններում հաղթած կուսակցության կողմից կամ ընտրվում է խորհրդարանի կողմից և հաշվետու, պատասխանատու է նրա առջև (խորհրդարանը կարող է անվստահության քվե հայտնել կառավարությանը), ապա այն խորհրդարանական է: Այդպիսին էր, օրինակ, Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, այդպիսին են Ժամանակակից Իտալիան, Ավստրիան: Եթե հանրապետությունում նախագահն է կազմում կառավարությունը, և վերջինս իր գործունեության համար հաշվետու և պատասխանատու է նախագահի առջև, ապա հանրապետությունը նախագահական է: Դրա դասական օրինակը ԱՄՆ-ն է:

Կան նաև **խառը՝ նախագահական-խորհրդարանական** կամ **կիսանախագահական** հանրապետություններ: Այդպիսին է, օրինակ, մեր հանրապետության կառավարման ձևը: Դրանում զուգակցված են և՛ նախագահական, և՛ խորհրդարանական հանրապետություններին բնորոշ գծերը: Այդ կառավարման ձևը նախագահական է այնքանով, որքանով հանրապետության նախագահը Ազգային ժողովում պատգամավորական տեղերի բաշխման և պատգամավորական խմբակցությունների հետ խորհրդակցությունների հիման վրա վարչապետ է նշանակում պատգամավորների մեծամասնության վստահությունը վայելող անձին: Նախագահը վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում և ազատում է կառավարության անդամներին: Սակայն նախագահի կողմից կազմավորվող կառավարությունը հաշվետու և պատասխանատու է նաև Ազգային ժողովի առջև: Օրինակ՝ նա իրավասու է անվստահություն հայտնել կառավարությանը: Այդ դեպքում վարչապետը դիմում է ներկայացնում նախագահին կառավարության հրաժարականի մասին:

Կառավարման հատուկ ձև է **սոցիալիստական հանրապետությունը**: Այստեղ պետական կառուցակարգը կազմավորվում է ոչ թե իշխանությունների տարանջատման, այլ, ընդհակառակը, այսպես կոչված՝ ժողովրդավարական կենտրոնացման սկզբունքով: Սովորաբար մերժվում է այլախոհությունը և բազմակուսակցական համակարգը: Հասարակության կյանքի տնտեսական, սոցիալական, մշակութային ղեկավարությունը կենտրոնացվում է պետության ձեռքում: Պետությունն ամբողջ երկրի մասշտաբով կառավարում է, կարգավորում և վերահսկում ամեն ինչ՝ հանուն սոցիալիզմի և կոմունիզմի շինարարության:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՉԵՎԸ

Պետական կառուցվածքի ձևը բնութագրում է պետական իշխանության տարածքային կազմակերպումը, պետության ներքին բաժանումը մասերի, պետության և նրա բաղկացուցիչ մասերի փոխհարաբերության բնույթը:

Ըստ կառուցվածքի ձևի պետությունները լինում են պարզ՝ միասնական, և բարդ՝ դաշնային: Պետական կառավարման ձևի և պետական կառուցվածքի ձևի միջև կապ չկա: Միևնույն պետական կառավարման ձևում կարող են լինել պետական կառուցվածքի տարբեր ձևեր: Օրինակ՝ ՀՀ-ն և ՌԴ-ն ունեն կառավարման միևնույն ձևը, սակայն պետական կառուցվածքի ձևով տարբեր են:

Միասնական (լատ.՝ ունիտար) պետությունն ամբողջական, կենտրոնացված պետություն է, որի տարածքը բաժանված է պետական կազմավորման կարգավիճակ չունեցող և ինքնիշխան իրավունքներով չօժտված վարչատարածքային միավորների (մարզեր, պրովինցիաներ և այլն): Այդպիսին է մեր հանրապետությունը: Այս պետություններում գոյություն ունեն բարձրագույն պետական մարմինների միասնական համակարգ, միասնական քաղաքացիություն, մեկ սահմանադրություն: Այդ պարագայում նախադրյալներ են ստեղծվում երկրի ամբողջ տարածքի վրա կենտրոնական պետական իշխանության բավականին ուժեղ ազդեցության համար:

Դաշնային (լատ.՝ ֆեդերատիվ) պետությունը բարդ միութենական պետություն է, որի մասերը (հանրապետություններ, նահանգներ, կանտոններ և այլն) ինքնիշխանությամբ օժտված պետություններ կամ պետական կազմավորումներ են: Դաշնության կազմի մեջ մտնող պետական կազմավորումները կոչվում են դաշնության սուբյեկտներ: Դաշնությունները կազմավորվում են ազգային (ՌԴ) կամ տարածքային (Գերմանիա) հատկանիշներով: Դաշնային պետություններն ունեն միասնական զինված ուժեր, միասնական ֆինանսական, հարկային, մաքսային համակարգ: Սակայն բոլոր դաշնություններում պետական մարմինների համակարգը, իրավական համակարգն ունեն երկու մակարդակ՝ ամբողջ դաշնության և նրա անդամների:

Ժամանակակից դաշնություններում չեն ճանաչվում անդամների՝ դաշնության կազմից դուրս գալու իրավունքը: Այդ իրավունքն ամրագրված էր ԽՍՀՄ Սահմանադրությամբ, չնայած ոչ մի անգամ այն չի օգտագործվել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է պետական կառավարման ձևը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
2. Ի՞նչ է միապետությունը:
3. Միապետական կառավարման ինչպիսի՞ ձևեր են գոյություն ունեցել:
4. Ի՞նչ է հանրապետությունը:
5. Որո՞նք են արդի դարաշրջանի հանրապետական կառավարման ձևերը:
6. Ինչպիսի՞ն է Հայաստանի Հանրապետության կառավարման ձևը:
7. Ի՞նչ է պետական կառուցվածքի ձևը:
8. Ի՞նչ են միասնական և դաշնային պետությունները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի քաշիմամբ պատրաստե՛ք զեկուցումներ հետևյալ քննաներով. «Անտիկ Հունաստանի միաժող Պոլիքրոսը պետության ձևերի հերթափոխման շրջափուլի մասին», «ԼՂՀ-ի կառավարման ձևը»:

ԴԱՍ 41. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Որպեսզի պետության մասին ձեր պատկերացումներն ավելի ամբողջական դառնան, անհրաժեշտ է, որ դուք գաղափար կազմեք նաև հասարակության մեջ պետության դերի մասին: Դրա համար անհրաժեշտ է իմանալ, թե որն է պետության սոցիալական առաքելությունը, ինչ անհրաժեշտ հասարակական գործունեություն է իրականացնում պետությունը, որն անխուսափելի է դարձնում նրա գոյությունը:

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաքելություն նշանակում է հասարակական և այլ հանձնարարություն, խնդիր, որի կատարման համար գոյություն ունի ինչ-որ մեկը: Պետության առաքելություն ասելով հասկանում ենք այն հասարակական գերխնդիրները, որոնց կատարման համար առաջացել է և գոյություն ունի պետությունը:

Պետության ծագումը և գոյությունը պայմանավորված է նրա ընդունակությամբ՝ քաղաքարելու հասարակության (բնակչության) հիմնարար պահանջմունքները: Ծագելով հասարակությունից և վեր կանգնելով նրանից՝ պետությունը պետք է լուծի հասարակական հիմնարար խնդիրները, կազմակերպի հասարակական «ընդհանուր գործերը»: Օրինակ՝ անվտանգությունը, քաղաքացիական խաղաղությունը և իրավակարգը, ի վերջո, հասարակության հարատևումը:

Որպես համընդհանուր կազմակերպություն՝ միայն պետությունն է ընդունակ իրականացնել հասարակության ընդհանուր գործերի կարգավորումը և կառավարումը: Ուստի **պետության սոցիալական առաքելությունը, արժեքը հենց նրանում է, որ այն կարգավորում և կառավարում է հասարակությունը, որոշում է նրա զարգացման ընդհանուր նպատակները և կազմակերպում է դրանց իրականացումը:**

Մարդու իրավունքները և պետության առաքելությունը: Պետության սոցիալական առաքելությունը չի դրսևորվում ինքնաբերաբար: Դրա վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ, օրինակ՝ ում է պատկանում պետական իշխանությունը, ով է այն իրականացնում և ում շահերից ելնելով, կրոնը և այլն:

Պետության սոցիալական առաքելության վրա ազդող գործոնների շարքում էական դեր է խաղում նաև գաղափարական մոտեցումն անհատի, հասարակության և պետության հարաբերակցության հիմնահարցին: Պետության հասարակական առաքելության վերաբերյալ պատկերացումների հեղափոխական վերաիմաստավորումը տեղի ունեցավ ուշ միջնադարում՝ ի դեմս բնական իրավունքի տեսաբանների: Բնական իրավունքի տեսությունը պետությանը համարում է հասարակական դաշինքի հիման վրա ստեղծված կազմակերպություն, որը պետք է ծառայի մարդուն և հասարակությանը, ապահովի և պաշտպանի մարդու իրավունքները:

Այսպիսով՝ մարդու իրավունքների գերակայությունն արմատապես ներագրում է նաև պետության առաքելության վրա: Պետության նպատակը մարդն է ու նրա իրավունքները: Դա նշանակում է, որ պետությունը հասարակական դաշինքի արդյունքում ստեղծված կազմակերպություն է, որի առաքելությունը մարդու իրավունքների չենսագործումն ու երաշխավորումն է, հասարակական կարգուկանոնի, խաղաղության հաստատումը:

Մտորումներ: Պետության հասարակական առաքելության վերաբերյալ մտրեցումներից է դասակարգային կամ մարքսիստական մտրեցումը, որն ապացուցում է, որ պետա-

ԳԼՈՒԽ 11 ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

ԴԱՍ 52. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պետության արտաքին քաղաքականությունը նրա համապատասխան մարմինների նպատակային գործունեությունն է՝ ուղղված միջազգային (արտաքին) հարաբերությունների ոլորտում պետության առջև դրված խնդիրների նվաճմանը:

Յուրաքանչյուր պետություն այլ պետությունների հետ հարաբերություններում կիրառում է իր արտաքին քաղաքականությունը: Այն ձևավորվում (մշակվում) է բազմաթիվ գործոնների հիման վրա, որոնց թվում են երկրի սոցիալ-տնտեսական դրությունը, աշխարհագրական դիրքը, ազգային-կրոնական, պատմական առանձնահատկությունները, երկրի անկախության և անվտանգության ապահովման պահանջը և այլն: Այդ գործոնների հաշվառմամբ մշակված արտաքին քաղաքականությունը կոչված է ապահովելու ազգային (պետական) շահերը միջազգային ոլորտում: **Պետության արտաքին քաղաքականությունը պետք է ելնի ազգային շահերից և ազգային անվտանգության որոշակի հայեցակարգից:**

Ազգային անվտանգության կենսագործումը նպատակ ունի ապահովելու ազգի (ժողովրդի) կամ նրա պետականության գոյատևումը և երբեմն կարող է ձեռք բերել պատերազմական բնույթ: Արտաքին քաղաքականություն մշակողներն արդի պայմաններում, բացի ազգային շահերից, պետք է հաշվի առնեն նաև համամարդկային արժեքներն ու նորմերը, միջազգային հանրության կարծիքը: Միաժամանակ, որպեսզի արտաքին քաղաքականությունը կայուն լինի, օրենքներում ամրագրվում են դրա հիմնադրույթները և իրացման ընթացակարգը:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում դժվար է գտնել որևէ պետություն, որը չի հաստատում արտաքին սերտ կապեր միջազգային կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում: Հակառակ դեպքում այն դատապարտված է մեկուսացման՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: Հետևաբար, պետությունները փորձում են իրականացնել ակտիվ արտաքին քաղաքականություն, համագործակցել միջազգային հարաբերությունների բոլոր մասնակիցների հետ: Որպես կանոն, պետություններն առաջին հերթին որոշում են արտաքին աշխարհի հետ իրենց հարաբերությունների բնույթը, արտաքին քաղաքականության նպատակները և սկզբունքները, պետական մարմինների լիազորություններն այդ ոլորտում:

Հայաստանի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով»:

լը բնակչության մեծ մասի մոտ ցավագին տրամադրություններ չէր ստեղծում: Բաժանարար գիծը՝ Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև սահմանը, ըստ էության ձևական էր: Այն վարչական սահման էր և ժողովրդի երկու հատվածների միջև շփումների համար որևէ խոչընդոտ չէր հարուցում: 1980-ական թթ. վերջերին ԽՍՀՄ փլուզման և Վրաստանի անկախացման հեռանկարն արմատապես փոխեց իրավիճակը. բաժանարար գիծը կարող էր վերածվել պետական սահմանի՝ օսերի համար անցանկալի հետևանքներով: Միաժամանակ վրացիների մոտ տարածում էր ստանում այն մտայնությունը, որ Հարավային Օսեթիայի ինքնավարությունն անօրինական է և պետք է վերացվի: Հակառակ դրա Հարավային Օսեթիայի մարզային խորհուրդը 1989 թ. որոշում ընդունեց ինքնավար մարզը Վրաստանի կազմում ինքնավար հանրապետության վերակազմելու մասին: Մի քանի ամիս անց նոր հռչակված հանրապետության Գերագույն խորհրդի ընտրություններ անցկացվեցին: Ի պատասխան Վրաստանի Գերագույն խորհուրդը 1990 թ. դեկտեմբերի 10-ին ընդունեց օրենք Հարավօսեթական Ինքնավար Մարզը լուծարելու մասին: Մարզի տարածքի մի մասում մտցվեց արտակարգ դրություն: Այդ ամենին հաջորդեցին զինված բախումներ, եղան մեծաթիվ զոհեր, հազարավոր խաղաղ բնակիչներ դարձան փախստականներ ու բռնի վերաբնակներ: Ակնհայտ դարձավ Վրաստանի կազմից դուրս գալու և Ռուսաստանի կազմում գտնվող Հյուսիսային Օսեթիա-Ալանիա Հանրապետությանը միանալու Հարավային Օսեթիայի մտադրությունը:

Ռուսաստանի միջնորդությամբ սկսված երկկողմ և քառակողմ (Վրաստան, Հյուսիսային Օսեթիա, Ռուսաստան, Հարավային Օսեթիա) բանակցությունների շնորհիվ հնարավոր եղավ խուսափել լայնածավալ զինված բախումից: 1992 թ. ամռանը ստորագրվեցին փաստաթղթեր, որոնք հաստատում են կողմերի հավատարմությունը հիմնախնդիրը խաղաղ բանակցությունների միջոցով լուծելու սկզբունքին: Իրավիճակը վերահսկելու համար ստեղծվեցին Ռուսաստանի, Վրաստանի և Հարավային Օսեթիայի միասնական խաղաղարար ուժեր:

Մտորումներ: Հարավկովկասյան երկու հակամարտություններում ի՞նչ դեր է ունեցել վարչաքաղաքական գործոնը:

5. ՎՐԱՅ-ԱՔԵԱԶԱԿԱՆ ԵՎ ՎՐԱՅ-ՕՍԵԹԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱ ՓՈԽԸ

2008 թ. օգոստոսի 8-ին Պեկինում մեկնարկեցին 29-րդ օլիմպիական խաղերը: Հին աշխարհում օլիմպիական խաղերի ժամանակ դադարում էին բոլոր պատերազմները: Մեր ժամանակներում, սակայն, տեղի ունեցավ ճիշտ հակառակը: Օգոստոսի լույս 8-ի գիշերը վրացական զորքերը սկսեցին Հարավային Օսեթիայի մայրաքաղաք Ցխինվալի և հարակից շրջանների զանգվածային

հրետանակոծությունը: Մի քանի ժամ հետո սկսվեց քաղաքի գրոհը վրացական զրահատեխնիկայի և հետևակային զորքի կողմից: Հարձակման պաշտոնական առիթը վրացական կողմը համարում էր Հարավային Օսեթիայի կողմից կրակի դա-

ԴԱՍ 65. ԱՐՅԱՆՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ

1. ԱՐՅԱՆԸ ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԳԱՐԵՐՈՒՄ

Պատմական աղբյուրների վկայությամբ՝ Արևելյան Անդրկովկասի մեծագույն մասը, այդ թվում և ներկայիս Ղարաբաղ կոչվող աշխարհագրական տարածքն իր թե՛ լեռնային, թե՛ դաշտավայրային մասերով անհիշելի ժամանակներից ի վեր բնակեցված է եղել տեղաբնիկ հայերով և կազմել է հայկական պետական տարածքի, իսկ պետության բացակայության դեպքում՝ հայկական էթնոմշակութային տարածքի մի մասը: Ըստ «Աշխարհացույցի»՝ մեր թվարկության առաջին դարերից սկսած այն ընդգրկված է եղել Մեծ Հայքի Արցախ և Ուտիք նահանգների սահմաններում:

Արցախի նախարարական տունն ըստ ավանդության սերված էր Հայկ Նահապետի ժառանգ Սիսակից: Նախարարական այս տան նախահայրն է եղել Առանը, որի անունից էլ ծագել է հարստության Առանշահիկ անունը: V-VI դարերում Արցախը մտնում էր պարսկահպատակ Աղվանից մարզպանության մեջ: Օգտվելով պարսից արքունիքի զիջումներից՝ Արցախի Առանշահիկները V դարի վերջում Վաչագան Բարեպաշտի գլխավորությամբ ստեղծեցին թագավորություն, որի մեջ ընդգրկված էին նաև Ուտիքը և այլ տարածքներ: IX դարի վերջերին Արցախի իշխանական տան ճյուղերը Բագրատունյաց թագավորության ենթակայությամբ ստեղծեցին երկու փոքրիկ թագավորություն Դիզակում և Խաչենում: X դարից սկսած Արցախ անունը կորցնում է իր վարչաքաղաքական նշանակությունը և գործածվում որպես աշխարհագրական հասկացություն: Եվ քանի որ նահանգի մեծ մասն ընդգրկված էր Խաչենի իշխանության մեջ, Արցախ անվանը փոխարինում է Խաչենը, որին էլ XV դարում փոխարինում է Ղարաբաղը: Մոնղոլական տիրապետության, Լենկթեմուրի արյունալի արշավանքի, կարա-կոյունլու և ալ-կոյունլու ցեղախմբերի ծանր տիրապետության արդյունքում Արցախ-Խաչենի իշխանությունները ուշ միջնադարում մանրացել, վեր էին ածվել գավառական վարչական միավորների, որոնք կոչվում էին մելիքություններ:

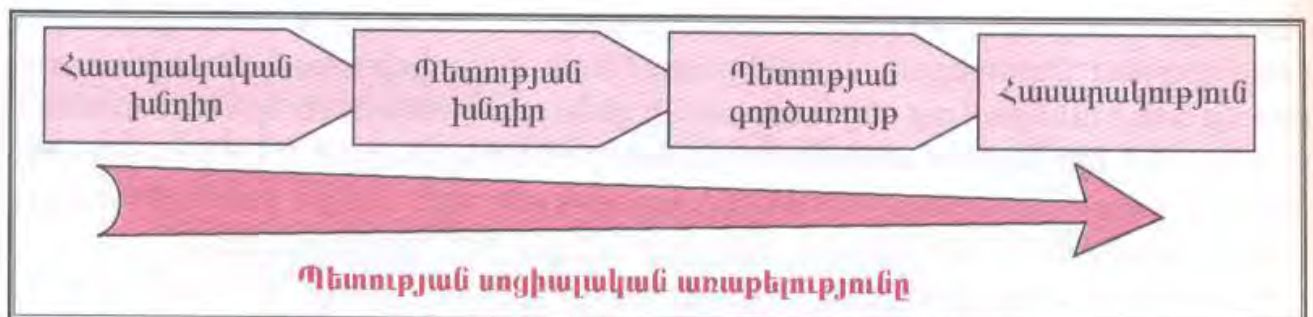
1736 թ. Պարսկաստանում գահ բարձրացավ Նադիր շահը՝ ինքնատիպ և տաղանդավոր պետական մի գործիչ: Գահ բարձրանալուց անմիջապես հետո Նադիր շահը հատուկ հրովարտակով Արցախի հինգ մելիքությունները միավորեց «Մահալե խամսե» (արաբերեն խամսա՝ հինգ) նահանգի մեջ: Նորաստեղծ նահանգը դուրս բերվեց Գանձակի խանի վերահսկողությունից և դարձավ ինքնուրույն վարչական միավոր: Խամսայում միավորվեցին Գյուլիստանի, Ջրաբերդի, Խաչենի, Վարանդայի և Դիզակի մելիքությունները: Գյուլիստանում իշխում էին Մելիք-Բեգլարյանները, Ջրաբերդում՝ Մելիք-Իսրայելյանները, Խաչենում՝ Հատան-Ջալալյանները, Վարանդայում՝ Մելիք-Շահնազարյանները, Դիզակում՝ Մելիք-Եգանյանները (Մելիք-Ավանյաններ): Խամսայի գերագահ (բեկլարբեկ) նշանակվեց Դիզակի մելիք Եգանը (իշխանանիստը՝ Տող ավան): Նա ենթարկվում էր Ատրպատականի փոխարքային: Մելիք Եգանին իրավունք էր վերապահվել նաև ուղղակիորեն դիմելու շահին: Նա նաև շահի պալատական խորհրդականն էր և, ինչպես վկայում են պարսկական սկզբնաղբյուրները, վայելում էր Նադիր շահի առանձնակի հարգանքն ու վստահությունը:

կան իշխանությունը պատկանում է տնտեսապես գերիշխող դասակարգին և օգտագործվում է ի շահ նրա: Հետևաբար, պետությունը գործիք է, որի միջոցով մեկ դասակարգը (փոքրամասնությունը) իշխում է մյուսի (մեծամասնության) վրա:

2. «ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Իր առջև դրված առաքելությունն իրականացնելու համար ցանկացած պետություն պետք է գործի մշտապես: Պետության անգործությունը հավասարազոր է և՛ պետության, և՛ հասարակության կործանմանը: Հետևաբար, պետությունն իրականացնում է բազմաթիվ գործառույթներ: **Պետության գործառույթները նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն են, որոնք արտահայտում են պետության հասարակական առաքելությունը, նշանակությունը, ուղղված են հասարակության պետական կառավարման խնդիրների ու նպատակների իրագործմանը:**

Գործառույթների շրջանակը կախված է տվյալ պահին հասարակության, ուստի նաև պետության առջև կանգնած խնդիրներից: **Պետության խնդիրն** այն է, ինչը լուծում է պահանջում, իսկ **գործառույթն** այդպիսի լուծմանն ուղղված գործունեության տեսակ է: Այլ կերպ ասած՝ պետության խնդիրները և գործառույթները փոխկապակցված են, սակայն նույնական չեն: Պետության յուրաքանչյուր գործառույթ ունի իր ներգործության ոլորտը և իր բովանդակությունը: Ոլորտը հասարակական կյանքի որոշակի մասն է (տնտեսություն, երկրի պաշտպանություն), որին ուղղված է պետական ներգործությունը: Գործառույթի բովանդակությունը մատնանշում է, թե ինչ է անում պետությունը, ինչ կառավարչական գործողություններ է կատարում տվյալ ոլորտում, ինչով են զբաղվում նրա համապատասխան մարմինները: Օրինակ՝ պետության խնդիրներից մեկն էլ երկիրն արտաքին հնարավոր հարձակումներից պաշտպանելն է: Այդ խնդրի իրացման համար պետությունն իրականացնում է երկրի պաշտպանության գործառույթ, որը ենթադրում է զինված ուժերի (բանակի) ստեղծում, դրա անընդհատ կատարելագործում, բանակի մարտունակության և մարտական պատրաստականության բարձրացում, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ միջոցառումներ, որոնք նախատեսվում են տվյալ պետության պաշտպանական-ռազմական դոկտրինայով:

Պետության գործառույթները լինում են ներքին և արտաքին: Ներքին գործառույթները նպատակամղված են երկրի ներքին խնդիրների լուծմանը, իսկ **արտաքինները՝** այլ պետությունների հետ որոշակի հարաբերությունների հաստատմանը, դրանց զարգացմանը, երկրի պաշտպանությանը (*տե՛ս 52-րդ դասը*): Ներքին և արտաքին գործառույթները սերտորեն կապված են միմյանց հետ, փոխադարձաբար լրացնում են իրար:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

1. Տնտեսական գործառույթ. տնտեսության կարգավորում, պետքյուջեի ձևավորում և կատարման վերահսկողություն, տնտեսական զարգացման ծրագրերի մշակում, ձեռնարկատիրության համար նպաստավոր պայմանների ստեղծում, արտադրանքի որակի նկատմամբ հսկողություն և այլն:

2. Ֆինանսական վերահսկողության և հարկման գործառույթ. ֆինանսական համակարգի կազմակերպում և կառավարում, հարկային համակարգի կազմակերպում և հարկահավաքություն, եկամուտների օրինականության նկատմամբ վերահսկողություն:

3. Սոցիալական գործառույթ. մարդու արժանապատիվ կյանքի համար պայմանների ապահովում, հասարակության կարիքավոր անդամներին սոցիալական օգնության մատուցում, առողջապահության, հանգստի, կրթության, բնակարանային շինարարության և այլ ոլորտներում ծրագրերի մշակում և կենսագործում:

4. Կրթամշակութային գործառույթ. ազգի համախմբում, ազգային ինքնագիտակցության զարգացում, ազգային փոքրամասնությունների զարգացման ապահովում, կրթության համընդհանուր և անընդհատ համակարգի կազմակերպում, գիտության և մշակույթի զարգացման օժանդակում, ժողովրդի մշակութային ժառանգության պահպանություն:

5. Իրավական գործառույթ. օրենսդրության ստեղծում, մարդու իրավունքների ամրագրում, ապահովում, պաշտպանություն, օրենսդրության ճշգրիտ կենսագործման ապահովում, իրավախախտների բացահայտում և պատասխանատվության ենթարկում:

6. Բնապահպանական գործառույթ. մարդու կյանքի համար անվտանգ բնական պայմանների ապահովում, շրջակա միջավայրի պահպանություն, վերականգնում և բարելավում, բնական ռեսուրսների պահպանության և ռացիոնալ օգտագործման ապահովում, ժողովրդի գենոֆոնդի պահպանում:

4. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Պետության գործառույթները ոչ թե քարացած, այլ շարժուն երևույթներ են: Պետության պատմական զարգացման ընթացքում անընդհատ փոխվում են գործառույթների շրջանակը, գործառույթների մի մասը վերանում է, առաջանում են նոր գործառույթներ՝ պայմանավորված դարաշրջանային, հասարակական զարգացման նոր պահանջումներով ու խնդիրներով: Օրինակ՝ XX դարում պետությունները սկսեցին կատարել սոցիալական և էկոլոգիական գործառույթներ, որոնք մինչ այդ գոյություն չուներին: Ճիշտ է՝ սոցիալական և էկոլոգիական միջոցառումներ իրականացվել են գրեթե բոլոր ժամանակներում, սակայն մինչ XX դարը դրանք միայն դրվագներ, եզակի ակտեր էին, չուներին մշտական, կրկնվող, պարբերական և համակարգված գործունեության նշանակություն:

Պետության պատմական զարգացման ընթացքում փոխվում և զարգանում են նաև գործառույթների բովանդակությունը, իրականացման ձևերն ու եղանակները: Օրինակ՝ տնտեսական գործառույթը, որն իրականացվել է պետության պատմության ողջ ընթացքում, իր բովանդակության և իրականացման ձևերի տեսանկյունից անընդհատ փոփոխություններ է կրել: Այսպես՝ քաղաքակրթության պատմության նոր և նորագույն շրջանում պետության տնտեսական գործառույթը կառուցվել է երեք ձևերով՝ տնտեսությանը չմիջամտելու (**գիշերային պահակի պետություն**), կարգավորվող շուկայական տնտեսության, իսկ որոշ երկրներում՝ պլանային սոցիալիստական տնտեսության: Արդի շրջանում այդ գործառույթի իրականացման ձևը խառը տնտեսությունն է՝ շուկայում պետության ուժեղ կարգավորիչ դերով:

Մտորումներ: Պետության մասին դուք արդեն բավականին գիտելիքներ ունեք: Իսկ ինչպիսի՞ն կլինի ապագայի պետությունը, ի՞նչ զարգացումներ կապրի և ի՞նչ գործառույթներ կիրականացնի: Կան մտածողներ, որոնց կարծիքով եկել է համաշխարհային պետության սրեղծման ժամանակը: Ի՞նչ եք մտածում այդ մասին:

Պետության գործառույթներից յուրաքանչյուրի ինքնուրույնությունը հարաբերական է, քանի որ գործառույթներից ամեն մեկը սպասարկող, երաշխավորող նշանակություն ունի մյուսի համար: Ակնհայտ է, որ տնտեսական գործառույթի կազմակերպված, խելացի իրականացումը, ճիշտ հարկային քաղաքականությունը նախադրյալ են սոցիալական գործառույթի բովանդակության իրականացման համար: Իրավական գործառույթի լիարժեք իրականացումը, պատշաճ օրենսդրությունը և օրինականության հաստատումը պայմաններ են ստեղծում մնացած բոլոր գործառույթների պատշաճ և լիարժեք իրականացման համար:

Հարցեր

1. Ո՞րն է պետության հասարակական առաքելությունը:
2. Ինչպե՞ս է ազդում մարդու իրավունքների զերակայությունը պետության հասարակական առաքելության վրա:
3. Ի՞նչ են պետության գործառույթները:
4. Պետության ներքին ի՞նչ գործառույթներ գիտեք:
5. Ինչպիսի՞ փոփոխություններ են կրում պետության գործառույթները ժամանակի ընթացքում:
6. Ինչպե՞ս են կապված պետության գործառույթները:

ԴԱՍ 42. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԸ

1. «ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Պետության կառուցակարգը պետական մարմինների, կազմակերպությունների և հիմնարկությունների ամբողջական համակարգ է, որի միջոցով գործնականում իրականացվում են պետական իշխանությունը, պետության խնդիրներն ու գործառույթները: Կառուցակարգը պետության կառուցվածքային և առարկայական մարմնավորումն է, այն կազմակերպական և նյութական ուժը, որի օգնությամբ պետությունն իրականացնում է իր իշխանությունը, հասնում իր խնդիրների լուծմանը:

Պետության կառուցակարգի կարևորագույն բաղադրատարրը պետական մարմինն է: Այն մասնակցում է պետության գործառույթների իրականացմանը և դրա համար օժտված է իշխանական լիազորություններով:

Պետական մարմինների կազմավորման և գործունեության կարգը, կառուցվածքը սահմանվում են օրենսդրությամբ: Պետական ամեն մի մարմին մասնակցում է պետության խնդիրների և գործառույթների կատարմանը՝ օրենքով իրեն վերապահված ոլորտում: Պետական մարմինը կազմված է համապատասխան ստորաբաժանումներից և պետական ծառայողներից, որոնք միավորված են նպատակների միասնությամբ:

Պետական մարմիններն ունեն օրենքով ամրագրված իրավասություն՝ լիազորությունների և պարտականությունների ամբողջություն: Վերջիններս պայմանավորված են տվյալ պետական մարմնի առջև դրված խնդիրներով և գործառույթներով: Իր իրավասությունն իրականացնելու համար պետական մարմինն ունի անհրաժեշտ նյութական և ֆինանսական միջոցներ:

Պետական մարմինն օժտված է իշխանական լիազորություններով՝ իր իրավասությանը համապատասխան: Դա նշանակում է, որ նա կարող է հրապարակել կատարման համար պարտադիր կարգադրագրեր: Այդ կարգադրագրերը կարող են լինել անհատական և նորմատիվ: Կարգադրագիրն անհատական է, եթե այն ուղղված է կոնկրետ անձին: Օրինակ, եթե քաղաքացին ստանում է ցուցում ապօրինի շինությունը քանդելու մասին, ապա այդ ցուցումն անհատական է: Իսկ եթե կարգադրագիրն ուղղված է բոլորին, այսինքն՝ ընդհանուր է, ապա այն նորմատիվ է: Օրինակ՝ քաղաքաշինության ընդհանուր կանոնները:

Ընդհանուր կարգադրագիր	Անհատական կարգադրագիր
<i>Բնակելի տներ, կցաշենքեր, ավտո-տրակտորներ և այլ տնտեսական ու կենցաղային շինություններ ինքնակամ կառուցելն առաջացնում է տուգանքի նշանակում:</i> Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք, հոդված 154	

2. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԻ ՍԿԶԵՈՒՆՔՆԵՐԸ

Պետության կառուցակարգը կազմավորվում և գործում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա, որոնք հիմնականում ամրագրվում են սահմանադրությամբ: Պետության կառուցակարգի սկզբունքները ելակետային, օրենսդրական կարգով ամրագրված դրույթներ են, որոնք որոշում են պետական մարմինների կազմակերպման և գործունեության հիմնական, առանցքային մոտեցումները: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է մեր պետականության կառուցման և գործունեության հիմունքները, որոնք վերջին հաշվով կոչված են պետությունը դարձնելու խկապես ժողովրդավարական, ժողովրդի կամքն ու շահերը արտահայտող:

Արդի պետության կառուցակարգի սկզբունքները	Մարդու իրավունքների գերակայություն
	Ժողովրդաիշխանություն
	Իշխանությունների բաժանում (լրե՛ս 45-րդ դասը)
	Օրինականություն
	Հրապարակայնություն և թափանցիկություն
	Արհեստավարժություն

Մարդու իրավունքների գերակայություն: Մարդու իրավունքների գերակայության սկզբունքից ելնելով՝ Սահմանադրությունը հռչակում է. «Մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են»: Գերակա իրավունքները նախորդում են այլ արժեքների էությունը և առաքելությունը: Մարդու իրավունքների գերակայությունն արմատապես ներառում է նաև պետության բնույթի վրա: Պետության նպատակը մարդն է ու նրա իրավունքները: Մարդու իրավունքները նախորդում են օրենքների բովանդակությունը և գործադրման ոգին, այսինքն՝ պետության գործունեությունը: Մարդու արժանապատվությունը՝ որպես նրա իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք, հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից: Պետությունը սահմանափակված է մարդու իրավունքներով:

Ժողովրդաիշխանություն: Պետությունը պետք է ծառայի մարդուն և ժողովրդին: Պետական կառավարումը պետք է լինի ժողովրդավարական: Ժողովրդավարական է այն կառավարման ձևը, որը կառուցվում ու գործում է ժողովրդաիշխանության սկզբունքով: Համաձայն ժողովրդաիշխանության սկզբունքի՝

- **Իշխանության տերը, աղբյուրը ժողովուրդն է:** Հայաստանում իշխանության գերագույն կրողը ժողովուրդն է: Չկա իշխանություն, որ չի բխում ժողովրդից: Այսինքն՝ ժողովուրդը ոչ մեկի հետ չի կիսում իր իշխանությունը, իրականացնում է այն ինքնուրույն, անկախ այլ սոցիալական ուժերից և օգտագործում է միայն իր սեփական շահերից ելնելով: Ժողովրդական ինքնիշխանությունն անբաժանելի է և ունի միայն մեկ սուբյեկտ՝ ժողովուրդը: Ոչ ոք, բացի ժողովրդից կամ առանց ժողովրդի համաձայնության, չի կարող հավակնել իշխանության Հայաստանի Հանրապետությունում: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է անմիջապես, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով:

- **Պետական իշխանությունն ածանցված է ժողովրդի իշխանությունից,** պայմանավորված է ժողովրդի կամքով ու պահանջմունքներով: Ժողովրդի կամքով ձևավորված իշխանության համակարգը պետք է լինի ժողովրդին հաշվետու: Պետությունն իշխանությունը ստանում է ժողովրդից, իրականացնում է ժողովրդով, հանում ժողովրդի: Այսպիսով՝ ժողովրդավարությունը ենթադրում է, որ ոչ թե պետությունն է գերիշխում հասարակության (ժողովրդի) վրա, այլ, ընդհակառակը, հասարակությունն է գերիշխում պետության վրա:

Օրինականության սկզբունքը: Օրինականությունը պետությանը և նրա մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց ներկայացված խստագույն պահանջն է՝ ստեղծվել և գործել օրենքներին համապատասխան: Պետական իշխանության համակարգը հիմնադրվում և իրականացվում է օրենքներին համապատասխան: Բացի այդ, պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են օրենսդրությամբ: Օրինականության սկզբունքը պահանջում է, որ պետական ամեն մի օղակ, ամեն մի աշխատակից իր գործունեության ընթացքում դրսևորի բացառապես օրինահպատակ, իրավաչափ վարքագիծ: Վերջիններիս կողմից օրինականության ամեն մի խախտում խարխուլում է պետության հեղինակությունը, վնասում նրա լեգիտիմությանը:

Հրապարակայնություն և թափանցիկություն: Տեղեկատվական թափանցիկությունը, բացախսությունը, կառավարական քաղաքականության կանխատեսելիությունը ժողովրդավարական գործընթացի կարևորագույն բաղադրատարրերն են, առանց որոնց ժողովրդաիշխանությունից մնում են միայն արտաքին ձևերը: Չեն առանց բովանդակության անհետաքրքիր է ընտրողների համար: Ուստի շատ կարևոր է պետության և նրա մարմինների հրապարակային գործունեությունը:

Պետական գործունեության չափից դուրս գաղտնիությունը խախտում է մարդու տեղեկատվական իրավունքները: Դա մեզ համար ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ ավանդաբար բնակչությանը բնորոշ է անվստահությունն իշխանության նկատմամբ, ինչը կարելի է հաղթահարել միայն մեկ ճանապարհով՝ պետական ապարատի աշխատանքի մասին տեղեկության հանրամատչելիությամբ:

Տեղեկատվական թափանցիկության, կառավարական քաղաքականության հրապարակայնության երաշխիքը մարդու տեղեկատվական իրավունքներն են (վերհիշե՛ք 9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքի 23-րդ դասը):

Արհեստավարժության սկզբունքը: Պետության կառուցակարգի զանազան օղակների աշխատակիցները պետք է լինեն իրենց ոլորտի որակյալ մասնագետներ, այսինքն՝ անձինք, որոնց համար կառավարչական աշխատանքը համարվում է մասնագիտություն: Պետական կառույցների համալրումն արհեստավարժ աշխատակիցներով բարձրացնում է այդ կառույցների ընդունակությունը որակով լուծելու հանրային կառավարման խնդիրները: Ոչ արհեստավարժ աշխատակիցներով համալրված պետական կառուցակարգն ունակ չէ լուծելու հասարակական բարդ հիմնախնդիրները:

Հայաստանում քաղաքացիներն ունեն օրենքով սահմանված ընդհանուր հիմունքներով հանրային ծառայության և քաղաքացիական աշխատանքի ընդունվելու իրավունք: Հանրային ծառայությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված խնդիրների ու գործառույթների իրականացման

ուղղված մասնագիտական գործունեություն է: Այդ իրավունքը չի գործում ինքնաբերաբար: Նախ և առաջ անձը պետք է ունենա հանրային ծառայության պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունք: Օրինակ՝ քաղաքացիական ծառայության իրավունք ունի անձը, որը համապատասխանում է տվյալ պաշտոնի անձնագրին, տիրապետում է հայերենին և 18 տարեկան է: Այնուհետև նա պետք է մասնակցի ծառայության պաշտոն զբաղեցնելու մրցույթին և համապատասխան գիտելիքներ ու հմտություններ ցուցաբերելու դեպքում՝ հաղթելով մրցույթը, նոր միայն նշանակվի պաշտոնի:

3. ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պետական մարմինները բազմազան են: Ըստ իրենց կողմից իրականացվող խնդիրների պետական մարմինները կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ **օրենսդիր, գործադիր, իրավապահպան (դատական)**: Պետական մարմինների համակարգում յուրահատուկ դեր է խաղում նախագահը: Նա՝ որպես պաշտոնատար անձ, դուրս է բոլոր երեք տեսակի մարմինների շրջանակից և գործում է անկախ: Նա-

խագահն ապահովում է բոլոր մարմինների բնականոն գործունեությունը, որի համար ունի համապատասխան սահմանադրական լիազորություններ:

Ըստ որոշումների ընդունման եղանակի պետական մարմինները լինում են **կոլեգիալ**, օրինակ՝ կառավարությունը, և **միանձնյա**, օրինակ՝ նախագահը, որն իրավական ակտերն ընդունում է միանձնյա:

Ըստ պետական մարմինների ստորակարգության մեջ գրաված դիրքի պետական մարմինները բաժանվում են **կենտրոնական և տեղական մարմինների**: Կենտրոնական են, օրինակ՝ կառավարությունը, հանրապետության նախագահը: Տեղական են, օրինակ՝ մարզպետը և մարզպետարանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է պետության կառուցակարգը:
2. Ի՞նչ է պետական մարմինը:
3. Ի՞նչ հատկանիշներով է օժտված պետական մարմինը:
4. Որո՞նք են պետության կառուցակարգի սկզբունքները:
5. Ի՞նչ կապ կա ժողովրդաիշխանության և պետության կառուցակարգի միջև:
6. Ի՞նչ նշանակություն ունի պետության կառուցակարգի գործունեության հրապարակայնությունը և թափանցիկությունը:
7. Ի՞նչ նշանակություն ունի արհեստավարժությունը պետության կառուցակարգի համար:
8. Պետական մարմինների ի՞նչ տեսակներ գիտեք:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցումներ հետևյալ թեմաներով. «Վանի թագավորության կառուցակարգը», «Արարաշենյան Հայաստանի պետական կառուցակարգը», «Արշակունյաց Հայաստանի պետական կառուցակարգը», «Բագրատունյաց Հայաստանի պետական կառուցակարգը»:

ԴԱՍ 43. ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՁԵՎԸ (ՌԵԺԻՄԸ)

1. «ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՁԵՎ» ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ռեժիմ» եզրույթը լատիներենից փոխառված բառ է, որը հայերեն քարգմանվում է վարչակարգ, վարչածն: Մեզ հետաքրքրող իմաստով «ռեժիմը» հասարակության քաղաքական համակարգում իշխանության իրականացման միջոցների, եղանակների համակցությունն է:

Պետաքաղաքական վարչաձևը հանրային իշխանության իրականացման ձևերի, միջոցների, եղանակների և հնարքների համակցությունն է, որոնց միջոցով պետական իշխանությունը լեգիտիմացնում է իրեն (գոյությունը և գործողությունը), և որի հավաքական գործողության հետևանքը ժողովրդավարության փաստական մակարդակն է:

Պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշները: Պետաքաղաքական վարչաձևը բնութագրելու համար հիմք կարող են ծառայել զանազան գործոններ: Վերջիններս պետաքաղաքական վարչաձևի տեսակը բացահայտելու չափանիշներ են, որոնք ընդունված է անվանել «պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշներ»: Պետական իշխանության իրականացման եղանակները և միջոցները կարող են լինել բազմազան: Նշանակում է՝ անհրաժեշտ է ունենալ ընդհանուր չափորոշիչներ, որոնց օգնությամբ մենք կարող ենք արձանագրել պետաքաղաքական վարչաձևի այս կամ այն տեսակին պատկանելությունը: Օրինակ՝ քաղաքացիների նկատմամբ իրավական կարգավորումն իր բնույթով կարող է լինել երկու տեսակի՝ թույլատվական-խթանող և արգելող-սահմանափակող: Ակնհայտ է, որ եթե պետության մեջ իրավական կարգավորումն իր բնույթով ավելի շատ թույլատվական-խթանող է, ուրեմն պետական իշխանությունն ունի ժողովրդավարական բնույթ, և, ընդհակառակը, եթե իրավական կարգավորման եղանակը գերազանցապես արգելող-սահմանափակող է, ապա պետական իշխանությունը և նրա վարչաձևը հակաժողովրդավարական են:

Պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշներն են.

- սահմանադրական կարգի հիմունքների բնույթը՝ գաղափարական, քաղաքական, տնտեսական բազմազանություն,
- անմիջական ժողովրդաիշխանության իրականացման աստիճանը,
- պետական մարմինների ձևավորմանը ժողովրդի մասնակցության աստիճանը, ինչպես նաև այդպիսի ձևավորման եղանակները և կարգը,
- մարդու իրավունքների իրական լինելու և երաշխավորվածության աստիճանը,
- հրապարակայնության և պետական ապարատի թափանցիկության աստիճանը,
- պետական իշխանության երեք ճյուղերի միջև իրավասության բաշխումը և դրանց փոխհարաբերությունների բնույթը,
- քաղաքացիների և պաշտոնատար անձանց նկատմամբ իրավական կարգավորման բնույթը (խթանող, սահմանափակող),
- պետական որոշումներ ընդունելիս փոքրամասնության շահերի հաշվառումը,
- պետական իշխանություն իրականացնելիս որոշակի եղանակների գերակշռությունը (համոզում, հարկադրանք և այլն),

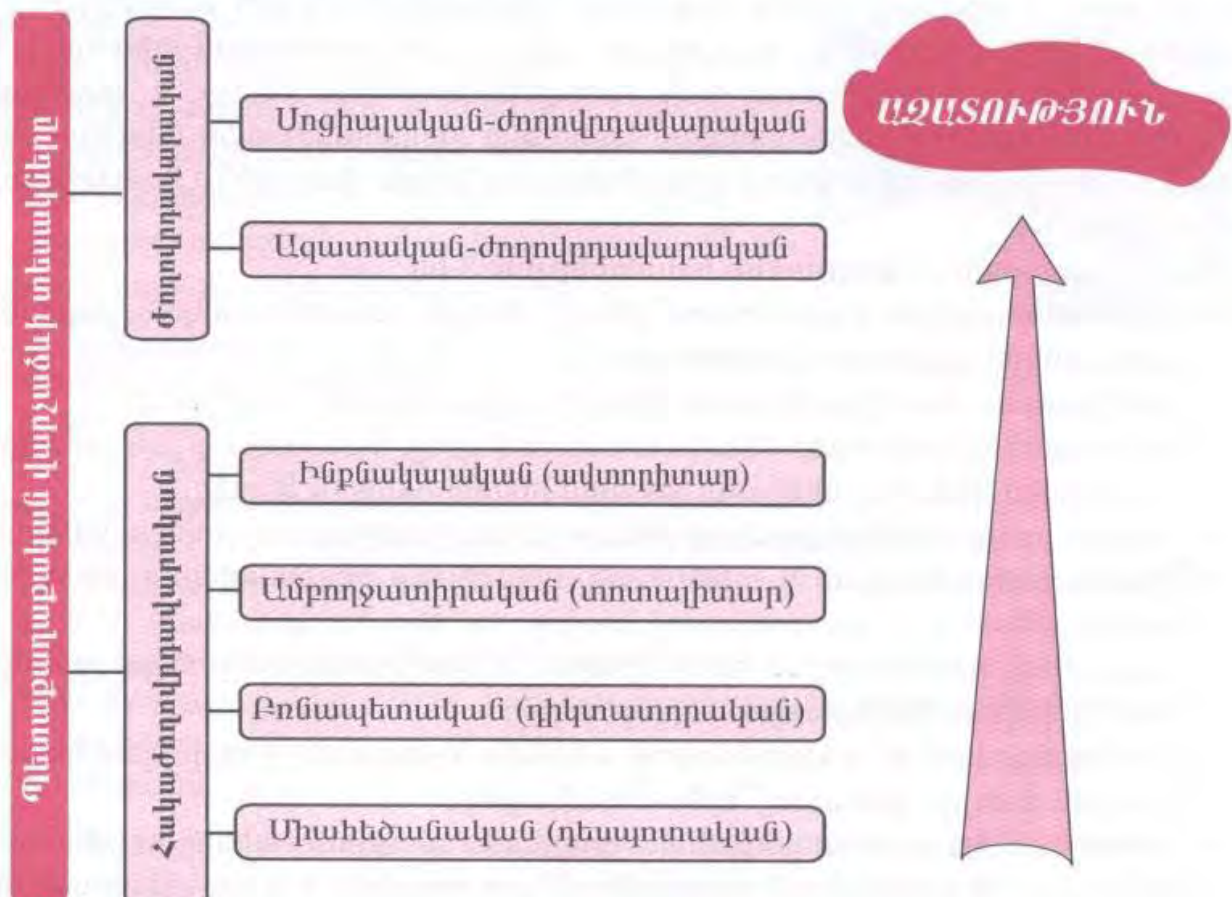
- իրավունքի դերը հասարակական և պետական կյանքում և օրենքի գերակայության աստիճանը,
- հասարակության մեջ ուժային պետական կառույցների քաղաքական և իրավական կարգավիճակը,
- պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության ենթարկելու իրական կառուցակարգերի գոյությունը և այլն:

Պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշների նշանակությունը այն է, որ դրանց օգնությամբ, դրանց դրսևորման բացահայտման միջոցով որոշվում է, թե կոնկրետ երկրի պետաքաղաքական վարչաձևն ինչպիսին է:

Մտորումներ: Փորձե՛ք ինքնուրույն մեկնաբանել պետաքաղաքական վարչաձևի վերը քվարկված հատկանիշները և դրանք համադրե՛ք մեր հասարակության հետ՝ դրսևորման աստիճանը որոշելու համար:

2. ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՉԵՎԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պետաքաղաքական վարչաձևերի դասակարգումը: Ելնելով կառավարման եղանակում ժողովրդավարական և հակաժողովրդավարական, բռնատիրական միջոցների հարաբերակցությունից՝ պետաքաղաքական վարչաձևը կարելի է դասակարգել նախ երկու տեսակների՝ վերջիններիս շրջանակում առանձնացնելով տարատեսակներ: Դասակարգման հիմնական չափանիշը պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշների ժողովրդավարականության աստիճանն է:

Իհարկե, իրականության մեջ վարչաձևի իդեալական ժողովրդավարական ձևեր գոյություն չունեն։ Խոսքն ավելի շատ գնում է դրսևորվող միտումների մասին։ Եթե դրանք գլխավորապես համոզման, օրինականության եղանակներն են, եթե կիրառվող պետական հարկադրանքն ունի իրավական, մարդասիրական բնույթ, ուրեմն առկա է առաջադիմական, ժողովրդավարական վարչաձևը։ Իսկ եթե դրանք ունեն հետադիմական, բռնապետական բնույթ, և մարդու բնական իրավունքներն ապահովված ու պաշտպանված չեն, հասարակության մեջ թագավորում են կամայականությունը և ապօրինությունները, ուրեմն առկա է հակաժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևը։

Հակաժողովրդավարական պետաքաղաքական ռեժիմի բնութագրերը: Հակաժողովրդավարական ռեժիմն այս կամ այն տեսքով ձևավորվում է այնտեղ, որտեղ չկան բավարար չափով զարգացած քաղաքացիական հասարակություն և իրավական պետություն, իրավունքի և օրենքի գերակայություն, մարդու իրավունքների պաշտպանության և իրականացման երաշխիքներ։ Այստեղ պետական իշխանությունը կամայական է, անսանձ, անվերահսկելի։

Հակաժողովրդավարական վարչաձևի պայմաններում պետությունը, ի դեմս տարբեր մարմինների, ճնշում է անհատին, ոտնահարում է նրա իրավունքները, արգելակում է նրա ազատ զարգացումը։ Հակաժողովրդավարական ռեժիմների դեպքում իրականում գործում է պետության գերակայությունն իրավունքի նկատմամբ, որը կամայականության, հասարակական կյանքում իրավական սկզբունքների վերացման հետևանք է։

Հակաժողովրդավարական ռեժիմը բնութագրվում է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների (տնտեսություն, քաղաքականություն, գաղափարախոսություն, սոցիալական, մշակութային) նկատմամբ պետության ամբողջական վերահսկողությամբ։ Այդպիսի պետությունում սահմանվում է մեկ կուսակցության դիկտատուրա, որը փաստորեն իրականացնում է բոլոր պետական գործառնությունները՝ ունենալով չսահմանափակված լիազորություններ։

Հակաժողովրդավարական ռեժիմն անտեսում է ազգային փոքրամասնությունների շահերը։ Ազգային փոքրամասնությունները գործնականում զրկված են իրենց ներքին գործերը լուծելու ինքնուրույնությունից, քանի որ այդ հարցերն ամբողջովին գտնվում են կենտրոնական իշխանությունների իրավասության ներքո։

Հակաժողովրդավարական պետությունը հաշվի չի առնում բնակչության կրոնական համոզմունքների առանձնահատկությունները։ Այն լիովին ժխտում է կրոնական աշխարհայացքը կամ նախապատվությունը տալիս է կրոններից մեկին՝ արգելելով և ճնշելով իրեն անցանկալի բոլոր կրոնական հոսանքները։

Բռնագաղթված հայերը
Հայեպոմ

Ստալինյան ճամբար

Ֆաշիստական ճամբար

Ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևի բնութագրերը: Ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևերի պատմական տարատեսակներն են անտիկ աշխարհի ժողովրդավարություններից սկսած մինչև արդի ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևերը: Արդի վարչաձևերը լինում են **ազատական-ժողովրդավարական և սոցիալական-ժողովրդավարական:**

Ժամանակակից իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության պայմաններում ժողովրդավարական-ազատական ռեժիմը ենթադրում է մարդու բնական իրավունքների լայն շրջանակ, իրավական օրենքի գերակայություն, իշխանությունների բաժանում, սահմանադրականության, գաղափարական ու քաղաքական բազմաձևության հաստատում, ժողովրդաիշխանության իրականացում, պետական իշխանության գործունեության նկատմամբ հասարակական հսկողության ձևերի ինքնուրույն և արդյունավետ գործունեություն: Այսպիսով՝ ազատական-ժողովրդավարական ռեժիմները կազմավորվում են իրավական պետություններում: Նրանք բնութագրվում են պետական իշխանության իրականացման այնպիսի եղանակներով, որոնք իրականորեն ապահովում են անհատի ազատ զարգացումը, նրա օրինական իրավունքների և շահերի փաստացի պաշտպանությունը:

Սակայն ազատական վարչաձևը, այսինքն՝ միայն իրավական պետաքաղաքական վարչաձևը, զարգացմանը և հարստության կուտակմանը զուգընթաց, հանգեցնում է հասարակության գույքային շերտավորմանը, նրա բևեռացմանը, ինչը հղի է սոցիալական պայթյունով: Միայն ազատական ռեժիմը բավարար չէ լիարժեք ժողովրդավարության հաստատման համար: Հասարակությանը նետվում է մարտահրավեր՝ շարունակել՝ անհատական ազատության ազատական սկզբունքի կիրառումը, քե՞զերապատվությունը տալ սոցիալական հավասարության սկզբունքին, որը պետությունից պահանջելու էր «գիշերային պահակի» դերից անցնել քաղաքացիական հասարակության ինքնավար ոլորտներին (սոցիալական, տնտեսական, մշակութային, բնական ռեսուրսներ) միջամտելու քաղաքականությանը: Այդ մարտահրավերի պատասխանն ազատական-իրավական պետությունը սոցիալական դարձնելու պահանջն էր՝ որպես մարդասիրական պետություն (*լե՛ս հաջորդ դասը*):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. *Ի՞նչ է պետաքաղաքական ռեժիմը:*
2. *Ի՞նչ են պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշները, և ո՞րն է դրանց նշանակությունը:*
3. *Պետաքաղաքական վարչաձևի ի՞նչ հատկանիշներ գիտեր:*
4. *Ի՞նչ է ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևը:*
5. *Ի՞նչ է հակաժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևը, և որո՞նք են դրա հատկանիշները:*
6. *Ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևի ի՞նչ տեսակներ կան:*
7. *Որո՞նք են ազատական-ժողովրդավարական և սոցիալ-ժողովրդավարական վարչաձևերի տարբերությունները:*

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստել՝ զեկուցում հեղինակ թեմաներով. «Ինքնակալություն», «Ամբողջատիրություն», «Բռնապետություն», «Միահեծանություն»:

ԴԱՍ 44. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. «ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԱՎՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Պետական իշխանությունը, լինելով համընդհանուր և համատարած, իր գործառույթները տարածում է և՛ յուրաքանչյուր անհատի, և՛ ողջ հասարակության վրա: Մարդը (քաղաքացին) և պետությունը (իշխանությունը) կապված են առաջնային իրավունքներով ու պարտականություններով: Մարդը պարտավոր է ենթարկվել պետական իշխանությանը, լինել օրինահպատակ, իսկ պետությունն իրավունք ունի մարդուն հարկադրել ենթարկման: Բայց միևնույն ժամանակ մարդը (քաղաքացին) օժտված է ի ծնե անօտարելի իրավունքներով: Իրավունքներ, որոնք մարդուն երաշխավորում են ազատության նվազագույնը հասարակության մեջ և պետության հետ հարաբերություններում: Այս դեպքում մարդու բնական իրավունքներին համապատասխանում է պետության պարտականությունը՝ ապահովել, պահպանել, պաշտպանել, երաշխավորել դրանք: Սա ազատության նվազագույն չափն է, որից այն կողմ իշխանությունն արդեն պետական չէ, այլ բռնապետական: Ազատության այդ նվազագույն չափի կենսագործման առաջին նախադրյալն իրավական պետության հայեցակարգի կենսագործումն է:

Իրավական պետությունը պետական իշխանության կազմակերպման կառույց և անհատի, հասարակության ու պետության փոխկապվածության հատուկ իրավական ձև է, որում պաշտոնապես ճանաչված, ամրագրված և պահպանված են երեք սկզբունքներ՝ մարդու բնական իրավունքները, իրավական օրենքների գերակայությունը, իշխանությունների բաժանումը և հավասարակշռումը:

Իրավական պետության հիմնական հատկանիշ-սկզբունքները

Պետականության այն բաղադրատարրերն են, որոնցով իրավական պետությունը տարբերվում է ոչ իրավական, ավանդական պետությունից:

Մարդկային-իրավական.
Մարդը, նրա իրավունքները բարձրագույն արժեքներ են

Նորմատիվ-իրավական.
Իրավական օրենքների գերակայություն
(տե՛ս 46-րդ դասը)

Կազմակերպատիրական.
Իշխանության բաժանում և հավասարակշռում
(տե՛ս 45-րդ դասը)

Իրավական պետությունը ոչ թե ինքնանպատակ է, այլ միջոց: Իրավական պետության ողջ կառույցի իմաստը, ի վերջո, մարդն է, որովհետև այն կոչված է բնական իրավունքներով օժտված մարդուն դարձնել ազատ անհատ (մարդ և քաղաքացի), իրավունքի և հասարակության լիիրավ, իրավահավասար, արժանապատվությամբ օժտված սուբյեկտ: Հետևաբար, իրավական պետությունն իր կազմակերպման և գործունեության սկզբունքներով ձև, միջոց է՝ արտահայտելու, կարգավորելու, իրացնելու մարդու և քաղաքացու իրավունքները:

2. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Շուկայական տնտեսությունը և պետությունը: Շուկայական տնտեսության պայմաններում պետության և մարդու փոխհարաբերության հարցը եղել և մնում է մարդկային մտքի կենտրոնական հարցերից: Այն շոշափում է հասարակության կարևորագույն սկզբունքները՝ ազատությունը և սոցիալական հավասարությունը: Իրավական պետության ձևավորումը կարելի է համարել մարդկային քաղաքակրթության մեծագույն նվաճումներից մեկը: Այն լուծեց մարդու «իրավունքների առաջին սերնդի» հիմնախնդիրը և ապահովեց մարդու ազատությունն ու **ձևական (իրավական) հավասարությունը:** Սակայն ինդուստրիալ հասարակությունն իր զարգացման ընթացքում չկարողացավ լուծել մարդկանց սոցիալական (փաստական) հավասարության խնդիրը: Առաջացավ հակասություն իրավական և **սոցիալական հավասարության** սկզբունքների միջև:

Անհատական ազատության սկզբունքի կենսագործումն ապաճորտացրեց մարդկանց նախաձեռնությունը և ինքնագործունեությունը, նպաստեց մասնավոր ձեռնարկատիրության և շուկայական տնտեսության զարգացմանը: Սակայն XIX դարի վերջերից զարգացմանը և հարստության կուտակմանը զուգընթաց տեղի էր ունենում ինդուստրիալ հասարակության գույքային շերտավորում, նրա բևեռացում, ինչը հղի էր սոցիալական պայթյունով:

Հասարակությանը նետված էր մարտահրավեր՝ շարունակել՝ անհատական ազատության ազատական սկզբունքի կիրառումը, թե՞ գերապատվությունը տալ սոցիալական հավասարության սկզբունքին:

Իրավական պետության թերությունները: Ընդունված է իրավական պետությունը համարել «գիշերային պահակի» դեր կատարող պետություն: Այդպիսի մոտեցման դեպքում պետությունը չի միջամտում քաղաքացիական հասարակության գործերին: Դա դասական ազատականության տեսանկյունից արգելք է ազատ ձեռնարկության ու մրցակցության համար, ուսումնառում է սեփականատեր-հարկատուի իրավունքները: Իրավական պետության հայեցակարգը մարդու սոցիալ-տնտեսական պահանջմունքների բավարարումը դուրս էր թողնում պետության գործառնությունների շրջանակներից: Ազատականության դիրքերից դա քաղաքացիական հասարակության և նրա ազատ անհատների մասնավոր խնդիրն էր, բայց ոչ պետության

հանրային պարտականությունը: Սակայն ինչպես ցույց տվեց պատմական փորձը, XIX դարի իրավական պետությունը չապահովեց համընդհանուր բարեկեցությունը, չկասեցրեց աղքատությունը և հասարակական հակամարտությունները: Հույսերը, որ ազատ, ինքնակարգավորվող քաղաքացիական հասարակությունն ինքնաբերաբար կհանգեցնի հասարակության ծաղկմանը և հասարակության բոլոր անդամների նպատակների իրացմանը, չարդարացան: Ազատ մրցակց-

ցության հետևանքով հարստությունը կենտրոնացավ ունևոր փոքրամասնության մոտ, իսկ հասարակության մեծ մասը հայտնվեց չքավորության ճիրաններում:

Սոցիալական պետության գաղափարի առաջացումը և կենսագործումը: Արդեն XIX դարի վերջին դասական ազատականությունը քայլ առ քայլ հրաժարվեց «պետության չեզոքության» սկզբունքից, իսկ իրական պետությունը հասարակական ճնշման ազդեցության տակ սկսեց միջամտել քաղաքացիական հասարակության տնտեսական և սոցիալական ոլորտների գործընթացներին:

«Սոցիալական պետություն» հասկացությունը ծագել է XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին: Սոցիալական պետականության առաջացումն ազդարարում էր նոր որակներ և գործառույթներ, որոնք չունեին ազատական-իրավական պետությունը:

Մեծ տնտեսական ճգնաժամի տարիներին մշակվեց նոր-ազատական գաղափարախոսությունը և դրա վրա կառուցված «**ընդհանուր բարեկեցության պետության**» տեսությունը: Այն առաջարկեց հրաժարվել պետության նկատմամբ «գիշերային պահակի» ազատական մոտեցումից՝ հիմնավորելով պետաիրավական միջոցներով սոցիալ-տնտեսական հակասությունների հաղթահարման անհրաժեշտությունը և ուղիները: Չմերժելով քաղաքացիական հասարակության ինքնակարգավորումը, այդ տեսությունը պահանջում էր այնպիսի պետական միջամտություն, որը կուղղեր շուկայի ինքնակարգավորման թերությունները, կկանխեր տնտեսական ճգնաժամերը և կապահովեր հասարակական խաղաղություն:

Ամերիկյան մտածող Ջ. Հելբրեյտը մշակեց «**ժողովրդական կապիտալիզմի պետություն**» հասկացությունը, որը նա բնորոշում էր որպես հասարակության բոլոր անդամների համար կյանքի բարձր մակարդակ ապահովելուն, ռեսուրսների արդար բաշխմանը և սոցիալական անհավասարության վերացմանն ընդունակ պետություն:

Մայրցամաքային Եվրոպայում XX դ. 50-ական թթ. զարգացվեց «**սոցիալական պետության**» տեսությունը, որը ելնում է պետության համաժողովրդական բնույթից: Այդպիսի պետությունը կառուցված է հասարակությունը միավորող արժեքների շուրջ: Դրանք են մարդու իրավունքները, սեփականությունը, սոցիալապես կողմնորոշված շուկայական տնտեսությունը, ժողովրդավարությունը, բազմակարծությունը, սոցիալական հավասարությունը, համերաշխությունը:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո զարգացած երկրների մեծ մասում իշխանության եկան նոր քաղաքական ուժեր, որոնք կենսագործեցին սոցիալական պետության գաղափարները: Չեզոքվեց պետություն, որը երաշխավորում է ոչ միայն ազատությունը, անվտանգությունը, սեփականությունը, այլև ապահովում է սոցիալական երաշխիքներ (հատկապես զբաղվածության, կրթության, առողջապահության ոլորտներում): Դրանք թույլ են տալիս հասարակության անդամների մեծ մասին ավելի արդյունավետորեն հասնել բարեկեցության՝ սեփական ակտիվության հաշվին: Իրավաբանորեն դա արտահայտվում է պետության կողմից մարդու սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների կամ «մարդու իրավունքների երկրորդ սերնդի» ճանաչմամբ և իրական երաշխավորմամբ: Սոցիալական պետությունը ձևավորվեց առանձին մասնակի քայլերի միջոցով՝ աշխատավարձի նվազագույն չափի, գործազրկության և այլ նպաստների սահմանում: Ի վերջո, դրանք վերափոխվեցին պետության պարտականության՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու համար ապահովել կյանքի արժանապատիվ մակարդակ:

Սոցիալական պետության հասկացությունը: Սոցիալական է այն պետությունը, որը ձգտում է իր բնակչության համար ապահովել արժանապատիվ և անվտանգ գոյության պայմաններ, աշխատանք, բարենպաստ կենսական միջավայր, բոլորի համար մոտավորապես միատեսակ կենսական հնարավորություններ:

Սոցիալական պետությունը գոյքային և այլ սոցիալական տարբերությունները հարթեցնում է ազգային եկամտի մի մասը հոգուտ անապահովների վերաբաշխելու միջոցով, ստեղծում է սոցիալական ապահովագրության և բոլորի համար մատչելի կրթական, առողջապահական համակարգեր, իրականացնում է մշակույթի զարգացման, զբաղվածության ապահովման, աշխատավորների իրավունքների պահպանության ծրագրեր, սոցիալական օգնություն է մատուցում գործազուրկներին, մայրությանը, մանկությանը, տարիքավորներին, երիտասարդությանը և այլ խոցելի հասարակական շերտերին:

Սոցիալական պետության կայացման հիմնախնդիրները Հայաստանում: Հետխորհրդային տարածքում կատարված բարեփոխումներն իրենց ներդրումն ունեցան Հայաստանում մարդու ազատության զարգացման համար: Հաստատվեցին սեփականության իրավունքը, ժողովրդավարական ազատությունները և այլն, այսինքն՝ նախկին սոցիալիստական պետությունը վերածվեց իրավական պետության: Բայց մյուս կողմից այդ բարեփոխումների արդյունքում խստորեն կրճատվեցին նախկին սոցիալիստական պետական սոցիալական երաշխիքները: Շատ տարածքներ և բնակչության խմբեր հայտնվեցին աղքատության վիճակում՝ «մեկնարկային» պայմանների անհավասարության, ավանդաբար առկա պաշտպանության բացակայության պատճառով:

Մտորումներ: Սոցիալիստական պետություն: Ի՞նչ գիտեք այդպիսի պետության մասին: Ինչո՞վ են նման և ինչո՞վ տարբեր սոցիալիստական և սոցիալական պետությունները: Ինչպիսի՞ սոցիալիստական պետություններ գիտեք:

Տեսացող շուկայական բարեփոխումները Հայաստանում չստեղծեցին իրական նախադրյալներ մարդկային զարգացման համար: Դրա պատճառները բազմաթիվ են՝ և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ բնույթի: Դրանցից մեկն էլ այն է, որ արդյունավետ չի լուծվել **շուկայական տնտեսության և գործունակ պետության միջև հավասարակշռություն** հաստատելու հիմնախնդիրը: Իսկ դա նշանակում է, որ մեր առջև կանգնած գերխնդիրները հայաստանյան քաղաքացիական հասարակության և սոցիալ-իրավական պետականության կայացումն է:

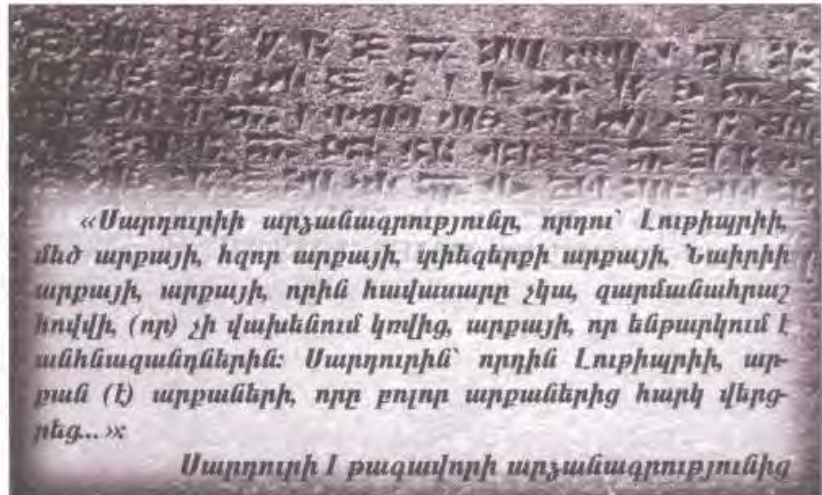
Հարցեր

1. Ի՞նչ է իրավական պետությունը, և որո՞նք են դրա սկզբունքները:
2. Ի՞նչ մարտահրավերներ ստիպեցին հասարակությանն անցնել սոցիալական պետության հայեցակարգի կենսագործմանը:
3. Ի՞նչ քերություններ ունի իրավական պետությունը:
4. Ե՞րբ և որտե՞ղ առաջացան սոցիալական պետության գաղափարները:
5. Ի՞նչ է սոցիալական պետությունը:
6. Ի՞նչ խնդիրներ էր լուծում սոցիալական պետությունը:
7. Իրապես սոցիալակա՞ն է արդյոք Հայաստանի Հանրապետությունը:

ԴԱՍ 45. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

1. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆԸ

Իշխանության կենտրոնացման սկզբունքը պետության կառուցակարգի կազմակերպման պատմականորեն առաջին եղանակն է: Օրինակ՝ Վանի թագավորությունը կրոնապետություն էր, որտեղ թագավորի ձեռքում էին կենտրոնացված հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունները: Թագավորն այստեղ օրենսդիրն էր, պետության գլուխը և բարձրագույն դատավորը: Այսպես, Վանի թագավորության հզորացման սկիզբը դրած Սարգուրի I թագավորը իրեն անվանում էր «տիեզերքի արքա»:

Սարգուրի I թագավորի արձանագրությունից

Կենտրոնացված էին նաև եվրոպական միապետությունների կառուցակարգերը ուշ միջնադարում: Սակայն պատմությունը ցույց տվեց, որ իշխանության կենտրոնացումը մեկ անձի կամ մարմնի ձեռքում վտանգավոր է: Այդպիսի պետությունում հաստատվում է մեկ անձի ինքնակալական իշխանություն: Այդպիսի պետական իշխանությունը կամայական է, անսանձ, անվերահսկելի: Արդյունքում այն դառնում է վտանգավոր մարդու և հասարակության համար, որովհետև ունենա հարում է նրանց իրավունքները, արգելակում է նրանց ազատ զարգացմանը:

2. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդի դարաշրջանում պետության կառուցակարգի կազմակերպման և գործունեության բնականոն եղանակն իշխանությունների բաժանման սկզբունքն է: Այդ սկզբունքը ձևակերպել է **Ֆրանսիացի լուսավորիչ Շ. Լ. Մոնտեսքիոն** (1689-1755): Չարգացնելով բնական և անօտարելի իրավունքների տեսությունը՝ նա մարդու ազատությունը կապեց օրենքի հետ. «Ազատությունը իրավունքն է՝ անել ամենը, ինչը թույլատրված է օրենքով»: Որպես ազատության ապահովման երաշխիք նա առաջարկեց պետական իշխանությունը բաժանել երեք անկախ և իրար հակակշռող ճյուղերի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական:

Բնական իրավունքների վերաբերյալ ուշ միջնադարյան մտածողների հայացքները գաղափարական նախադրյալ հանդիսացան վաղ ազատական հեղափոխությունների համար: Դրանց հաղթարշավի շնորհիվ բնական իրավունքի տեսության դրույթներն ամրագրվեցին օրենքներում: Իսկ նոր ստեղծված պետությունները կառուցվեցին իշխանությունների բաժանման սկզբունքով: Այդ գործում մեծ էր ԱՄՆ-ի 1787 թ. Սահմանադրության դերը, որը վիթխարի ազդեցություն թողեց հետագայում այլ երկրներում իշխանությունների բաժանման կայացման վրա:

Ուշ միջնադարը և նոր դարաշրջանի սկիզբը Արևմուտքում մարդու իրավունքներ

րի և իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հաղթարշավի ժամանակաշրջանն էր: Հայաստանը գտնվում էր մուսուլմանական գերիշխանության տակ, որտեղ բռնապետական իշխանությունը կառուցված էր կենտրոնացման սկզբունքով: Նույն կերպ էր կառուցված նաև Ռուսաստանի կայսրությունը:

Հայաստանի առաջին հանրապետության կառուցակարգում կենսագործված էր իշխանությունների բաժանումը՝ խորհրդարանական հանրապետության ձևով: Ակնհայտ էր քաղաքական դիրքորոշումը՝ կառուցել ժողովրդավարական, իրավական պետություն: Սակայն 1920 թ. Հայաստանում իշխանության եկան մեծամասնականները (բոլշևիկները), և հաստատվեց դիկտատուրա, որում իշխանության համակարգը կառուցված էր կենտրոնացման սկզբունքով: Մեծամասնականները հիմնադրեցին ոչնչով չսահմանափակված և բրգածև կենտրոնացված իշխանություն, որը կատարեց մարդու իրավունքների հրեշավոր խախտումներ:

Միայն Երրորդ հանրապետության հռչակմամբ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի կենսագործումը ճանաչվեց անհրաժեշտ և իրագործվեց:

3. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ

Իշխանությունների բաժանման գլխավոր նպատակներից են ազատության և օրինականության ապահովումը, իշխանության չարաշահումների բացառումը: Դրանց կենսագործման համար անհրաժեշտ է կիրառել հետևյալ պահանջները.

1. Պետական իշխանությունն անհրաժեշտ է բաժանել երեք ճյուղի: Դրանցից յուրաքանչյուրն իրականացվում է պետական առանձին մարմինների միջոցով՝ օրենսդիր, գործադիր, դատական: Իշխանության բաժանումը բացառում է դրա կենտրոնացումը մեկ մարմնի ձեռքում կամ մեկի առավելությունը մյուսի նկատմամբ, ինչը կարող է հանգեցնել պետական իշխանության չարաշահման:

Օրենսդիրը ժողովրդի կողմից ընտրվող ներկայացուցչական մարմին է, որ կոչված է որոշելու հասարակության և պետության զարգացման ռազմավարությունը՝ օրենքներ ընդունելու ճանապարհով: Մյուս իշխանությունների նկատմամբ խորհրդարանը հանդես է գալիս որպես օրենսդիր իշխանության ինքնուրույն մարմին: Այն չի ենթարկված ոչ մի պետական մարմնի:

Գործադիրը զբաղվում է օրենքների կենսագործմամբ, ընթացիկ կառավարմամբ: Գործադիր իշխանությունը ենթաօրենսդրական իշխանություն է, որովհետև նրա գործունեությունը և ակտերը պետք է համապատասխանեն օրենքներին: Գործադիր իշխանության մարմինների համակարգը գլխավորում է կառավարությունը: Առանձին ոլորտների կառավարումն իրականացնում են նախարարությունները:

Դատական իշխանությունը հատուկ կազմակերպված անկախ մարմինների՝ դատարանների համակարգ է, որն զբաղվում է իրավունքի խախտումների վերաբերյալ վեճերի լուծմամբ, արդարադատության իրականացմամբ:

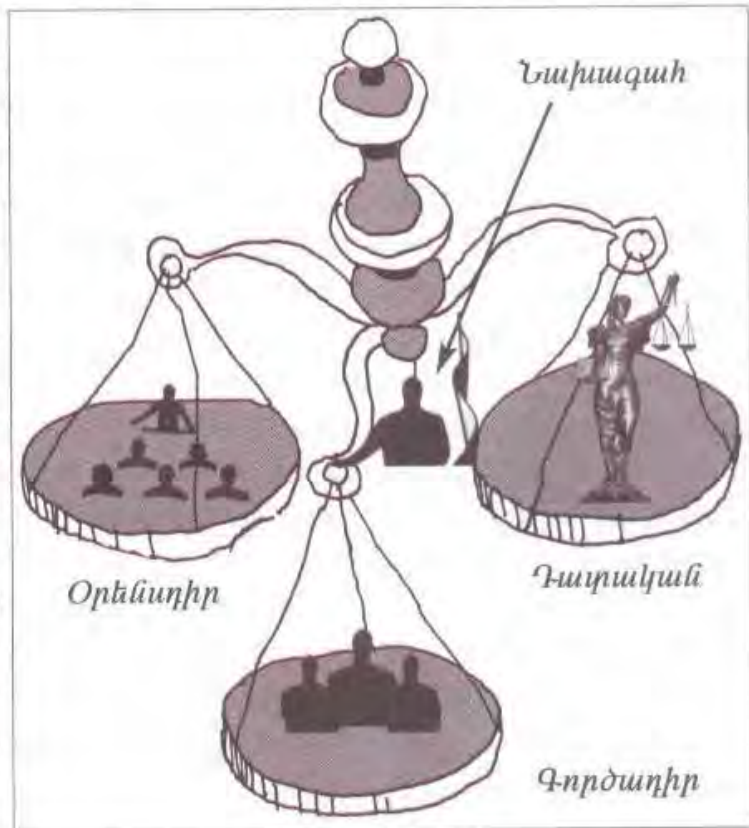
2. Պետական իշխանության երեք թևերը ներկայացնող մարմինները պետք է լինեն միմյանցից հարաբերականորեն անկախ և ինքնուրույն: Իշխանության երեք ճյուղերից յուրաքանչյուրն ունի Սահմանադրությամբ ամրագրված իր լիազորությունները, որոնք իրականացնում է ինքնուրույն: Օրինակ՝ խորհրդարանը, ընդունելով օրենքներ, որոնք պարտադիր են մյուս իշխանությունների համար, չպետք է խախտի նրանց ինքնուրույնությունը, յուրացնի դրանց լիազորությունները: Այդ իշխանությունները չեն գտնվում օրենսդիր մարմնի անմիջական ենթակայության

տակ: Օրենսդիրը չպետք է փոխարինի գործադիր և դատական իշխանություններին, դուրս ելնի իր լիազորությունների շրջանակներից:

3. Բացի բաժանումից, անհրաժեշտ է ապահովել իշխանության երեք ճյուղերի հավասարակշռությունը, այսպես կոչված՝ «հակակշիռների և զսպիչների» համակարգերի միջոցով: Դրա իմաստն այն է, որ պետական նշված մարմիններից յուրաքանչյուրն ունի նաև այնպիսի լիազորություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս հսկելու և ազդելու միմյանց վրա, համագործակցելու միմյանց հետ պետական կարևորագույն հարցերը վճռելիս: Օրինակ՝ մեր Սահմանադրությամբ ամրագրված են «հակակշիռների և զսպիչների» հետևյալ կառուցակարգերը. հանրապետության նախագահի իրավունքը՝ մերժում կիրառել խորհրդարանի ընդունած օրենքների նկատմամբ, Ազգային ժողովի իրավունքը՝ հաղթահարել այդ մերժումը կամ պաշտոնանկ անել նախագահին:

4. Իշխանությունների բաժանման համակարգում յուրահատուկ դեր է խաղում նախագահը: Նրա լիազորություններն առնչվում են երեք իշխանությունների հետ, սակայն նա՝ որպես պաշտոնատար անձ, դուրս է դրանցից և գործում է անկախ: Նախագահն ապահովում է երեք իշխանությունների բնականոն գործունեությունը, որի համար ունի համապատասխան սահմանադրական լիազորություններ (վերհիշեք 9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքի 28-րդ դասը):

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման արդյունքում պետական իշխանության կառույցը նմանվում է **հավասարակշռված եռաթև կշեռքի:** Եթե հանկարծ նժարներից որևէ մեկը փորձի խախտել հավասարակշռությունը, մյուսները, օգտագործելով իրենց լիազորությունները, կվերականգնեն հավասարակշռությունը:

4. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԻՐԱԿԱՆ ՄՈԳԵԼՆԵՐԸ

Իշխանությունների բաժանման սկզբունքը կենսագործելու ընթացքում հնարավոր են դրանց անհավասարակշիռ տարանջատումը, հակակշիռների և զսպիչների ոչ արդյունավետ համակարգը և վերջապես ճյուղերից մեկի իրական գերակայությունը մյուսների նկատմամբ: Օրինակ՝ նախագահն իրեն բնորոշ լիազորությունների արդյունքում և գործող նախագահի անձնական հատկությունների շնորհիվ կարող է գերակշռել մնացած իշխանությունների նկատմամբ, նրանց դարձնել «**իր գրպանի գործիքները**»: Արդյունքում պետական կառավարման մույն ձևում այս կամ այն պետական մարմնի իրական տեղը պետության կառուցակարգում կարող է լինել տարբեր: Օրինակ՝ պետությունների կառավարման ձևը կարող է լինել միևնույ-

նր՝ խորհրդարանական հանրապետություն, սակայն պետական կառավարման իրական հարաբերությունները կառուցված են այնպես, որ դրանից մեկի կառուցակարգում գերակայում է խորհրդարանը, իսկ մյուսում՝ կառավարությունը:

Այս դեպքում պետության ամեն մի կառավարման ձևի շրջանակում առաջ են գալիս իշխանությունների տարանջատման մի շարք տարատեսակներ: Օրինակ՝ խորհրդարանական հանրապետությունում հնարավոր են խորհրդարանական հավասարակշռված կառավարում, մենիշխանական խորհրդարանականություն, կաբինետի կամ կառավարության գերիշխանություն:

Նախագահական կառավարման ձևում ևս հնարավոր են իշխանության բաժանման տարբեր մոդելներ, օրինակ՝ նախագահի և խորհրդարանի զուգահեռ հավասարակշռված կառավարում կամ նախագահի մենիշխանական պետական կառավարում, երբ խորհրդարանը դառնում է նախագահի գրպանի գործիք:

Որպես օրինակ կարելի է վերցնել Մեծ Բրիտանիան: XVIII դարից սկսած այն խորհրդարանական միապետություն է: XIX դարում Մեծ Բրիտանիան համարվում էր խորհրդարանականության դասական երկիր, որում առաջատար դեր էր պատկանում խորհրդարանին: Կառավարությունը ձևավորվում էր խորհրդարանական ուժերի հարաբերակցության հիմքով և պատասխանատվություն էր կրում օրենսդիր մարմնի առջև: Կառավարությունը պետք է հրաժարական տար, եթե կորցնում էր Համայնքների պալատի վստահությունը: Թագավորական իշխանությունը հետին պլան էր մղված: Միապետի վերաբերյալ առաջ եկավ «Նա թագավորում է, բայց չի կառավարում» ասույթը: XX դարի սկզբից այս երկրում տեղի ունեցավ կառավարության դերի ուժեղացում: Երկկուսակցական համակարգի պայմաններում կաբինետը, հենվելով խորհրդարանական մեծամասնության վրա, սկսում է աստիճանաբար իրեն ենթարկել Համայնքների պալատը՝ վերջինիս ըստ էության վերածելով կաբինետի կամքը կատարող խորհրդակցական մարմնի: Լորդերի պալատը՝ թագավորական իշխանության նախկին հենարանը, կորցնում է իր նշանակությունը, հատկապես ժառանգական պերերի ինստիտուտի վերացումից հետո: Խորհրդարանականությունը՝ որպես պետական կառավարման վարչաձև, արդեն չկա: Ըստ էության, պետության կառավարման ձևը դարձել է կաբինետային կառավարում, որը երբեմն անվանում են «մինիստրականություն»: Այսպիսով՝ կառավարման ձևը մնացել է միևնույնը՝ խորհրդարանական միապետություն, սակայն պետական կառավարման վարչաձևը փոխվել է:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. *Ինչո՞վ է վրանգավոր իշխանության կենտրոնացման սկզբունքը:*
2. *Ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից մշակվեց իշխանությունների բաժանման սկզբունքը:*
3. *Ինչպիսի՞ն էր իշխանությունների բաժանման սկզբունքի ճակատագիրը Հայաստանում:*
4. *Որո՞նք են իշխանությունների բաժանման սկզբունքի պահանջները:*
5. *Ո՞րն է իշխանությունների բաժանման սկզբունքի նպատակը:*
6. *Ի՞նչ դեր ունի նախագահն իշխանությունների բաժանման համակարգում:*
7. *Ինչո՞ւ պետք է իշխանությունների բաժանումը լինի հավասարակշռված:*

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք զեկուցում Շ.Լ. Մոնրեսպիոյի մասին:

ԴԱՍ 46. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ

1. «ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ՕՐԵՆՔ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Իրավունք» և «օրենք» հասկացությունների հարաբերակցության հարցն իրավագիտության բարդ հիմնախնդիրներից մեկն է: Որպեսզի հասկանանք խնդրի էությունը, փորձենք առաջին հերթին առանձին-առանձին պարզել այդ հասկացությունների իմաստը, այնուհետև կանգ առնենք դրանց հարաբերակցության վրա:

Օրենքը պետական իշխանության օրենսդիր մարմնի կամ համաժողովրդական հանրաքվեի միջոցով ընդունված և բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտ է (*Վերհիշե՛ք 6-րդ դասը*):

«**Իրավունք**» հասկացության ամենատարածված իմաստը հետևյալն է. իրավունքը հասարակական հարաբերությունների կարգավորման պետական համակարգ է (*Վերհիշե՛ք 1-ին դասը*): Հետևաբար, իրավունքի գլխավոր հատկանիշը հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ լինելն է:

Անվիճելի է, որ իրավական կարգավորումն իրականացնում է պետությունը: Խնդիրն առաջանում է այն հիմնահարցից, թե պետությունն ինչպես է սահմանում կամ ստեղծում իրավունքը: **Առաջին**՝ պետությունն ազատորեն, առանց որևէ սահմանափակման ստեղծում, հորինում է իրավունքը, ամրագրում այն օրենքներում և պարտադրում հասարակությանը: **Երկրորդ**՝ պետությունն օրենք ստեղծելիս կողմնորոշվում է որոշակի չափորոշիչներով: Հետևաբար, պետությունն ազատ չէ օրենքը ստեղծելիս: Նա ղեկավարվում է իրավունքով, այսինքն՝ հասարակական և բնական օրինաչափություններով:

Այսպիսով՝ «իրավունքի» և «օրենքի» հարաբերակցության հիմնահարցում առաջ են գալիս երկու իրար հակադիր մոտեցումներ: Առաջին մոտեցումը նույնացնում է իրավունքը և օրենքը, նրանց միջև տարբերություն չի դնում: Այդ մոտեցումն անվանում են **լեգիստական (օրենքական)**: Երկրորդ մոտեցումը տարբերում է իրավունքն օրենքից և կոչվում է **իրավաբանական**:

Իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության օրենքական մոտեցումը նույնացնում է «իրավունքը» և «օրենքը»՝ դրանք համարելով հոմանիշներ: Իրավունքը նույն ինքընքն է, այսինքն՝ համապարտադիր ուժ ստացած կամ օրենքում ամրագրված նորմերի ամբողջություն: Օրենքից դուրս և առանց օրենքի չկա իրավունք:

Իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության նման վարկածը շատ թերի է: Պնդելով, որ օրենքների բովանդակությունը որոշում է պետությունը՝ այս տեսությունը գերազնահատում է նրա դերը հասարակության կարգավորման գործում: Բայց չէ՞ որ պետությունը կարող է չսահմանել արդյունավետ ու լավ օրենքներ, այդպիսով խոչընդոտել հասարակության զարգացումը:

Օրենքականությունն անտեսում է օրենքների կապը հասարակության տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և հոգևոր գործոնների հետ: Համարելով իշխանությանը ոչնչով չսահմանափակված՝ իրավաստեղծ օրենքականությունը նախադրյալ է հակաժողովրդավարական պետության ձևավորման համար:

Օրենքականության մոտեցման մեջ չկա իրավունքը կամայականությունից, իրավական նորմն իշխանության կամայական սահմանումից, իրավական օրենքը հակաիրավական օրենքից տարբերելու որևէ չափանիշ: Պետական իշխանությունն

իր հրամանով ծնում է իրավունք: Հետևաբար, այն, ինչ հրամայում է իշխանությունը, իրավունք է: Դրանով իսկ իրավունքը դառնում է սուբյեկտիվ և հայեցողական:

Իրավունքի և օրենքի տարբերակցության իրավաբանական մոտեցումը տարանջատում է «իրավունքը» և «օրենքը»: Իրավունքը դիտարկվում է օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող էություն՝ իրեն հատուկ բովանդակությամբ, իսկ օրենքը՝ դրա դրսևորման, ամրագրման ձևը: Իրավունքը նախ և առաջ գոյություն ունի ի դեմս բնական իրավունքի, մարդու և հասարակության սոցիալ-իրավական հավակնությունների: Հետևաբար, իրավունքը և օրենքը հոմանիշներ չեն: Իրավունքը էությունն է, բովանդակությունը, իսկ օրենքը՝ էության դրսևորման ձևը: «Իրավունքի» այդպիսի լայն հասկացության դեպքում ակնհայտ է, որ իրավունքի բովանդակությունը ստեղծվում է հասարակության կողմից, իսկ դրան նորմատիվ ձև տալը, այսինքն՝ «օրենքի աստիճան բարձրացնելը» կատարում է պետությունը:

Իրավաբանական իրավահասկացողության վարկած է բնական իրավունքի տեսությունը: Այն տարբերակում է բնական իրավունքը (չգրված իրավունք) պետության կողմից սահմանված օրենսդրությունից (գրված իրավունք): Համաձայն այդ տեսության՝ բոլոր մարդիկ ի ծնե օժտված են անօտարելի և անքակտելի բնական իրավունքներով՝ կյանքի, ազատության, անձնական անձեռնմխելիություն և այլն, որոնք արդյունք են բնական օրինաչափությունների և պայմանավորված են մարդու և հասարակության բնույթով: Հետևաբար՝ դրանք կախված չեն պետության կամ կոնկրետ օրենսդրի կամքից: Բնական իրավունքը, լինելով չգրված իրավունք, չափանիշ է օրենքների համար: Պետության ընդունած օրենքները պետք է բխեն բնական իրավունքից, համապատասխանեն դրան: Հետևաբար պետության կողմից սահմանված օրենքի՝ դրական իրավունքի կոչումը բնական իրավունքի ապահովումն է, դրա պաշտպանությունը: Այն օրենքները, որոնք չեն համապատասխանում բնական իրավունքին, ոչ իրավական օրենքներ են, որոնք պետք է անվավեր ճանաչվեն:

2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՈՉ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ

Իրավունքի և օրենքի տարբերակման մոտեցման դեպքում հնարավոր են դառնում երկու իրավիճակներ: Առաջին՝ օրենքը համապատասխանում է իրավունքին կամ նրա պահանջներին: Այդպիսի օրենքն անվանում են «**իրավական օրենք**»: Երկրորդ՝ օրենքը չի համապատասխանում իրավունքին կամ նրա պահանջներին: Այդպիսի օրենքն անվանում են «**ոչ իրավական օրենք**»:

Իրավունքի և օրենքի տարբերակումն ունի առաջադիմական նշանակություն: Եթե իրավունքն ու օրենքը դիտարկվում են որպես հոմանիշներ, ապա ստացվում է, որ այն, ինչ հրամայեց պետությունը, իրավունք է: Պետությունն այդ դեպքում կարող է մարդուն և հասարակությանը հրամայել ամեն ինչ:

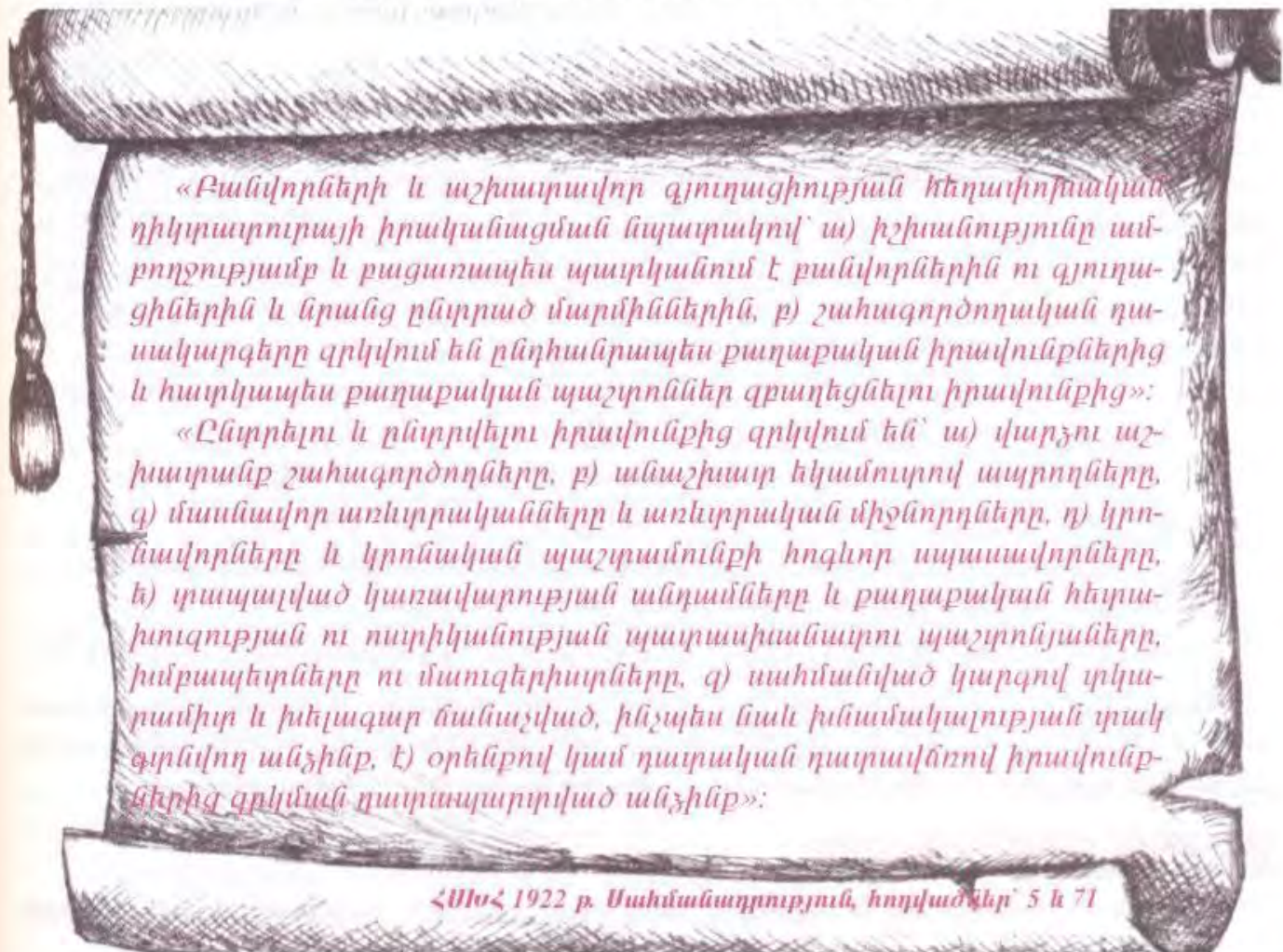
Եթե իրավունքը չի նույնանում օրենքի հետ, ապա իրավունքը դառնում է օրենքի որակի, ժողովրդավարականության չափանիշ, պետության գործունեության կողմնորոշիչ: Այս դեպքում մարդիկ և հասարակությունը կարող են պետությունից պահանջել «իրավական օրենքներ»՝ օրենքներ, որոնք բխում են նրանց բնույթից, շահերից, սոցիալական հավակնություններից, պահանջմունքներից:

Այսպիսով՝ իրավաբանական իրավահասկացողությունն ունի պատմականորեն հաստատված առավելություններ կամ արժանիքներ: Տարբերելով իրավունքը և օրենքը՝ այն առաջ է քաշում «ոչ իրավական օրենքի» գաղափարը՝ գտնելով, որ

դրանք պետք է վերացվեն կամ համապատասխանեցվեն բնական իրավունքին, այսինքն՝ իրավահավասարությանը, ազատությանը, արդարությանը:

Օրենքը դիտարկելով իրավունքի դրսևորման ձև՝ իրավաբանական մոտեցումն իդեմս իրավունքի տեսնում է կողմնորոշիչ պետության և նրա մարմինների համար: Վերջիններս օրենքները ստեղծելիս և կիրառելիս պետք է հետևեն իրավունքին, ինչը երաշխիք է, որ պետությունը չի դառնա կամայականության աղբյուր:

Իրավաբանական իրավահասկացողությունն իրավունքի և պետության հարաբերակցությունում գերակայությունը տալիս է իրավունքին, ինչը նախադրյալ է իրավական պետության կազմավորման և կայացման համար. պետության, որտեղ գերակայում են իրավական օրենքները: Պետությունը, նրա մարմինները պարտավոր են օրենքում (կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտում) արտացոլել իրավունքը, իսկ այնուհետև ապահովել իրավական օրենքի գերակայություն:

«Քանվորների և աշխատավոր գյուղացիության հեղափոխական դիկտատուրայի իրականացման նպատակով՝ ա) իշխանությունը ամբողջությամբ և քացառապես պարկանում է քանվորներին ու գյուղացիներին և նրանց ընդրած մարմիններին, բ) շահագործողական դասակարգերը զրկվում են ընդհանրապես քաղաքական իրավունքներից և հարկապես քաղաքական պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունքից»:

«Ընդրելու և ընդրվելու իրավունքից զրկվում են՝ ա) վարձու աշխատանք շահագործողները, բ) անաշխատ եկամուտով ապրողները, գ) մասնավոր առևտրականները և առևտրական միջնորդները, դ) կրոնավորները և կրոնական պաշտամունքի հոգևոր սպասավորները, ե) տապալված կառավարության անդամները և քաղաքական հերախուզության ու ոսրիկանության պարասխանաբու պաշտոնյաները, խմբապետները ու մատգերիսուրները, զ) սահմանված կարգով տկարամիտ և խելագար ճանաչված, ինչպես նաև խնամակալության տակ գրնվող անչինք, է) օրենքով կամ դատական դատավճռով իրավունքներից զրկման դատաարարված անչինք»:

ՀՍԽՀ 1922 թ. Սահմանադրություն, հոդվածներ՝ 5 և 71

Ինքնուրույն աշխատանք: Համեմատեք վերը բերված Սահմանադրության դրույթները ներկա Սահմանադրության 2, 4 և 30 հոդվածների հետ, և վեր հանեք 1922 թ. Սահմանադրության «ոչ իրավական» դրույթները:

Օրենքների իրավականությունը միայն կանխավարկած է: Իրականում օրենքները ոչ միշտ են իրավական: Որպես օրենքների իրավականության ապահովման երաշխիք Սահմանադրությունը ամրագրում է պետության իրավաստեղծ գործունեությանը (նաև իրավակիրառմանը) ներկայացվող պահանջների համակարգը: Դրանք խարսխված են մարդու բնական իրավունքների հայեցակարգի վրա: Այդ պահանջներից են, օրինակ՝

- 1) Մարդու իրավունքներն անօտարելի և բարձրագույն արժեքներ են:
- 2) Մարդու իրավունքներն ազատության, արդարության, հավասարության հիմքն են:
- 3) Մարդու իրավունքների ճանաչումը, պահպանումը, ապահովումը, պաշտպանությունը պետության պարտականությունն է:
- 4) Պետությունը սահմանափակված է մարդու իրավունքներով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:
- 5) Մարդու արժանապատվությունը հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից:
- 6) Մարդու իրավունքների սահմանափակումները չեն կարող աղավաղել այդ իրավունքների էությունը:
- 7) Սահմանադրությունը՝ որպես մարդու իրավունքների ներպետական գլխավոր աղբյուր, ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն:
- 8) Օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը, այլ ներպետական իրավական ակտերը՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին:

Ոչ իրավական օրենքների դեմ պայքարի երաշխիքներ: Իրավական, ժողովրդավարական հասարակության մեջ անհատը և հասարակական միավորումները կարող են հասնել ոչ իրավական օրենքները և այլ ակտերն անվավեր ճանաչվելուն: Այսինքն՝ օրենքների իրավականության կանխավարկածն ունի իր երաշխիքները, որոնք բազմազան են: Այդպիսի երաշխիքներից են՝

- ա) ժողովրդաիշխանության սկզբունքը, հատկապես դրա անմիջական ձևերը,
- բ) իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը,
- գ) գործադիր իշխանության և նրա ակտերի ենթաօրենսդրականությունը,
- դ) սահմանադրական և ընդհանուր դատական վերահսկողությունը,
- ե) իրավաստեղծ գործունեության բարդ և ձևականացված բնույթը,
- զ) մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը,
- է) ոչ իրավական օրենսդրության դեմ պայքարի միջազգային համակարգերը:

Մտորումներ: Այս երաշխիքները դուք սովորել եք առանձին-առանձին անցյալ դասերում: Փորձե՛ք ինքնուրույն մեկնաբանել դրանցից ամեն մեկի դերը «ոչ իրավական օրենքների» դեմ պայքարի կառուցակարգում: Ուրիշ էլ ի՞նչ նման երաշխիքներ գիտեք:

Հարցեր

1. Ո՞րն է «իրավունք» և «օրենք» հասկացությունների հարաբերակցության հիմնախնդիրը:
2. Իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության ի՞նչ մոտեցումներ կան:
3. Ի՞նչ է օրենքականությունը, և որո՞նք են դրա թույլ կողմերը:
4. Ի՞նչ է իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության իրավաբանական մոտեցումը, և ո՞րն է դրա հիմնական վարկածը:
5. Ի՞նչ են իրավական և ոչ իրավական օրենքները:
6. Ինչո՞վ է առաջադիմական իրավաբանական իրավահասկացությունը:
7. Որո՞նք են օրենքների իրավականության ապահովման սահմանադրական պահանջները:
8. Ոչ իրավական օրենքների դեմ պայքարի ի՞նչ երաշխիքներ գիտեք:

ԳԼՈՒԽ 10 ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 47. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

1. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Քաղաքական կուսակցություններն արդի հասարակության քաղաքական համակարգի անբաժանելի մաս են: Քաղաքական կուսակցությունն ընդհանուր նպատակներով ու շահերով միավորված մարդկանց որոշակի խումբ է: Կուսակցությունները կարևոր դեր ունեն պետության ու քաղաքացիական հասարակության միջև կապ հաստատելու և քաղաքական բնագավառում բնակչության տարբեր խավերի ու խմբերի շահերը ներկայացնելու գործում: Քաղաքական բնագավառում բնակչության, բոլոր քաղաքացիների շահերը ներկայացնելը, այն է՝ ժողովրդի ինքնիշխանության իրագործումը, ինչպես հայտնի է, կատարվում է ընտրական համակարգի և ընտրական գործընթացի միջոցով: Քաղաքական կուսակցություններն այդ շահերը ներկայացնող գործիքներ են: Հետևաբար, կուսակցությունները հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ են, որոնք պայքարում են իշխանության համար կամ իշխանությունն իրագործելուն մասնակցության համար:

Կուսակցությունների ձևավորումը երկարատև գործընթաց էր և կապված էր օրենսդիր ու գործադիր իշխանության որոշ մարմինների ընտրովիության, համընդհանուր ընտրական իրավունքին անցման և այլ գործոնների հետ: Կազմավորման սկզբնական փուլում կուսակցությունները չունեին մշտապես գործող տեղական բաժանմունքներ և քիչ թե շատ կայուն կապ իրենց կողմնակիցների հետ: Եվրոպայում կուսակցությունների հիմնական մասն արհմիութենական կառույցներ էին կամ եկեղեցու հովանավորությամբ ստեղծված միավորումներ: Ընտրությունների ավարտից հետո կուսակցության մեջ իր ակտիվությամբ ու կազմակերպվածությամբ առանձնանում էր միայն պատգամավորական խումբը:

«Չձևակերպված» և «ձևակերպված» կուսակցություններ: Ժամանակակից «չձևակերպված» քաղաքական կուսակցությունները նման են ընտրողների յուրահատուկ ընկերակցությունների: Դրանցում չկա պաշտոնական անդամություն, ընտրական հանձնաժողովներում աշխատանքը կատարում են հիմնականում ակտիվիստները: Այդպիսի կուսակցությանը միանալու համար բավարար է ընտրություններում նրա կողմից առաջադրված թեկնածուի օգտին քվեարկելը: Նմանատիպ կուսակցությունների բնորոշ օրինակ են հանրապետական ու դեմոկրատական կուսակցությունները ԱՄՆ-ում և պահպանողական կուսակցությունը Մեծ Բրիտանիայում: Այսպես կոչված «ձևակերպված» քաղաքական կուսակցությունները, որոնց բնորոշ են անդամությունը, կուսակցական տոմսը, անդամավճարն ու ներկուսակցական կարգապահությունը, Եվրոպայում ի հայտ եկան զանգվածային բանվորական շարժման հետ մեկտեղ: Ժամանակակից քաղաքական կուսակցություններին հա-

տուկ է կուսակցական աշխատախմբի (ապարատի) առկայությունը: Դա մարդկանց առանձին, կազմակերպված խումբ է, որոնց համար կուսակցական, քաղաքական գործունեությունը մասնագիտություն է:

2. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԻՐՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Կազմավորումները, որոնց մենք այժմ անվանում ենք քաղաքական կուսակցություններ, հանդես են եկել Արևմուտքում XIX դարի սկզբներին միայն: XVIII դարի առավել հայտնի քաղաքական փաստաթղթերում՝ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրում կամ ԱՄՆ-ի Սահմանադրության մեջ, կուսակցությունների մասին չի խոսվում: Ճիշտ է՝ ժամանակի քաղաքական գործիչներն ու զաղափարախոսները խոսում էին **ֆրակցիաների** պայքարի մասին, բայց գնահատում էին այն խիստ բացասաբար: Քաղաքական գործիչների մեծ մասն ընդհուպ մինչև XIX դարի սկիզբը համարում էր, որ կուսակցական պայքարը պետության ու հասարակության համար կործանարար հետևանքներ կունենա:

Կարելի է առանձնացնել կուսակցությունների՝ որպես քաղաքական պայքարի մշտական և օրինական սուբյեկտների հաստատման երկու կարևոր նախապայման: Առաջինը քաղաքականության՝ հասարակական հարաբերությունների համեմատաբար ինքնուրույն ոլորտ դառնալն է: Այստեղից էլ՝ արևմտյան ժողովրդավարական հասարակության մեջ կուսակցությունների կարևորագույն գործառույթ է ներկայացնել հասարակական խմբերի ու խավերի սոցիալական ու տնտեսական շահերը, նրանց պահանջները:

Կուսակցությունների ձևավորման երկրորդ կարևոր նախապայման կարելի է համարել հասարակության «**աշխարհիկացումը**» (սեկուլյարիզացումը): Կրոնական բոլոր ուղղություններին, այդ թվում և քրիստոնեությանը, հատուկ է հասարակության՝ որպես բնականոն ամբողջության մասին պատկերացումը: Կրոնական ավանդույթով դաստիարակված մարդը հանրության մեջ տիրող միասնությունն ու համաձայնությունը համարում էր ճշմարիտ կարգ, կանոն, իսկ բաժանումը, տարաձայնությունն ու հակամարտությունը՝ ճշմարտությունից շեղում, հավատի թուլացում և արդարության խախտում: Այդպիսի աշխարհայացքային համակարգում միանգամայն բնական է ձգտումը դեպի ներդաշնակության վերականգնումը, այլ ոչ թե հակամարտության «օրինականացումը», ինչին փաստորեն ծառայում են ժամանակակից կուսակցությունները: Հասկանալի է, թե ինչու էր XVIII դարի վերջերին Եվրոպայում և Ամերիկայում դեռևս կենսունակ բացասական վերաբերմունքը կուսակցությունների և կուսակցական պայքարի նկատմամբ:

Աշխարհիկ հասարակության կայացման ճանապարհին Եվրոպան երկու սահմանագիծ է ունեցել: Առաջին փուլում ռեֆորմացիայից և կրոնական ավերիչ ու արյունալի պատերազմներից հետո կաթոլիկ եկեղեցին ստիպված էր հաշտվել բողոքականների՝ կաթոլիկներին հավասար իրավունքներ ունենալու հետ: Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունից հետո կատարվեց երկրորդ քայլը. հավատն անհատի մասնավոր գործ համարվեց: Երկար ժամանակ եվրոպական հասարակության մեջ գոյակցում էին երկու արժեքային համակարգեր՝ կրոնական, որը մինչ այդ որոշում էր բոլոր՝ իրավական, քաղաքական, բարոյական նորմերը, և կրոնականի հետ հա-

կամարտության մեջ ծնված, բայց դեռևս նրա ազդեցության ներքո գտնվող աշխարհիկ մշակույթը:

Ներկայումս այդ արժեքային պառակտումը կորցրել է իր սրությունը, և գաղափարական վեճերն արդեն կուսակցական ծրագրերի միջև պայքարի տեսք են ստացել: Այդ ծրագրերն արդեն հենված են որոշակի գաղափարախոսության, աշխարհայացքային ուղղվածության վրա, ինչն էլ որոշում է հանրության սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական նպատակները: Դրանցում գերակշիռ տեղ ունի սոցիալական զարգացման գաղափարը: Կուսակցություններն արտահայտում են հանրության տարբեր խմբերի ընդհանուր, տևական շահերը: Թե ո՞ր կուսակցության հետ կկապի իր քաղաքական շահը հասարակական այս կամ այն խումբը, խավը, կախված է կոնկրետ պայմաններից, այն բանից, թե ինչպիսի դիրքորոշում են ունեցել կուսակցությունները երկրի պատմության շրջադարձային պահերին, ում կողմն էին նրանք սոցիալական հակամարտությունների ու բախումների ընթացքում:

Վերջին տասնամյակներում նկատվում է, որ շատ երկրներում կուսակցությունների հետ հանրության խմբերի ավանդական կապերը թուլացել են: Ավելի ու ավելի հազվադեպ է ընտրության դրդապատճառ դառնում ընտանեկան ավանդույթը կամ խմբային, կորպորատիվ չեզոքությունը: Ընտրողն այժմ ավելի ինքնուրույն է, նրա համար կողմնորոշիչ են ոչ այնքան կուսակցության «դեմքը», որքան նրա հայացքները հանրության համար տվյալ պահին առավել կարևոր սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական հիմնահարցերի շուրջ: Ընտրությունների արդյունքը դառնում է պակաս կանխատեսելի, իսկ խոշոր կուսակցությունների ընտրազանգվածը գործնականում համընկնում է բնակչության գրեթե ողջ կազմի հետ:

Մտորումներ: Ուսումնասիրենք Հայաստանում Կոմկոմի ունեցած համապետական վերջին ընտրությունների վերաբերյալ մամուլի և զանգվածային լրատվության այլ միջոցների նյութերը: Փորձե՞ք պարզել, թե ինչ միջոցներով ու եղանակներով էին ձգտում ընտրողներին իրենց կողմը գրավել ընտրություններին մասնակցող քաղաքական կուսակցությունները:

3. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ներկայումս Հայաստանում գործում են մի քանի տասնյակ քաղաքական կուսակցություններ: Այն կուսակցությունները, որոնք ձևավորվել են դեռևս XIX դարի վերջերին՝ ազգային պետականության բացակայության պայմաններում, անվանում են ավանդական կամ ազգային կուսակցություններ:

Լրացուցիչ նյութ: Հայ իրականության մեջ առաջին քաղաքական կուսակցությունը 1885 թ. Վանում ձևավորված **Արմենական** կուսակցությունն էր: Արմենականների գլխավոր խնդիրն Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումն էր: 1921 թ. Կ. Պոլսում արմենականները և քաղաքական այլ կազմակերպություններ միավորվեցին ու կազմեցին **Ռամկավար-ազատական** կուսակցությունը: 1887 թ. Շվեյցարիայի Ժնև քաղաքում մի խումբ կովկասահայ ուսանողներ հիմնադրեցին **Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան** կուսակցությունը: 1896 թ. Հնչակյան կուսակցությունը պառակտվեց: 1890 թ. Թիֆլիսում մի խումբ երիտասարդներ հիմնադրեցին **Հայ հեղափոխական դաշնակցություն** կուսակցությունը: Դաշնակցությունը կարճ ժամանակամիջոցում դարձավ հայ կյանքի ամենաազդեցիկ կուսակցությունը:

XX դարի սկզբներին Անդրկովկասում ստեղծվում են սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպություններ, որոնց գաղափարական հիմքը մարքսիզմն էր: Հայ իրականության մեջ դրանք սկզբում առաջանում են խմբակների ձևով: Ստեղծված բոլոր կազմակերպություններն իրենց համարում էին Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության ճյուղերից մեկը: Այսինքն՝ արևելահայ իրականության մեջ ինքնուրույն սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն չկար:

տատվեց միակուսակցական համակարգ՝ կոմունիստական կուսակցության մենիշխանությամբ:

1990 թ. օգոստոսի 23-ին հանրապետության նոր ձևավորված Գերագույն խորհուրդն ընդունեց Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը, որում հռչակվում էր նաև կուսակցությունների գործունեության ազատությունը: 1991 թ. փետրվարի 26-ին խորհրդարանի կողմից ընդունվեց «Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքը: Օրենքի ընդունումն ազդարարեց անցում բազմակուսակցական համակարգին: Ավանդական կուսակցություններից բացի, հանրապետությունում գրանցվեցին նաև բազմաթիվ այլ կուսակցություններ և հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ: Նրանք ակտիվորեն ներգրավվեցին մեր երկրում նոր, ժողովրդավարական հասարակության հիմքերի ստեղծմանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր կազմակերպություններն են անվանում քաղաքական կուսակցություններ:
2. Ինչո՞վ են տարբերվում «չեականված» և «չեակերպված» կուսակցությունները:
3. Ե՞րբ և որտե՞ղ են առաջացել արդի խմբավորված առաջին կուսակցությունները:
4. Ի՞նչ հատկանիշով են տարբերվում արդի և XX դարի կուսակցությունները:
5. Համառոտ ներկայացրե՞ք կուսակցությունների՝ որպես քաղաքական կյանքի մշտական սուբյեկտների հասարակական նախապայմանները: Ի՞նչ կարևոր սահմանագիծ դարձավ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունն այդ առումով:
6. Ինչպիսի՞ փոփոխություններ են նկատվում վերջին տասնամյակներում հանրության խմբերի և կուսակցությունների ավանդական կապերում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Մեր հանրապետությունում գործող ի՞նչ կուսակցություններ գիտեք: Ներկայացրե՞ք նրանց ծրագրերի՝ չեղ կարծիքով կարևոր հիմնադրույթները: Հարցին պատասխանելու համար օգտագործե՞ք լրացուցիչ նյութեր (օգտվե՞ք նաև www.fcsd.kajp.hg և ՀՀ Ազգային ժողովի www.parliament.am պաշտոնական կայքից):

ԴԱՍ 48. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Քաղաքական համակարգի գործողության կառուցակարգում կարևոր տեղ է զբաղեցնում քաղաքական գիտակցությունը (*վերհիշե՛ք 35-րդ դասը*): Այդ համակարգի այլ բաղադրատարրերի հետ միասին այն ապահովում է դրա գործողության արդյունավետությունը և ժողովրդավարականությունը: Պատճառն այն է, որ ոչ մի քաղաքական գործողություն չի կենսագործվում առանց այն միջնորդավորող գիտակցության:

Քաղաքական գիտակցությունը գիտակցության ոլորտ է, որն արտացոլում է քաղաքական իրականությունը քաղաքական գիտելիքների, քաղաքականության նկատմամբ վերաբերմունքի, սոցիալ-քաղաքական դիրքորոշումների և արժեքային կողմնորոշումների ձևերով և կարգավորում է մարդկանց և նրանց խմբերի վարքագիծը քաղաքական իրադրություններում:

Պատկերացրեք, որ դուք՝ որպես ժամանակակից մարդ, հայտնվել եք ինչ-որ կղզում, որտեղ տոհմային կարգերով ապրում է մի ցեղախումբ: Կարո՞ղ եք այնտեղ հիմնադրել արդի չափանիշներին համապատասխանող քաղաքական համակարգ: Անշուշտ, ոչ, որովհետև ո՛չ ցեղախմբի զանգվածային գիտակցությունը, ո՛չ էլ դրա առանձին անդամների գիտակցությունը չեն համապատասխանում ձեր առաջարկած համակարգին: Դա անհասկանալի ու անըմբռնելի է նրանց համար:

Մտորումներ: Կարդացե՛ք Մուրացանի «Առաքյալը» վիպակը: Արդյոք կղզու վրա քաղաքական համակարգ հիմնադրելու ջեր ջանքերը նմա՞ն են Պ. Կամսարյանի ապարդյուն ջանքերին: Ինչո՞ւ Պ. Կամսարյանի առաքելությունը փապալվեց: Ի՞նչ կանեիք դուք Պ. Կամսարյանի փոխարեն:

Այսպիսով, միայն հռչակված քաղաքական ու իրավական հաստատություններն անբավարար են ժողովրդավարությունն իրական դարձնելու համար: Քաղաքական համակարգի բոլոր բաղադրատարրերը շաղախող միջոցը, «նյութը» քաղաքական գիտակցությունն է: Քաղաքական համակարգում գիտակցության մեծ դերը պայմանավորված է դրա կատարած գործառույթներով:

Քաղաքական գիտակցությունը կատարում է ճանաչողական գործառույթ: Այսինքն՝ անհատը գիտակցության միջոցով ճանաչում է քաղաքական երևույթները և արդյունքում ձեռք է բերում քաղաքական գիտելիքների որոշակի գումար: Դրանք հետևանք են մտավոր (մտածողական) գործունեության և արտահայտում են անհատի քաղաքական պատրաստվածությունը, իմացությունը:

Քաղաքական գիտակցությունը կատարում է գնահատող գործառույթ: Գնահատումը որոշակի հուզական վերաբերմունք է քաղաքական կյանքի տարբեր կողմերի և երևույթների նկատմամբ՝ հիմնված կենսափորձի վրա: Այս գործառույթի նախադրյալը քաղաքական պատրաստվածությունն է. գնահատել կարելի է այն, ինչի մասին գիտեք: Գնահատվում են բոլոր քաղաքական երևույթները, այդ թվում՝ սեփական քաղաքական վարքագիծը (ինքնագնահատում), քաղաքական տեսությունները և այլն:

Կյանքի և քաղաքական երևույթների նկատմամբ արժեքային վերաբերմունքի հետևանքով անհատի մոտ առաջանում է ներքին նոր հատկություն, որն անվանում են **քաղաքական դիրքորոշում**: Դիրքորոշումն անհատին բնորոշ հոգեբանական երևույթ է, որում առկա են տեղեկության, հուզական-գնահատողական, վարքագծային բա-

ղաղրատարերը: **Տեղեկութային** բաղաղրատարը ենթադրում է մարդու աշխարհայացքը և այն քաղաքական իդեալը, որին նա ձգտում է: **Հուզական-գնահատողական** բաղաղրատարը ենթադրում է համակրանք և հակակրանք ինչ-ինչ օբյեկտների նկատմամբ: **Վարքագծային բաղաղրատարը** գործելու պատրաստականությունն է:

Դիրքորոշումն արտահայտում է անհատի նախատրամադրվածությունը՝ որոշակի կերպով ընկալել և գնահատել տեղեկույթը, երևույթները, և պատրաստականությունը դրանց նկատմամբ գործել այդ ներքին արժեքներին ու գնահատականներին համապատասխան: Քաղաքական դիրքորոշումը խարսխված է քաղաքական համոզմունքների վրա:

Քաղաքական գիտակցությունը կատարում է կարգավորիչ գործառույթ: Մարդն ունենալով որոշակի քաղաքական դիրքորոշումներ ու արժեքային կողմնորոշում՝ գործում է դրանց համապատասխան: Արդյուքում նա իր վարքագիծը համապատասխանեցնում է իր քաղաքական դիրքորոշումներին:

Այսպիսով, վերը բերված օրինակում՝ ձեր փորձերը կզույժ հիմնադրել ժամանակակից քաղաքական համակարգ դատապարտված էին ձախողման, որովհետև կղզիաբնակները չունեին համապատասխան քաղաքական գիտակցություն, որը կարող էր կատարել իր գործառույթներն այդ համակարգում:

2. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Քաղաքական պատշաճ դիրքորոշման հիմնական ցուցանիշն անհատի ակտիվ մասնակցությունն է հասարակական-քաղաքական գործերին: Վերջինների նկատմամբ շահագրգռվածությունը, դրանց քննարկման և լուծման նկատմամբ հետաքրքրվածությունն իսկական քաղաքացիական քաղաքական դիրքորոշման կարևոր հատկանիշն է: **Քաղաքական համակարգն այնքանով է ուժեղ և արդյունավետ, որքանով հասարակության անդամներն ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերում քաղաքական կյանքում:** Սակայն այդպիսի՞ն ենք մենք բոլորս: Պարզվում է, որ ոչ: Մարդկանց քաղաքական գիտակցությունը և դրանով պայմանավորված ընդգրկվածությունը քաղաքական գործընթացներում, հենց թեկուզ ընտրական, տարբեր են:

1. Սոցիալապես ակտիվ քաղաքական գիտակցություն և վարքագիծ: Քաղաքական ակտիվությունը որոշվում է զարգացած քաղաքական գիտակցությամբ, խորը համոզվածությամբ: Նման անհատը պատրաստակամ է օգտագործել քաղաքական համակարգի ընձեռած հնարավորությունները, ստեղծագործաբար մասնակցել քաղաքական կյանքին՝ կատարելով սկզբունքային վարքագծային ընտրություն: Քաղականապես ակտիվ սուբյեկտը գործում է համոզմունքից ելնելով: Նման վերաբերմունքը քաղաքական կյանքին ամենից բարձր մակարդակն է:

2. Հարմարվողական քաղաքական գիտակցություն և վարքագիծ: Հարմարվողական քաղաքական գիտակցությունը և վարքագիծն անհատի քաղաքական այնպիսի գործունեությունն է, երբ նա իր վարքագիծը ենթարկում է շրջապատի կարծիքներին և գործողություններին, այսինքն՝ հարմարվում է: Նման էակը քաղաքական ոլորտում վարվում է այնպես, ինչպես ուրիշները: Նա չի արտահայտում իր կարծիքը, պաշտպանում այն և ընտրում սեփական քաղաքական վարքագիծ: Հարմարվողականությունը հասարակության համար ցանկալի չէ, քանի որ իրենից ներկայացնում է ենթարկում, կույր հետևում, առանց սեփական քաղաքական դիրքորոշումների ակտիվության: Նման գործելակերպը չի նպաստում քաղաքական համակարգի իրական

ժողովրդավարությանը: Մարդիկ չեն արտահայտում իրենց մտքերը, համոզմունքները, չեն դրսևորում անկեղծություն, նախաձեռնություն, իրական ինքնուրույնություն:

3. Օտարված քաղաքական գիտակցություն և վարքագիծ: Օտարված նշանակում է քաղաքական կյանքից հեռացած, դրանով չհետաքրքրվող, քաղաքականության նկատմամբ անտարբեր: Օտարումը հասարակությունից, պետական կառավարումից, քաղաքականությունից կործանիչ է և՛ անհատի, և՛ պետության, և՛ հասարակության համար: Անհատի քաղաքական օտարվածությունը հետևանք է, ինչպես նրա քաղաքական գիտակցության հոգեբանական ձևախեղման, այնպես էլ քաղաքական համակարգում լուրջ կառուցվածքային, բարոյահոգեբանական, գաղափարախոսական թերությունների: Քաղաքական օտարվածության պատճառ կարող է դառնալ նաև իրական քաղաքական կյանքը, որը չի խթանում ակտիվությունը և չի ապահովում ընդգրկվածությունը: Այդպիսի դիրքորոշումը հնարավոր բոլոր տեսակի քաղաքական դիրքորոշումներից ամենավատն է: Օրինակ, դուք ձեր շրջապատում հաճախ եք լսում «**Ես քաղաքականությամբ չեմ զբաղվում**» խոսքերը: Բայց դրա պատասխանն ունի խորը իմաստ. «**Եթե դուք չեք զբաղվում քաղաքականությամբ, ուրեմն քաղաքականությունը կզբաղվի ձեզանով**»: Համոզված եղեք, որ քաղաքականապես անտարբեր և օտարված հասարակության մեջ քաղաքականությունը և պետական իշխանությունը դառնալու են չարիք հասարակության համար: Հետևաբար՝ քաղաքական անտարբերությունը բուժերանգի պես խփելու է ձեզ:

Քաղաքական գործընթացներում կանանց ընդգրկվածության հիմնախնդիրը: Քաղաքական ընդգրկվածության ճիշտ պատկերն ունենալու համար անհրաժեշտ է կատարել նաև բնակչության միջսեռային ցուցանիշների համեմատություն: Ինչպես միջազգային իրավունքը, այնպես էլ ՀՀ Մահմանադրությունն ամրագրում են կնոջ և տղամարդու իրավահավասարության սկզբունքը: Սակայն դա չի նշանակում, որ իրականում կնոջ և տղամարդու միջև առկա է փաստական հավասարություն, այդ թվում՝ նաև քաղաքական համակարգում:

Կնոջ և տղամարդու կենսաբանական տարբերությունները պատմականորեն պայմանավորել են հասարակական միջսեռային անհավասարությունը: Շատ երկրներում առկա է սեռային խտրականության հիմնախնդիրը: Նույնիսկ ձևական-իրավական հավասարության դեպքում՝ երկրի հոգևոր-մշակութային առանձնահատկություններով պայմանավորված, առկա է փաստական խտրականության հիմնախնդիրը քաղաքական և այլ ոլորտներում: Օրինակ՝ ավանդաբար մեր իրականության մեջ կնոջ հիմնական գործառույթներից է տնային տնտեսության վարումը, իսկ տղամարդունը՝ դրսի վճարվող աշխատանքը: Դերային նման բաշխումն ինքնին ծնում է անհավասարություն, այդ թվում՝ քաղաքական ոլորտում: Հետևանքն այն է, որ կանայք հեռացվում են քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացից՝ բոլոր մակարդակներում փոքրաթիվ ներկայացուցչության պատճառով: Օրինակ՝ քաղաքականության ոլորտում կանանց նկատմամբ օրենսդրական քվոտաների բացակայության կամ ոչ արդյունավետ լուծումների պատճառով պետական մարմիններում կանանց թիվը կամ չնչին է, կամ նվազում է: Առաջին գումարման (1995 թ.) Ազգային ժողովում կին պատգամավորների թիվը 12 էր (մոտ 6%), իսկ երկրորդում (1999 թ.) 4 (մոտ 3%): 1999 թ. ընտրական օրենսգրքում նախատեսվեց կանանց ընդամենը 5% քվոտա՝ համամասնական ընտրակարգով կուսակցությունների ցուցակների համար: Սակայն նպատակը չիրականացավ, քանի որ կանայք հիմ-

նականում եզրափակում էին կուսակցությունների ցուցակները: Արդյունքում երրորդ գումարման (2003 թ.) Ազգային ժողովում կին պատգամավորները հինգն էին (մոտ 4%), իսկ չորրորդում (2007 թ.) կանայք կազմում էին մոտ 9%: Բերված տվյալները վկայում են, որ, չնայած միջսեռային հավասարության ոլորտում որոշակի նվաճումների, Հայաստանում առկա է քաղաքական ոլորտում կանանց ընդգրկվածության հիմնախնդիր: Նշանակում է՝ **միջսեռային իրավահավասարությունից** զատ անհրաժեշտ է վարել նաև **սեռերի համար հավասար հնարավորությունների** ստեղծման հատուկ քաղաքականություն:

3. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Որքան բարձր են քաղաքական գիտակցության մակարդակը և ակտիվության աստիճանը, այնքան արդյունավետ է գործում քաղաքական համակարգը՝ հաջողությամբ կատարելով իր առջև դրված խնդիրները: Բնակչության քաղաքական գիտակցության ցածր մակարդակի և անտարբերության հաղթահարման հիմնական միջոցը քաղաքական-իրավական համաուսուցման և դաստիարակության համակարգի ներդրումն է:

Միգուցե ուստայիստական է ցանկությունը յուրաքանչյուր անհատի դարձնել **քաղաքական-իրավական ակտիվ էակ**: Սակայն քաղաքական, քաղաքացիական, ինչպես նաև իրավական նվազագույն գիտելիքներն անհրաժեշտ են: Դրանից բխում է, որ հասարակության առաջ դրված է խնդիր. ապահովել ամեն մի անհատի նվազագույն քաղաքական-իրավական գիտելիքները և պատրաստվածությունը: Վերջինները պայման են քաղաքական-իրավական էակի ձևավորման և զարգացման համար:

Ժողովրդավարական քաղաքական համակարգը ևս պետք է ապահովի քաղաքական ընդգրկվածությունը: Այսինքն՝ օտարման պատճառները միայն կրթական չեն, այլ նաև կառուցակարգային: Քաղաքագիտական միտքը մշակել է օտարվածության և քաղաքական անտարբերության հաղթահարման հայեցակարգ, որն անվանում են «**մասնակցության ժողովրդավարություն**»: Այն ենթադրում է, որ, բացի ընտրություններից, քաղաքացիները պետք է ունենան իրավունք և հնարավորություն ակտիվ մասնակցել քաղաքական որոշումների ընդունմանը, քաղաքական գործընթացներին, ինչպես նաև ընդունված որոշումների կատարման նկատմամբ վերահսկողությանը (9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքի § 23-ից վերհիշե՛ք թե ինչ է մասնակցության ժողովրդավարությունը):

Հարցեր

1. Ի՞նչ է քաղաքական գիտակցությունը, և ինչո՞ւ է այն կարևոր քաղաքական համակարգում:
2. Ի՞նչ գործառույթներ է կապարում քաղաքական գիտակցությունը:
3. Ի՞նչ է քաղաքական դիրքորոշումը:
4. Ի՞նչ է քաղաքական ընդգրկվածությունը:
5. Որո՞նք են քաղաքական գիտակցության և վարքագծի տեսակներն ըստ անհատների ակտիվության աստիճանի:
6. Որո՞նք են քաղաքական ակտիվ գիտակցության չեավորման և զարգացման միջոցները:
7. Ինչպիսի՞ն է չեն քաղաքական գիտակցությունը և ակտիվության աստիճանը:

ԴԱՍ 49. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ԱԶԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Սահմանադրությունը, բացի բազմակուսակցությունից, երաշխավորում է նաև գաղափարախոսական բազմակարծությունը: Մարդիկ բնականից միատեսակ չեն. տարբեր են նրանց շահերը, կյանքի պայմանները: Հետևաբար, բազմազանությունը արհեստական և հորինովի չէ, այլ բնական կացություն: Կուսակցությունները՝ ելնելով իրենց քաղաքական գաղափարախոսությունից, մշակում և ընտրողներին են ներկայացնում հասարակական զարգացման այլընտրանքային տարբերակներ: Հետևաբար, քաղաքական և գաղափարական բազմազանությունը ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի կարևոր հատկանիշն է: Կարծիքների, հայացքների, ուսմունքների և քաղաքական հայեցակարգերի բազմազանությունը ծնում է առողջ գաղափարաքաղաքական մրցակցություն, այն հնարավորություն է տալիս ընտրելու զարգացման և հասարակական հիմնախնդիրների լուծման առավել ընդունելի տարբերակը: Հասարակական-քաղաքական հոսանքները բազմազան են: Մենք կանդրադառնանք դրանցից մի քանիսին միայն:

1. ԱԶԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԼԻԲԵՐԱԼԻԶՄ)

Ազատականության հիմնական գաղափարներն ու սկզբունքներն են՝ անհատը որպես առանձին արժեք և նրա պատասխանատվությունն իր գործողությունների համար, մասնավոր սեփականությունը որպես անհրաժեշտ պայման անհատի ազատության համար, ազատ շուկա, ազատ մրցակցություն և ձեռնարկատիրություն, հավասար հնարավորություններ, իշխանությունների բաժանում, զսպումներ և հակակշիռներ, անձի հիմնական իրավունքների և ազատությունների երաշխիքներ, համընդհանուր ընտրական իրավունք և այլն:

համընդհանուր ընտրական իրավունք և այլն:

«Լիբերալիզմ» հասկացությունը եվրոպական հասարակական-քաղաքական բառապաշար է մտել XIX դարի սկզբներին: Ազատականության ակունքներում կանգնած են այնպիսի նշանավոր անհատներ, ինչպիսիք են Ջ. Լոքը, Շ. Մոնտեսքիոն, Ի. Կանտը, Թ. Ջեֆերսոնը և ուրիշներ: Ազատականության ձևավորման և ընդհանրապես արևմտյան քաղաքական մտքի պատմության մեջ շրջադարձային եղավ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, հատկապես 1789 թ. ընդունված հեղափոխության գլխավոր քաղաքական-իրավական փաստաթղթերից մեկը՝ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը:

Ազատական աշխարհայացքը սկզբից ևեթ ձգտում էր անհատական ազատության կատարելատիպի (իդեալի) ընդունմանը: Անհատականությունն ամենից առաջ ենթադրում է յուրաքանչյուր մարդու բնական, ի ծնե ունեցած իրավունքները, առաջին հերթին՝ կյանքի, ազատության և մասնավոր սեփականության: Ընդ որում՝ մասնավոր սեփականությունը համարվում է ազատության երաշխիք: Մասնավոր

սեփականության իրավունքն ու տնտեսական ազատությունը հիմք են դառնում քաղաքական և քաղաքացիական ազատությունների ձևավորման համար: Տնտեսական բնագավառում անհատականությունն ու մասնավոր սեփականության իրավունքը դրսևորվում են ազատ շուկայի և ազատ մրցակցության սկզբունքներում: Այդպիսի մոտեցումը ենթադրում է հասարակության բոլոր անդամների համար ինքնադրսևորման հավասար հնարավորություններ և հավասար իրավունքներ: Այս տեսակետից ազատականության կարևոր բաղադրիչ է դառնում բազմակարծությունը, այսինքն՝ սոցիալական խավերի, ազգային ու կրոնական խմբերի, քաղաքական կուսակցությունների, կազմակերպությունների և հասարակական կյանքի այլ իրավահավասար մասնակիցների բազմազանությունը:

Ազատականության հիմնադիրներն այն գաղափարն էին զարգացնում, որ պետության մեջ պետք է տիրապետեն ոչ թե առանձին անձինք, այլ օրենքները: Պետության խնդիրն է օրենքի հստակ պահպանումով կարգավորել ազատ քաղաքացիների միջև առաջացող հարաբերությունները, ինչը պետք է ապահովի անձի ազատությունը, սեփականության անձեռնմխելիությունը, մարդու և քաղաքացու մյուս իրավունքները:

Մտորումներ: *Ջոն Լոքը պետությունը համեմատում էր ոչ թե հասարակության զլխի, այլ զլխարկի հետ, որը կարելի է հանգիստ փոխարինել մեկ ուրիշով: Համաձայն եք արդյոք լիբերալիզմի հիմնադիրներից մեկի այդ կարծիքի հետ: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսակետը:*

Լրացուցիչ նյութ: XIX դարի վերջերին և XX դարի սկզբներին ավելի ակնառու դարձան ազատականության բույլ և ուժեղ կողմերը: Պարզ դարձավ, որ ազատ մրցակցության սկզբունքի անգույս իրագործումը հանգեցնում է արտադրության համակենտրոնացմանը, արտադրական և ֆինանսական մագնատների ազդեցության աճին: Այդ պայմաններում լիբերալիզմն ականա ստանձնում էր հասարակության արտոնյալ խավերի գաղափարախոսի դերը: Այս ամենի արդյունքում սկիզբ առավ դասական ազատականության վերանայումը ժամանակի մի շարք հայտնի քաղաքագետների, տնտեսագետների, սոցիոլոգների և այլ մասնագետների ջանքերով: Նրանք առաջարկում էին սահմանափակել խոշոր կորպորացիաների կամայականությունները և պաշտպանել բնակչության առավել ճնշված խավերի շահերը: Այդ գաղափարները հիմք դարձան **նոր կամ սոցիալական ազատականության** ձևավորման համար, որի հաստատման սահմանագիծ դարձավ անցյալ դարի 30-ական թվականների տնտեսական մեծ ճգնաժամը: Այդ ժամանակաշրջանում մեծ ճանաչում ստացավ անգլիացի տնտեսագետ Ջ. Քեյնսի տեսությունը: Քեյնսը և նրա հետևորդները, ազատ մրցակցության և ազատ շուկայի դասական սկզբունքներին զուգահեռ, առաջարկում էին տնտեսական և սոցիալական ոլորտներում պետական միջամտության նոր մոտեցումներ: Այդ գաղափարների մարմնավորումը դարձավ, այսպես կոչված, «բարեկեցության պետությունը», որը կոչված էր իրագործելու բնակչության անապահով խավերի սոցիալական օժանդակության ծրագրեր: Սկզբնական շրջանում առավել մեծ կիրառություն գտնելով ԱՄՆ-ում, Ֆրանկլին Ռուզվելտի հակաճգնաժամային «նոր կուրսի» լայնամասշտաբ իրագործման տարիներին քեյնսականությունն այնուհետև այս կամ այն չափով տարածում գտավ աշխարհի գրեթե բոլոր զարգացած երկրներում:

Ազատականության և ազատական ուղղվածության կուսակցությունների գործունեության շնորհիվ XX դարի առաջին տասնամյակներում վերջնականապես հաստատվեցին ժամանակակից քաղաքական համակարգի հիմնական սկզբունքներն ու ինստիտուտները, այն է՝ խորհրդարանականությունը, իշխանությունների բաժանումը, իրավական պետությունը և այլն: Դրանք ի վերջո ընդունելի դարձան գրեթե բոլոր քաղաքական ուժերի համար:

2. ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԿՈՆՍԵՐՎԱՏԻՉՄ)

Պահպանողականությունն իր մեջ ներառել է տարբեր՝ երբեմն հակասական գաղափարներ, հայեցակարգեր, ավանդույթներ: «Կոնսերվատիզմ» բառը տարածում է ստացել XX դարի սկզբներին (այն ծագում է լատիներեն *conservare* – պահպանել բառից): Պահպանողականության հիմնական դրույթները ձևավորվել ու զարգացել են ազատականության, սոցիալ-ժողովրդավարության և գաղափարաքաղաքական այլ հոսանքների դեմ հակադրության մեջ:

Սկզբից ևեթ պահպանողականները հանդես էին գալիս գոյություն ունեցող համակարգն առանց որևէ լուրջ փոփոխության պահպանելու օգտին: Քաղաքական սկզբունքները, ըստ պահպանողականների, պետք է հարմարեցնել սովորույթներին, ազգային ավանդույթներին, հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների հաստատված ձևերին: Գործող ինստիտուտները, նրանց կարծիքով, նախընտրելի են ցանկացած տեսական սխեմայից, որքան էլ որ այդ սխեմաները կատարյալ թվան: Նրանք բնական և օրինական էին համարում միայն այն հասարակությունը, որը հենվում է աստիճանակարգված (հիերարխիկ) կառուցվածքի վրա, և որի առանձին բաղադրիչներն ապահովում են հասարակական օրգանիզմի կենսունակությունն ու ամբողջականությունն այնպես, ինչպես մարդկային մարմնի առանձին օրգանները նրա ամբողջ օրգանիզմի համար:

Պահպանողականության՝ որպես գաղափարաքաղաքական ուղղության վերլուծության դեպքում պետք է նկատի ունենալ, որ հասարակական-քաղաքական գործընթացը երկակի բնույթ ունի: Մի կողմից դա էվոլյուցիան է, զարգացումը, հնի մերժումը և նորի ստեղծումը: Մյուս կողմից այն պահպանում և անցյալից ներկային ու ապագային է փոխանցում այն ամենը, ինչը կենսունակ է, անանց և համամարդկային: Ցանկացած հասարակական-քաղաքական համակարգ կարող է վերափոխվել իր բազմաթիվ կողմերով՝ միաժամանակ պահպանելով նախորդ համակարգի հետ ժառանգական կապը: Պահպանողականները նախապատվությունը տալիս են փոխգիջմանը և դեմ են որևէ գաղափարի, տեսության բացարձակացմանը, առավել ևս գործնականում դրանց «մաքուր» տեսքով իրականացմանը:

Մյուրումներ: Դի՞շու եմ արդյոք պահպանողականներն այդ դեպքում. նորագույն պատմության ո՞ր իրադարձություններն են մեզ ցույց տալիս, թե ինչ ողբերգական հետևանքների կարող է հանգեցնել որևէ գաղափարախոսության ծայրահեղացված, բռնի միջոցներով կիրառումը:

Պահպանողականությունը սովորաբար նույնացվում է գոյություն ունեցող կարգերի պաշտպանության հետ: Այդուհանդերձ, պահպանողականները, բնականաբար, չեն անտեսում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Ավելին՝ նրանք հաճախ հանդես են գալիս փոփոխությունների, բայց դանդաղ, աստիճանական, «վերևից» (կառավարության, իշխանությունների նախաձեռնությամբ) կատարվող փոփոխությունների օգտին, ինչը թույլ կտա խուսափել «ներքևից» սկսվող հեղափոխական վայրիվերումներից: Ժամանակակից պահպանողականները հանդես են բերում բավականաչափ ճկունություն և գործնականություն, ստեղծված պայմաններին հարմարվելու կարողություններ:

1970-1990-ական թվականները կարելի է համարել պահպանողականների և «աջ» ուժերի հաղթանակների ժամանակաշրջան: Ռոնալդ Ռեյգանի իշխանության գլուխ անցնելը

Մեծ Բրիտանիայի պառլամենտի շենքը
(Վեստմինստերյան պալատը)

ԱՄՆ-ում 1980 թ. և երկրորդ անգամ հաղթանակը նախագահական ընտրություններում, Մարգարետ Թետչերի գլխավորությամբ պահպանողականների եռակի հաղթանակը Անգլիայում, խորհրդարանական ընտրությունները ԳՖՀ-ում, Իտալիայում և Ֆրանսիայում ցույց տվեցին, որ պահպանողականների առաջ քաշած շատ գաղափարներ ու սկզբունքներ համապատասխանում են հանրության լայն խավերի ձգտումներին: Պահպանողականները կարողացան որսալ ճիշտ պահը և փոփոխություններ առաջարկեցին հենց այն ժամանակ, երբ բնակչության մեծամասնությունը դա էր պահանջում: Պահպանողականները կարողացան գիտա-

տեխնիկական հեղափոխության փաստացի հակառակորդներից դառնալ դրա համոզված կողմնակիցները: Ինչպես իրենք են հաստատում, պահպանողական լինելն ամենևին չի նշանակում դառնալ հետադիմական և փակել առաջադիմության ճանապարհը:

Ժամանակակից պահպանողականությունը, այդուհանդերձ, շարունակում է մշակութային և կրոնական ավանդապաշտության համոզված կողմնակիցը մնալ: Պահպանողականներն առաջվա պես կարծում են, որ ավանդական արժեքներից հրաժարումը ժամանակակից հասարակության մեջ եղած բացասական երևույթների գլխավոր պատճառն է: Նրանք նույն հետևողականությամբ շարունակում են փաստարկներ բերել ավանդական արժեքների վերականգնման օգտին՝ շեշտը դնելով ընտանիքի, համայնքի, եկեղեցու և այլ ինստիտուտների վրա:

Գործնական աշխատանք: Օգտագործելով ստորև բերվող նյութը՝ քննարկե՛ք և փորձե՛ք պարզաբանել «ազատություն» հասկացությունը:

«Ըստ Հեգելի՝ ազատությունը ոչ միայն հոգեբանական երևույթ է, դա մարդու փարբերակիչ հատկանիշն է: Այդ իմաստով քնությունն ու ազատությունը տրամագծորեն հակոթնյա են: Ազատությունը չի նշանակում բնության մեջ կամ բնության համաձայն ապրել, ընդհակառակը, ազատությունը սկսվում է միայն այնպեղ, որպեղ վերջանում է քնությունը: Մարդու ազատությունը ծնվում է միայն այն ժամանակ, երբ մարդն ունակ է դառնում հաղթահարել իր բնական, կենդանական գոյությունը և ինքն իր համար ձևավորել նոր անձ»:

Ֆրենսիս Ֆուկույամա, «Լիբերալիզմի այլընտրանքները»

Հարցեր

1. Գաղափարաքաղաքական ի՞նչ հոսանքներ գիտեք, ներկայացրեք մի քանիսը:
2. XX դարի վերջում սկիզբ առած ո՞ր գործընթացները հարկադրեցին վերանայել դասական ազատականության որոշ դրույթներ: Ազատականության ո՞ր ուղղությունը ձևավորվեց դրա արդյունքում:
3. Ո՞րն է, չե՞ր կարծիքով, ժամանակակից քաղաքական համակարգում ազատականության գլխավոր ներդրումը:
4. Ինչպիսի՞ փոփոխությունների կողմնակից են պահպանողականները:
5. Որո՞նք են քվարկված անունների օտարալեզու հոմանիշները ազատականություն, պահպանողականություն:

ԴԱՍ 50. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ՍՈՅԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՍՈՅԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Նոր ժամանակներում տարածված գաղափարական հոսանքներից է սոցիալիստական ուսմունքը: Դրա արմատները գալիս են ուշ միջնադարի ուստոպիստական սոցիալիզմից: XIX դարում մեծ թափ առած բանվորական շարժումներն այն քաղաքական նախադրյալն էին, որ խթանեցին սոցիալիստական գաղափարախոսության առաջացումը և տարածումը: Սոցիալիստական գաղափարախոսության տեսական հիմքը Կ. Մարքսի ուսմունքն էր:

Մարքսիստական ուսմունքը ձևավորվել է XIX դարի կեսերին, երբ Եվրոպայի ցնցում էին մեկը մյուսին հաջորդող բուրժուական հեղափոխությունները: Այն երկրներում, որտեղ կապիտալիզմն արդեն հաստատվել էր, ի հայտ եկան նաև տնտեսական ճգնաժամի առաջին հատկանիշները: Հասարակական իրավիճակը լուրջ ազդեցություն ունեցավ նաև Կարլ Մարքսի և Ֆրիդրիխ Էնգելսի սոցիալ-քաղաքական հայացքների ձևավորման վրա: Նրանք ստեղծեցին հասարակական զարգացման նոր տեսություն, որն ավելի ուշ ստացավ մարքսիզմ անվանումը:

Ուսումնասիրելով հասարակական արտադրությունը՝ Մարքսն առանձնացրեց դրա երկու կողմերը՝ արտադրողական ուժեր և արտադրական հարաբերություններ: Ցանկացած հասարակության գլխավոր **արտադրողական ուժը** մարդիկ են՝ իրենց գիտելիքներով և աշխատանքային հմտություններով: Ոչ պակաս կարևոր դեր ունեն նաև հասարակության ստեղծած **արտադրության միջոցները** (աշխատանքի գործիքներն ու առարկաները): Համատեղ աշխատանքային գործունեության ընթացքում մարդիկ որոշակի արտադրական հարաբերությունների մեջ են մտնում: **Արտադրահարաբերությունների ողջ համակարգը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե ում սեփականությունն են կազմում արտադրության հիմնական միջոցները:**

Հետագոտելով հասարակական զարգացման հիմնական փուլերը՝ Մարքսն ու Էնգելսը եկան այն եզրակացությանը, որ կապիտալիզմին պետք է փոխարինի հասարակական-տնտեսական նոր կացութաձև՝ կոմունիստական հասարակությունը: Այդ կացութաձևն անցնելու էր զարգացման երկու փուլ՝ սոցիալիզմ և կոմունիզմ: Դրանցում, ի տարբերություն կապիտալիզմի, արտադրության միջոցների իր մասնավոր սեփականությամբ գերակշռելու էր հանրային սեփականությունը:

Մարքսիզմը՝ որպես քաղաքական-գաղափարական հոսանք, հետագայում տրոհվեց երկու առանձին ուղղությունների: Վ. Լենինի և նրա կողմնակիցների առաջ քաշած տեսությունը հայտնի է **մարքսիզմ-լենինիզմ** անունով: Մարքսիզմ-լեն-

Կարլ Մարքս (1818-1883)

նինիզմի դրոշով և կոմունիստական կուսակցությունների ղեկավարությամբ սկզբում Ռուսաստանում 1917 թ., իսկ Երկրորդ աշխարհամարտից հետո Չինաստանում և մի շարք այլ երկրներում տեղի ունեցան սոցիալիստական և ժողովրդադեմոկրատական հեղափոխություններ: Խորհրդային Միության գլխավորությամբ ձևավորվեց սոցիալիստական երկրների ճամբարը: Տասնամյակներ շարունակ մարդկության գրեթե կեսն իր գործունեության հեռանկարում տեսնում էր կոմունիստական հասարակարգի իդեալը: Նպատակն ինքնին շատ բարձր ու ազնիվ էր՝ կառուցել արդարացի, կատարյալ հասարակարգ՝ զերծ մարդու կողմից մարդու շահագործումից և ժողովուրդների միավորման հիմունքներով: Այդ լուսավոր ապագային հասնելու համար, սակայն, թույլատրելի էին համարվում բոլոր անմարդկային, դաժան, բռնակալական, ահաբեկչական միջոցները: Արդյունքում իր հիմնադրումից ընդամենը յոթ տասնամյակ հետո Խորհրդային Միությունն անկում ապրեց, իսկ կոմունիստական գաղափարախոսությունը կորցրեց իր նախկին ազդեցությունը:

Սոցիալիստական գաղափարախոսության երկրորդ հիմնական ուղղությունը **ժողովրդավարական սոցիալիզմն** է, որի հիմնադրույթների մշակման մեջ նշանակալի դեր ունեցավ գերմանացի հայտնի գործիչ Էդուարդ Բեռնշտայնը: Բեռնշտայնը հրաժարվեց մարքսիզմի այն դրույթներից, որոնց իրագործումը Ռուսաստանում և մի շարք այլ երկրներում հանգեցրին ամբողջատիրական (տոտալիտար) վարչակարգերի հաստատմանը: Մերժելով **պրոլետարիատի դիկտատուրայի** գաղափարը՝ Բեռնշտայնը և նրա հետևորդները հիմնավորեցին պայքարի բռնի եղանակներից հրաժարվելու և սոցիալ-ժողովրդավարության՝ «խորհրդարանական գործունեության դաշտ» տեղափոխվելու անհրաժեշտությունը: Ժողովրդավարական սոցիալիզմի կողմնակիցները միաժամանակ հռչակում էին արդարացի հասարակարգի հասնելու իրենց ձգտման մասին: Ընդ որում՝ նրանք ելնում էին այն հիմնադրույթից, որ վերացնելով մարդու կողմից մարդու շահագործումը՝ անհրաժեշտ է անձեռնմխելի թողնել ժողովրդավարական հիմնական ինստիտուտներն ու ազատությունները:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած ժամանակաշրջանը կարելի է համարել ժողովրդավարական սոցիալիզմի զարգացման նոր փուլ: 1951 թ. Սոցիալիստական ինտերնացիոնալն ընդունեց նոր ծրագրային փաստաթուղթ՝ **Ֆրանկֆուրտյան հռչակագիրը**: Հռչակագիրը ձևակերպեց ժողովրդավարական սոցիալիզմի հիմնական արժեքները: Եթե փորձենք համառոտ ձևակերպել հետպատերազմյան սոցիալ-ժողովրդավարության էությունը, այն կարելի է արտահայտել հետևյալ կարգախոսով՝ **ազատություն, արդարություն, համերաշխություն**: Ընդ որում՝ ազատությունը, որն անտեսում է բոլորի իրավունքների հավասարությունը, վաղ թե ուշ վերածնում է կամայականության, իսկ արդարությունը, որը հաշվի չի առնում այդ իրավունքները, վերածվում է համահարթեցման, այսինքն՝ անարդարության: Այլ խոսքով՝ ազատությունն ու հավասարությունը փոխկապված են, ինչի արտահայտությունն արդարությունն է: Այն ամենից առաջ նշանակում է բոլորի համար հավասար ազատություն:

Ղեկավարվելով այս գաղափարներով և դրանց իրագործման մեջ մեծ դեր հատկացնելով պետությանը՝ եվրոպական սոցիալ-ժողովրդավարությունը հետպատերազմյան շրջանում նշանակալի հաջողությունների հասավ: Մի շարք երկրներում հասնելով իշխանության կամ դառնալով ազդեցիկ խորհրդարանական ուժ՝ սոցիալ-

ժողովրդավարական կուսակցություններն ու նրանց աջակից արհմիությունները բազմաթիվ բարեփոխումների նախաձեռնողներ դարձան. տնտեսության մի շարք ճյուղերի ազգայնացում, պետության սոցիալական ծրագրերի աննախադեպ ընդլայնում, աշխատաժամանակի կրճատում: Բարեփոխումների արդյունքում այդ երկրները բուռն տնտեսական աճ ապրեցին: Միաժամանակ սոցիալիստների նախաձեռնությամբ սկիզբ առավ Արևելքի և Արևմուտքի միջև եղած լարվածության թուլացումը, միջազգային հարաբերությունների բարելավման ուղղությամբ արված մի շարք ձեռնարկումներ:

2. ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գաղափարաքաղաքական ուղղություններից առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում ազգայնականությունը: Այս ուղղության համար առանցքային նշանակություն ունեն ազգը, ազգային շահը: Ընդ որում՝ ազգի, ժողովրդի, էթնոսի շահերը ներկայացնող գաղափարաքաղաքական ուղղությունը կարող է դրսևորվել ազգայնականության (նացիոնալիզմ) և ազգայնամոլության (շովինիզմ) ձևով: Վերջին դեպքում որևէ ազգի կամ այլ էթնիկ ընդհանրության շահերը ծայրահեղացվում և գերադասվում են մյուսներից:

Այս կարգի ուղղություն է նաև ռասիզմը, որի դեպքում արդեն առաջին պլանում բնակչության, նրա առանձին խմբերի ոչ թե ազգային, այլ մարդաբանական հատկանիշներն են և դրանցից բխող քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և այլ շահերը:

Այդպիսի ծայրահեղացված, ուրիշների նկատմամբ թշնամանք սերմանող գաղափարախոսական ուղղություններին զուգահեռ գոյություն ունեն նաև չափավոր, սեփական ազգի, երկրի նկատմամբ սիրով և օրինական հպարտությամբ լեցուն գաղափարներ, որոնցում չկան այլոց հանդեպ ատելության հիվանդագին դրսևորումներ:

Գործնական աշխատանք: Ստորև քերվող նյութի հիման վրա փորձե՛ք բնութագրել Գաբրիելին Նժդեհի տեսակետները: Ազգայնականության ո՞ր ուղղության կողմնակիցն էր նա: Արդյո՞ք Գ. Նժդեհի գաղափարներն ուղղված էին ուրիշների դեմ, չարություն և արելություն էին սերմանում այլ ազգերի հանդեպ: Հիմնավորե՛ք ձեր կարծիքը՝ վկայակոչելով Գ. Նժդեհի խոսքերը:

- Ազգերի հանճարը ստեղծագործ, իսկ նրա արտահայտությունը հորդաբուխ է լինում միայն բացարձակ անկախության մթնոլորտում: Ահա թե ինչու մարդկությանն ավելի օգտակար լինելու համար ժողովուրդները պիտի լինեն ինքնիշխանորեն ազատ և անկախ:
- Անկախությունը, անկախ Հայրենիքն իրավունք լինելուց առաջ պարտականություն է, որից խուսափող ժողովուրդները կորցնում են իրենց բարոյական գոյության իրավունքը:
- Չկա հայրենասիրություն – չկա հոգևոր Հայրենիք: Եղածը լոկ աշխարհագրական սահմաններն են:
- Չկա հրեշ, որ կարողանար գերազանցել անհայրենասերին, որ հոգեբանորեն անտարբեր է դեպի երկիրն ու ժողովուրդը:
- Անհայրենասեր ժողովուրդը, եթե այսօր չէ, անհայրենիք կդառնա վաղը:
- Սուրբ, հերոս, բարեգործ – սրանք կենդանի անհեթեթություններ են մեր կյանքում, եթե

Գարեգին Նժդեհի
հուշարձանը Կապանում

միաժամանակ հայրենասեր և արի չեն: Անհայրենասեր հայ – այդ դժբախտը նման է այն թագավորին, որի մասին պատմությունն ասում է հեզմանքով. «Միայն գահ բարձրացավ»:

- Ժողովուրդների մեջ մի ստոր տարր կա՝ անհայրենասերները:
- Անհայրենասեր ժողովուրդ, ասել է՝ անիդեալ և աննպատակ ժողովուրդ, որ իրենից ներկայացնում է մի տրցակ, բայց ոչ թե մի մարմին, «անհատների փոշի», բայց ոչ գրանիտե ժայռ, որպիսին պիտի լինեն ժողովուրդները՝ միջազգային արճուտ փոթորիկներից պաշտպանվելու համար:
- Հերիք է, որ մի ժողովուրդ դառնա անհայրենասեր, որպեսզի համարվի պատրաստի որս, և նրա երկիրը բաժանվի իր հարևանների միջև:
- Ապագան վտանգված ժողովուրդը, ինչպիսին է մերը, նորանոր աղետներից խուսափելու համար մի հատիկ միջոց ունի – բարձր հայրենասիրությունը, այնպիսին, որով քաղցրանում են մեր հավաքական թե անձնական ցավերը:
- Հայրենասիրությունը ժողովուրդներին ներշնչում է առաքինություններ, որոնց շնորհիվ նրանք դառնում են և մնում ապահով և հարգված:
- Գինետնային հայրենասիրությունը, որ բավականին դավանողներ ունի մեր մեջ, այնքան էլ հեռու չէ անհայրենասիրությունից:
- Դատապարտելի է նաև պայմանական հայրենասիրությունը: Հայրենիքը պետք է սիրել անկախ իր քաղաքական ռեժիմից, ինչպես նաև անկախ մեր քաղաքական համոզմունքներից:
- Կան այնպիսիները, որոնք իբրև թե սիրում են Հայրենիքը, բայց որովհետև սիրում են և մարդկությունը, գործնականում մնում են անտարբեր թե դեպի մեկը, թե դեպի մյուսը: Սրանք նույնպես հակազգային ուժ են: Միավրվում են ազգային պարտականության դասալիքները՝ կեղծ ընկերավարականը, համայնավարը, անիշխանականը:
- Հայրենասեր լինել չի նշանակում օտար ժողովուրդների թշնամին լինել: Դա նշանակում է, թե այդ օտարները կարող են մեր թշնամին դառնալ:
- Հգորանալու մի իմաստուն ճիգ է հայրենասիրությունը:

Գարեգին Նժդեհ, «Հայրենիք և հայրենասիրություն»

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Մոցիայիսպական ի՞նչ հիմնական գաղափարական ուղղություններ կան. համեմատե՞ք դրանք: Ո՞րն է, չե՞ր կարծիքով, գլխավոր բաժանարար գիծը նրանց միջև:
2. Ի՞նչ դրսևորումներ կարող է ունենալ ազգայնականությունը, ինչո՞վ է դրանից տարբերվում ռասիզմը:
3. Նշե՛ք քվարկված անունների օտարալեզու հոմանիշները. ազգայնականություն, ամբողջատիրություն:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատմության դասընթացի, հանրագիտարանների և լրացուցիչ այլ աղբյուրների հիման վրա կազմե՛ք համառոտ տեղեկատու նյութ, որտեղ կներկայացվեն գաղափարական հոսանքների ձևավորումը, հիմնադրույթները, այն ներկայացնող կուսակցությունների քաղաքական գործելակերպը, նշանավոր ներկայացուցիչները. ա) մարքսիզմ-լենինիզմ, բ) ֆաշիզմ, գ) շովինիզմ:

ԳԼՈՒԽ 11 ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

ԴԱՍ 52. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պետության արտաքին քաղաքականությունը նրա համապատասխան մարմինների նպատակային գործունեությունն է՝ ուղղված միջազգային (արտաքին) հարաբերությունների ոլորտում պետության առջև դրված խնդիրների նվաճմանը:

Յուրաքանչյուր պետություն այլ պետությունների հետ հարաբերություններում կիրառում է իր արտաքին քաղաքականությունը: Այն ձևավորվում (մշակվում) է բազմաթիվ գործոնների հիման վրա, որոնց թվում են երկրի սոցիալ-տնտեսական դրությունը, աշխարհագրական դիրքը, ազգային-կրոնական, պատմական առանձնահատկությունները, երկրի անկախության և անվտանգության ապահովման պահանջը և այլն: Այդ գործոնների հաշվառմամբ մշակված արտաքին քաղաքականությունը կոչված է ապահովելու ազգային (պետական) շահերը միջազգային ոլորտում: Պետության արտաքին քաղաքականությունը պետք է ելնի ազգային շահերից և ազգային անվտանգության որոշակի հայեցակարգից:

Ազգային անվտանգության կենսագործումը նպատակ ունի ապահովելու ազգի (ժողովրդի) կամ նրա պետականության գոյատևումը և երբեմն կարող է ձեռք բերել պատերազմական բնույթ: Արտաքին քաղաքականություն մշակողներն արդի պայմաններում, բացի ազգային շահերից, պետք է հաշվի առնեն նաև համամարդկային արժեքներն ու նորմերը, միջազգային հանրության կարծիքը: Միաժամանակ, որպեսզի արտաքին քաղաքականությունը կայուն լինի, օրենքներում ամրագրվում են դրա հիմնադրույթները և իրացման ընթացակարգը:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում դժվար է գտնել որևէ պետություն, որը չի հաստատում արտաքին սերտ կապեր միջազգային կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում: Հակառակ դեպքում այն դատապարտված է մեկուսացման՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: Հետևաբար, պետությունները փորձում են իրականացնել ակտիվ արտաքին քաղաքականություն, համագործակցել միջազգային հարաբերությունների բոլոր մասնակիցների հետ: Որպես կանոն, պետություններն առաջին հերթին որոշում են արտաքին աշխարհի հետ իրենց հարաբերությունների բնույթը, արտաքին քաղաքականության նպատակները և սկզբունքները, պետական մարմինների լիազորություններն այդ ոլորտում:

Հայաստանի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով»:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության նպատակներից են բարիդրացիականությունը և փոխշահավետությունը: Դա ընդգծում է մեր արտաքին քաղաքականության խաղաղ բնույթը: Իր անկախ գոյության առաջին իսկ օրերից Հայաստանը միջազգային հարաբերություններում հանդես եկավ որպես միջազգային հանրության լիիրավ անդամ և միջազգային իրավունքի լիարժեք սուբյեկտ: Նա իր արտաքին քաղաքական դիրքորոշմամբ հաստատեց միջազգային հանրության ու նրա առանձին անդամների շահերը հարգելու պատրաստակամությունը: Միաժամանակ արտաքին քաղաքականության նպատակներից է բոլոր պետությունների հետ փոխադարձորեն շահավետ հարաբերությունների հաստատումը:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ելակետային հիմնադրույթներն են միջազգային իրավունքի սկզբունքներն ու նորմերը: Այսպիսով՝ Հայաստանն իր արտաքին քաղաքական գործունեություն մեջ պարտավորվում է ղեկավարվել միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներով և անշեղորեն կատարել միջազգային իրավունքի նորմերով իր ստանձնած պարտավորությունները:

Արտաքին քաղաքականության սահմանադրական հիմունքներն ունեն եռակի նշանակություն: **Առաջին՝** դրանք ազդարարում են, թե միջազգային իրավական ինչ

սկզբունքներ ու նորմեր է ճանաչում ՀՀ-ն, հետևաբար՝ ինչ պարտավորություններ է վերցնում իր վրա: **Երկրորդ՝** դրանք ուղեցույց են արտաքին քաղաքական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների համար: **Երրորդ՝** դրանք չափանիշ են արտաքին քաղաքական գործունեությունը, ինչպես նաև կնքած միջազգային և միջկառավարական պայմանագրերը արժևորելու համար:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Արտաքին ոլորտում իր առջև դրված խնդիրներն իրականացնելու համար պետությունն իրականացնում է արտաքին գործառնություններ: Պետության արտաքին խնդիրն այն է, ինչը լուծում է պահանջում, իսկ գործառնությունն այդպիսի լուծմանն ուղղված գործունեության տեսակ է (*վերհիշե՛ք 41-րդ դասը*):

Պետության արտաքին գործառնությունները նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն են, որոնք ուղղված են երկրի արտաքին խնդիրների և շահերի լուծմանը: Դրանք նպատակամղված են այլ պետությունների հետ որոշակի հարաբերությունների հաստատմանը, դրանց զարգացմանը, երկրի պաշտպանությանը: Արտաքին գործառնությունները սերտորեն կապված են ներքինների հետ, փոխադարձաբար լրացնում են իրար:

Պետության արտաքին գործառնությունները

Երկրի պաշտպանության գործառնությունը: Խնդիրն է պաշտպանել երկրի անկախությունը, տարածքային ամբողջականությունը՝ դիվանագիտական, տնտեսական և հատկապես ռազմական (զինված ուժեր) միջոցառումների իրականացմամբ:

Դիվանագիտական գործառնությունը: Խնդիրն է հաստատել և պահպանել դիվանագիտական հարաբերություններ այլ պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ՝ համաձայն միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի:

Միջազգային խաղաղության, անվտանգության ապահովման գործառնությունը: Խնդիրն է քաղաքական և ռազմական փոխզիջումների և հավասարակշռության հաստատումը՝ այլ պետությունների հետ համագործակցելով. համաշխարհային, լոկալ և քաղաքակրթական պատերազմների կանխումը:

Միջպետական ֆինանսատնտեսական համագործակցության գործառնությունը: Խնդիրն է այլ պետությունների հետ առևտրաֆինանսական հարաբերությունների հաստատումը. գործարար տնտեսական համագործակցությունը. ինտեգրումը համաշխարհային տնտեսությանը:

Միջպետական գիտամշակութային, տեղեկատվական, էկոլոգիական համագործակցության գործառնությունը: Խնդիրն է այլ պետությունների հետ գիտամշակութային, տեղեկատվական կապերի զարգացումը. այլ պետություններում գտնվող հայ պատմամշակութային արժեքների պահպանությանը նպաստելը. հայկական սփյուռքի հետ կապերի ամրապնդումը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը նպաստելը. երկրագնդի էկոլոգիական անվտանգության և մաքրության ապահովումը:

Համաշխարհային իրավակարգի պահպանության գործառնությունը: Խնդիրն է մասնակցությունը միջպետական և ազգամիջյան բախումների կարգավորմանը. պայքարը միջազգային հանցավորության դեմ. զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարը:

Մտորումներ: Որոշ մտածողներ արտաքին գործառնություն են համարում ուրիշի տարածքների նվաճումը և ազդեցության գոտիների ընդլայնումը: Պատմաբանների հաշվարկով վերջին 5000 տարվա ընթացքում մարդկությունը 4700 տարի անընդհատ պատերազմել է: Ենթադրվում է, որ դի ժամանակաշրջանում ուղղակի ագրեսիան արգելված է, սակայն չի վերացել այլ երկրների բնական ռեսուրսների նկատմամբ վերահսկողությունը, տնտեսական շահագործումը: Ի՞նչ էք մտածում այս մասին:

4. ԵՐԿՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ԵՎ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԸ

Երկրի պաշտպանության գործառնություն ենթադրում է զինված ուժերի (բանակի) ստեղծում, դրա անընդհատ կատարելագործում, բանակի մարտունակության և մարտական պատրաստականության բարձրացում, քաղաքացիական պաշտպանության և պահեստային զինված ուժերի կազմակերպում, ինչպես նաև այլ միջոցառումներ՝ նախատեսված պետության պաշտպանական-ռազմական դոկտրինայով:

Պաշտպանության գործառնությունը քաղաքական, դիվանագիտական, տնտեսական, ռազմական, սոցիալական, իրավական և այլ միջոցների համակարգ է՝ ուղղված երկիրը ռազմական պաշտպանությանը նախապատրաստելուն, ինչպես նաև պետության տարածքային ամբողջականության ու անձեռնմխելիության զինված պաշտպանությունը (ներառյալ բուն պատերազմական գործողությունները):

Պաշտպանության գործառույթի իրականացման գործում էական դեր է խաղում ամբողջ պետությունը, սակայն գլխավոր դերակատարը զինված ուժերն են:

Ռազմական անվտանգության ապահովման ազգային երաշխիքը մարտունակ, արդիական սպառազինությամբ զինված, մարտական ու բարոյահոգեբանական բարձր պատրաստվածությամբ, ռազմական անվտանգության սպառնալիքների կանխմանն ու չեզոքացմանը պատրաստ զինված ուժերն են:

Զինված ուժերի սահմանադրական առաքելությունը: Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «զինված ուժերն ապահովում են ՀՀ անվտանգությունը, պաշտպանությունը և տարածքային ամբողջականությունը, նրա սահմանների անձեռնմխելիությունը: Զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում են չեզոքություն և գտնվում են քաղաքացիական վերահսկողության ներքո»: Զինված ուժերն այլ նպատակով օգտագործվել չեն կարող: Դա քաղաքական կայունության, ժողովրդավարական զարգացման կարևոր նախապայմաններից է:

Զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության սկզբունքը: Զինված ուժերը պարտավոր են չմասնակցել քաղաքականությանը, չմիջամտել քաղաքական գործընթացներին, քաղաքական հարցերում պահպանել չեզոքություն: Նմանապես պետական համապատասխան մարմինները և քաղաքական համակարգի սուբյեկտները պարտավոր են զինված ուժերը չներքաշել քաղաքական գործընթացներում:

Զինված ուժերի չեզոքության սկզբունքի երաշխիքը նրա **ապաքաղաքականացումն է:** Դրա նպատակն է զինված ուժերը դուրս բերել այս կամ այն կուսակցության ազդեցությունից: Արգելվում է զինված ուժերում քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությունը, վերջիններիս կառույցների ստեղծումը, ցանկացած քաղաքական քարոզչություն, այդ թվում՝ նաև ընտրական:

Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքը: Զինված ուժերը փակ, ստորակարգությամբ կազմակերպված պետական ծառայողների զինված ամբողջություն է: Պատմական փորձը վկայում է, որ զինված ուժերը կարիք ունեն քաղաքացիական վերահսկողության, քանի որ նրանք զենքը կարող են օգտագործել իշխանությունը նվաճելու կամ քաղաքական ուժերին օժանդակելու նպատակով: Արդի աշխարհում գործում է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության ազատական մոդելը: Այն խաբսիված է քաղաքական համակարգի սուբյեկտների և զինված ուժերի լիազորությունների կոշտ սահմանազատման վրա: Հասարակության մեջ հաստատված է փոխհամաձայնություն, ըստ որի **քաղաքականությունը զինվորականների զբաղմունքը չէ:**

Հարցեր

1. Ի՞նչ է արտաքին քաղաքականությունը, և ինչպե՞ս է ձևավորվում այն:
2. Որո՞նք են ՀՀ արտաքին քաղաքականության սահմանադրական նպատակները:
3. Որո՞նք են ՀՀ արտաքին քաղաքականության ելակերպային հիմնադրույթները:
4. Ո՞րն է ՀՀ արտաքին քաղաքականության սահմանադրական հիմունքների նշանակությունը:
5. Որո՞նք են պետության արտաքին գործառույթները:
6. Ի՞նչ է երկրի պաշտպանության գործառույթը:
7. Ո՞րն է զինված ուժերի սահմանադրական առաքելությունը:
8. Ի՞նչ է զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության սկզբունքը:
9. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ զինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողությունը:

ԴԱՍ 53. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային իրավունքն իրավական նորմերի հատուկ համակարգ է, որը ստեղծվում է պետությունների կողմից իրենց կամաարտահայտության համաձայնեցման միջոցով և կարգավորում է պետությունների, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների միջև հարաբերությունները:

Միջազգային իրավունքը տարբերվում է ներպետական իրավունքից իր հատկանիշներով: Ներպետական իրավունքը կարգավորում է տվյալ պետության տարածքում գոյություն ունեցող հասարակական հարաբերությունները, այնինչ միջազգային իրավունքի կողմից կարգավորվող հասարակական հարաբերությունները դուրս են ինչպես տվյալ պետության իրավասության ոլորտից, այնպես էլ նրա տարածքային սահմաններից: Միջազգային իրավունքը՝ որպես համակարգ, մեկն է, իսկ ներպետական իրավունքի համակարգերը բազմաթիվ են. որքան պետություն աշխարհում, այնքան էլ ազգային իրավունքի համակարգեր:

Միջազգային իրավունքը ներպետական իրավունքից տարբերվում է իր սուբյեկտներով՝ մասնակիցներով: Բացի այդ, ներպետական իրավունքի հիմնական աղբյուրներ են նորմատիվ ակտերը, իսկ միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրներ են միջազգային պայմանագրերը: Միջազգային իրավունքը ապահովվում է միջազգային իրավունքի սուբյեկտների կողմից իրենց պարտավորությունների բարեխիղճ կատարմամբ, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև հարկադրանքով:

Միջազգային իրավունքի ձևավորմամբ սկսվեց դրա հետադարձ ներգործությունն ազգային իրավական համակարգերի զարգացման վրա՝ պարտավորեցնելով պետություններին իրենց ներքին օրենսդրությունը համապատասխանեցնել միջազգային իրավունքին: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է. Միջազգային պայմանագրերն ուժի մեջ են մտնում միայն վավերացվելուց կամ հաստատվելուց հետո: Դրանք ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: Եթե վավերացված միջազգային պայմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են այդ նորմերը: Սահմանադրությանը հակասող միջազգային պայմանագրերը չեն կարող վավերացվել:

2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՒՐՅԵԿՏՆԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտներն ինքնուրույն կազմավորումներ են, որոնք մասնակցում են միջազգային հարաբերություններին, միջազգային նորմերի ստեղծմանը և կենսագործմանը: Դրանք են պետությունները, անկախության համար պայքարող ազգերը, միջազգային միջկառավարական կազմակերպությունները:

Միջազգային իրավունքի հիմնական սուբյեկտն ինքնիշխան պետությունն է: Պետությունն ինքնիշխան քաղաքական կազմակերպություն է, որն իր հատուկ լիազորությունների ուժով միջազգային հարաբերությունների ամենից հզոր և կազմակերպված սուբյեկտն է: Պետությունները համարվում են համընդհանուր սուբյեկտներ. նրանք իրավունք ունեն մասնակցելու ցանկացած միջազգային իրավական հարաբերության: Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է բուն պետությունը, այլ ոչ թե

նրան ներկայացնող մարմինները և պաշտոնատար անձինք, հետևաբար՝ պետությունը պատասխանատու է իր մարմինների գործողության համար:

Միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտներն ածանցված են պետությունից, ինչը նշանակում է, որ այլ սուբյեկտներն իրենց կարգավիճակը ձեռք են բերում պետության շնորհիվ: Բացի այդ, պետությունը վերահսկում է միջազգային հարաբերությունների այլ մասնակիցների գործունեությունը:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են նաև միջազգային կազմակերպությունները: Դրանք պետությունների՝ պայմանագրով հիմնադրված միավորումներ են՝ որոշակի ոլորտներում համագործակցություն իրականացնելու համար: Միջազգային կազմակերպություններից պետք է տարբերել միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունները, որոնք ստեղծվում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից: Օրինակ՝ Միջազգային ամնիստիա, Բժիշկներ առանց սահմանի և այլն: Սրանք միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չեն:

Միջազգային կազմակերպությունների կարգավիճակը բխում է այն լիազորություններից, որոնցով նրանց օժտել են պետությունները: Այդ կարգավիճակը ածանցված է հիմնադիր պետություններից և հատուկ է: Այսինքն՝ այդ կարգավիճակը սահմանափակված է տվյալ կազմակերպության կանոնադրությամբ որոշված նպատակներով և լիազորություններով: Միջազգային կազմակերպությունների գոյության և գործունեության իրավական հիմքը դրանց հիմնադիր փաստաթղթերն են, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը: Այն հատուկ միջազգային պայմանագիր է:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են նաև անկախության համար պայքարող ազգերը և ժողովուրդները: Նրանք, որպես կանոն, ստեղծում են հատուկ մարմիններ, որոնք կազմակերպում են այդ պայքարը և ճանաչվում են միջազգային հանրության կողմից մինչև պետության ստեղծումը: Դրանով իսկ այդ ազգերը դառնում են միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Ընդհանուր միջազգային կազմակերպությունում ազգային-ազատագրական շարժումներն ունեն դիտորդի կարգավիճակ:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են պետականակերպ կազմավորումները: Այդպիսիք են Վատիկանը և ազատ քաղաքները: Վատիկանը քաղաք-պետություն է, որը համարվում է կաթոլիկ եկեղեցու միջազգային կենտրոնի նստավայրը և սովորույթի ուժով միջազգային իրավունքի յուրահատուկ սուբյեկտ է: Վատիկանը դիվանագիտական կապեր ունի ավելի քան 80 երկրների հետ: ՄԱԿ-ում այն ունի դիտորդի կարգավիճակ: Ազատ քաղաքներն ունեն ներքին ինքնավարություն և որոշ միջազգային իրավական կարգավիճակ: Այդպիսի կարգավիճակ ունեն, օրինակ, Արևմտյան Բեռլինը մինչև 1990 թ.: Ներկայումս ազատ քաղաքներ չկան:

3. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒՃՄԱՆ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ

Միջազգային վեճերը ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը բաժանում է երկու տեսակի՝ **առանձնապես վտանգավոր**, որոնց շարունակումը կարող է սպառնալ միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, և **ցանկացած այլ վեճեր**:

Միջազգային իրավունքի հրամայական սկզբունքներից է միջազգային վեճերի խաղաղ լուծման պահանջը: Յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է առաջացած միջազգային վեճերը լուծել խաղաղ միջոցներով այնպես, որ չվտանգի միջազգային խաղաղությունը: Միջազգային իրավունքի սուբյեկտներն ունեն վեճերի խաղաղ լուծման միջոցների ազատ ընտրության իրավունք:

Պետությունների միջազգային վեճերի լուծման գործում գլխավոր դերը խաղում են համաձայնեցնող, հաշտեցնող միջոցները: Այդ միջոցների էությունն այն է, որ վեճը լուծվում է կողմերի ուղղակի շփման արդյունքում:

Միջազգային բանակցությունը: Այն վեճի լուծման ամենաշարժուն և արդյունավետ միջոցն է: Դրանց ընթացքում պետությունները կամ միջազգային կազմակերպությունները կարող են ընդունել վիճելի հարցի լուծման զանազան տարբերակներ:

Խորհրդատվություն: Բանակցությունների տարատեսակ է: Լինում է երկու տեսակի՝ մեկանգամյա հանդիպում, առանց հատուկ ձևականությունների, ինչպես նաև կանոնավոր ու պարբերական ձևով հանդիպումներ ու շփումներ, որի նպատակն է վերահսկել ինչ-որ համաձայնության կատարման ընթացքը:

Բարի ծառայություն: Երրորդ կողմի գործունեությունն է վիճող կողմերի միջև անմիջական շփումներ հաստատելու համար: Բարի ծառայություն կարող է մատուցել պետությունը, միջազգային կազմակերպությունը կամ նույնիսկ հեղինակավոր մասնավոր անձը: Բարի ծառայություն մատուցելու համաձայնություն պետք է տան վեճի բոլոր կողմերը:

Միջնորդություն: Երրորդ կողմն անմիջականորեն մասնակցում է բանակցություններին փոխադարձ պահանջների համաձայնեցման և կողմերի համար ընդունելի որոշման կայացման համար: Միջնորդներ կարող են լինել ինչպես պետությունները, այնպես էլ միջազգային կազմակերպությունները և մասնավոր անձինք:

Փաստերի հաստատում: Սրանք քննչական ընթացակարգեր են, որոնք կիրառվում են վեճերի հիմքում ընկած փաստերի հաստատման համար: Որպես կանոն, ստեղծվում են խառը հանձնաժողովներ՝ կազմված կողմերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից: Երբեմն հանձնաժողով են ընդգրկում նաև երրորդ անձանց: Այդպիսի ընթացակարգի արդյունքը կողմերին տրվող զեկույցն է:

Հաշտեցում: Ներառում է փաստերի հաստատման և միջնորդության տարրեր և, որպես կանոն, իրականացվում է հաշտեցուցիչ հանձնաժողովի կողմից:

Վեճերի լուծման դատական միջոցները: Ի տարբերություն համաձայնեցման միջոցների, որոնք գերազանցապես քաղաքական են, դատական միջոցներն իրավական բնույթ ունեն: Դատական քննության նպատակն իրավական նորմերի որոնումն է, որը պետք է կիրառվի դատական մարմինների կողմից վեճի լուծման համար, այլ ոչ թե փոխադարձորեն ընդունելի որոշման կայացումը, ինչպես համաձայնեցման ընթացակարգերում: Հաշտեցման ընթացակարգերում վերջնական որոշումը կայացնում են կողմերը, իսկ դատականի դեպքում՝ միջազգային դատական մարմինը: Նրա որոշումն իրավաբանորեն պարտադիր է կողմերի համար:

4. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Միջազգային իրավական պատասխանատվությունն իրավական հետևանքներն են, որ վրա են հասնում միջազգային իրավունքի նորմերը և իր միջազգային պարտավորությունները խախտած սուբյեկտի համար: Այդ իրավական պատասխանատվության հիմքը միջազգային իրավախախտումն է: Միջազգային իրավական պատասխանատվությունը լինում է **քաղաքական** և **նյութական**:

Միջազգային իրավական քաղաքական պատասխանատվությունը հարկադրական միջոցների կիրառումն է իրավախախտ պետության նկատմամբ և զուգակցվում է նյութական պատասխանատվության հետ: Օրինակ՝ միջազգային կազմակերպություններից հեռացնելը, անդամության կասեցումը, ագրեսորին ուժով ճնշելը: Այդ պատասխանատվության ամենից տարածված ձևերն են.

1) ռետորսիա. մի պետության սահմանափակող բնույթի միջոցներն են՝ ուղղված այլ պետության դեմ, որը խախտել է առաջինի շահերը: Օրինակ՝ խախտող պետության քաղաքացիների իրավունքների սահմանափակումը, մաքսային տուրքերի բարձրացումն այդ պետության ապրանքների համար,

2) ռեպրեսալիա. բառացիորեն նշանակում է չզինված: Դրանք կիրառվում են ի պատասխան այլ պետության ոչ իրավաչափ գործողությունների, խախտված իրավունքները վերականգնելու նպատակով: Օրինակ՝ դիվանագիտական կապերի խզում, իրավախախտ պետությունից ապրանքների ներկրման արգելք (էմբարգո),

3) սատիսֆակցիա. այն բավարարումը, որ տալիս է իրավախախտ պետությունը տուժած պետության պատվին և արժանապատվությանը հասցված վնասի համար: Օրինակ՝ պաշտոնական ներողություն խնդրելը,

4) ռեստորացիա. ենթադրում է իրավախախտ պետության կողմից ինչ-որ նյութական օբյեկտի նախկին վիճակի վերականգնում: Օրինակ՝ ջրի որակի և մաքրության վերականգնում, որ կեղտոտվել էր իր մեղքով:

Միջազգային իրավական նյութական պատասխանատվությունը: Այն վրա է հասնում պետության կողմից միջազգային իրավական պարտավորությունների խախտման հետևանքով, որոնք կապված են նյութական վնասների պատճառման հետ: Դրա տեսակներն են՝

1) ռեպարացիա. նյութական վնասի հատուցումն է դրամական ձևով, ապրանքներով և ծառայություններով: Օրինակ՝ Դրիմի խորհրդակցության որոշմամբ Գերմանիայի ռեպարացիաները (1945 թ.) կազմել են 20 մլրդ. դոլար,

2) ռեստիտուցիա. պատերազմող պետությունների կողմից հակառակորդ պետության տարածքից ապօրինի վերցված և արտահանված գույքը բնեղենով վերադարձնելը: Օրինակ՝ արվեստի կամ մշակութային գործերը,

3) սուբստիտուցիա. ռեստիտուցիայի տարատեսակ է: Դրանք իրենցից ներկայացնում են անիրավաչափ ոչնչացված կամ վնասված գույքի, շինության, տրանսպորտային միջոցի, գեղարվեստական արժեքի և այլնի փոխարինումը:

Հարցեր

1. Ի՞նչ հասկանիչներով են փարբերվում ազգային և միջազգային իրավունքը:
2. Ի՞նչ դեր են խաղում միջազգային պայմանագրերը մեր իրավական համակարգում:
3. Որո՞նք են միջազգային իրավունքի սուբյեկտները:
4. Որո՞նք են միջազգային վեճերի լուծման հաշվեցուցիչ միջոցները:
5. Որո՞նք են միջազգային վեճերի լուծման դատական միջոցների հասկությունները:
6. Ի՞նչ է միջազգային իրավական պատասխանատվությունը:
7. Որո՞նք են միջազգային իրավական քաղաքական պատասխանատվության տեսակները:
8. Որո՞նք են միջազգային իրավական նյութական պատասխանատվության տեսակները:

ԴԱՍ 54. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի նորմերը ձևավորվում են հատուկ կարգով: Միջազգային իրավունքը կարգավորում է միջազգային հարաբերությունները, որոնցում չկա ոչ մի բարձրագույն օրենսդիր կամ այլ իշխանության մարմին: Աշխարհի պետություններն իրենք են ստեղծում միջազգային իրավական նորմերը: Այդպիսով, միջազգային իրավունքի նորմերը ստեղծվում են անմիջապես միջազգային իրավունքի սուբյեկտների կողմից և ամենից առաջ՝ պետությունների: Դա տեղի է ունենում պետությունների ազատ կամքը համաձայնեցնելու միջոցով և այդ կամքը նրանց միջև կնքվող պայմանագրերում ամրագրելով:

Միջազգային իրավունքի նորմերը ստեղծելու, այսինքն՝ սուբյեկտների կամքի համաձայնեցման գործընթացը կատարվում է տարբեր ձևերով: Այդ ձևերը կոչվում են միջազգային իրավունքի աղբյուրներ: Արդի միջազգային իրավունքի աղբյուրների շրջանակը ներառում է **համընդհանուր (կամ հիմնական), հատուկ, օժանդակ աղբյուրները**: Միջազգային իրավունքի համընդհանուր աղբյուրներ են միջազգային պայմանագիրը և սովորույթը:

2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԸ

Միջազգային պայմանագրեր: Միջազգային պայմանագիրը միջազգային իրավունքի նորմի գոյության գրավոր ձևն է: Դրանք միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են, որոնց կնքումով համամարդկային իրավական արժեքները և սկզբունքները դարձան համաշխարհային իրավական արժեք, վերածվեցին իրավական չափանիշների, որոնց պետք է ձգտեն բոլոր պետությունները: Ըստ գործողության տարածքի միջազգային պայմանագրերը լինում են համաշխարհային, տարածաշրջանային, երկկողմանի (երկու պետությունների միջև կնքված):

Միջազգային պայմանագրերն ըստ գործողության տարածքի

Համաշխարհային

- Կնքվել են ՄԱԿ-ի շրջանակներում, որանց մասնակցում են երկրագնդի գրեթե բոլոր պետությունները:
- Իրենց գործողությամբ համընդհանուր և համաշխարհային են:
- Օրինակ՝ Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (1966 թ.), Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (1966 թ.) և այլն:

Տարածաշրջանային

- Կնքվել են ինչ-որ տարածաշրջանի պետությունների միջև:
- Իրենց գործողությունը տարածում են միայն երկրագնդի ինչ-որ մասի վրա:
- Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների և պարտականությունների ամերիկյան հռչակագիրը (1948 թ.), Մարդու և ժողովուրդների իրավունքների աֆրիկյան խարտիան (1981 թ.):

Միջազգային իրավունքի համընդհանուր աղբյուր է նաև սովորույթը: Սովորույթը միջազգային իրավունքում որպես իրավական նորմ ընդունված ընդհանուր

պրակտիկան է: Միջազգային իրավական սովորույթները պրակտիկայում ձևավորված չգրված կանոններ են, որոնք ունեն իրավաբանական ուժ: Որոշակի պահից դրանք կարող են նաև իրավաբանորեն ամրագրվել: Օրինակ՝ դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը հազարամյակներ գործում էր որպես սովորութային կանոն:

3. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՏՈՒԿ ԵՎ ՕԺԱՆՂԱԿ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի հատուկ աղբյուր են միջազգային կազմակերպությունների որոշումները: Այդ կազմակերպությունների իրավունքը՝ ստեղծել միջազգային նորմեր, որոշվում է դրանք ստեղծող պետությունների կողմից և ձևակերպվում է այդ միջազգային կազմակերպության հիմնադիր փաստաթղթում: Օրինակ՝

ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ շարադրված են նրա լիազորությունների ընդհանուր շրջանակը և նորմեր ստեղծելու նրա իրավունքների կոնկրետ սահմանները:

Միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուրները: Որպես օժանդակ աղբյուր են ծառայում իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները, որոնք գործում են ցանկացած իրավական համակարգում: Օրինակ՝ արդարություն, բարեխղճություն և այլն:

Օժանդակ աղբյուր են նաև միջազգային կազմակերպությունների բանաձևերը և որոշումները, որոնք չունեն պարտադիր իրավական ուժ: Դրանցում սահմանվում են սկզբունքներ և նորմեր, որոնք կենսագործվում են հետագայում կնքված պայմանագրերում: Այսպես, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձևերը մեծ դեր են խաղացել մարդու իրավունքների մասին միջազգային պայմանագրերի կնքման համար:

Միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուր են նաև միջազգային դատարանների ու արբիտրաժների որոշումները: Դրանք պարտադիր են այն վիճող կողմերի համար, ում վերաբերյալ կայացվել են: Դրանք չեն ստեղծում նախադեպեր, սակայն, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումները սովորաբար հաշվի են առնվում նոր նորմեր ստեղծելուց, իսկ դատարանի հիմնավորումները հաճախ օգտագործվում են նման վեճերում կողմերի դիրքորոշումները հիմնավորելու համար:

4. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի սկզբունքները միջպետական իրավունքի ելակետային, դեկլարատիվ նշանակության կանոններն են, որոնցում խտացված կերպով արտահայտված է միջազգային իրավունքի հիմնական բովանդակությունը: Միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքներն ամրագրված են ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ: Դրանց բովանդակությունը բացվում է Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում, որն ընդունվել է 1970 թ. Գլխավոր ասամբլեայի կողմից:

Ինքնիշխան հավասարության սկզբունքը: Պետությունները պարտավոր են հարգել միմյանց ինքնիշխան հավասարությունը և յուրօրինակությունը, ինչպես նաև ինքնիշխանությունից բխող իրավունքները (վերհիշեք 38-րդ դասը): Բոլոր պետություններն ունեն հավասար հիմնական իրավունքներ ու պարտականություններ,

խկ միջազգային համաժողովներում և կազմակերպություններում ամեն պետություն ունի մեկ ձայն: Պետություններն իրավունք ունեն ազատորեն ընտրել և զարգացնել իրենց քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և մշակութային համակարգերը: Նրանք հավասարապես իրավունք ունեն մասնակցել միջազգային կազմակերպություններին, իրենց շահերը շոշափող միջազգային հարցերի լուծմանը:

Պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքը: Այս սկզբունքի ելակետը պետության ներքին իրավագործության ոլորտն է: Այդ ոլորտում պետությունը չունի պարտավորություններ իր գործընկեր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների նկատմամբ: Չմիջամտելու սկզբունքից բխում են հետևյալ գործողությունների արգելքը. զինված ներխուժման և միջամտության բոլոր ձևերը, որոնք ուղղված են պետության ինքնիշխանության դեմ, միջոցառումների կիրառումը՝ այլ պետությանն իրեն ենթարկելու և նրա իրավունքների իրականացումը սահմանափակելու նպատակով, բռնության միջոցով այլ պետության կարգերի փոփոխմանն ուղղված գործունեության կազմակերպումը, այլ պետությունում ընթացող ներքին պայքարին չխառնվելը:

Ուժի և ուժի սպառնալիքի կիրառման սկզբունքը: ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը քույլ է տալիս կիրառել ուժ կամ սպառնալ դրա կիրառմամբ երկու դեպքում՝ ա) ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշմամբ՝ խաղաղությանը սպառնալու կամ ագրեսիայի ակտի դեպքում, բ) զինված հարձակման դեպքում՝ ինքնապաշտպանության կարգով: Այդպիսով՝ ագրեսիվ պատերազմը և պատերազմի քարոզչությունն արգելվում են: Ուժ և ուժի սպառնալիք կիրառելու ձևեր են պետության զինված ուժերի ներխուժումը կամ հարձակումն այլ պետության տարածքի վրա, կամ ռազմական օկուպացիան, ուրիշ պետության ռմբակոծումը, այլ պետության նավահանգիստների կամ ավերի զինված շրջափակումը, զինված խմբեր կամ վարձկաններ ուղարկելը և այլն:

Վեճերի խաղաղ լուծման սկզբունքը: Վեճի կողմերն իրավունք չունեն հրաժարվելու խաղաղ կարգավորումից. նրանք ազատ են իրենց վեճերը լուծելու միջոցների ընտրության հարցում: Եթե խաղաղ միջոցների կիրառումը չի հանգեցրել վեճի լուծմանը, ապա պետությունները պետք է փնտրեն այլ խաղաղ միջոցներ:

Միջազգային իրավունքից բխող պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքը: Պետությունը պարտավոր է բարեխիղճորեն կատարել միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներից, միջազգային պայմանագրերից բխող իր պարտավորությունները: Ներպետական ոլորտում ևս ամեն մի պետություն պարտավոր է կատարել իր միջազգային պարտավորությունները:

Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը: Տարածքը չի կարող դառնալ ձեռքբերման օբյեկտ այլ պետության կողմից ուժով կամ դրա կիրառման սպառնալիքի հետևանքով: Պետությունները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ ուրիշ պետության տարածքային անձեռնմխելիությունը և քաղաքական անկախությունը ուղղակի կամ անուղղակի վտանգող գործողություններից: Արգելվում է կատարել գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն մասնակիորեն կամ ամբողջովին քայքայել այլ պետության տարածքային ամբողջականությունը:

ԼՂՀ-ի անկախության հռչակումը ոչ թե Ադրբեյջանի տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտում է, այլ ինքնորոշման սկզբունքի իրականացում: Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը կարգավորում է պետությունների միջև

հարաբերությունները և չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ ժողովուրդն ինքնորոշվելով ստեղծում է իր պետությունը:

Իրավահավասարության և ժողովուրդների ինքնորոշման սկզբունքը:

Բոլոր ժողովուրդներն իրավունք ունեն ազատորեն որոշելու իրենց քաղաքական կարգավիճակը և իրականացնելու իրենց զարգացումը: Պետությունները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ ցանկացած բռնի գործու

ղությունից, որը ժողովուրդներին զրկում է ինքնորոշման և անկախության իրավունքից: Իրենց անկախության համար մղվող պայքարում ժողովուրդները կարող են օգտագործել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները: Ինքնորոշման իրավունքը ենթադրում է նաև, որ ժողովուրդն իրավունք ունի ազատ ընտրել անկախ պետություն ստեղծելու ուղին:

Համագործակցության սկզբունքը: Պետությունները պարտավոր են համագործակցել միմյանց հետ միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման, միջազգային համագործակցության զարգացման նպատակով, անկախ նրանց քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական համակարգերից:

Մարդու իրավունքների հարգման սկզբունքը: Բոլոր պետությունները պետք է հարգեն իրենց տարածքում բնակվող բոլոր անձանց հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները: Պետությունները պարտավոր են թույլ չտալ խտրականություն, աջակցել մարդու հիմնական իրավունքների համընդհանուր հարգմանը և համագործակցել այդ նպատակին հասնելու գործում:

Սահմանների անխախտելիության սկզբունքը: Յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է ձեռնպահ մնալ այլ պետության՝ սահմանների խախտման նպատակով ուժ և ուժի սպառնալիք կիրառելուց:

Միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքների մեկնաբանման և կիրառման ժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ դրանք բոլորը փոխկապակցված են, և յուրաքանչյուրը պետք է դիտարկվի մյուս բոլոր սկզբունքների համատեքստում:

Հարցեր

1. Ինչպե՞ս են ստեղծվում միջազգային իրավունքի նորմերը:
2. Որո՞նք են միջազգային իրավունքի աղբյուրների տեսակները:
3. Ի՞նչ են միջազգային պայմանագրերը:
4. Ի՞նչ են միջազգային իրավունքի հաբուս աղբյուրները:
5. Որո՞նք են միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուրները:
6. Ի՞նչ է նշանակում ինքնիշխան հավասարության սկզբունքը:
7. Արդյո՞ք բացարձակ է ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքը:
8. Որո՞նք են ուժ և ուժի սպառնալիք կիրառելու չևերը:
9. Ի՞նչ է տարածքային ամբողջականության սկզբունքը:
10. Ի՞նչ է ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը:

ԴԱՍ 55. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

1. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ազգային ժողովը Հայաստանի ժողովրդի ներկայացուցչական մարմինն է, նրա շահերը, կամքը, ինքնիշխանությունն արտահայտողը: Հետևաբար, նրա մասնակցությունը երկրի արտաքին քաղաքականության կառավարմանը էական է: Խորհրդարանի օրենքները կարող են վերաբերվել նաև արտաքին քաղաքականությանը, դրա կարգավորմանը: Ընդ որում՝ բացառապես օրենքներով են կարգավորվում միջազգային պայմանագրերի կնքման, չեղյալ համարելու կարգը և պայմանները: Իսկ օրենքները գերակայություն ունեն այլ մարմինների ակտերի նկատմամբ:

Արտաքին քաղաքականության նկատմամբ Ազգային ժողովն իրականացնում է խորհրդարանական վերահսկողություն: Այն ենթադրում է նախ քույրենության վերահսկողություն: Ազգային ժողովը հաստատում է պետական բյուջեն: Բյուջեում նախատեսված են նաև արտաքին քաղաքականության համար հատկացվող գումարները: Միաժամանակ նա վերահսկում է պետական բյուջեի կատարման, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից ստացված փոխառությունների և վարկերի օգտագործման նկատմամբ:

Ազգային ժողովն իրավունք ունի անվտանգություն հայտնել կառավարությանը, որի համար կարող են առիթ դառնալ նաև արտաքին քաղաքական հարցերը:

Ազգային ժողովի պատգամավորները, խմբակցությունները և խմբերն իրենց լիազորությունները կարող են օգտագործել արտաքին քաղաքական հիմնախնդիրների պարզաբանման և լուծման համար:

Ազգային ժողովի մշտական հանձնաժողովներից է արտաքին քաղաքականության հարցերով հանձնաժողովը: Այն ստեղծվում է ոլորտի օրենսդրական ակտերի նախագծերի և այլ հարցերի նախնական քննարկման, դրանց վերաբերյալ Ազգային ժողովին եզրակացություններ ներկայացնելու համար:

Ազգային ժողովը վավերացնում, կասեցնում կամ չեղյալ է համարում միջազգային պայմանագրերը հանրապետության նախագահի առաջարկությամբ:

Մտորումներ: Կարդացի՝ Մասնաճյուղի 81-րդ հոդվածը և դրա գրեթե միջազգային պայմանագրերի այն շրջանակը, որը ենթակա է վավերացման խորհրդարանում: Ինչո՞ւ է այդ պայմանագրերի համար սահմանված խորհրդարանական վավերացում: Ո՞ր պայմանագրերը կներառնի այդ շրջանակում:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ

Արտաքին քաղաքականության ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում է հանրապետության նախագահը: Նախագահը՝ որպես պետության գլուխ, ներկայացնում է հանրապետությունը միջազգային հարաբերություններում, կնքում է միջազգային պայմանագրեր, Ազգային ժողովի վավերացմանն է ներկայացնում միջազգային պայմանագրերը և ստորագրում դրանց վավերագրերը, հաստատում, կասեցնում կամ չեղյալ է հայտարարում վավերացում չպահանջող միջազգային պայմանագրերը: Նախագահը նշանակում և հետ է կանչում օտարերկրյա պետու-

թյուններում և միջազգային կազմակերպություններին առընթեր ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչներին, ընդունում է օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների դիվանագիտական ներկայացուցիչների հավատարմագրերը և հետևանհագրերը: Նախագահին օրենքով սահմանված կարգով լուծում է քաղաքական ապաստան տալու հետ կապված հարցը:

Կառավարության իրավասությունն արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Կառավարությունը կրում է գործադիր իշխանության իրականացման առաքելությունը: Դրան համապատասխան կառավարությունն օժտված է որոշակի իրավասությամբ նաև արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Քանի որ արտաքին քաղաքականության ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնում է հանրապետության նախագահը, ապա կառավարությունն այն մշակում և իրականացնում է նախագահի հետ համատեղ: Ընդ որում՝ արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և ազգային անվտանգության հարցերով կառավարության միատ կարող է հրավիրել և վարել նաև նախագահը:

Արտաքին գործերի նախարարությունը: Արտաքին քաղաքականության անմիջական կառավարումն իրականացնում է արտաքին գործերի նախարարությունը (ԱԳՆ): Այն միանձնյա ղեկավարում է ԱԳ նախարարը, որը պատասխանատու է ԱԳՆ-ի խնդիրների կատարման համար: ԱԳՆ-ն մշակում է արտաքին քաղաքականության ծրագրերը և դրանք ներկայացնում կառավարության քննարկմանը: Այն կառավարությանն իրազեկ է պահում երկրի արտաքին դրության և առանձին պետությունների հետ ծագող խնդիրների մասին: ԱԳՆ-ն ամենօրյա կապի մեջ է երկրում հավատարմագրված դիվանագիտական ներկայացուցիչների հետ, ընդունում է պաշտոնական պատվիրակություններ և բանակցություններ վարում նրանց հետ: Նրա կարևորագույն խնդիրներից է միջպետական պայմանագրերի և համաձայնագրերի նախապատրաստումը և դրանք կառավարության քննարկմանը ներկայացնելը: ԱԳՆ-ի պարտականություններից է նաև արտասահմանում դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ղեկավարումն ու դրանց վերահսկումը:

ԱԳՆ-ի համակարգի մեջ մտնում են ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունները, հյուպատոսությունները, ներկայացուցչությունները միջազգային կազմակերպություններում, ԱԳՆ կենտրոնական ապարատն ու դրան օժանդակող կառույցները:

3. ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՅՈՒՊԱՏՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Դիվանագիտություն» հասկացությունը: Արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է համապատասխան սկզբունքների, ձևերի ու կառուցակարգերի միջոցով: Այդ կառուցակարգերից ամենակարևորը դիվանագիտությունն է: **Դիվանագիտությունը պետության հատուկ մարմինների պաշտոնական գործունեությունն է, որի նպատակը խաղաղ միջոցներով պետության արտաքին քաղաքականության ծրագրերի և խնդիրների իրագործումն է:**

Դիվանագիտությունը պաշտոնապես իրականացվում է մի քանի ձևերով՝ անձնական շփումներով, նամակագրությամբ, զանազան նոտաներով, հուշագրերով, հայտարարություններով և այլն: Նոտաները կարող են լինել թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր: Դրանք արտահայտում են որևէ երկրի դիրքորոշումը միջազգային կարևոր հարցերի վերաբերյալ կամ հանդես են գալիս որպես միջպետական պաշտոնական

հաղորդակցության միջոց: Ոչ պակաս կարևոր է միջազգային երկկողմանի ու բազմակողմանի պայմանագրերի և այլ փաստաթղթերի նախապատրաստումն ու ստորագրումը: Դիվանագիտությունն ընդգրկում է նաև տարբեր մակարդակների միջազգային համաժողովների և հանդիպումների նախապատրաստումը, կազմակերպումն ու անցկացումը և ընդհանրապես մասնակցությունը միջազգային կազմակերպությունների աշխատանքներին:

Դիվանագիտությունն ունի բազում խնդիրներ: Դիվանագետի առաջնահերթ խնդիրն է ներկայացնել հավատարմագրող պետությունը դեսպանընկալ պետությունում, այսինքն՝ այն երկրում, որտեղ նա լիազորված է աշխատել: Սա ամենօրյա աշխատանք է և պահանջում է մշտական կապ պահպանել երկրի ԱԳՆ-ի հետ: Դիվանագետն առաջին հերթին կոչված է պաշտպանելու հավատարմագրող պետության քաղաքական շահերը դեսպանընկալ երկրում: Նրա առաքելության մեջ է մտնում նաև երկու պետությունների միջև բարենպաստ մթնոլորտ ստեղծելը, ինչպես նաև բարեկամական հարաբերությունների հաստատմանը, մշակույթի, գիտության և այլ ոլորտների համագործակցությանը, երկկողմ առևտրի զարգացմանը, տեղեկատվության փոխանակմանը նպաստելը:

Դիվանագիտական կապերի հաստատումը և դիվանագետների նշանակման կարգը: Պետությունների միջև մշտական դիվանագիտական ներկայացուցչություն չի կարող հաստատվել, քանի դեռ չի կայացել մի պետության կողմից մեկ այլ պետության ճանաչումը, և նրանց միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին համաձայնություն չի ձեռք բերվել: Ծանաչման հարցը բարձրանում է, երբ միջազգային ասպարեզում ի հայտ է գալիս նոր պետություն: Օրինակ՝ Խորհրդային Միության փլուզմամբ իրենց անկախությունը սկսեցին հռչակել միության անդամ հանրապետությունները: Պետությանը որպես միջազգային իրավունքի սուբեյկտ, ինքնիշխան պետություն ճանաչելը թույլ է տալիս ճանաչված երկրին լինել միջազգային հարաբերությունների լիիրավ անդամ:

Դիվանագիտական մշտական ներկայացուցչության ղեկավար նշանակվող դեսպանների, դեսպանորդների և գործերի մշտական հավատարմատարների համար պահանջվում է համաձայնություն՝ **ազրեման:** Հավատարմագրող կողմն իր ԱԳՆ-ի միջոցով ընդունող կողմին է դիմում՝ խնդրելով ազրեման այդ պաշտոնին առաջադրվող թեկնածուի համար: Ներկայացվում են թեկնածուի աշխատանքային կենսագրությունը, կրթությունը և այլ տեղեկություններ: Ազրեման ստանալուց հետո դիվանագիտական մշտական ներկայացուցչության ղեկավարը մեկնում է հավատարմագրված երկիր և նրա ղեկավարին հանձնում հավատարմագիրը:

Դեսպանը նշանակվում է իր երկրի կողմից և համարվում է հավատարմագրող երկրի ներկայացուցիչն ու լիազորված անձը դեսպանընկալ երկրում: Դեսպանը կարող է ունենալ խորհրդականներ կամ կցորդներ՝ տնտեսական, քաղաքական, առևտրի, ռազմական, վարչական, հանրային գործերով և այլն:

Դիվանագիտական ներկայացուցիչները գործում են այնքան ժամանակ, քանի դեռ երկու երկրների միջև գործում են դիվանագիտական հարաբերություններ: Սակայն դրանք կարող են խզվել պատերազմի, մի պետության կողմից մյուսի նկատմամբ քշնամական քաղաքականության կամ ոչ բարյացակամ վերաբերմունքի հետևանքով: Միջպետական կապերի խզման մասին պաշտոնապես հայտարարում է խզող կողմը՝ հետ կանչելով իր դիվանագիտական ներկայացուցիչներին:

Դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը: Դեսպանընկալ երկրի իշխանություններն իրավունք չունեն առանց դեսպանի կամ լիազորված անձի թույլտվության մտնել դեսպանության տարածքը՝ ծառայողական շենք, օժանդակ շինություններ, բակ և այլն: Դիվանագիտական արտոնությունների և անձեռնմխելիության իրավունքը ենթադրում է նաև արխիվների անձեռնմխելիությունը, հարկերից ազատվելը և իր երկրի հետ կապի ազատություն ունենալը:

Դեսպանընկալ երկիրն իրավունք չունի դիվանագետներին պատժել իրավախախտումների և նույնիսկ հանցանքների համար: Նրանք իրենց կատարած հանցանքների համար պատասխանատու են միայն իրենց երկրին: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ դիվանագետի հավատարմագրող պետությունը զրկում է նրան անձեռնմխելիության իրավունքից և թույլ է տալիս, որ դեսպանընկալ երկիրը նրան պատասխանատվության ենթարկի:

Հյուպատոսությունը: Դեսպանատանը կից կամ նրանից անկախ գործում է տվյալ երկրի հյուպատոսությունն իր աշխատակազմով: Հյուպատոսի իրավասությունները սահմանափակ են: Օրինակ՝ հյուպատոսն իրավունք չունի իր երկիրը ներկայացնելու միջազգային հարաբերությունների բոլոր ոլորտներում: Հյուպատոսը գործում է սահմանափակ տարածքային մարզում, քաղաքում կամ շրջանում, որն էլ համարվում է նրա հյուպատոսական շրջանը: Հյուպատոսական շրջան կարող է հանդիսանալ նաև երկրի ամբողջ տարածքը: Հյուպատոսը տրամադրում է իր երկրի մուտքի անցագիր: Սակայն հյուպատոսի աշխատանքը չի սահմանափակվում միայն դրանով: Հյուպատոսը պաշտպանում է իր երկրի և քաղաքացիների շահերը: Նա կատարում է տվյալ պետությունում իր երկրի՝ ժամանակավոր և մշտական բնակչություն հաստատած քաղաքացիների հաշվառում, անձնագրերի տրամադրում, ամուսնության, ժառանգության գրանցում, զանազան փաստաթղթերի նոտարական հաստատում և օժանդակում է իր երկրից ժամանած քաղաքացիներին:

Հյուպատոսներն ունեն իրենց աստիճանակարգը: Սովորաբար լինում են գլխավոր հյուպատոս, հյուպատոս, փոխհյուպատոս և հյուպատոսական գործակալ:

Հարցեր

1. Որո՞նք են խորհրդարանի լիազորություններն արտաքին ոլորտում:
2. Որո՞նք են նախագահի լիազորություններն արտաքին ոլորտում:
3. Որո՞նք են կառավարության լիազորություններն արտաքին ոլորտում:
4. Ի՞նչ է արտաքին գործերի նախարարությունը, և որո՞նք են նրա խնդիրները:
5. Ի՞նչ է դիվանագիտությունը, և որո՞նք են դրա խնդիրները:
6. Ո՞րն է դիվանագետների նշանակման կարգը:
7. Ի՞նչի՞ վրա է տարածվում դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը:
8. Ի՞նչ է հյուպատոսությունը, և որո՞նք են դրա խնդիրները:

ԴԱՍ 56. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐ

*Անգլիական չունի հավերժական քարեկամներ և չունի
հավերժական բշտամիներ, այլ ունի միայն հավերժական շահեր:
Լորդ Հենրի Պալմերստոն, Անգլիայի վարչապետ 1855-1865 թթ.*

1. «ԱԶԳ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄԵՐԸ

Մամուլում, քաղաքական գործիչների ելույթներում, առօրյա խոսակցության մեջ հաճախ գործածվող արտահայտություն է «ազգային շահը»: Այդ հասկացության իմաստը հասկանալու համար նախ պարզաբանենք դրա առաջին բաղադրիչը՝ **ազգը** (դաս 38-ից վերիիշե՛ք «ազգ» հասկացությունը):

«Ազգ» հասկացության որոշ հատկանիշներ հաճախ հասարակական-քաղաքական հնչեղություն են ստանում: Անդրադառնանք դրանցից մեկ-երկուսին:

Առաջինն այդ շարքում, բնականաբար, **լեզուն** է: Համարվելով ազգի, ժողովրդի համար **մայրենի**՝ լեզուն միավորիչ հզոր գործոնի դեր է ստանձնում տվյալ ազգի համար ոչ միայն որպես էթնիկ, լեզվացեղային միություն, այլև որպես վարչատարածքային, պետական-քաղաքական միավոր ստեղծող, կառուցող ուժ:

Խոսելով Արտաշես I-ի կողմից հայկական տարածքների վերամիավորման մասին՝ Ստրաբոնը հավաստում է. «Հայաստանը ... աճել է Արտաշեսի ջանքերով... և ուստի այստեղ բոլորը միալեզու են»: Ստրաբոնը սխալվում էր՝ հայկական տարածքների բնակչության հայալեզու լինելը համարելով Արտաշես արքայի գործունեության հետևանք. իրականում այդ տարածքները վաղուց արդեն հայաբնակ էին, ինչը և Արտաշեսի միավորիչ գործունեությանը նպաստող կարևոր հանգամանք էր: Ի դեպ, Ստրաբոնի տեսակետը եթե ճիշտ չէր տվյալ դեպքի համար, ապա անհիմն չէր պատմական զարգացման տրամաբանության առումով: Այսպես՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքների արդյունքում ձևավորված հելլենիստական աշխարհին բնորոշ էր հունարենի տարածումը ոչ միայն Ալեքսանդրի տերության ողջ տարածքում, այլև հետագայում՝ տերության տրոհման արդյունքում ստեղծված հելլենիստական պետություններում: Ավելի ուշ՝ VII դարից սկսած, արաբական արշավանքների և Արաբական աշխարհակալ խալիֆայության ստեղծմանը հաջորդեց արաբերենի տարածումը Եվրոպայի, Ասիայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներում: Նոր ժամանակներում, աշխարհում եվրոպական պետությունների ազդեցության մեծացմանը, գաղութային պետությունների ստեղծմանը զուգահեռ, ընդարձակվում էին անգլերենի, ֆրանսերենի, իսպաներենի, պորտուգալերենի և եվրոպական այլ լեզուների տարածման սահմանները:

Ռուսերենը, ռուսական պետության ընդարձակման և քաղաքական ազդեցության մեծացման հետ մեկտեղ, տարածում է գտել ոչ միայն ռուսական կայսրության, ավելի ուշ՝ Խորհրդային Միության ժողովուրդների մեջ, այլև սոցիալիստական համակարգի երկրներում, որոնք սփռված էին Արևելյան Եվրոպայում, Ասիայում, Լատինական Ամերիկայում:

«Ազգ» հասկացության հաջորդ կարևոր հատկանիշը, որը նույնպես, որպես չանոն, քաղաքական հնչերանգ է ստանում, **կրոնն** է (դավանանքը): Կրոնական ուղղության ընտրությունն արդեն քաղաքական կողմնորոշման ակտ է: Այդպիսի

մի քայլ էր, օրինակ, 988 թ. քրիստոնեության ընդունումը Հին Ռուսիայի կողմից, որով Կիևյան իշխանությունը Վլադիմիր իշխանի գլխավորությամբ ցանկանում էր սերտացնել իր հարաբերությունները քրիստոնյա Բյուզանդիայի հետ: Պատմական նույն ժամանակաշրջանում քրիստոնեություն ընդունեցին նաև լեհերը, չեխերն ու հունգարացիները, սակայն կաթոլիկ ծեսով, քանի որ նրանց ձգտումներն ուղղված էին դեպի արևմուտք՝ Արևմտյան Եվրոպա, որի գաղափարական առաջնորդը հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցին էր: Կրոնական գործոնը կարող է դառնալ նաև ազգի քաղաքական մասնատվածության պատճառ, ինչպես դա եղավ Ֆրանսիայում, երբ կաթոլիկների ու հուգենոտների (բողոքականների) միջև պայքարը վերաճեց զինված հակամարտության, որի բարձրակետը դարձավ Բարդուղիմեոսյան արյունալի գիշերը (1572 թ. օգոստոսի 24): Այսօր էլ կրոնական կամ կրոնական դրոշի տակ մղվող զինված պայքարը բազմաթիվ մարդկային կյանքեր է խլում Իրաքում, Աֆղանստանում, Սուդանում, Հյուսիսսային Իռլանդիայում և այլ երկրներում:

Արցախյան շարժման հանրահավաքներից, 1988 թ.

«Ազգ» հասկացության այլ հատկանիշներ ևս քաղաքական իմաստ են ստանում: Այդպիսին է ազգի, էթնոսի **ձևավորման տարածքը**, որը տվյալ ազգի ներկայացուցիչների գիտակցության մեջ ձևակերպվում է որպես **պատմական հայրենիք** և շարունակում իր պատմաքաղաքական դերը՝ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչպիսի փոփոխություններ են կրել ազգային պետության կամ ժողովրդի բնակեցման վարչատարածքային սահմանները:

Մգորումներ: Խմբային եղանակով քննարկեք և փորձեք մեկնաբանել, թե, վերը ներկայացվածից բացի, ազգային ուրիշ ի՞նչ հատկանիշներ կարող են քաղաքական հնչեղություն սրանալ, դառնալ ազգային-քաղաքական հիմնահանգի:

2. «ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱԽ» ՀԱՄԱՑՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ

«Ազգային շախ» հասկացությունը գիտական շրջանառության մեջ է մտել ոչ վաղ անցյալում: Միայն 1935 թ. այն տեղ գտավ սոցիալական գիտությունների օբսիդորդյան հանրագիտարանի մեջ: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո հիմնահարցը ծավալուն կերպով ներկայացրեց ամերիկացի քաղաքական գործիչ, դիվանագետ Հենրի Մորգենթաուն իր «Ի պաշտպանություն ազգային շախի» (1948 թ.) գրքում: «Շախ» բառը կարելի է մեկնաբանել որպես օգտակար, լավագույն: **Այսպիսով՝ «ազգային շախ» հասկացությունը ցույց է տալիս, թե ինչն է օգտակար և լավագույն որևէ երկրի (ժողովրդի) համար և՛ երկրի ներսում, և՛ մյուս պետությունների հետ ունեցած հարաբերություններում:**

Հետևաբար, ազգային շախն ինքնին վերացական և սուբյեկտիվ կատեգորիա է, քանզի դրա հիմնական բնութագրիչները որոշվում են տվյալ հասարակության ու պետության մեջ տիրապետող **արժեքային համակարգով**: Ազգային շախն իրա-

կանում արտահայտվում է դրա գործադրման ընթացքում: Այդ տեսակետից քաղաքականությունը կարելի է դիտարկել որպես ազգային շահերի իրականացման կարևորագույն միջոց:

Ազգային շահերի ձևավորումը պատմական երկարատև գործընթացի արդյունք է, որի վրա ազդում են տնտեսական, սոցիալական, ռազմական, քաղաքական և այլ գործոններ: Դրանց բոլորի հանրագումարն էլ որոշում է տվյալ ժողովրդի, երկրի ազգային պատմական փորձի բովանդակությունն ու բնույթը: Ազգային շահերը, հետևաբար, հասարակական-պատմական երևույթ են և փոփոխություններ են կրում պատմական հանգամանքների փոխվելուն զուգահեռ:

Ազգային-պետական շահերը ձևավորվում են պետության աշխարհաքաղաքական բնութագրիչներին (պարամետրերին) և ռեսուրսային հնարավորություններին համապատասխան: Այդ շահերի ձևավորման վրա նշանակալի ազդեցություն են ունենում՝

- երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակը,
- նրա տեղն ու դերը համաշխարհային հանրության մեջ,
- աշխարհագրական դիրքը,
- ազգային ավանդույթները,
- այլ գործոններ:

Պակաս նշանակություն չունեն նաև ներքաղաքական շահերը, հիմնական քաղաքական ուժերի դիրքորոշումները:

Մտորումներ: *Երբեմն պետական շահերը հակադրում են ազգային և հասարակական (քաղաքացիական հասարակության) շահերին: Համաձայն էք արդոք այդպիսի հակադրությանը: Հիմնավորե՞ք ձեր կարծիքը:*

Ազգային-պետական իրական շահերը, որոնք առնչվում են պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքներին, պետությունների արտաքին քաղաքական գործունեության և միջազգային հարաբերությունների իրականացման գլխավոր շարժիչ ուժերն են:

Ազգային շահի հայեցակարգը նշանակալի չափով կազմված է արժեքային նորմերից ու գաղափարական բովանդակությունից: Դա այդպես է մանավանդ ազգային շահերի կեղծ, խեղաթյուրված ընկալման դեպքում:

Ազգային իրական շահերի բախումը հակամարտություններ է ծնում, բայց միջազգային ասպարեզում իրական հակամարտություններ կարող են ծնունդ առնել նաև թյուրըմբռնված, իրականությանն անհամարժեք ձևակերպված ազգային շահերից կամ ազգային անվտանգության նկատառումներից: Այդպես Միացյալ Նահանգները պատերազմ սկսեցին Վիետնամում 1960-ական թվականներին, իսկ Խորհրդային Միության գործերը 1979 թ. դեկտեմբերին մտան Աֆղանստան: Երկու դեպքում էլ պետությունների ղեկավարները չկարողացան տարբերել իրենց երկրների երկարաժամկետ ռազմավարական շահերը այսրոպեական ձգտումներից և ներքաշեցին իրենց ժողովուրդներին շատ թանկ արժեքող, նախապես արդեն ամոթալի պարտության դատապարտված արկածախնդրության մեջ:

Ցանկացած պետության արտաքին քաղաքականությունը կարող է իրատեսական համարվել այն չափով, որքանով այն կառուցված է միջազգային հարաբերությունների համակարգում ընդգրկված մյուս կողմերի շահերը հաշվի առնելով: Դա առանձնակի նշանակություն է ստանում ժամանակակից աշխարհում, որտեղ ցան-

կացած առանձին վերցրած պետության ազգային շահերն անպայման պարտադրում են ոչ միայն ուրիշ պետությունների, այլև ողջ համաշխարհային հանրության շահերը հաշվի առնելը:

3. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Ազգային շահերը, բնականաբար, տարբերվում են իրենց նշանակությամբ: Այսպես՝ դրանք կարող են լինել՝

- կենսականորեն կարևոր (կամ գլխավոր) և երկրորդական,
- երկարատև և ժամանակավոր:

Գլխավոր, մշտական ազգային շահերը որոշվում են կարևորագույն աշխարհաքաղաքական բնութագրիչներով. դրանք են՝ տվյալ պետության տեղն ու դերը միջպետական հարաբերությունների համակարգում, նրա վարկանիշը, ռազմական հզորությունը, իր ինքնիշխանությունը պաշտպանելու և դաշնակիցների անվտանգությունը երաշխավորելու կարողությունները և այլն: Յուրաքանչյուր պետություն ինքն է գնահատում, թե որոնք են իր առջև դրված նպատակներից առավել կարևորները: Պետությունն իր շահերն ապահովում է իր տրամադրության տակ եղած բոլոր միջոցներով, այդ թվում՝ քաղաքական, գաղափարական, տնտեսական, դիվանագիտական, ռազմական: Վերջինի դեպքում պետության ձեռքում մնում է ուժ կամ ուժի սպառնալիք գործադրելը, ընդհուպ մինչև պատերազմ հայտարարելը: Երկրորդական շահերն ածանցված են կարևոր, առաջնային շահերից: Դրանք փոփոխվելով արտաքին քաղաքական գործոնների ազդեցության տակ՝ կարող են սակարկության առարկա դառնալ պետության գլխավոր, մշտական շահերի իրագործման համար:

Մտորումներ: Ի՞նչ հիմնավորումներով է հնարավոր ազգային շահերը քաժանել երկարաժամկետ և ժամանակավորի: Բերե՞ք օրինակներ:

Հաճախ պետությունն իր անվտանգության ու քաղաքական անկախության հետ կապված հիմնարար ազգային շահերը չի կարողանում իրագործել միայնակ, առանց այլ երկրների հետ դաշինք կնքելու: Ո՛չ Ռուսաստանը, ո՛չ Անգլիան միայնակ ի վիճակի չէին հաղթանակ տանելու նապոլեոնյան Ֆրանսիայի դեմ, որը XIX դարի սկզբում իր գերիշխանությունն էր հաստատել Եվրոպայում: Նույնը վերաբերում է նաև Խորհրդային Միությանը, ԱՄՆ-ին և Մեծ Բրիտանիային, որոնք Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում, չնայած գաղափարախոսական հսկայական տարաձայնություններին, կարողացան ստեղծել հակահիտլերական կոալիցիա ընդհանուր թշնամուն ջախջախելու համար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Փորձե՛ք բնորոշել «ազգային շահ» հասկացությունը: Ե՞րբ է այն գիտական շրջանառության մեջ մտել:
2. Ի՞նչ գործոններ են ազդում ազգային շահերի չեավորման վրա:
3. Ինչո՞վ են տարբերվում իրական և կեղծ (կամ խեղաթյուրված) ազգային շահերը: Բերե՛ք օրինակներ:
4. Ի՞նչ խմբերի են բաժանվում ազգային շահերն ըստ իրենց նշանակության: Ազգային ո՞ր շահերն են անվանում գլխավոր կամ հիմնական:

ԴԱՍ 57. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

*Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության
հիմնարար արժեքներն են անկախությունը,
պետության և ժողովրդի պաշտպանվածությունը,
խաղաղությունը և միջազգային համագործակցությունը,
հայասպահականությունը, քարեկեցությունը:*

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունից, 2007 թ.

Ազգային անվտանգության հիմնահարցը, ինչպես և ազգային շահերի խնդիրը քաղաքագիտության մեջ բազմաթիվ տարակարծություններ ու բանավեճեր են առաջացնում: Մասնագետներն առանձնացնում են անձի, հանրության և պետական անվտանգությունը: Տարբերում են նաև անվտանգության տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, քաղաքական, ռազմական և այլ կողմեր: Լայն իմաստով **անվտանգությունը պետության բոլոր քաղաքացիների համար գործունեության բնականոն պայմաններ ապահովելն է, նրանց կյանքի, ազատության և սեփականության պաշտպանությունը:**

Պետության ինքնիշխանության և անկախության պաշտպանության հիմնական բնութագրիչներն ամփոփված են **ազգային կամ պետական անվտանգության հայեցակարգում:** Ազգային անվտանգության հայեցակարգը կառուցվում է՝ նկատի առնելով աշխարհաքաղաքական այն բոլոր գործոնները, որոնք այս կամ այն կերպ ազդում են ազգային նպատակների իրականացման ուղիների, ձևերի և միջոցների վրա: Այստեղ հաշվի են առնվում պետությանը սպառնացող ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին վտանգները: «Ազգային անվտանգություն» հասկացությունն ընդգրկում է հետևյալ բնութագրիչները. արտաքին և ներքին վտանգներից պետության տարածքային անձեռնմխելիությունն ու ամբողջականությունն ապահովելու կարողությունը, պետության ներքին գործերին արտաքին ուժերի չմիջամտելու երաշխիքների ապահովումը, հավանական և չնախատեսված սպառնալիքների, ինչպես նաև բնակչության բուն կենսակերպի դեմ ուղղված սպառնալիքների կանխարգելումը:

*ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝
ՀՀ նախագահը կազմավորում է Ազգային
անվտանգության խորհուրդը և
նախագահում այն*

Ազգային անվտանգության հայեցակարգն առաջին հերթին արտաքին ուղղվածություն ունի, և այդ իմաստով նրա գլխավոր հենասյուներն են արտաքին քաղաքական ռազմավարությունը, դիվանագիտական, ռազմական ու ռազմաքաղաքական գործունեությունը: Խնդրի ներքաղաքական տեսանկյունները (պայքար կազմալուծիչ տարրերի դեմ և այլն), իրենց կարևորությամբ հանդերձ, արտաքին կողմի համեմատությամբ ենթակայական նշանակություն ունեն:

Յուրաքանչյուր պետություն յուրովի է գնահատում իր հետապնդած նպատակ-

ների կարևորությունը: Պետության համար դրանցից յուրաքանչյուրի կարևորությունն ու դրանք իրագործելու կարողությունը բազմաթիվ գործոններով են պայմանավորված. նրա աշխարհաքաղաքական դիրքի, պատմության, մշակույթի, քաղաքական համակարգի, ղեկավարության, այլ պետությունների հետ հարաբերությունների և այլն: Ամբողջությամբ վերցրած՝ պետությունը չի կարող լիովին իրագործել իր առջև դրված բոլոր նպատակները, ինչը հարկադրում է երբեմն կրճատել կամ սահմանափակել այս կամ այն ծրագիրը հանուն ավելի կարևոր, հիմնարար նպատակների իրագործման:

Մտորումներ: Ի՞նչը կարող է այդպիսի հիմնարար, կարևոր նպատակ լինել: Հանուն դրա իրագործման ինչպիսի՞ ծրագրերից կարելի է ժամանակավորապես հրաժարվել:

Ազգային շահի գլխավոր բաղադրիչը պետության ինքնապահպանության հրամայականն է: Հետևաբար, միջազգային ասպարեզում պետության առաջնահերթ նպատակներից գլխավորը երկրի անվտանգության, նույնն է թե՛ ազգային անվտանգության ապահովումն է իր բոլոր կողմերով:

Ազգային անվտանգության բնագավառը, անշուշտ, ընդգրկում է այն միջոցները, ձևերը և մեթոդները, որոնց օգնությամբ որևէ պետություն պլանավորում և ուղեգծում է իր արտաքին քաղաքական ռազմավարությունը: Ապահովելով իր անվտանգությունը՝ ազգը չի կարող զոհաբերել իր օրինական շահերը, և եթե դրանք վտանգված են, հարկադրված է պաշտպանել իր շահերը պատերազմի միջոցով:

Պետությունը միջազգային համակարգի մյուս սուբյեկտների վրա ազդելու տարբեր միջոցների է տիրապետում: Ի դեպ, մյուս պետությունները նույնպես կարող են կիրառել իրենց ձեռքի տակ եղած միջոցները սեփական նպատակների իրագործման համար: Ինչպես հայտնի է, ամենաակնառու միջոցներից է ուժ կամ ուժի սպառնալիք գործադրելը: Այդ գործառույթի իրականացման գլխավոր պատասխանատվությունը դրվում է երկրի զինված ուժերի վրա:

Հայ մարտիկները Հայոց երկրի վերահասարակած սահմանագծին

Պետությունների միջև հարաբերություններին մշտապես հատուկ են հակասությունները, մրցակցությունն ու հակամարտությունը: Այդ առումով պատերազմը, պետությունների ագրեսիվ գործողությունները միմյանց նկատմամբ հակամարտությունների հաղթահարման միջոց են դառնում: Վերջին շուրջ երեք հարյուրամյակի ընթացքում պետությունների արևմտյան համակարգը ցույց է տվել ազգային պետությունների անկախ գոյությունն ապահովելու իր արդյունավետությունը: Այն հանդես է բերել բավականաչափ ճկունու-

թյուն՝ հնարավոր դարձնելով իրականացնել ազգային անկախության հասնելու ձգտումները: Այդ ամենը, սակայն, ձեռք է բերվել բազմաթիվ, այդ թվում՝ համընդհանուր, գրեթե ողջ աշխարհին ընդգրկած պատերազմների գնով (բավական է հիշել XX դարի երկու համաշխարհային պատերազմները):

Մտորումներ: Արդյո՞ք հնարավոր չէ հաղթահարել միջպետական հակամարտություններն առանց ռազմական միջամտության: Չեր կարծիքով՝ ինչպե՞ս պետք է վարվեն այդ նպատակին հասնելու համար աշխարհի պետություններն ու ժողովուրդները:

Խաղաղության և միջազգային անվտանգության հիմնական սկզբունքները ձևակերպված են Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության մեջ և այլ փաստաթղթերում: Այդ սկզբունքները մասնավորապես նախատեսում են՝ համատեղ ջանքերի գործադրումը խաղաղության սպառնալիքը կանխելու և վերացնելու համար, ագրեսիայի գործողության ճնշումը, միջազգային վեճերում ուժ չգործադրելը և այլն: ՄԱԿ-ի կանոնադրության համաձայն՝ խաղաղության և միջազգային անվտանգության համար գլխավոր պատասխանատվությունը դրված է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի վրա: Կարևոր նշանակություն ունեցավ այդ առումով 1974 թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 29-րդ նստաշրջանում «ագրեսիա» հասկացության սահմանումը: Նստաշրջանում ընդունված բանաձևի համաձայն՝ ագրեսիա է համարվում պետության կողմից զինված ուժի կիրառումն այլ պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, քաղաքական անկախության դեմ կամ ՄԱԿ-ի կանոնադրության հետ անհամատեղելի որևէ այլ ձևով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. «Անվտանգություն» ասելով ի՞նչ եք հասկանում ընդհանրապես և քաղաքագիտական առումով՝ մասնավորապես:
2. Ի՞նչ բնութագրիչներ է ընդգրկում «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը: Ո՞րն է, չե՞ր կարծիքով, դրանցից առաջնայինը: Ինչո՞ւ:
3. ԹՎարկե՞ք խաղաղության և միջազգային անվտանգության հիմնական սկզբունքները: Ի՞նչ փաստաթղթերում են դրանք ձևակերպված: Արդյո՞ք պետությունները մշտապես դրանցով են առաջնորդվում: Ինչո՞վ եք դա բացատրում:

Գործնական աշխատանք: Խմբային եղանակով բննարկե՛ք ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունից սրորև թերվող նյութը և առանձնացրե՛ք չե՞ր կարծիքով հինգ առավել կարևոր գործողություններ:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգ է: Այն իրականացվում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտների համար ժողովրդավարական արժեքների համակարգի վրա հիմնված միասնական պետական քաղաքականության մշակման և իրագործման միջոցով:

Ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին ծառայող գործոններն ու գործողություններն են՝

Անկախության ոլորտում.

- սահմանադրական կարգի, պետականության բոլոր բաղադրատարրերի, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովումը,
- ժողովրդավարական համակարգի զարգացումը և պաշտպանությունը,
- մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ապահովումը,
- Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների լիարժեք ինտեգրումը և պաշտպանվածությունը,
- շուկայական հարաբերությունների խորացումն ու արմատավորումը, տնտեսության գիտատար, ինովացիոն, արտահանմանն ուղղված ճյուղերի խթանումը,

• Էներգետիկայի, տրանսպորտի և կապի ենթակառուցվածքների հուսալի գործունեության ապահովումն ու պաշտպանությունը:

Պետության և ժողովրդի անվտանգության ոլորտում.

• զինված ուժերի մարտունակության, անվտանգության և իրավապահ մարմինների գործունեության արդիականացումն ու արդյունավետության բարձրացումը,

• մասնակցությունը վերազգային հանցագործությունների, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու դրա բաղադրամասերի, թմրանյութերի ու կեղծված դեղորայքի տարածման, մարդկանց առևտրի, անորակ սննդամթերքի արտադրության և ներմուծման դեմ միջազգային պայքարին,

• ներկա և գալիք սերունդների կենսագործունեության բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը,

• բնական պաշարների պահպանումն ու արդյունավետ օգտագործումը, բնապահպանական իրավիճակի համակարգված բարելավումը,

• բնական և տեխնածին բնույթի արտակարգ իրավիճակների՝ ժամանակակից մոնիտորինգով և կանխարգելմամբ զբաղվող միջազգային կառույցներում ներգրավումը, բնական և տեխնածին վտանգների հուսալի կանխատեսումը, կանխարգելումն ու չեզոքացումը, քաղաքաշինական համակարգերի անվտանգության, հուսալիության և կայունության ապահովումը:

Խաղաղության և միջազգային անվտանգության ոլորտում.

• Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության ամրապնդումը, տարածաշրջանում կայուն խաղաղության հաստատումը, երկրի միջազգային ներգրավվածության աստիճանի բարձրացումը, այդ թվում՝ խաղաղության և անվտանգության պահպանման միջազգային ջանքերին, խաղաղապահ գործողություններին մասնակցելու միջոցով:

Հայապահպանության ոլորտում.

• Հայաստան-Սփյուռք փոխհարաբերությունների համապարփակ հայեցակարգի մշակումն ու իրականացումը, Սփյուռքի ներուժի համակողմանի համախմբումը,

• հայագիտական ճյուղերի՝ հայոց լեզվի, գրականության, պատմության ու մշակույթի՝ որպես ազգային հոգևոր ժառանգության հարատևությունն ապահովող և ազգային ինքնությունը մարմնավորող գործոնների զարգացումը,

• ազգային մշակույթի համակողմանի զարգացումն ինքնատիպության հիմքերի պահպանմամբ և համամարդկային մշակութային արժեքների ու նվաճումների յուրացմամբ, արտերկրում հայկական մշակութային ժառանգության ու նվաճումների արդյունավետ ներկայացումը:

Բարեկեցության ոլորտում.

• աղքատության հաղթահարումը,

• խոցելի խմբերի պաշտպանվածությունն ապահովող սոցիալական քաղաքականության իրագործումը,

• արդյունավետ և մրցունակ գիտակրթական քաղաքականության մշակումն ու կենսագործումը՝ հատկապես նորարարական զարգացման ուղղությամբ,

• առողջապահության համընդգրկուն ու արդյունավետ համակարգի զարգացումը միջազգային բարձրագույն չափանիշներին համապատասխան,

• անհատի և հասարակության հոգևոր-մշակութային զարգացման պայմանների ապահովումը:

ԴԱՍ 58. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. «ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆԱԽԱՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Աշխարհաքաղականությունը քաղաքագիտության այն մասն է, որում կարևորագույն դեր է հատկացվում տարածքային գործոնին: Դա վերաբերում է ոչ միայն առանձին երկրի, պետության բնատարածքի (տերիտորիայի) մեծությանը, աշխարհագրական դիրքին, բնական ռեսուրսներով ապահովվածությանը, այլև տարածքային գործոնի նշանակությանը սահմանակից երկրների հետ առնչությունների, տարածաշրջանային և միջազգային այլ մեծ ու փոքր հիմնախնդիրների առումով: Դրանով է բացատրվում նաև «աշխարհաքաղականություն» բառի օտարալեզու հոմանիշը («գեոպոլիտիկա». հունարեն գեո – երկիր, պոլիս – քաղաք-պետություն, որտեղից էլ՝ պոլիտիկա – քաղաքականություն):

Աշխարհաքաղաքականության նախապատմությունը սկիզբ է առնում անտիկ աշխարհի մեծ մտածողներից (Հիպոկրատ, Արիստոտել, Պլատոն, Հերոդոտոս, Ստրաբոն և ուրիշներ), որոնք մեծ կարևորություն էին տալիս աշխարհագրական գործոնների ազդեցությանը մարդկության պատմական զարգացման վրա: Այդ տեսակետները առկա էին նաև միջնադարյան մտածողների, քաղաքական գործիչների և ճանապարհորդների աշխատություններում: Նոր ժամանակներում մեծ տարածում ստացավ **աշխարհագրական դետերմինիզմի տեսությունը**:

Ֆրանսիացի քաղաքական գործիչ և մտածող **Ժան Բոդենն** իր «Պատմության ուսումնասիրության դյուրին մեթոդը» (1566 թ.) աշխատության մեջ փորձում էր բացահայտել ժողովրդի, պետության, նրա քաղաքականության և բնական միջավայրի կապը: Բոդենը կլիմայի ազդեցությամբ էր հիմնավորում հյուսիսի ժողովուրդների ֆիզիկական առավելությունը հարավի ժողովուրդների և լեռնեցիների առավելությունը հարթավայրերի բնակիչների նկատմամբ:

Ֆրանսիացի փիլիսոփա **Շառլ Մոնտեսքիոն** Հին հռոմեական պետությանը նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ հանգեց այն եզրակացությանը, որ Հռոմեական կայսրության կործանման գլխավոր պատճառներից էին պետության աշխարհագրական դիրքը և սահմանների չափազանց մեծ ձգվածությունը, որոնք խանգարել են պետության համախմբմանն ու իշխանության կենտրոնացմանը: Իր «Օրենքների ոգու մասին» (1748 թ.) աշխատության մեջ Մոնտեսքիոն քննարկում է պետության կառավարման ձևի վրա աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը: Մեծ նշանակություն տալով կլիմայական գործոնին՝ նա համարում էր, որ շոգ կլիման ծնում է ծուլություն, սպանում քաղաքացիական արիությունը, բռնակալական կառավարման պատճառ դառնում:

XIX դարի վերջերին աշխարհագրական դետերմինիզմի գաղափարները տիրապետող դարձան: Այդ գաղափարների զարգացման մեջ մեծ դեր ունեցավ գերմանացի նշանավոր մտածող, Լայպցիգի համալսարանի պրոֆեսոր **Ֆրիդրիխ Ռատցելը**: Ֆ. Ռատցելը զարգացնում էր այն միտքը, որ **պետությունը «կենդանի օրգա-**

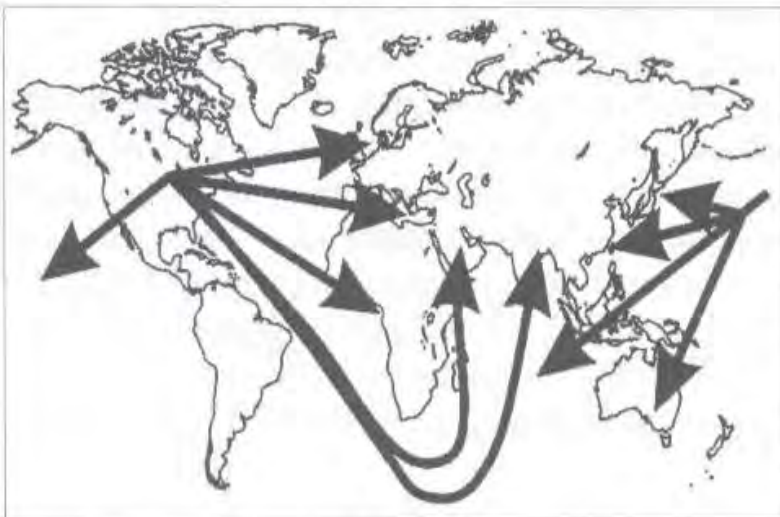
* Քաղաքագիտություն բաժնի 49-50, 56-59, 63-66 դասերում օգտագործված են Կ. Գաջինի, Ա. և Լ. Վալեսյանների, ինչպես նաև այլ հեղինակների աշխատություններում առկա նյութերը:

նիզմ է, որը մշտապես պայքարում է իր գոյության համար»: Նա հանգեց այն հետևությանը, որ պետության ճակատագրի վրա ազդող աշխարհագրական գործոններից առաջնայինը նրա զբաղեցրած տարածքի մեծությունն է: «Տարածությունը» սուկ բնատարածք չէ, որ զբաղեցնում է պետությունը, տարածությունը քաղաքական ուժ է: Պետության տարածքային զավթումները, «կենսատարածքի ընդարձակումը» բնական երևույթ է, ամեն մի կենդանի օրգանիզմի գոյության անհրաժեշտ պայմանը: Ռատցելի տեսական դրույթները դարձան աշխարհաքաղաքականության, մասնավորապես՝ նրա գերմանական դպրոցի հիմքը, որից հետագայում սնվում էր գերմանական ֆաշիզմի արտաքին քաղաքականությունը:

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության հիմնադիրներից է ազգությամբ շվեդ իրավաբան **Յուխան Չելենը**: Նա հայտնի է առաջին հերթին որպես «գեոպոլիտիկա» եզրույթի և «Պետությունը որպես կենսաձև» նշանավոր աշխատության հեղինակ: Ջարգացնելով իր ուսուցչի՝ Ռատցելի տեսակետը, որ բնատարածքը, որտեղ գտնվում է պետությունը, վերջինիս անբաժանելի բաղադրիչն է, Չելենը հանգեց այն հետևությանը, որ աշխարհի բաղադրիչներ են նաև մշակույթը, ազգաբնակչությունը, տնտեսությունը, կառավարման ձևը և այլ տարրեր: Չելենի մշակած այս հայեցակարգը հանգեցրեց աշխարհաքաղաքականության գլխավոր դրույթի վերանայմանը: Նախկին աշխարհագրական միջավայր – արտաքին քաղաքականություն դրույթին փոխարինեց աշխարհագրական միջավայր – մարդ, ժողովուրդ – արտաքին քաղաքականություն դրույթը:

Մտորումներ: Չելենը զարգացնում էր այն միտքը, որ փոքր երկրները դատապարտված են մեծ տերություններին ենթակա լինելու վիճակին, իսկ վերջիններս «պարտավոր են» միավորել առաջիններին աշխարհագրական-տնտեսական «խոշոր համալիրների» մեջ: Համաձայն էր Չելենի այդ մտրեցման հետ: Ներկայումս ինչպիսի՞ նման համալիրներ կան:

Նոր ձևավորվող աշխարհաքաղաքական հայեցակարգերի շարքում հատուկ տեղ է զբաղեցնում «ծովային ուժի հայեցակարգը», որի հեղինակ ամերիկացի պատմաբան, նավատորմի ծովակալ **Ալֆրեդ Մեխենն** է: Հակառակ Ռատցելի և այլ հետազոտողների, որոնք պետության համար գլխավոր առավելություն համարում էին նրա մայրցամաքային կենտրոնական դիրքը, Մե-

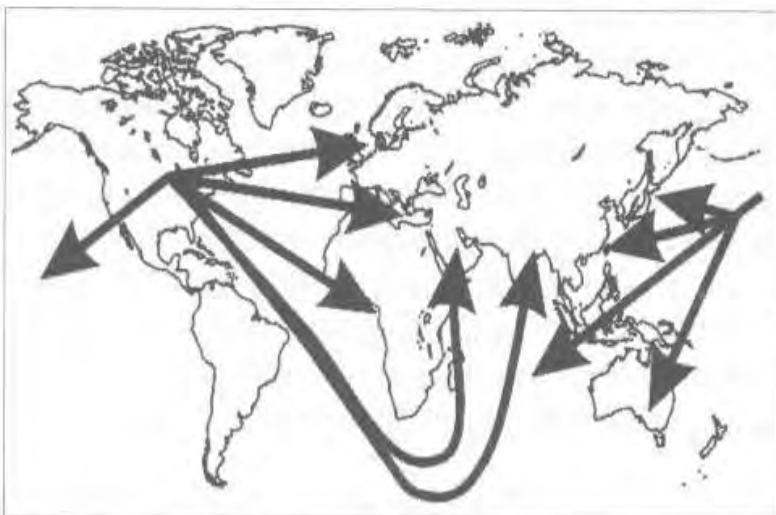
խենը առավելությունը տալիս էր ծովային դիրքին: Նրա կարծիքով՝ խոշոր, համաշխարհային տերություն կարող է դառնալ այն պետությունը, որն ունի հարմարավետ ծովային (օվկիանոսային) դիրք: Ջարգացնելով իր տեսակետը՝ Մեխենը դեռևս անցյալ դարի սկզբներին կանխատեսում էր, որ ԱՄՆ-ը պետք է դառնա աշխարհի առաջատար ծովային տերությունը և ուղղորդի համաշխարհային զարգացումը:

նիզմ է, որը մշտապես պայքարում է իր գոյության համար»: Նա հանգեց այն հետևությանը, որ պետության ճակատագրի վրա ազդող աշխարհագրական գործոններից առաջնայինը նրա զբաղեցրած տարածքի մեծությունն է: «Տարածությունը» տուկ բնատարածք չէ, որ զբաղեցնում է պետությունը, տարածությունը քաղաքական ուժ է: Պետության տարածքային զավթումները, «կենսատարածքի ընդարձակումը» բնական երևույթ է, ամեն մի կենդանի օրգանիզմի գոյության անհրաժեշտ պայմանը: Ռատցելի տեսական դրույթները դարձան աշխարհաքաղաքականության, մասնավորապես՝ նրա գերմանական դպրոցի հիմքը, որից հետագայում սնվում էր գերմանական ֆաշիզմի արտաքին քաղաքականությունը:

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության հիմնադիրներից է ազգությամբ շվեդ իրավաբան **Յուխան Չելենը**: Նա հայտնի է առաջին հերթին որպես «գեոպոլիտիկա» եզրույթի և «Պետությունը որպես կենսաձև» նշանավոր աշխատության հեղինակ: Չարգացնելով իր ուսուցչի՝ Ռատցելի տեսակետը, որ բնատարածքը, որտեղ գտնվում է պետությունը, վերջինիս անբաժանելի բաղադրիչն է, Չելենը հանգեց այն հետևությանը, որ այդպիսի բաղադրիչներ են նաև մշակույթը, ազգաբնակչությունը, տնտեսությունը, կառավարման ձևը և այլ տարրեր: Չելենի մշակած այս հայեցակարգը հանգեցրեց աշխարհաքաղաքականության գլխավոր դրույթի վերանայմանը: Նախկին աշխարհագրական միջավայր – արտաքին քաղաքականություն դրույթին փոխարինեց աշխարհագրական միջավայր – մարդ, ժողովուրդ – արտաքին քաղաքականություն դրույթը:

Մտորումներ: Չելենը զարգացնում էր այն միտքը, որ փոքր երկրները դադարապարտված են մեծ տերություններին ենթակա լինելու վիճակին, իսկ վերջիններս «պարտավոր են» միավորել առաջիններին աշխարհագրական-տնտեսական «խոշոր համալիրների» մեջ: Համաձայն էր Չելենի այդ մտրեցման հետ: Ներկայումս ինչպիսի՞ նման համալիրներ կան:

Նոր ձևավորվող աշխարհաքաղաքական հայեցակարգերի շարքում հատուկ տեղ է զբաղեցնում «ծովային ուժի հայեցակարգը», որի հեղինակ ամերիկացի պատմաբան, նավատորմի ծովակալ **Ալֆրեդ Մեխենն** է: Հակառակ Ռատցելի և այլ հետազոտողների, որոնք պետության համար գլխավոր առավելություն համարում էին նրա մայրցամաքային կենտրոնական դիրքը, Մե-

խենը առավելությունը տալիս էր ծովային դիրքին: Նրա կարծիքով՝ խոշոր, համաշխարհային տերություն կարող է դառնալ այն պետությունը, որն ունի հարմարավետ ծովային (օվկիանոսային) դիրք: Չարգացնելով իր տեսակետը՝ Մեխենը դեռևս անցյալ դարի սկզբներին կանխատեսում էր, որ ԱՄՆ-ը պետք է դառնա աշխարհի առաջատար ծովային տերությունը և ուղղորդի համաշխարհային զարգացումը:

Աշխարհաքաղաքականության՝ որպես գիտական ուղղության ձևավորման մեջ իր որոշակի դերն է ունեցել նաև ֆրանսիացի **Պոլ Վիդալ Բլաշը**: Եթե Ռատցելը վճռական նշանակություն էր տալիս պետության տարածքի մեծությանը, աշխարհագրական դիրքին, ռելիեֆին, «տարածության զգացողությանը», ապա Բլաշը, չմերժելով դրանց կարևորությունը, իր հայեցակարգի կենտրոնում դնում էր մարդուն, բնակչությունը՝ համարելով, որ բնական միջավայրից բացի, մարդը նույնպես վճռական գործոն է, որը գործում է ոչ թե այդ միջավայրից կտրված, այլ նրա հետ «բնական միասնական համալիրի կազմում»:

Մերժելով բնական գործոնի դերի գերազնահատումը՝ Վիդալ Բլաշը հանգեց «**պոսիթիվիզմի**» (լատիներեն **հնարավոր** բառից) հայեցակարգին, համաձայն որի պետության զարգացումն ունի երկու բաղադրիչ՝ տարածական և ժամանակային: Եթե տարածականը պայմանավորված է բնական պայմաններով, ապա ժամանակայինը՝ մարդկանցով, բնակչությամբ: Բնական պայմանները լոկ հնարավորություն են, որոնք կարող են իրողության վերածվել տվյալ տարածքը զբաղեցնող մարդկանց միջոցով միայն:

Ժամանակակից աշխարհաքաղաքագիտական մտքի հիմնադիր գործիչներ են նաև անգլիացի **Հելֆորդ Մաքինդերը** և գերմանացի **Կարլ Հաուսհոֆերը**:

Մաքինդերի տեսության հիմնական գաղափարները շարադրված են 1904 թ. Մեծ Բրիտանիայի թագավորական աշխարհագրական ընկերությանը ներկայացված «Պատմության աշխարհագրական առանցքը» զեկուցման մեջ: Ըստ Մաքինդերի ելակետային դրույթի՝ համաշխարհային պատմությունը պետք է դիտարկել որպես օվկիանոսային և մայրցամաքային տերությունների հակամարտություն, որտեղ ուժերի հարաբերակցությունը փոխվում է հոգուտ մեկ կամ մյուս ուժային կենտրոնի: Աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունների ժամանակաշրջանում տեղի ունեցավ «եվրոպական տարածքի» ընդարձակում և հաստատվեց եվրոպական ծովային տերությունների համաշխարհային տիրապետությունը:

Մաքինդերի բոլոր դատողությունների ու տեսական դրույթների հիմքում ընկած էր իր հայրենիքի՝ Բրիտանական կայսրության պետական շահը: Մեծ Բրիտանիայի և ընդհանրապես օվկիանոսային պետությունների համար նա մեծագույն վտանգ էր համարում մայրցամաքային տերությունների՝ Ռուսաստանի և Գերմանիայի միավորումը: Աշխարհի «մայրցամաքային կեսում» Մաքինդերն առանձնացնում էր նրա կենտրոնական հատվածը, որը հետագայում կոչվեց «**տարածքային միջուկ**» (**Հարտլանդ**): Հարտլանդի սահմանների մեջ ընդգրկվում էր Ռուսաստանի մեծ մասը, Մոնղոլիան, Տիբեթը, Արևելյան ու Կենտրոնական Եվրոպան, Փոքր Ասիան, Հայաստանը: Մաքինդերի կարծիքով՝ աշխարհի կենտրոնը Եվրասիա մայրցամաքն է, իսկ նրա կենտրոնը՝ Հարտլանդը («աշխարհի սիրտը»), այսինքն՝ այն աշխարհագրական պլացդարմը, որտեղից կարելի է վերահսկել ամբողջ աշխարհը:

Մյորումներ: 1943 թ.՝ Երկրորդ աշխարհամարտի թեժ օրերին, Մաքինդերը կրկին անդրադարձավ իր տեսությանը և որոշակի վերաձևակերպման ենթարկեց այն: Չեղ կարծիքով՝ աշխարհի ռազմաքաղաքական իրավիճակում տեղի ունեցած ո՞ր փոփոխությունները և ինչո՞ւ հարկադրեցին 82-ամյա գիտնականին վերանայել իր սկզբնական տեսակետը:

Գերմանացի պրոֆեսոր, գինվորական ու պետական գործիչ Կարլ Հաուսհոֆերի հայացքների ձևավորման համար ելակետային է Ռատցելի այն դրույթը, որ ամեն

մի երկիր իր ազգային-պետական զարգացման համար բավարար տարածության կարիք ունի, և այդ տարածությունը նա կարող է ձեռք բերել միայն նվաճումների ճանապարհով: Խորացնելով այդ դրույթը՝ Հաուսհոֆերը հանգեց Մեծ տարածքների գաղափարին:

Անտիկ աշխարհում այդպիսի Մեծ տարածք է եղել Միջերկրածովյան շրջանը, որը ձգվում էր արևելք-արևմուտք ուղղությամբ: Այդ ուղղվածությամբ էքսպանսիա էին իրականացնում փյունիկեցիները, հույները, հռոմեացիները, հետագայում՝ արաբները: Այն իր գազաթնակետին հասավ աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունների ժամանակաշրջանում, երբ թափ առավ Պորտուգալիայի, Իսպանիայի և Մեծ Բրիտանիայի էքսպանսիան այլ աշխարհամասերում: Հաուսհոֆերը Եվրասիայի հյուսիսում այդպիսի էքսպանսիա էր համարում Ռուսաստանի տարածքային ընդարձակումը Արևելյան Եվրոպայից դեպի Հեռավոր Արևելք ու Խաղաղ օվկիանոս:

Նշված են Մեծ ութնյակի երկրները, այդպես է կոչվում աշխարհի յոթ առավել զարգացած արդյունաբերական երկրների և Ռուսաստանի ակումբը

XX դարի վերջերին «ծովային ուժի» ու «ցամաքային ուժի» հակադրությանն ինքնատիպ մեկնաբանություն տվեցին մի շարք ամերիկյան հետազոտողներ, այդ թվում՝ հայտնի քաղաքագետ **Ջիզմունդ Բժեզինսկին**: Մեզ համար առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում, այսպես կոչված, «**Հինգ ծովերով եզրավորված ցամաքի**» գաղափարը: Այս ցամաքը Հարավանդից հարավ ընկած մերձավորարևելյան այն տարածաշրջանն է, որ շրջապատված է

Սև, Միջերկրական, Կարմիր, Կասպից ծովերով և Պարսից ծոցով: Դա Ասիայի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի հատման հատվածն է: Ակնհայտ է, որ այդ տարածքի կենտրոնական մասում են գտնվում Հայկական լեռնաշխարհն ու Միջագետքը:

Մտորումներ: «Հինգ ծովերով եզրավորված ցամաքը» ինչպիսի՞ գործնական դրսևորում է ստանում ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների արտաքին քաղաքականության մեջ: Ի՞նչն է վկայում այդ մասին: Ուրիշ ի՞նչ պետություններ կարող եք նշել, որոնք նույնպես մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերում աշխարհի այդ կարևոր ռազմավարական շրջանի նկատմամբ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ներկայացրե՛ք ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության հիմնադիրների հայացքները: Նրանց ո՞ր գաղափարներն ու դրույթներն եք ուշագրավ համարում, ինչն այսօր էլ, չե՞ր կարծիքով, չի կորցրել իր նշանակությունը:
2. Աշխարհագրական ո՞ր տարածքն էր ընդգրկում Մաքինդերը Հարավանդի սահմանների մեջ: Ինչո՞ւ էր Մաքինդերն այդքան մեծ նշանակություն տալիս Հարավանդին: XX դարի վերջերին համանման ի՞նչ պետություն զարգացրեց Բժեզինսկին:
3. Բացառե՛ք բառը, հասկացությունը, գեոպոլիտիկա, պոսիթիվիզմ, «Մեծ տարածքներ», «Հինգ ծովերով եզրավորված ցամաք»:

Մալակկայի և այլ նեղուցներ: Մալակկայի նեղուցն անջատում է Մալակկա քերակը Սումատրա կղզուց և միացնում է Հնդկական օվկիանոսի Անդամանյան ծովը Խաղաղ օվկիանոսի ավազանին պատկանող Հարավչինական ծովին: Նեղուցի երկարությունը մոտ 1000 կմ է, նվազագույն լայնությունը՝ 40 կմ, խորությունը՝ 25 մ: Նեղուցին հարում են Ինդոնեզիան, Մալայզիան և Սինգապուրը:

Անցնող նավերի քանակով և բեռների ծավալով Մալակկայի նեղուցն աշխարհում գրավում է երրորդ տեղը՝ զիջելով միայն Պանամայի և Սուեզի ջրանցքներին: Ջրանցքի նշանակությունը հատկապես մեծ է Ճապոնիայի համար, որն այդ միջազգային ուղիով ստանում է իր ներմուծվող նավթի ավելի քան 2/3-ը:

Աշխարհաքաղաքական հանգուցային դիրք է գրավում նաև **Ջիբրալթարի նեղուցը:** Ջիբրալթարի նեղուցն անցնում է Եվրոպայի ծայր հարավարևմտյան և Աֆրիկայի հյուսիսարևմտյան ժայռոտ ափերի միջով, որոնք հենում հայտնի են եղել Հերկուլեսյան դարպասներ անունով:

Բոսֆորի նեղուցը

Մեր տարածաշրջանին առավել մոտ են և մեզ համար ուղղակի հետաքրքրություն են ներկայացնում **Բոսֆորը** և **Դարդանեղը**, որոնք Սև ծովի ավազանի երկրները, Հարավային Կովկասը և դրա կազմում էլ ՀՀ-ն կապում են Միջերկրականին և դրա միջոցով՝ համաշխարհային ծովային ուղիներին: Այսպիսով՝ Սև ծովի ու դրա նեղուցների նշանակությունը մեծ է նաև Հայաստանի համար, որն արտաքին աշխարհի հետ իր տնտեսական կապերի հիմնական մասն իրականացնում է Վրաստանի սևծովյան նավահանգիստներ Բաթումի և Փոթիի միջոցով:

Միջազգային հաղորդակցության ուղիները և Հարավային Կովկասը: Հասարակական կյանքի արդի գլոբալացման և նոր աշխարհակարգի ձևավորման պայմաններում Արևմուտք-Արևելք և Հյուսիս-Հարավ կապերն աշխարհաքաղաքական նոր նշանակություն են ձեռք բերում: Համաշխարհային ուժային կենտրոնների (Եվրամիություն, Ռուսաստան, ԱՄՆ, Չինաստան) հետ մեկտեղ մեծ շահագրգռվածություն են դրսևորում տարածաշրջանի առաջատար պետությունները (Թուրքիա, Իրան), բնականաբար, նաև միջազգային այդ ուղիների հատման խաչմերուկում գտնվող հարավկովկասյան երկրները:

Արևմուտք-Արևելք միջանցքն ըստ էության կրկնում է միջնադարյան հռչակավոր «Մետաքսի ճանապարհի» գաղափարը: «Մետաքսի ճանապարհ» է կոչվել Չինաստանը Առաջավոր Ասիայով Եվրոպային կապող քարավանային մայրուղին: Սկիզբ առնելով Կենտրոնական Չինաստանից՝ այն անցել է Սամարղանդ, Մերվ, Բաղդադ քաղաքներով և դուրս եկել միջերկրածովյան Տյուրոս, Անտիոք նավահանգիստները: Մայրուղու հյուսիսային ճյուղավորությունը Հայաստանով հասել է Սև ծովի նավահանգիստներ: Տարբեր ժամանակներում Հռոմի, Պարթևստանի, Իրանի, Բյուզանդիայի, Արաբական խալիֆայության և այլ պետությունների միջև սուր պայքար է մղվել ճանապարհը և դրանով կատարվող առևտուրը վերահսկելու համար: Մայրուղին մեծապես նպաստել է Ասիայի և Եվրոպայի միջև տնտեսական ու մշակութային կապերի զարգացմանը: Մետաքսի ճանապարհն իր միջազգային նշանակությունը ուշ միջնադարում կորցրել է՝ չլիմանալով ծովագնացության մրցակցությանը:

Թուրքիան և Ադրբեջանն ամեն կերպ ձգտում են Արևմուտք-Արևելք և Հյուսիս-Հարավ տրանսպորտային միջանցքի ներկա, առավել ևս ապագա հնարավորություններն առավելագույնս սեփական շահերին ծառայեցնելու հետ մեկտեղ, մեկուսացնել Հայաստանի Հանրապետությունը, ուժեղացնել քաղաքական ու տնտեսական ճնշումը նրա վրա: Նրանք ջանում են, որ ձևավորվող ճանապարհային ցանցը չըջանցի Հայաստանը: Պետք է ենթադրել, որ միջազգային հանրության ճնշման տակ Թուրքիայի ու Ադրբեջանի այդ նկրտումները հաջողություն չեն ունենա:

2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐՈՎ ԱՊԱՀՈՎՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Աշխարհաքաղաքական գործոնների շարքում առաջնակարգ նշանակություն ունի տնտեսությունը, իսկ տնտեսության համար այդպիսի նշանակություն ունի բնական ռեսուրսներով ապահովվածությունը: Վերջին կես դարում տնտեսության կողմից օգտագործվող օգտակար հանածոների ծավալը եռապատկվել է: Այդ ընթացքում վերականգնվող բնական ռեսուրսների տարեկան սպառումն ավելին է, քան դրանց վերարտադրությունը, իսկ դա նշանակում է, որ բնական ռեսուրսներով հասարակության ապահովվածությունը տարեցտարի վատանում է: Դրան գումարվում է նաև այն հանգամանքը, որ երկրագնդի վրա ռեսուրսները բաշխված են անհավասարաչափ, ուստի բնական ռեսուրսների քանակն ու որակը հաճախ դառնում են քաղաքական գործոն, ազդում պետությունների հարաբերությունների վրա և նույնիսկ պատերազմի պատճառ դառնում:

Այնպես է ստացվել, որ ռազմավարական նշանակության հումքի մի քանի տեսակներով ավելի լավ ապահովված են այն երկրները, որտեղ դրանց պահանջարկը մեծ չէ: Եվ հակառակը, ապահովված չեն այն երկրները, որոնք այդ տեսակների ավելի մեծ պահանջ ունեն:

Տնտեսության մեծ կախվածությունն արտաքին շուկայից չի կարող չազդել երկրների արտաքին քաղաքականության վրա: ԱՄՆ-ը, Ճապոնիան, Եվրամիության երկրները, համաշխարհային քաղաքական այլ ուժեր ձգտում են իրենց ազդեցության ոլորտում պահել այն տարածաշրջաններն ու երկրները, որոնք հանքային ռեսուրսներ են մատակարարում իրենց:

Արտաքին քաղաքականության ոլորտում հատկապես մեծ է նավթի, բնական գազի և քաղցրահամ ջրի դերը: Նավթի համաշխարհային պաշարների շուրջ երկու երրորդը կենտրոնացած է Մերձավոր և Միջին Արևելքում: Մյուս երկրներից աչքի են ընկնում Վենեսուելան, Մեքսիկան, Ռուսաստանը: Նավթի խոշոր պաշարներ են հայտնաբերվել Կասպից ծովի հատակում և ցամաքային ծանծաղուտում:

Աշխարհի նավթարդյունաբերության գլխավոր շրջանն առ այսօր մնում է Պարսից ծոցի ավազանն Արաբական թերակղզու հետ միասին, որոնց բաժին է ընկնում նավթի համաշխարհային առևտրի գրեթե կեսը: Նավթի և գազի վիթխարի պաշարների պատճառով է, որ այս տարածաշրջանը դարձել է համամոլորակային աշխարհաքաղաքական կիզակետերից մեկը, որտեղ բախվում են միջազգային նավթային ընկերությունների և բազմաթիվ պետությունների շահերը:

Դեռևս XIX դարի վերջերից այս տարածաշրջանում ուժեղ ազդեցություն էր ձեռք բերել Մեծ Բրիտանիան: Առաջին համաշխարհային պատերազմից և Օսմանյան կայսրության անկումից հետո աստիճանաբար իր դիրքերն ուժեղացրեց ԱՄՆ-ը: Այժմ ԱՄՆ-ն է այն գլխա-

վոր ուժը, որը վճռական ազդեցություն ունի տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության զարգացման վրա: 2003 թ. ԱՄՆ-ի զորքերը ներխուժեցին Իրաք: Երկրում հաստատվեց նոր վարչակարգ:

Կարևոր աշխարհաքաղաքական նշանակություն ունի նաև Կասպից ծովի ջրատարածքը (աքվատորիան), որի նավթային պաշարները բաշխված են Ադրբեջանի, Թուրքմենստանի, Ղազախստանի, Իրանի և Ռուսաստանի միջև:

Մեր տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական կարևոր գործոն է նաև քաղցրահամ ջուրը: Ջուրն այստեղ չի բավարարում ոչ միայն ոռոգման, այլև խմելու համար: Այդ առումով համեմատաբար նպաստավոր պայմաններում են այն երկրները, որոնք

*Սևանա լիճը՝
քաղցրահամ ջրի խոշորագույն
ջրավազանը Կարածաշրջանում*

տիրապետում են տարածաշրջանի խոշոր գետերի ակունքներին: Այդպիսիք են Թուրքիան, Վրաստանը և Հայաստանը, որտեղից սկիզբ առնող կամ հոսող գետերը (Եփրատ, Տիգրիս, Արաքս, Կուր) սնում են Սիրիայի, Իրաքի և Ադրբեջանի մեծ մասը:

Ջրային պաշարների հիմնախնդրի պատճառով Մերձավոր Արևելքը հաճախ պայթյունավտանգ է դառնում: Իսրայելը, 1967 թ. զավթելով արաբական տարածքները, վերահսկողության տակ վերցրեց Հորդանան գետի ջրերը, որոնք նրա համար կենսական նշանակություն ունեն: Նույն վիճակն է Գոլանի բարձունքներում: Իս-

րայելը չի համաձայնում վերադարձնել դրանք Սիրիային դարձյալ ջրի պատճառով. այդտեղից է հոսում երկրում օգտագործվող ջրի գրեթե մեկ քառորդը: Ջրի պատճառով ժամանակ առ ժամանակ սրվում են Թուրքիայի և նրա հարավային հարևանների հարաբերությունները:

Մասնագետների կարծիքով՝ առաջիկա 15-20 տարում Մերձավոր Արևելքի երկրների բնակչության թիվը կկրկնապատկվի: Դա նշանակում է, որ այդքան էլ կավելանա ջրի պահանջարկը, ինչն անխուսափելիորեն կհանգեցնի միջպետական հարաբերությունների սրման և միջազգային ընդհանուր լարվածության մեծացման:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Միջազգային հաղորդակցության ուղիները մշտապես պայքարի առարկա են եղել: Ինչո՞ւ: Մեր օրերում ինչպե՞ս է կարգավորվում այդ ուղիների օգտագործումը:
2. Ո՞ր ջրանցքների և նեղուցների աշխարհաքաղաքական նշանակությունն է ավելի կարևոր: Ներկայացրե՛ք դրանցից մեկ-երկուսը:
3. Բնական ռեսուրսների քանակն ու որակը հաճախ դառնում են քաղաքական գործոն: Որո՞նք են դրա պարմառները: Հարկապես ո՞ր ռեսուրսներն են այդպիսի նշանակություն ստանում:
4. Աշխարհաքաղաքական կարևոր գործոն է նաև քաղցրահամ ջուրը: Ցո՛ւյց տվե՛ք դա մեր տարածաշրջանի օրինակով: Տարածաշրջանի ո՞ր երկրները կարող են ջրային ռեսուրսները դարձնել քաղաքական ազդեցության միջոց:
5. Բացառե՛ք բառը, հասկացությունը.

Հերկուլեսյան դարպասներ, «Մերաքսի ճանապարհ»:

ԳԼՈՒԽ 12 ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 60-61. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ

*Էսպես հանգիստ, Էսպես սիրով,
Մեղրից անուշ լավ խոսքերով
Մեղր են քաշում, մին էլ հանկարծ...*

Հ. Թումանյան, «Մի կաթիլ մեղր»

Բոլորիս է հայտնի այս պատմության շարունակությունը, թե ինչ է լինում, երբ հանկարծ մի կաթ մեղրը ծորում է ցած: Բաց թողնելով կատվի ու շան, խանութպանի ու «չորան ախպոր» պատմությունը՝ տեսնենք, թե ինչի վերածվեց հարևան գյուղերի միջև սկսված ընդհարումը:

*Ու դուրս եկան իրարու դեմ,
Հա՛ զարկեցին ու զարկեցին,
Կուրորեցին, կրրակեցին,
Ինչքան ավել կուրորեցին,
Էնքան ավել կարաղեցին,
Ջարդեցին իրար,
Ջրնջեցին իրար,
Կորան, գրնացին
Գեղնին հավասար:*

Մտորումներ: Վերընթերցե՛ք Հ. Թումանյանի սրեղծագործությունը և պատասխանե՛ք՝ արդյո՞ք սկսված պատերազմի իրական պատճառը «մի կաթիլ մեղրն» էր:

Միջգյուղական արյունալի ընդհարումը վերաճում է մեծ պատերազմի, որին հետևում են սովն ու երկրի ամայացումը: Գուցե այս ամենը բանաստեղծի երևակայության արդյո՞ւնքն է: Յավոք, դա այդպես չէ: Թումանյանն իր անմահ բալլադը գրել է 1909 թ.: Ընդամենը հինգ տարի հետո՝ 1914 թ. ամռանը, սկսվելու էր Առաջին աշխարհամարտը, պատերազմ, որն իր ընդգրկումով իսկապես համաշխարհային էր (պատերազմին մասնակցում էր 38 երկիր՝ ավելի քան 1 միլիարդ բնակչությամբ, ինչը կազմում էր մոլորակի բնակչության գրեթե 2/3-ը), իսկ զոհերի թվով (շուրջ 10 մլն մարդ)՝ աննախադեպ: Մարդկությունը դեռ չէր հասցրել ամոքել իր վերքերը, երբ ընդամենը երկու տասնամյակ հետո՝ 1939 թ., սկսվեց երբևէ տեղի ունեցած ամենածանր, դաժան ու արյունալի պատերազմը՝ Երկրորդ համաշխարհայինը (միայն զոհվածների թիվը հասնում էր 60 միլիոնի):

1. ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պատերազմ և խաղաղություն. այս խնդիրը մշտապես մարդկանց ուշադրության կենտրոնում է եղել: Ո՞րն է պատերազմի պատճառը, ինչպե՞ս կարելի է խուսափել դրանից, հաղթահարել հակամարտությունը և հասնել բաղձալի խաղաղության:

Տարբեր ժամանակների բազմաթիվ մեծ մտածողներ են խորհել մարդկության համար կենսականորեն կարևոր այս հարցերի շուրջ:

Հույն մեծ իմաստասեր **Պլատոնը**, օրինակ, գտնում էր, որ պատերազմները տեղի են ունենում հարստության պատճառով: Նոր ժամանակների անգլիացի փիլիսոփա **Թոմաս Հոբսը** պատերազմների պատճառ էր համարում մարդկանց բնական հավասարությունը, ինչը և հանգեցնում է բոլորի պատերազմին ընդդեմ բոլորի:

Մյուրոումներ: Չեր կարծիքով՝ ի՞նչ կարելի է հասկանալ «մարդկանց բնական հավասարություն» ասելով: Չէ՞ որ մարդիկ ծնվում են տարբեր ֆիզիկական և մտավոր կարողություններով, բնական և սոցիալական տարբեր պայմաններում:

*Գրյունվալդի ճակատամարտը (1410 թ.)
հեղինակ՝ Յան Մարեյկո*

Նոր ժամանակների ուրիշ մտածողներ, ի տարբերություն Հոբսի, այլ տեսակետներ ունեին: Չարգացնելով բնական իրավունքի տեսությունը՝ նրանք համարում էին, որ հավասարության հետևանք պետք է լինի ոչ թե բոլորի պատերազմն ընդդեմ բոլորի, այլ խաղաղությունն ու բարեկամությունը: XVIII դարի ֆրանսիացի փիլիսոփա **Պոլ Հոլբախը** խստորեն դա-

տապարտում էր պատերազմները՝ համարելով, որ դրանք միայն դժբախտություններ են բերում պատերազմող ժողովուրդներին: Հոլբախի կարծիքով՝ պատերազմ սկսողները տիրակալներն են, որոնք հանուն իրենց շահադիտական նպատակների պատրաստ են զոհաբերել ուրիշների կյանքը: Դատապարտելով պատերազմները՝ Հոլբախը, այնուամենայնիվ, չի մերժում արդարացի պատերազմները, որոնց նպատակը պետության, նրա ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության պաշտպանությունն է: «Պատերազմն արդարացի է միայն այն ժամանակ, երբ այն անհրաժեշտ է. պատերազմն անհրաժեշտ է միայն այն ժամանակ, երբ ազգի բարեկեցությունն իսկապես վտանգված է: ...Պատերազմն օրինական և անհրաժեշտ է, երբ առանց դրա անհնարին է խաղաղության ապահովումը», – գրում է ֆրանսիական լուսավորականության նշանավոր ներկայացուցիչն իր «Պատերազմների մասին» աշխատության մեջ:

Պատերազմի և խաղաղության հարցերին մեծ ուշադրություն է դարձրել նաև նոր ժամանակների գերմանացի նշանավոր մտածող **Իմանուիլ Կանտը**: 1795 թ. նա հրապարակեց «Հավերժական խաղաղության» իր ծրագիրը, որտեղ առաջ էին քաշվում ժողովուրդների միջև խաղաղ հարաբերությունների հաստատման հնարավոր ուղիներ ու միջոցներ: Կանտը, մասնավորապես, կարծում էր, որ կառավարման հանրապետական ձևի տարածումը կնշանավորի միջազգային խաղաղության դարաշրջանի հաստատումը: Կանտը գտնում էր, որ պատերազմների հիմնական պատճառը պետությունների միջև նոր հարաբերություններ հաստատելու ձգտումն է: Որոշ ժամանակ հետո, սակայն, այդ հարաբերությունները փոփոխվելով կրկին հանգեցնում են զինված բախումների: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է ստեղծել պետությունների միջազգային միություն, որում յուրաքանչյուր պետություն իրեն ազատ կզգար և միաժամանակ չէր խանգարի ուրիշների զարգացմանը: Հավերժական խաղաղության կանոյան հայեցակարգն ուտոպիական բնույթ ուներ, սակայն

կարևոր է գիտակցելը, որ գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիրը դատապարտում էր պատերազմը, հանդես էր գալիս հումանիզմի պաշտպանության և պետությունների միջև իսկապես խաղաղասիրական հարաբերությունների հաստատման օգտին: Կանտի հայրենակից, մեծ փիլիսոփա **Հեգելը** գտնում էր, որ պատերազմը չի կարելի համարել միայն բացարձակ չարիք կամ պատահականություն: Հեգելն ուժեղ պետական իշխանության կողմնակից էր, ինչի բացակայությունը, նրա կարծիքով, հանգեցնում է հասարակության և պետության քայքայման: Այդ պատճառով պատերազմը նա համարում էր ամուր իշխանության հաստատման և հասարակական կյանքի առողջացման միջոց:

Պատերազմի տեսության ստեղծողներից էր գերմանացի ռազմական տեսաբան և պատմաբան, պրուսական գեներալ, «Պատերազմի մասին» եռահատոր աշխատության հեղինակ **Կարլ ֆոն Կլաուզեիցը** (1780-1831): Պատերազմը, գրում է նա, հանկարծակի չի առաջանում, այլ երկարատև նախապատրաստություն է ունենում որոշակի քաղաքականություն վարող կառավարությունների կողմից: **Պատերազմը քաղաքականության շարունակությունն է այլ միջոցներով:** Չպետք է մտածել, թե պատերազմ սկսվելուց հետո քաղաքական հարաբերությունները դադարում են, քանի որ պատերազմը, Կլաուզեիցի կարծիքով, քաղաքական հարաբերությունների ամբողջության մի մասն է: Հենց քաղաքականությունն է պատերազմ ծնում, ոչ թե հակառակը: Պատերազմ հայտարարած կառավարությունն այն սկսելուց առաջ որոշակի՝ իր շահերի բավարարմանն ուղղված քաղաքականություն է վարում, և երբ այդ քաղաքականությունը ցանկալի արդյունք չի տալիս, անցնում է քաղաքականության մյուս ձևին՝ պատերազմին: Դրա նպատակը հակառակորդի քաղաքականության տապալումն է ռազմական միջոցներով: Այսպիսով, **պատերազմը բռնության ակտ է, որի միջոցով պատերազմող կողմը փորձում է մյուսին պարտադրել իր կամքը:** Պատերազմը և քաղաքականությունն անբաժանելի են, և բոլոր պատերազմները պետք է դիտարկել որպես քաղաքական գործողություններ, քաղաքականության գործիքներ: Կլաուզեիցը, կարելի է ասել, տվեց պատերազմի՝ որպես սոցիալական երևույթի քաղաքագիտական-փիլիսոփայական բնութագիրը՝ սահմանելով այն որպես քաղաքականության շարունակություն բռնի մեթոդներով: Այդուհանդերձ, Կլաուզեիցին չհաջողվեց բացահայտել պատերազմի առաջացման պատճառները: Տարածված տեսակետներից մեկի համաձայն՝ այդ պատճառների բացահայտումը պահանջում է ուսումնասիրել առաջին հերթին մարդկանց կյանքի տնտեսական պայմանները: Պատերազմը բռնություն է, և բռնության քաղաքականության իրականացումը մեծապես կախված է պետության տնտեսական հզորությունից: Պատերազմ սկսող կամ, ինչպես ընդունված է ասել, ագրեսոր պետությունը ձգտում է ընդարձակել իր տնտեսական ազդեցության գոտին, օգտագործել պարտված կողմի հարստություններն իր շահերի օգտին: Պատերազմի նպատակները, իհարկե, դրանով չեն սահմանափակվում, քանի որ այն հետապնդում է ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական, հոգևոր, գաղափարական, աշխարհաքաղաքական և այլ շահեր:

Պատերազմները դասակարգվում են ըստ դրանց սոցիալ-քաղաքական հատկանիշների: Տարբերում են, մասնավորապես, **արդարացի** և **ոչ արդարացի** պատերազմներ: Արդարացի են համարում այն պատերազմները, որոնք մղվում են օտար ճնշումից ազատագրվելու, ազգային անկախության և հայրենիքն արտաքին ագրեսիայից պաշտպանելու համար:

Անփոփելով վերը շարադրվածը և փորձելով բնութագրել պատերազմը՝ որպես յուրահատուկ սոցիալական երևույթ, կարելի է ասել, որ՝

- պատերազմը պետությունների և այլ քաղաքական կազմավորումների, դրանց զինված ուժերի միջև մարտական գործողությունների ձևով տեղի ունեցող հակամարտությունն է.
- պատերազմը որոշակի քաղաքական նպատակների իրագործմանն ուղղված կազմակերպված, զինված բռնություն է: Պատերազմի նպատակների իրագործման գլխավոր միջոցը բանակն է: Միաժամանակ դրան են ուղղվում նաև հակամարտող կողմերի տնտեսական, դիվանագիտական, գաղափարական, տեղեկատվական և այլ միջոցները.
- պատերազմը հանգեցնում է հասարակական կյանքի բոլոր՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր ոլորտների վիճակի որակական փոփոխությունների և անխուսափելի դարձնում ռազմական պահանջներին դրանց համապատասխանեցումը.
- պատերազմը հանգեցնում է մեծաթիվ մարդկային զոհերի, նյութական և հոգևոր արժեքների կորստի, քայքայիչ ազդեցություն է ունենում ամբողջ հասարակության վրա:

2. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԸ

Պատերազմները մարդկային պատմության մշտական ուղեկիցն են եղել: Մարդկության պատմության ընթացքում գրանցված պատերազմների թիվը հասնում է 15 հազարի: Վերջին հինգուկես հազար տարվա ընթացքում մարդկությունը միայն չորս 300 տարի է ապրել առանց պատերազմի՝ լիարժեք խաղաղության պայմաններում: Ընդ որում՝ նկատելի է հետևյալ օրինաչափությունը. ժամանակի ընթացքում պատերազմի հաճախականությունը նվազել է, բայց մեծացել է դրանց ընդգրկումը: Պատերազմները դարձել են ավելի կործանարար, դաժան ու արյունալի: Երբ Ալեքսանդր Մակեդոնացին, Ք. ա. 334 թ. Եվրոպայից անցնելով Փոքր Ասիա, սկսեց իր արևելյան արշավանքը, ուներ ընդամենը 35 հազարանոց զորք: Նապոլեոն Բոնապարտի՝ 1812 թ. Ռուսաստանի դեմ պատերազմ սկսելու համար նախապատրաստած «Մեծ բանակը» արդեն ուներ ավելի քան 600 հազար զինվոր: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ զենքի էր կոչվել 74 մլն, Երկրորդ համաշխարհայինին՝ 110 մլն մարդ:

Մասնագետները նշում են, որ սկզբում պատերազմներն ընթանում էին ցեղապետների, այնուհետև՝ թագավորների միջև, իսկ ավելի ուշ՝ ազգային պետությունների ձևավորումից հետո, ժողովուրդների միջև: XX դարում արդեն, ինչպես ընդունված է ասել, պատերազմի մեջ էին քաղաքական-գաղափարախոսական ուղղությունները (կոմունիզմ, ֆաշիզմ, լիբերալիզմ): Ներկայումս, տարածված տեսակետներից մեկի համաձայն, համաշխարհային հակասություններն առավել սրվում են **քաղաքակրթությունների** միջև:

Մի առանձնահատկություն ևս. հին և միջին դարերում սովորաբար պատերազմում էին երկու հակառակորդ պետություններ, նոր և նորագույն ժամանակներում՝ պետությունների խմբավորումներ: Նորագույն ժամանակներում, ինչպես հայտնի է, մարդկության մեծ մասին իրենց արյունոտ հորձանուտի մեջ ներքաշեցին երկու համաշխարհային պատերազմները:

1945 թ. ավարտվեց Երկրորդ աշխարհամարտը: Պատերազմի հանցագործները ստացան իրենց արժանի պատիժը: Հիմնադրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպությունը, որն իր գլխավոր նպատակը հռչակեց խաղաղության պահպանումը և դատապարտեց պատերազմը որպես միջազգային հարցերի լուծման միջոց:

«Պատերազմը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ քաղաքական հարաբերությունների շարունակություն այլ միջոցների ներմուծումով»: Ընդունելով հանդերձ Կլաուզեիցի այս հիմնարար դրույթի նշանակությունը պատերազմի բնութագրման գործում՝ ասենք, որ այն լրացուցիչ, նորովի մեկնաբանության կարիք է զգում ժամանակակից՝ «միջուկային» դարաշրջանում: Միջուկային զենքի ստեղծումը էականորեն փոխեց պատերազմի և քաղաքականության հարաբերակցության՝ նախորդ դարաշրջանում ձևավորված հայեցակարգը: Նոր համաշխարհային պատերազմը, եթե այն սկիզբ առնի, անկասկած կլինի միջուկային պատերազմ, և դրա բոցերում կոչնչանա մարդկային քաղաքակրթությունն ընդհանրապես: Մարդկությունը, թվում է, մոտեցել է այն գիտակցությանը, որ **պատերազմը որպես միջազգային հարցերի լուծման միջոց պետք է բացառվի:**

Նացիստական Գերմանիայի բարձրաստիճանի զինվորական հանցագործների Նյուրնբերգյան դատավարությունը (1945-1946 թթ.)

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. **Ի՞նչ տեսակետներ ունեին պատերազմի մասին. Պլատոնը, Թ. Հոբսը: Համաչափ են արդյոք Հոբսի տեսակետներին: Եթե ոչ, ինչո՞ւ:**
2. **Ո՞ր դեպքում է պատերազմն արդարացի՝ Հոլբախի կարծիքով: Փորձե՛ք մեկնաբանել այն:**
3. **Ինչպիսի՞ ծրագիր առաջադրեց Ի. Կանյոր 1795թ.: Ինչո՞վ էր նա պայմանավորում միջազգային խաղաղության դարաշրջանի հաստատումը: Ի՞նչ էր առաջարկում ստեղծել Կանյոր դրան հասնելու համար: Չե՞ր կարծիքով՝ ներկայումս գործող ո՞ր միջազգային կազմակերպությանը կարելի է այն նմանեցնել:**
4. **Համառոտ ներկայացրե՛ք պատերազմի մասին Կ. Կլաուզեիցի տեսակետները:**
5. **«Կլաուզեիցի այդ հիմնարար դրույթը լրացուցիչ, նորովի մեկնաբանության կարիք է զգում ժամանակակից»՝ «միջուկային» դարաշրջանում»: Ինչի՞ մասին է խոսքը: Ի՞նչն է մեզանից պահանջում նորովի մեկնաբանել այն: Հիմնավորե՛ք պատասխանը:**

Գործնական աշխատանք: Ընթերցե՛ք ստորև բերվող լրացուցիչ նյութերը և փորձե՛ք համեմատել տարբեր դարաշրջաններում տեղի ունեցած պատերազմները. ի՞նչ ընդհանուր հատկանիշներ և ի՞նչ տարբերություններ կարող եք մատնանշել:

Ցեղից դեպի պետություն

Նախնադարյան ժողովուրդների հանրային կազմակերպությունները նույն նպատակն էին հետապնդում, ինչ որ մեր կազմակերպությունները, այն է՝ ընտանիքի, համայնքի, տեղական խմբի, ցեղի և ամբողջ ժողովրդի անվտանգության ու խաղաղության ապահովումը: Այնպիսի ցեղերի մոտ, ինչպիսիք էին ավստրալացիները, քասմանցիները, բուշմենները և հրոերկրացիները, իրավական անձ հանդիսանում էր ոչ թե առանձին

ընտանիքը կամ առանձին մարդը, այլ ամբողջ տեղական խումբը: Այդպիսի տեղական խմբի, օրինակ՝ ավատրալացիների մոտ տերիտորիան կարող էր գրավել մինչև չորս և նույնիսկ 10 հազար քառակուսի մղոն, որտեղ ապրում են 20-100 մարդ: Տվյալ խմբի կողմից «իրենը» համարվող այդպիսի տերիտորիայի սահմանները ճշտորեն հայտնի էին ոչ միայն իրեն, այլև հարևաններին: Եվ եթե «օտարերկրացիների» ներխուժումը խախտում էր այդ խմբի տարածքային իրավունքները, ապա դա անհապաղ հակազդեցությամբ էր առաջացնում ամբողջ խմբի և ոչ թե առանձին անձնավորության կամ ընտանիքի մեջ:

Թասմանցիների մոտ սահմանի խախտումը հավասարազոր էր պատերազմ հայտարարելուն: Նույնը կարելի է ասել ավատրալիական հավաքիչների և որսորդների մասին, որոնց մոտ սահմանների խախտումն անպայման պատերազմ էր առաջացնում: Բացի սահմանի խախտումից, տեղային խումբը պատերազմի էր դիմում սպանությունների կամ կանանց առևանգման դեպքերում: Բայց ինչպիսի իրավախախտումներ էլ որ լինեին, որպես մեղադրող հանդես էր գալիս ամբողջ խումբը, և հանցավորներին պատասխանատվության ենթարկելը երբեմն առանձին մարդու կամ ընտանիքի խնդիր չէր:

Մակայն պարզակենցաղ ժողովուրդների մոտ մարդու կյանքի նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի շնորհիվ նույնիսկ սահմաններ խախտելու դեպքերը չէին հանգում այնպիսի պատերազմների, որոնց նպատակը լիներ թշնամական խմբի գլխովին ոչնչացումը: Դրա փոխարեն տուժողները հակառակ կողմի հետ պայմանավորվում էին մարտիկների քվի մասին, որ պետք է ներկայացնեին երկու թշնամի կողմերը: Մեծ մասամբ վեճը լուծվում էր երկու տղամարդու մենամարտով, որոնցից յուրաքանչյուրը պայքարում էր իր խմբի համձնարարությամբ և նրա իրավունքների համար: Այս դեպքում ևս պարտադիր չէր, որ մենամարտը վերջանար մենամարտողներից մեկն ու մեկի մահով, հարցը լուծելու համար բավական էր, որ նրանցից մեկն ուժասպառ լիներ և գետին գլորվեր: Այնուամենայնիվ, երբեմն մենամարտը վեր էր ածվում ընդհանուր ծեծկռտոցի, որին մասնակցում էին նույնիսկ կանայք:

Յուլիուս Լիպս, «Իրերի ծագումը. մարդկության կուլտուրայի պատմությունից»

Հայ-պարսկական պատերազմների մասին

Ապա Պարսից Շապուհ թագավորը զորք է հավաքում... սրանք Մերուժանին առաջնորդ բռնելով՝ ... ասպատակեցին Հայոց աշխարհը: ...

Կրակի ու ավերածի էին մատնում երկիրը, անթիվ մարդիկ էին կոտորում...: Նրանք առան Տիգրանակերտ մեծ քաղաքը, որ Աղծնիք գավառում էր... և այնտեղից քառասուն հազար ընտանիք անմիջապես գերի բռնելով՝ իրենք արշավեցին Մեծ Ծովք գավառը: Այնտեղ էլ կային բերդեր, որոնց մի մասը գրավեցին, իսկ մի մասը չկարողացան առնել: Այնտեղից եկան պաշարեցին Անգեղ ամուր բերդը Անգեղ տան գավառում, որովհետև այնտեղ կային Հայոց շատ Արշակունի թագավորների գերեզմաններ և վաղուցվանից ի վեր այնտեղ ամրացված էին շատ գանձեր: Գնացին պաշարեցին բերդը և երբ տեղի ամրության պատճառով չկարողացան առնել, թողին ու գնացին: Շատ բերդեր էլ թողին անցան, որովհետև չէին կարողանում այն ամրոցների հետ կռվել: Նրանց ձեռքն անցավ միայն Անի բերդը Դարանաղի գավառում...: Բաց էին անում Հայոց նախկին թագավորների, քաջ Արշակունիների գերեզմանները և թագավորների ոսկորները գերի էին տանում: ...

Երբ այս ամենը կատարվում էր, գուժկան եկավ Արշակ թագավորի մոտ. նրան հայտնեցին, թե՝ «Դու այդտեղ Ատրպատականում նստած՝ թշնամուն սպասում ես դիմացից, իսկ թշնամիները քո թիկունքն անցնելով երկիրը կոտորեցին և հիմա գալիս են քեզ վրա»: Երբ այս լսեցին Հայոց Արշակ թագավորը և նրա Վասակ զորավարը, զորահան-

դես կազմեցին: Վասակ զորավարի ձեռքի տակ այդ ժամանակ պատրաստ գտնվեց պատերազմական գործի պիտանի մոտ վաթսուն հազար մարդ, ընտիր պատերազմողներ, որոնք միաբան, միասիրտ, հոժարակամ գնում էին պատերազմի, որպեսզի հասնեն ու պատերազմեն իրենց կանանց ու որդիների համար, իրենց կյանքը զոհեն երկրի համար, իրենց բնակած տեղերի համար, կռվեն իրենց եկեղեցիների համար, ... իրենց բնիկ տերերի՝ Արշակունիների համար: ...

Ապա Վասակ սպարապետն իր վաթսուն հազարով առաջ շարժվեց. իր ետևը թողեց Արշակ թագավորին սպասավորների հետ Մարաց աշխարհում մի ամուր տեղում, իսկ ինքը եկավ հասավ Հայաստանի միջնաշխարհը՝ Այրարատյան գավառը. այնտեղ գտնում է Պարսից զորքերը...: Վասակը խլում է նրանցից Հայաստան աշխարհի բոլոր գերիները, իսկ թագավորների ոսկորները, որ նրանցից Վասակը խլեց, տարան, թաղեցին Աղծք կոչված ամուր գյուղում՝ Այրարատ գավառում, որ գտնվում է Արագած մեծ լեռան մեղ ու դժվարամուտ խորշերից մեկում: ... Այնուհետև Արշակ թագավորը Վասակ զորավարի հետ պահպանում է երկիրը...:

Այս բոլորից հետո Մուշեղը՝ Վասակի որդին, հավաքեց բոլոր մարդկանց ազնվական գեղերից, որքան որ մնացել էին, և նրանց հետ միասին գնաց Հունաց թագավորի մոտ... և կայսրից խնդրեց Պապին՝ Արշակի որդուն, թագավոր դնել Հայոց աշխարհի վրա: ...

Եկան հասան Հայոց աշխարհը. Մուշեղը դառնում է Հայոց զորավար-սպարապետ իր հոր՝ Վասակի փոխանակ: ...

Եվ Հայոց զորավար ու սպարապետ Մուշեղն իր քառասուն հազարով գալիս հարձակվում է (Շապուհի) բանակի վրա ու կոտորում է բոլորին: Պարսից Շապուհ թագավորը մի ձիով փախչելով ճողոպրում է, իսկ բանակի ամբողջ բազմությունը սրի է անցկացնում Մուշեղը Հայոց զորքով: Շատերին կոտորեցին, Պարսից ավագներից շատերին ձերբակալեցին, ավար առան Պարսից թագավորի զանձերը, բռնեցին նաև տիկնանց տիկնոջը՝ մյուս կանանց հետ միասին: ... Բայց Պարսից Շապուհ թագավորի կանանց որևէ անարգանք հասցնել թույլ չտվեց Հայոց Մուշեղ զորավարը, այլ ... նրանց բոլորին ազատ արձակեց իրենց ամուսնու՝ Շապուհ թագավորի ետևից: Պարսիկներից էլ մարդիկ արձակեց, որ ողջ և անարատ գնան Պարսից Շապուհ թագավորի մոտ, իսկ Պարսից թագավորը զարմացավ Մուշեղի բարության, քաջության և ազնվության վրա, որ իրեն ոչ մի անարգանք չհասցրեց կանանց վերաբերմամբ:

Փավստոս Բուզանդ, «Հայոց պատմություն»

Մոնղոլների մասին

Այնտեղ պետք էր տեսնել, թե ինչպես սրերն անխնա կոտորում են տղամարդկանց ու կանանց, երիտասարդներին ու մանուկներին, ծերերին ու պառավներին, եպիսկոպոսներին ու քահանաներին, սարկավագներին ու դպիրներին: Ծծկեր մանուկները քարի էին խփվում, և գեղեցիկ կույսերը խառնակվում ու գերվում էին: Ահավոր էր նրանց կեղտաբերական տեսքը, և անգութ էին նրանց որովայնի աղիքները: Միակին ու միամոր արտասուքներին չէին խղճում և ծերությանը երբեք չէին ողորմում: Ուրախությամբ էին դիմում սպանության, կարծես գնում էին հարսանիք կամ գինարբուր:

Ամբողջ երկիրը լցվեց մեռելների դիակներով, և չկար մեկը, որ թաղեր դրանք: Սիրելիների աչքերի արտասուքը սպառվել էր, և չկար մեկը, որ անօրենների ահից ընկածներին ողբար:

Մուգ հագավ եկեղեցին, և նրա գեղեցկության պայծառությունը վերացավ:

Կիրակոս Գանձակեցի, «Հայոց պատմություն»

ԴԱՍ 62. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

1. ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը, որը երբեմն անվանում են մաս «պատերազմի իրավունք», նոր ժամանակների ծնունդ է: Սակայն մինչ այդ էլ պատերազմների ժամանակ դրսևորվող մարդասիրության ու գթասրտության բազմաթիվ օրինակներ են եղել:

Շումերների մոտ պատերազմն արդեն որոշակիորեն կարգավորված էր, որ ներառում էր պատերազմի հայտարարությունը, զինադադարի հնարավորությունները, բանագնացների անձեռնմխելիությունը և խաղաղության պայմանագիրը: Բաբելոնի արքա Համմուրապիի օրենքները սկսվում են հետևյալ խոսքերով. «Ես հռչակում եմ այս օրենքները, որպեսզի ուժեղը չճնշի տկարին»: Այս շրջանում պատանդներին ազատ էին արձակում փրկագնի դիմաց:

«Իլիականում» Հոմերոսի նկարագրած պատերազմն արդեն զուրկ չէ ազնվության տարրերից. այստեղ պահպանվում է զինադադարը, և հարգանքով են վերաբերվում զոհված հակառակորդի աճյունին: Մրա կողքին, սակայն, ինչպիսի վայրագություններով է ուղեկցվում Տրոյայի կողոպուտը:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին մարդասիրաբար է վարվում պարտվածների հետ, նա խնայում է Դարեհի ընտանիքի անդամների կյանքը և հրամայում հարգանքով վերաբերվել կանանց: Սակայն Հին Հունաստանում պարտված կամ գերեվարված թշնամին հաղթողի սեփականությունն էր դառնում, և վերջինս նրա հետ կարող էր վարվել ինչպես կամենար, կարող էր սպանել կամ ստրուկ դարձնել:

Միջնադարյան ասպետական կանոններն ինչ-որ չափով իրենց լուսման ներդրեցին միջազգային իրավունքի զարգացման մեջ: Պատերազմ հայտարարելը, բանագնացների անձեռնմխելիությունը, զենքի որոշ տեսակների արգելքը ժառանգել ենք այս շրջանից: Ասպետականությանն ենք պարտական այն գիտակցության համար, որ պատերազմը, ինչպես շախմատը, իր կանոններն ունի, և ոչ ոք չի շահի՝ խաղատախտակը շուտ տալով:

XIV դարի եվրոպացի ասպետների հանդերձանքն ու սպառնազինությունը (ժամանակակից նկար)

Մոտ 1280 թ. գրված «Վիքայաթը» պատերազմի օրենքների իսկական ժողովածու է, որ ստեղծվել է Իսպանիայում մավրերի իշխանության ծաղկման շրջանում: Այն թույլ չի տալիս սպանել կանանց, երեխաներին, ծերերին, հոգեկան հիվանդներին, հաշմանդամներին և բանագնացներին:

Լուսավորության դարաշրջանում փիլիսոփաները գտան, որ մարդիկ իրավահավասար են, և նրանց իրավունքները պետք է հարգվեն ու պահպանվեն պետությունների կողմից: Եվրոպայում պատերազմն աստիճանաբար ավելի մարդկային բնույթ էր կրում: Բանակների հրամանատարների միջև նախապես համաձայնագրեր էին կնքվում տուժածների վերաբերյալ, որոնք հաճախ ողջախոհության և չափավոր

րության նմուշներ էին: Այս համաձայնագրերից ամենանշանակալին Ֆրիդրիխ Մեծի և Բենջամին Ֆրանկլինի միջև կնքված «Բարեկամության և խաղաղության» պայմանագիրն է: Առաջին անգամ պայմանավորվող կողմերը «փոխադարձաբար պարտավորություն են ստանձնում աշխարհի առջև»՝ հավաստելով, թե պետությունների միջև կնքված պայմանագրի նպատակը մարդու պաշտպանությունն է:

1762 թ. Ժան-Ժակ Ռուսոն իր «Հասարակական դաշինքում» գրում էր. «Պատերազմը ոչ թե մարդկանց, այլ պետությունների միջև հարաբերություն է...: Քանի դեռ պատերազմի նպատակը թշնամի պետության ոչնչացումն է, ուրեմն մյուս կողմն իրավունք ունի սպանելու այդ պետության պաշտպաններին այնքան ժամանակ, քանի դեռ նրանք զենք են կրում: Սակայն հենց որ նրանք վայր դնեն այդ զենքն ու հանձնվեն, դադարում են թշնամի... լինելուց և դառնում են նորից սովորական մարդիկ, որոնց այլևս չի կարելի կյանքից զրկել»:

1859 թ. հունիսին ավստրիական և ֆրանս-իտալական բանակները բախվեցին **Սուլֆերինոյում** (Հյուսիսային Իտալիա): Սա պատմության ամենաարյունալի ճակատամարտերից մեկն էր, որից հետո 6000 սպանված և 36000 վիրավոր մնացին ռազմի դաշտում: Ճակատամարտի հաջորդ օրը Սուլֆերինո հասավ **Անրի Դյունանը** (ժննգի երիտասարդ գործարար): Երկար ժամանակ Դյունանին հանգիստ չէին տալիս այն պատկերները, որոնց ականատես էր եղել ինքը: Նման արհավիրքների կրկնությունը բացառելու բուռն ցանկությամբ տոգորված էլ նա գրեց իր հուզիչ «**Հուշեր Սուլֆերինոյի մասին**» գրքույկը, որտեղ, ականատեսի իր վկայությունները ներկայացնելուց բացի, երկու առաջարկություն էր անում.

- որ ամեն երկիր ստեղծի օգնության կամավոր մի կազմակերպություն, ընդ որում՝ դեռ խաղաղ պայմաններում, որը պատերազմի ժամանակ պատրաստ լինի օգնելու բժշկական կազմավորումներին,
- որպեսզի պետություններն ընդունեն «անխախտելի միջազգային սկզբունքներ», որոնք կերաշխավորեն ռազմական հոսպիտալների և բուժանձնակազմի իրավական պաշտպանությունը:

Առաջին առաջարկությունից ծնվեց Կարմիր խաչը, իսկ երկրորդը հիմք դրեց ժնեյան իրավունքին. այս երկուսն անխզելիորեն կապված են իրար:

2. ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՎԱՐԵԼՈՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Պատերազմը և միջազգային իրավունքը: Միջազգային մարդասիրական իրավունքը չի արգելում, բայց և չի խրախուսում պատերազմը: Այդ հարցում մարդասիրական իրավունքը հենվում է միջազգային իրավունքի այն դրույթների վրա, որոնք շարադրված են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ: ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունը, ինչպես հայտնի է, արգելում է պատերազմը: Պետությունները պարտավոր են բոլոր դեպքերում տարաձայնությունները լուծել խաղաղ ճանապարհով: Պետությունը, որն իր նպատակներին հասնելու համար փորձում է ուժ գործադրել այլ պետության նկատմամբ, ոտնահարում է միջազգային իրավունքը և ագրեսիա կատարում, եթե նույնիսկ դա արդարացված է:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքի գործունեության ասպարեզն այլ է. այն սկսում է գործել, երբ զինված ընդհարումը փաստորեն սկսվել է, անկախ դրա պատճառներից: Այլ խոսքով՝ մարդասիրական իրավունքը գործի է դրվում այն բա-

նից հետո, երբ պատերազմը, չնայած ուժի կիրառման արգելքին, արդեն սկսվել է, և անկախ այն բանից՝ պատերազմն արդարացի է, թե ոչ:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը բաժանվում է երկու ճյուղի՝

- «Ժնևի իրավունք», որի նպատակն է պաշտպանել զինված ուժերի կազմից այն անձանց, ովքեր դադարել են ռազմական գործողություններին մասնակցելուց, և այն անձանց, որոնք անմիջականորեն չեն մասնակցում ռազմական գործողություններին, այսինքն՝ քաղաքացիական բնակչությանը.
- «Հաագայի իրավունք», որը սահմանում է զինված ընդհարման մեջ գտնվող կողմերի իրավունքները և պարտականությունները ռազմական գործողությունների ընթացքում և սահմանափակում հակառակորդին վնաս պատճառելու հնարավոր միջոցները:

Մարդասիրական իրավունքի ճյուղերի անվանումները ծագել են այն քաղաքների անուններից, որտեղ կնքվել են համապատասխան միջազգային պայմանագրերը: 1977 թ. հետո, երբ ընդունվեցին իրավունքի այս երկու ճյուղերի նորմերը միավորող Լրացուցիչ արձանագրությունները, վերը նշված տարանջատումն արդեն զուտ պատմական և ուսուցողական նշանակություն ստացավ:

1949 թ. օգոստոսի 12-ի Ժնևի չորս համաձայնագրերը միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմնական աղբյուր են: Դրանք են՝

- Գործող բնակներում վիրավորների և հիվանդների վիճակի բարելավման մասին համաձայնագիր (Ժնևի I համաձայնագիր),
- Ծովում զինված ուժերի կազմից վիրավորների, հիվանդների և նավաբեկյալների վիճակի բարելավման մասին համաձայնագիր (Ժնևի II համաձայնագիր),
- Ռազմագերիների հետ վարվելակերպի մասին համաձայնագիր (Ժնևի III համաձայնագիր),
- Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանության մասին համաձայնագիր (Ժնևի IV համաձայնագիր):

Ժնևի համաձայնագրերը 1977 թ. հունիսի 8-ին համալրվեցին երկու լրացուցիչ արձանագրություններով.

- Միջազգային զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանության մասին 1949 թ. օգոստոսի 12-ի Ժնևի համաձայնագրերին կից Լրացուցիչ արձանագրություն I),
- Միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանության մասին 1949 թ. օգոստոսի 12-ի Ժնևի համաձայնագրին կից Լրացուցիչ արձանագրություն II):

Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է նշված համաձայնագրերին և կից Լրացուցիչ արձանագրություններին 1993 թ. մարտի 31-ին:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը ճանաչում է զինված ընդհարումների երկու տեսակ՝ միջազգային բնույթի և ոչ միջազգային բնույթի ընդհարումներ: Այստեղ որպես տարբերակող հատկանիշ հանդես է գալիս պետական սահմանը: Միջազգային բնույթի զինված ընդհարումն առնվազն երկու պետությունների զինված ուժերի միջև բախումն է: Ազգային-ազատագրական պատերազմը նույնպես համարվում է միջազգային բնույթի զինված ընդհարում: Ոչ միջազգային բնույթի զինված ընդհարումը որևէ պետության տարածքում վերջինիս կանոնավոր զինված ուժերի և կազմակերպված զինված խմբի կամ կազմակերպված զինված խմբերի միջև բախումն է:

Անհրաժեշտ է իմանալ նաև միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմքում ընկած երկու կարևոր հասկացություն՝ **մարտիկ և պաշտպանության ներքո գտնվող անձ**:

1977 թ. Լրացուցիչ I արձանագրության հոդված 43-ը սահմանում է. «**Ընդհարման մեջ գտնվող կողմի զինված ուժերի կազմի մեջ մտնող անձինք ... հանդիսանում են մարտիկներ...**»: Սահմանումը բավականաչափ հստակ է. պետության զինված ուժերի յուրաքանչյուր զինվոր մարտիկ է: Նույն հոդվածում որպես բացառություն նշվում է, որ բժշկական և հոգևոր անձնակազմը մարտիկի կարգավիճակ չունի: Հոդված 43-ն այնուհետև նշում է, որ մարտիկները «**իրավունք ունեն անմիջական մասնակցություն ունենալ ռազմական գործողություններին**»: Սա նշանակում է, որ միայն մարտիկն իրավունք ունի մասնակցելու ռազմական գործողություններին: Մարտիկը ռազմական գործողությունների **թույլատրված օբյեկտ** է, այսինքն՝ նրա նկատմամբ կարելի է զենք գործադրել: Այսպիսով՝ մարտիկը և միայն նա մարտնչելու իրավունք ունի: Նա իրավունք ունի ուժ կիրառելու, նույնիսկ սպանելու՝ առանց դրա համար անձնական պատասխանատվության ենթարկվելու, ինչը տեղի կունենար, եթե նույն գործողությունները նա կատարեր որպես սովորական քաղաքացի: Սակայն մարտիկը գործողությունների լիակատար ազատություն չունի, քանի որ այն միջոցներն ու մեթոդները, որ նա ընտրում է ռազմական գործողությունների ընթացքում, սահմանափակվում են միջազգային իրավունքով: Այդ սահմանափակումներն էլ, մասնավորապես՝ դրանց պատերազմելուն վերաբերող մասը, կազմում են Հաագայի իրավունքը և հանդիսանում, ինչպես նշվեց, միջազգային մարդասիրական իրավունքի մասը:

ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնը խնդրում է Կոնգրեսի համաչափությունը Գերմանիային պատերազմ հայտարարելու համար. Առաջին համաշխարհային պատերազմ, 1917թ.

Պաշտպանության ներքո գտնվող անձը նա է, ով Ժնևի համաձայնագրերի և Լրացուցիչ արձանագրությունների հիման վրա հատուկ պաշտպանության կամ հատուկ հովանավորյալ անձի կարգավիճակ ունի: Ժնևյան իրավունքն առանձնացնում է պաշտպանության ներքո գտնվող անձանց մի քանի խումբ՝ վիրավորներ, հիվանդներ, նավարեկյալներ, ինչպես զինված ուժերի կազմից, այնպես էլ քաղաքացիական բնակչությունից (ռազմագերիներ, հակառակորդի տարածքում կամ օկուպացված տարածքներում գտնվող անձինք և այլն):

9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասընթացից վերհիշե՛ք մարդասիրական իրավունքի հիմնական նորմերը:

Պատերազմելու մեթոդների և միջոցների սահմանափակումը: Ժնևի համաձայնագրերի 1977 թ. Լրացուցիչ I արձանագրության մեջ ասված է. «Ցանկացած զինված ընդհարման դեպքում ընդհարման մեջ գտնվող կողմերի՝ պատերազմելու մեթոդների և միջոցների ընտրության իրավունքն անսահմանափակ չէ»:

Պատերազմելու արգելված միջոցներից է **ուխտադրժությունը**: Ուխտադրժու-

թյուն է, երբ հարձակվում են սպիտակ դրոշ պարզած կամ ձևացնում են, թե շարքից դուրս են եկել՝ օգնության շտապող հակառակորդին ոչնչացնելու նպատակով: Մյուս կողմից՝ այնպիսի սովորական ռազմական խորամանկությունները, ինչպիսիք են քողարկումը, կեղծ ռազմական գործողությունները կամ ապատեղեկատվությունը, որոնց նպատակն է մոլորության մեջ գցել հակառակորդին, իհարկե, արգելված չեն:

Արձանագրություն I-ն արգելում է ոչ ընտրողական գործողություն ունեցող զենքի և զինամթերքի կիրառմամբ հարձակումները: Դա նշանակում է, որ արգելված են այն զենքն ու զինամթերքը, որոնք ռազմական նշանակետին ճշգրիտ ուղղելու անհնարինության հետևանքով հարվածում են նաև քաղաքացիական անձանց և քաղաքացիական օբյեկտների (օրինակ՝ հրթիռները, որոնք դժվար է ճշգրիտ ուղղորդել):

Ցանկացած դեպքում արգելվում է ոչ մեկին չխնայելու հրաման տալը կամ ռազմական գործողություններն այդ կերպ վարելը: Հակառակորդ բանակի այն զինվորին ոչնչացնելը, որն ակնհայտորեն զենքը վայր է դրել կամ շարքից դուրս է եկել, մարդասպանություն է:

Արգելվում են նաև այնպիսի զենքերի կամ արկերի օգտագործումը, որոնք «կարող են ավելորդ վնասներ կամ ավելորդ տառապանքներ պատճառել»: Անշուշտ, պատերազմն ինքնին դաժան երևույթ է: Այս կանոնով, սակայն, արգելվում է այնպիսի զենքի և զինամթերքի օգտագործումը, ինչը կարող է հետապնդվող ռազմական նպատակներին ոչ անհրաժեշտ վնասներ պատճառել, որոնք, հետևաբար, անտեղի են:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Անցյալի մարդասիրական մարքի ի՞նչ հուշարձաններ կարող եք նշել:
2. Պատերազմ վարելու ո՞ր չեղերն էին անհարիր ասպետական կանոններին:
3. Ի՞նչ ճյուղերի է բաժանվում միջազգային մարդասիրական իրավունքը:
4. Թվարկե՛ք միջազգային մարդասիրական իրավունքով արգելված պատերազմելու մի քանի մեթոդներ և միջոցներ:
5. 1977թ. Լրացուցիչ I արձանագրությունը հասկանալի դրույթ է պարունակում, որով արգելվում է ռազմական գործողությունների ժամանակ փարբերանշանները, ինչպես, օրինակ՝ Կարմիր խաչը կամ Կարմիր մահիկը, օգտագործել ոչ իրենց նշանակությամբ: Տարբերանշանների չարաշահումը դադարապարտելի է, որովհետև... (քննարկե՛ք և նշե՛ք առնվազն երկու պատճառ):
6. Բացարկե՛ք բառը, հասկացությունը, մարտիկ, պաշտպանության ներքո գտնվող անձ:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրասարեք զեկուցումներ հետևյալ թեմաներով. «Գործող բանակներում վիրավորների և հիվանդների վիճակի բարելավման մասին համաշայնագիրը», «Ծովում զինված ուժերի կազմից վիրավորների, հիվանդների և նավաբեկյալների վիճակի բարելավման մասին համաշայնագիրը», «Ռազմագերիների հետ վարվելակերպի մասին համաշայնագիրը», «Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանության մասին համաշայնագիրը»:

ԴԱՍ 63-64. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պատերազմների բովանդակությունը, դրանց նպատակները կարող են տարբեր լինել, բայց գլխավոր նպատակը եղել և մնում է պետական սահմանների փոփոխությունը, պետության զբաղեցրած աշխարհագրական տարածքի ընդարձակումը, նրա քաղաքական, ռազմական, տնտեսական ազդեցության մեծացումը: Այդպիսին էին և՛ երկու համաշխարհային պատերազմները, և՛ դրանից հետո սկսված «սառը պատերազմը», և՛ այսօր էլ շարունակվող «տաք» պատերազմները:

Ներկայումս աշխարհում հաշվվում է մոտ 300 վայր, որոնց շուրջը բորբոքված պայքարը կարող է բնութագրվել որպես տարածքային հակամարտություն: Դրանց մեկ երրորդը, այսպես կոչված, «թեժ կետերն» են, որտեղ հակամարտությունը զինված բախումների տեսք է ստացել:

Տարածքային հակամարտություններն ըստ իրենց բնույթի կարելի է բաժանել երկու խմբի.

- հակամարտություններ պետությունների միջև,
- հակամարտություններ պետությունների ներսում:

Հակամարտությունների մեծ մասը լուծվում է պատերազմի միջոցով, հաղթողի իրավունքով: Շատ դեպքերում վեճը դրանից հետո էլ իր լուծումը չի գտնում և տանամայակներ, անգամ հարյուրամյակներ շարունակ փչացնում է հարևան ժողովուրդների ու պետությունների հարաբերությունները:

Եվրոպայում վիճելի տարածքներ են եղել Սաարի մարզը՝ Ֆրանսիայի ու Գերմանիայի միջև, Տրանսիլվանիան՝ Հունգարիայի և Ռումինիայի միջև, Մակեդոնիան՝ Բուլղարիայի, Հունաստանի ու Սերբիայի միջև, Տրիեստը՝ Իտալիայի և Հարավսլավիայի միջև, Սիլեզիան՝ Գերմանիայի և Լեհաստանի միջև և այլն:

Պատմությանը հայտնի են տարածքային վեճերի խաղաղ լուծման օրինակներ՝ բանակցությունների միջոցով կամ էլ Միջազգային դատարանի վճռով:

Հետաքրքրական է, օրինակ, աֆրիկյան Լիբիա և Չադ պետությունների սահմանի վրա գտնվող Աուզու կոչվող տարածքի պատմությունը: ՀՀ տարածքի գրեթե քառապատիկը կազմող այդ տարածքն ընկած է Սահարայի անմարդաբնակ անապատում և ձգվում է ամբողջ պետական սահմանի երկայնքով: Որոշ տվյալներով՝ Աուզու գոտու ընդերքը հարուստ է նավթի և ուրանի պաշարներով: 1970-ական թթ. սկզբին Լիբիան օկուպացրեց այն: Կորցրած տարածքը վերադարձնելու Չադի բազմաթիվ փորձերը, այդ թվում՝ զինված ուժով, արդյունք չտվեցին: Ի վերջո հակամարտող կողմերը որոշեցին դիմել Հաագայի Միջազգային դատարան՝ նախօրոք հայտարարելով, որ կրնդունեն նրա ցանկացած վճիռը: 1994 թ. դատարանը վճռեց, որ Աուզուն պատկանում է Չադին: Լիբիան, միջազգային դիտորդների հսկողությամբ, իր զորքերը դուրս բերեց վիճելի գոտուց:

Եվրոպայում տարածքային վեճի խաղաղ լուծման օրինակ է Տրիեստը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Տրիեստին հավակնում էին Իտալիան և Հարավսլավիան: Երկարատև բանակցություններից հետո հակամարտող կողմերը համաձայնության եկան, որոշվեց բաժանել վիճելի տարածքը: Արևմտյան՝ փոքր մա-

սը Տրիեստ նավահանգստով անցավ Իտալիային, իսկ արևելյան մեծ մասը՝ Հարավսլավիային:

2. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽԵՐԸ

Ներպետական տարածքային-ազգային հակամարտությունները ծավալվում են նույն օրինաչափություններով և անցնում զարգացման նույն փուլերը: Մասնագետները հակամարտությունների զարգացման չորս փուլ են առանձնացնում. **քաքնված, բացահայտ դրսևորման, ակտիվ ընթացքի և հետևանքների:**

Առաջին և երկրորդ փուլերում հակամարտությունը նոր է սկսում ձևավորվել ու դրսևորվել. երկրում իշխող դիրք գրավող, մեծամասնություն կազմող ազգը և այն ներկայացնող պետական իշխանությունն առայժմ կարող են կանխարգելել հակամարտության հետագա ծավալումը, ընդունելով և իրականացնելով այնպիսի որոշումներ, որոնք միասնական, հավասար և լիակատար քաղաքացիության սկզբունքներ կապահովեն բոլոր ազգերի ներկայացուցիչների համար՝ թույլ չտալով որևէ խտրականություն ազգային, կրոնական կամ այլ հիմունքներով:

Ակտիվ ընթացքի փուլը հակամարտության բորբոքման վիճակն է, երբ մինչ այդ չի հաջողվել կարգավորել հակամարտությունը, և այն վերաճել է կազմակերպված մարտական գործողությունների: Այս փուլում սովորաբար հակամարտող կողմերին բացահայտ օժանդակություն են ցույց տալիս իրենց հայրենակիցներն արտասահմանից: Հաճախ հակամարտությունը «միջազգայնացվում է», այսինքն՝ դրա անմիջական մասնակիցները, ի վիճակի չլինելով սեփական ուժերով հաղթահարել այն, դիմում են միջազգային հանրության օժանդակությանը, որն էլ միջամտում է հակամարտությանը: Այնուհետև գլխավոր նպատակ է դառնում՝ ցանկացած միջոցներով դադարեցնել մարտական գործողությունները, հաստատել զինադադար և բանակցությունների միջոցով ձեռնամուխ լինել հակամարտության քաղաքական կարգավորմանը:

Հակամարտության հետևանքները կարող են լինել երկու տեսակի: Առաջին՝ վերադարձ հակամարտության ելակետային վիճակին և քաղաքական, տնտեսական և այլ բարեփոխումների անցկացում: Այդ բարեփոխումները պետք է ընդունելի լինեն հակամարտող կողմերի համար. դրանք կարող են նախատեսել նաև փոքրամասնություն կազմող ազգային համայնքին պետության ներսում քաղաքական ինքնորոշման իրավունք տրամադրելը կամ իրավունքների ընդլայնումը: Այսինքն՝ կարող է ստեղծվել նոր տարածքային քաղաքական միավոր՝ ինքնավար տարածք, կամ կարող է բարձրացվել արդեն եղած միավորի կարգավիճակը, ինչպես դա կատարվեց Ռուսաստանի Դաշնությունում ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո: Այստեղ բոլոր նախկին ինքնավար հանրապետություններն ու ինքնավար մարզերը ստացան հանրապետության կարգավիճակ և դարձան դաշնության սուբյեկտներ:

Երկրորդ՝ փոքրամասնություն կազմող ազգային համայնքի անջատումը մեծամասնության պետությունից և սեփական ինքնիշխան պետության ստեղծումը: Այդպիսի օրինակ են Նամիբիան և Էրիտրեան, որոնք, անջատվելով համապատասխանաբար Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունից և Եթովպիայից, անկախություն ստացան, պաշտոնապես ճանաչվեցին միջազգային հանրության կողմից և դարձան ՄԱԿ-ի անդամ:

3. ՎՐԱՑ-ԱՐԽԱԶԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վրացիների և արխագների՝ կովկասյան այդ երկու տեղաբնիկ ժողովուրդների փոխադարձ շփումներն ու հարաբերությունները դարավոր պատմություն ունեն։ VIII-X դարերում վրացական պետության անմիջական հարևանությամբ գոյություն է ունեցել անկախ Արխագական թագավորություն։ Արխագիան X-XIII դարերում Վրաստանի և Իմերեթիայի հետ կազմել է մեկ միասնական պետություն, XIII դարի վերջերին նվաճվել է մոնղոլների կողմից, իսկ XVI դարից սկսած գտնվել է Թուրքիայից կախյալ վիճակում։ XIX դարի սկզբին այն մտել է Ռուսական կայսրության կազմի մեջ սկզբում որպես Արխագական ինքնավար իշխանություն, իսկ ավելի ուշ՝ Սուխումի օկրուգ։

Հոկտեմբերյան հեղափոխությանը (1917 թ.) հաջորդած տարիներին Արխագիան արյունալի կռիվների թատերաբեմ էր։ Բախվում էին Խորհրդային Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակը, սպիտակգվարդիական դենիկինյան բանակը և Վրացական դեմոկրատական հանրապետության զինված ուժերը։ 1921 թ. մարտին Արխագիան հռչակվեց անկախ խորհրդային սոցիալիստական հանրապետություն, այնուհետև նույն թվականի դեկտեմբերին դաշնակցային պայմանագրով միավորվեց մինչ այդ խորհրդայնացված Վրաստանի հետ։ Այդպիսի հավասար կարգավիճակում էլ Վրաստանը և Արխագիան Հայաստանի ու Ադրբեջանի հետ միասին մտան նորաստեղծ Անդրկովկասի Խորհրդային Սոցիալիստական Դաշնային Հանրապետության (Անդրֆեդերացիայի) մեջ։ Իրավիճակը, սակայն, փոխվեց 1931 թ., երբ Արխագիան դարձավ ինքնավար հանրապետություն Վրաստանի կազմում։

Վրաստանի կազմում նոր, ենթակա կարգավիճակը և հատկապես Հայրենական մեծ պատերազմին հաջորդած տարիներն արխագներին «ճնշված ազգ» լինելու զգացողության խորացման նոր առիթներ տվեցին։ 1945 թ. Վրաստանում ընդունվեցին կուսակցական որոշումներ, որոնք նրանց կողմից ընդունվեցին որպես արխագական ազգային դպրոցը վերացնելու և դրանով իսկ արխագներին մշակութային ու ծագման (ասիմիլացիայի) ենթարկելու փորձ։ Նոր նշանակություն ձեռք բերեց հակամարտության մյուս բաղադրիչը՝ ժողովրդագրականը։ Շարունակվում էր դեռևս ցարական իշխանության կողմից իրականացվող Արխագիայի բնակչության ազգային կազմի փոփոխության քաղաքականությունը։ Դրա արդյունքում հակամարտության ակտիվ փուլի նախօրյակին՝ 1980-ական թթ. վերջերին, արխագները կազմում էին Արխագիայի բնակչության ընդամենը 17.5 տոկոսը։

Վրաց-արխագական հակամարտությունը զինված ընդհարումների բնույթ ստացավ, երբ 1990 թ. ակնհայտ դարձավ խորհրդային միասնական պետության մո-

Սուխում քաղաքը

*Արխագիան Վրաստանին կապող
Կողորի կիրճը*

տալուտ անկումը: Արխագական Ինքնավար ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը քվեարկեց Արխագիայի անկախության օգտին, իսկ 1992 թ. հուլիսին ընդունեց օրենք անկախ Արխագիայի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության 1925 թ. Սահմանադրությունը գործողության մեջ դնելու մասին: Անկախություն հռչակած Արխագիայի և Վրաստանի միջև լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ սկսվեցին 1992 թ. օգոստոսին, երբ 2000-անոց վրացական զորախումբը մտավ Արխագիա: Սեպտեմբերին Մոսկվայում կայացած եռակողմ բանակցությունների (Արխագիա, Վրաստան, Ռուսաստան)

արդյունքում արյունահեղությունը դադարեցվեց, հաստատվեց զինադադար, որը, սակայն, հետագայում բազմիցս խախտվեց:

Վրաց-արխագական հակամարտության կարգավորման խնդրով զբաղվել են մի շարք միջազգային կազմակերպություններ՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունը (ԵԱՀԿ), ՆԱՏՕ-ն: Հակամարտող կողմերի միջև խաղաղ բանակցությունների հիմնական միջնորդի պատասխանատվությունը դրված է ԵԱՀԿ-ի վրա, իսկ հակամարտության գոտում խաղաղարար գործողություններն իրականացնում են Ռուսաստանի Դաշնության զինված ուժերը: Հակամարտության կարգավորման հեռանկարն առայժմ անորոշ է: Վրացական կողմը շարունակում է պնդել պետության տարածքային ամբողջականության պահպանման սկզբունքի վրա և պատրաստակամություն է հայտնում Արխագիայի հետ միավորվել դաշնակցային հիմունքներով: Արխագական կողմը պնդում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչման սկզբունքի և Վրաստանի կողմից Արխագիայի անկախությունը ճանաչելու վրա:

4. ՎՐԱՑ-ՀԱՐԱՎՕՍԵԹԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա օտերի նախնիները՝ ալանները, սեփական պետություն են ունեցել դեռևս IX դարում: Մինչև XVIII դարի վերջը երկիրը Թուրքիայի տիրապետության տակ էր: Ռուսաստանին անցել է մաս առ մաս՝ 1774 թ. Հյուսիսային Օսեթիան, և 1801 թ.՝ Հարավային Օսեթիան:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո ինչպես հյուսիսային, այնպես էլ հարավային օսերը չեն ճանաչել անկախացած Վրաստանի գերիշխանությունը և զինված պայքար են մղել նրա դեմ: Վրաստանի խորհրդայնացումից հետո Օսեթիան Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակի միջամտությամբ Կովկասյան լեռնաշղթայի ջրբաժանով տրոհվել է երկու մասի: Հյուսիսում՝ Ռուսաստանի կազմում, ստեղծվել է Հյուսիսօսեթական Ինքնավար Մարզը (1936 թ.՝ Ինքնավար Հանրապետություն), իսկ հարավում՝ Վրաստանի կազմում՝ Հարավօսեթական Ինքնավար Մարզը (3.9 հազ. քառ. կմ տարածքով): Այդուհանդերձ, Օսեթիայի երկու մասի բաժանված լինե-

Միեմարիկ քարտեզ. Օսեթիա, Վրաստան, Ռուսաստան և Աբխազիա

դարեցման ռեժիմի խախտումը: Վերջինս իր հերթին հաստատում էր, որ առաջինը Վրաստանն է կրակ բացել:

2008 թ. օգոստոսի 8-ին հակամարտությանը Հարավային Օսեթիայի կողմից պաշտոնապես միացավ Ռուսաստանը՝ վրացական կողմին «խաղաղության հարկադրելու գործողության» հիմնավորումով, իսկ հաջորդ օրը՝ օգոստոսի 9-ին, Աբխազիան՝ Չճանաչված պետությունների համագործակցության անդամների միջև ռազմական փոխօգնության պայմանագրի շրջանակներում: Օգոստոսի 12-ին և 13-ին Ռուսաստանը և Աբխազիան հաջորդաբար հայտարարեցին ռազմական գործողություններն ավարտելու մասին: Դրան հաջորդեց ռազմական գործողություններին մասնակից պետությունների ղեկավարների կողմից վրաց-հարավօսեթական հակամարտության խաղաղ կարգավորման՝ Ֆրանսիայի նախագահի միջնորդությամբ ձեռք բերված ծրագիրը:

2008 թ. օգոստոսի 26-ին Ռուսաստանը պաշտոնապես ճանաչեց Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի անկախությունը: Ավելի ուշ դրան միացան նաև Նիկարագուան, Վենեսուելան և Նաուրու Հանրապետությունը (Խաղաղ օվկիանոսի կղզիներից մեկում գտնվող ոչ մեծ պետություն):

Վրաց-աբխազական և վրաց-հարավօսեթական հակամարտությունն այսօր գերազանցապես քաղաքական և դիվանագիտական բնույթ է ստացել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ խմբերի կարելի է բաժանել տարածքային հակամարտությունները: Ներկայումս աշխարհում հակամարտության քանի՞ օջախ կարելի է հաշվել, և դրանց ո՞ր մասն է համարվում «քեժ կեդ»: Ինչո՞ւ են վերջիններս առանձնանում մյուսներից:
2. Թվարկե՛ք տարածքային հակամարտությունների չեզ հայտնի օրինակներ:

Պատմությանը հայրնի՞ են փարածքային վեճերի խաղաղ լուծման օրինակներ:
Ի՞նչ եղանակներով են դրանք լուծում սրացել:

3. Հակամարտությունների զարգացման ինչպիսի՞ փուլեր են սովորաբար առանց-նացնում: Համառոտակի բնութագրե՛ք դրանք:
4. Հաջորդաբար ներկայացրե՛ք վրաց-աբխազական և վրաց-հարավօսեթական հա-կամարտությունները.
 - դրանց պայմանական արմատները,
 - բնթացքը խորհրդային իշխանության հաստատման շրջանում և հետագա պատմամյակներում,
 - իրավիճակը ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին և դրան հաջորդող տարիներին:

Գործնական աշխատանք: Սրորե ներկայացվում են վրաց-հարավօսեթական հակա-մարտությանը ներգրավված կողմերի տեսակետները 2008 թ. օգոստոսյան պատերազմի շարժառիթների վերաբերյալ: Խմբային եղանակով քննարկե՛ք և փորձե՛ք մեկնաբանել կող-մերի վարկածները:

Վրաստանի վարկածը

Պատերազմի առաջին ժամերին Վրաստանի կառավարությունն իր գործողություն-ները պատճառաբանում էր այն բանով, որ «անջատողականները հարձակում էին ձեռ-նարկել Յիսինվալիի մերձակա գյուղերի վրա»՝ դա անելով ի պատասխան Վրաստանի կողմից կրակի միակողմանի դադարեցման:

Օգոստոսի 8-ին վրացական խաղաղապահ ուժերի հրամանատարը Հարավային Օսեթիայում Վրաստանի գործողություններն անվանեց «Յիսինվալիի տարածաշրջա-նում սահմանադրական կարգի հաստատման օպերացիա»:

Օգոստոսի 9-ին Վրաստանի խորհրդարանը հաստատեց նախագահ Մ. Սահակա-շվիլիի հրամանագիրը ռազմական դրություն մտցնելու և զորահավաք անցկացնելու վե-րաբերյալ: Հրամանագրի տեքստում ռազմական դրություն մտցնելը հիմնավորվում էր «տարածաշրջանում անկայունության, խաղաղ բնակչության նկատմամբ զինված հար-ձակումների և բռնության փաստերի կանխարգելման, մարդու իրավունքների և ազա-տությունների պաշտպանության» անհրաժեշտությամբ:

Վրացական կողմի պաշտոնական հայտարարությունների համաձայն՝ Վրաստանի տարածքում գտնվող ռուսաստանյան խաղաղապահ ուժերը «իրականում օկուպացիոն զորքեր են, որոնց գլխավոր նպատակը ոչ թե հակամարտության կարգավորումն է, այլ վրացական տարածքների յուրացումը»:

2008 թ. նոյեմբերի 5-ին ՆԱՏՕ-ի հովանավորությամբ Ռիգայում կայացած մամու-լի պաշտոնական ասուլիսում Վրաստանի նախագահ Մ. Սահակաշվիլին ներկայաց-րեց պատերազմի սկիզբ առնելու վերաբերյալ իր վարկածը, համաձայն որի տվյալ պատերազմը Ռուսաստանի ագրեսիան է Վրաստանի նկատմամբ, որի սկիզբ պետք է համարել Ռուսաստանի Սևծովյան նավատորմի տեղաշարժը Սևաստոպոլից դեպի Վրաստանի ծովափնյա շրջաններ, ինչը տեղի է ունեցել Հարավային Օսիայում առա-ջին կրակոցներից առնվազն վեց օր առաջ: Մ. Սահակաշվիլիի խոսքերով՝ Ուկրաինա-յի նախագահ Վ. Յուշչենկոն փորձել է իր հրամանագրով կանգնեցնել Սևծովյան նա-վատորմը, սակայն Ռուսաստանն անտեսել է այդ հրամանագիրը: Տվյալ վարկածը հերքվում է ուկրաինական և ռուսական ՋԼՄ-ներում, որոնք վկայակոչում են, որ Յուշ-չենկոյի հրամանագիրն ի հայտ է եկել օգոստոսի 13-ին, այսինքն՝ պատերազմը սկս-վելուց հինգ օր հետո և այն բանից հետո, երբ Ռուսաստանի նախագահը պաշտոնա-պես հայտարարեց ռազմական գործողությունների դադարեցման մասին:

Այլ կարծիքներ

Եվրոպական միության՝ պատերազմի հանգամանքները քննող հանձնաժողովը 2009 թ. սեպտեմբերի 30-ին հրապարակված իր զեկույցում եզրակացնում է, որ պատերազմը սկսել է Վրաստանը, իսկ Ռուսաստանի՝ դրան նախորդած գործողությունները սահմանափակվում էին ամիսներ շարունակվող դրդիչ գործողություններով:

2008 թ. նոյեմբերի 10-ին ամերիկյան «Բիզնես Ուիք» («BusinessWeek») ամսագիրը գրում էր. «Առայժմ ոչ մի անկախ աղբյուր չի հաստատել Սահակաշվիլիի հայտարարությունն այն մասին, որ օգոստոսի 7-ին սկզբում ռուսաստանյան զորքերն են անցել սահմանագիծը, և միայն դրանից հետո է Վրաստանը հարձակում սկսել»:

Հարավային Օսեթիայի կառավարության դիրքորոշումը

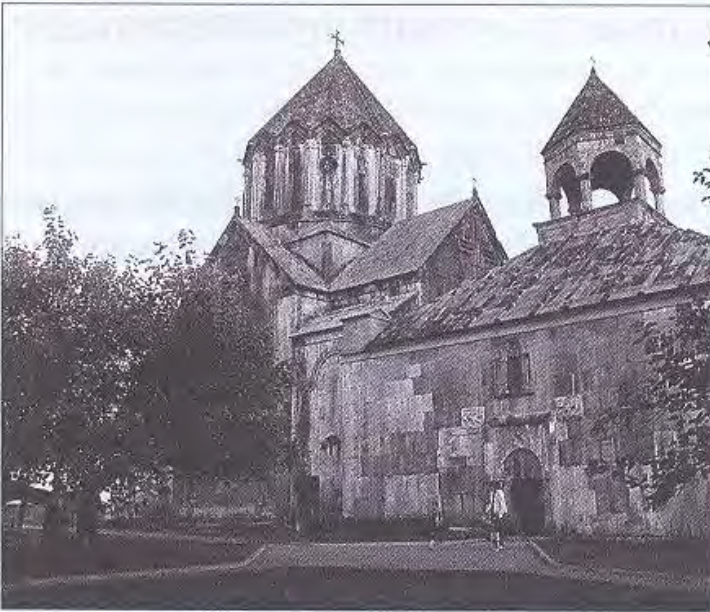
Հարավօսեթական մեկնաբանությամբ՝ պատերազմի պատճառը Վրաստանի՝ օլիմպիական խաղերի նախօրեին կատարած ագրեսիան էր Հարավային Օսեթիայի նկատմամբ: Հարավային Օսեթիայի նախագահ Է. Կոկոյտին հայտարարել է. «Վրացական բիցկրիզի կողային անվանումը՝ «Մաքուր դաշտ», բացահայտում է Վրաստանի ծրագրերի էությունը՝ իրականացնել էթնիկ զտում, «մաքուր դաշտի» վերածել ողջ Հարավային Օսեթիան: Վրաստանի ձեռնարկած լայնածավալ ռազմական ագրեսիայի առաջին իսկ օրերը հսկայական զոհեր պատճառեցին մեր ժողովրդին: Եվ միայն խաղաղությամբ հարկադրելուն ուղղված օպերացիան վերջ տվեց անիմաստ ու դաժան պատերազմին...»:

Ռուսաստանի վարկածը

Ռուսաստանի արտգործնախարար Ս. Լավրովը հայտարարեց, որ հակամարտության գոտի ռուսաստանյան զորքեր մտցնելու պատճառները Վրաստանի ագրեսիան էր իրեն ոչ ենթակա տարածքի՝ Հարավային Օսեթիայի նկատմամբ և այդ ագրեսիայի հետևանքները. հումանիտար աղետը, տարածաշրջանից 20 հազար փախստականների դուրս գալը, ռուսաստանյան խաղաղապահների և Հարավային Օսեթիայի բազմաթիվ բնակիչների զոհվելը: Վրացական բանակի գործողությունները խաղաղ բնակչության նկատմամբ Լավրովը որակավորեց որպես ցեղասպանություն: Նա նշեց, որ Հարավային Օսեթիայի բնակչության մեծամասնությունը Ռուսաստանի քաղաքացի է, և որ «ոչ մի երկիր աշխարհում անտարբեր չէր լինի իր քաղաքացիների սպանությանն ու իրենց բնակարաններից վտարմանը»: Լավրովի կարծիքով՝ Ռուսաստանի զինված պատասխանը միանգամայն համարժեք էր Վրաստանի հարձակմանը: Իսկ հակամարտության գոտուց դուրս գտնվող ռազմական ենթակառուցվածքները ռմբակոծվել են, որովհետև դրանք օգտագործվում էին վրացական հարձակմանն օժանդակելու համար:

Այլ կարծիքներ

Հակամարտության պատճառների ուսումնասիրության համար Եվրոպական միության ղեկավարությամբ ստեղծված Անկախ ռազմական փորձագետների հանձնաժողովն իր զեկույցում պարզաբանել է, որ Ռուսաստանի սկզբնական պատասխանը Յիսինվալի վրա վրացական զորքերի հարձակմանը արդարացված էր պաշտպանության նպատակներով, սակայն, հանձնաժողովի կարծիքով, ռուսաստանյան զորքերի հետագա գործողությունները չափազանցված էին:

*Գանձասարի վանքը՝
Աղվանից կաթողիկոսության նստավայրն ու
նոր ժամանակներում ազատագրական պայքարի
կազմակերպական կենտրոնը*

Խամսայի հոգևոր կենտրոնը **Գանձասարի** վանքն էր, որը Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսության նստավայրն էր: XIV դարից սկսած Գանձասարի կաթողիկոսական գահը ժառանգաբար գտնվում էր **Հասան-Ջալալյանների** տոհմի կրտսեր ճյուղի ներկայացուցիչների ձեռքում: Այդ տոհմի ականավոր ներկայացուցիչն էր Եսայի Հասան-Ջալալյանը:

Նաղիր շահի սպանությունից հետո (1747 թ.) Խամսայի մելիքների վիճակը փոխվում է. պարսից նոր տիրակալները վերացնում են Խամսայի շատ արտոնություններ, և, որ խիստ անցանկալի էր, երկրամասը դարձյալ պետք է ենթարկվեր Գանձակի խանին: Իրավիճակը վատթարանում էր

մելիքական տների միջև սկիզբ առած երկպառակտությունների ու եղբայրասպան կռիվների հետևանքով: Վարանդայի մելիք Հովսեփի դեմ ապստամբեց նրա կրտսեր եղբայր Շահնազարը, որը, սպանելով եղբորը, տիրացավ մելիքական աթոռին: Խամսայի մյուս չորս մելիքները միացյալ ուժերով դուրս եկան ինքնակոչի դեմ: Մելիք Շահնազարը 1752 թ. օգնություն խնդրեց երկրամասի արևելյան սահմանների մոտ ծվարած թուրք սարըջալու ցեղապետ Փանահից և նրան տրամադրեց հինավուրց Շոշ (Շուշի) ամրոցը: Այսպես Արցախի սրտում բնակություն հաստատեց մի օտար թուրքական ցեղ: Փանահը, արագորեն վերակառուցելով Շոշի բերդը, հաստատվեց այնտեղ: Շուտով շահը նրան շնորհեց խանական տիտղոս և հայ մելիքներին պարտադրեց ենթարկվել նրան: Այսպիսով՝ ստեղծվեց Ղարաբաղի խանությունը, որն իսկական չարիք դարձավ երկրամասի հայ բնակչության համար և հանդիսացավ Խամսայի թուլացման հիմնական պատճառներից մեկը:

Արցախի հայկական իշխանությունները գոյատևեցին մինչև նրա միացումը Ռուսաստանին, որը տեղի ունեցավ 1813 թ. Գյուլիստանի պայմանագրով: 1867 թ. ցարական հրովարտակով Անդրկովկասը բաժանվեց 5 նահանգի: Երևանի ու Նախիջևանի գավառները և Օրդուբադի մարզը միավորվեցին Երևանի նահանգի մեջ, իսկ Ղարաբաղն ու Ջանգեզուրը Գանձակի և այլ հարակից շրջանների հետ միասին կազմեցին Ելիզավետպոլի նահանգը, որտեղ Ղարաբաղի լեռնային հատվածում առանձնացվեց Շուշիի գավառը:

2. ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ռուսական կայսրության փլուզումից հետո՝ 1918 թ. մայիսին, Անդրկովկասում ստեղծված երեք անկախ պետությունների՝ Վրաստանի, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև սահմանային վեճեր բռնկվեցին: Ղարաբաղի բնակչությունն իրեն հայտարարեց Հայաստանի Հանրապետության բաղկացուցիչ մաս: Ադրբեջանը փորձեց զենքի ուժով Ղարաբաղը ենթարկել իրեն: Ադրբեջանին պաշտպանում էին Թուրքի-

ան և Անգլիան, որոնք այդ ժամանակ Անդրկովկասում գործեր ունեին: Սակայն դարապաղծիներին ծնկի բերել չհաջողվեց: Հակամարտությունը հայտնվեց միջազգային հարաբերությունների ոլորտում և դարձավ Ազգերի լիգայի քննարկման նյութ: Ազգերի լիգան Լեռնային Ղարաբաղը հայտարարեց «վիճելի տարածք», որի հարցը պետք է լուծեր հատուկ ստեղծվելիք հանձնաժողովը:

Ադրբեջանի խորհրդայնացումը և Արցախի հիմնախնդիրները: 1920 թ. ապրիլին 11-րդ Կարմիր բանակի օգնությամբ Ադրբեջանում հաստատվում է խորհրդային իշխանություն, և Լեռնային Ղարաբաղի խնդրով սկսում են զբաղվել Խորհրդային Ռուսաստանի ու բուլղարիկյան կուսակցության ղեկավարությունը: Դրա արդյունքում Լեռնային Ղարաբաղը հանձնվում է Խորհրդային Ադրբեջանին, որի կազմում էլ 1923 թ. հայաբնակ տարածքի մի մասում ստեղծվում է **Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ):**

Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանին հանձնելու որոշումը սովորաբար կապվում է Ի. Ստալինի անվան հետ: Պետք է նկատի ունենալ, սակայն, որ դա շարունակությունն է քեմալական Թուրքիայի նկատմամբ Խորհրդային Ռուսաստանի այն քաղաքականության, որի արդյունքում, հանուն Անդրկովկասում Թուրքիային դաշնակից ունենալու, նրան զիջեց նախկինում Ռուսական կայսրության կազմում գտնվող Կարսի, Սարիղամիշի, Կադզվանի, Իգդիրի շրջանները, իսկ Նախիջևանը հանձնեց Ադրբեջանին: Խորհրդային ղեկավարության մեջ կային նաև հակառակ տեսակետի կողմնակիցներ (այդ թվում՝ Խորհրդային Ռուսաստանի արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար Գ. Չիչերինը), որոնք գտնում էին, որ Անդրկովկասի պետական սահմանազատումը պետք է կատարվի ոչ թե «քաղաքական նպատակահարմարության», այլ պետական սահմանների և ազգությունների բնակության աշխարհագրական սահմանների համապատասխանության սկզբունքով: Ակնհայտ է, որ այդ սկզբունքի կիրառման դեպքում Լեռնային Ղարաբաղն իր տեղաբնիկ հայ բնակչությամբ միացված կլիներ Խորհրդային Հայաստանին:

Խորհրդային իշխանության 70 տարիների ընթացքում հակամարտության ակնհայտ սրում տեղի չունեցավ. այն գտնվում էր սառեցված վիճակում: Դա չի նշանակում, իհարկե, թե գտնված էր հակամարտության լուծման ճշմարիտ ուղին: Հակամարտության պատճառները շարունակում էին գոյություն ունենալ: Հակամարտության ազգային, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, վարչաքաղաքական և այլ բաղադրիչները խտացված կերպով արտահայտվում էին մեկ ընդհանուր ոլորտում: Դա ուղղաձիգ պետական կառավարման ամբողջատիրական ձևն էր, որն Ադրբեջանի գլխավոր, այսպես կոչված, «տիտղոսային» ազգի կողմից օգտագործվում էր ինքնահաստատման և փոքրամասնություն կազմող տեղաբնիկ ազգերին, այդ թվում և հայերին ճնշելու, բնակչության մեջ նրանց տեսակարար կշիռն իջեցնելու համար: Այդ քաղաքականությունը տալիս էր իր արդյունքը: Հայերին վերաբերող տվյալները հետևյալ պատկերն ունեին:

Լեռնային Ղարաբաղի այն հատվածում, որը տրամադրվեց նորաստեղծ ինքնավար մարզին, 1923 թ. տվյալներով բնակվում էր 158 հազ. մարդ, որի 94.4%-ը հայեր էին: Նշենք, որ մինչ այդ եղած վարչատարածքային բաժանումով Լեռնային Ղարաբաղի մեջ են եղել նաև ինքնավար մարզի սահմաններից դուրս թողնված այն տարածքները, որտեղ ավելի ուշ ստեղծվել են Շահումյանի, Զելքաջարի և Լաչինի վարչական շրջանները:

Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Անդրկովկասի 8 վարչաքաղաքական տարածքային միավորներից (3 միութենական հանրապետություն, 3 ինքնավար հանրապետություն և 2 ինքնավար մարզ) միակն էր, որի բնակչության ընդհանուր

Ժողովրդական երթ՝ կոմկուսին ուղղված պատաստներով. 1988 թ.

թիվը 1923-1979 թթ. ընթացքում չէր աճում, և դա այն դեպքում, երբ Ադրբեջանում ամբողջությամբ վերցրած այդ թիվը եռապատկվել էր, իսկ Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությունում աճել էր 2.5 անգամ: Կայուն ձևով նվազում էր հայերի և մյուս ազգային փոքրամասնությունների (հատկապես քրդերի, լեզգիների, քալիշների) տեսակարար կշիռը Ադրբեջանի բնակչության ընդհանուր թվում: Խորհրդային Ադրբեջանի իշխանությունների իրականացրած ազգային քաղաքականության

շնորհիվ տեղաբնիկ հայ բնակչության բաժինը մարզի բնակչության ընդհանուր թվում հակամարտության ակտիվ փուլի նախօրյակին նվազել էր մինչև 75%-ը: Դրա հետագա զարգացումը չկանխելու դեպքում Լեռնային Ղարաբաղը կհայտնվեր հայաթափման վտանգի առջև և կկրկներ Նախիջևանի ճակատագիրը, որտեղ ժամանակին մեծամասնություն կազմող հայ բնակչության և ոչ մի ներկայացուցիչ այժմ այնտեղ չի ապրում: Այս հեռանկարն էր, որ Ղարաբաղի հայության մեջ մշտապես բարձր էր պահում օտարի ճնշումից ազատվելու, սեփական կյանքն ինքնուրույնաբար տնօրինելու և հարևան ժողովուրդների հետ իրավահավասարության պայմաններում ապրելու բնական ձգտումը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. **Համառոտ ներկայացրե՛ք արցախյան հակամարտության պատմական արմատները.**
 - միջնադարում,
 - նոր ժամանակներում:
2. **Նախարարական ո՞ր տոհմն էր իշխում Արցախում: Երբվանի՞ց են սկսել կիրառվել Խաչեն և Ղարաբաղ անունները:**
3. **Ի՞նչ է չեզ հայրնի մեյլիքությունների մասին: Թվարկե՛ք Խամսայի մեյլիքությունների և մեյլիքական տոհմերի անուններ: Ե՞րբ վարքաբացավ մեյլիքությունների վիճակը, ինչի՞ հետ էր դա կապված: Մինչև ե՞րբ գոյապահեցին մեյլիքությունները:**
4. **Ե՞րբ արցախյան հակամարտությունը միջազգային հարաբերությունների ոլորտ մտավ: Միջազգային ո՞ր կազմակերպությունն այն քննարկման հարց դարձրեց:**
5. **Ի՞նչ ընթացք ունեցավ արցախյան հակամարտությունը խորհրդային իշխանության փաթիներին: Ինչպե՞ս էր փորձում լուծել Ղարաբաղի հարցը Ադրբեջանը:**

ԴԱՍ 66. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ԼՂՀ-Ի ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

1. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Հայ-ադրբեջանական (ադրբեջանա-ղարաբաղյան) հակամարտության ակտիվ փուլի սկիզբ է համարվում **1988 թ. փետրվարի 20-ը**: Այդ օրը Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի արտահերթ նստաշրջանը որոշում ընդունեց դիմել Հայկական ԽՍՀ և Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդներին՝ քննարկելու ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու և Հայաստանին միանալու հարցը: Դա նշանակում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները ձգտում էին հարցը լուծել օրինական կարգով՝ հիմք ընդունելով ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը:

Ի պատասխան այդ քաղաքական դիմումի՝ Ադրբեջանի իշխանությունները բռնություններ սկսեցին մարզի սահմաններից դուրս բնակվող հայ բնակչության նկատմամբ: Մարզային խորհրդի որոշումից ընդամենը յոթ օր անց Սումգաիթում սկսվեց հայերի կոտորածը: Ավելի ուշ հայ բնակչության զանգվածային ջարդեր կազմակերպվեցին Կիրովաբադում, Շամխորում, Բաքվում: Այդ իրադարձությունները տեղի էին ունենում ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանության լուռ համաձայնությամբ:

Ադրբեջանական իշխանությունների պաշտոնական պատասխանը ձևակերպվեց Գերագույն խորհրդի նախագահության 1988 թ. հունիսի 13-ի որոշումով, որով մերժվում էր ԼՂԻՄ մարզային խորհրդի դիմումը: Մինչ այդ նույն թվականի մարտի 23-ին մերժողական որոշում էր ընդունել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը:

Ադրբեջանական կողմի պաշտոնական մերժումից երկու օր անց՝ հունիսի 15-ին, Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահությունը որոշում է ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքի մասին ԽՍՀՄ Սահմանադրության 70-րդ հոդվածի հիման վրա համաձայնություն տալ ԼՂԻՄ-ը Հայկական ԽՍՀ-ի հետ միավորվելուն:

Այդ որոշումներին հաջորդեցին իրադարձություններ, որոնք հակամարտության զարգացման նոր փուլ նշանավորեցին: 1988 թ. սեպտեմբերի 21-ին միութենական իշխանությունը ԼՂԻՄ-ում հայտարարեց արտակարգ իրավիճակ և զորք մտցրեց Ստեփանակերտ: Դեկտեմբերի 1-ին Հայաստանում ձերբակալվեցին «Ղարաբաղ» կոմիտեի՝ համաժողովրդական շարժումը ղեկավարելու համար ստեղծված կազմակերպության անդամները: Հաջորդ տարվա հունվարին ստեղծվեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Հատուկ կոմիտե՝ ԼՂԻՄ տարածքում պետական վերահսկողության լայն իրավունքներով: Բաքվում նոր թափ առան հանրահավաքներն ու ցույցերը, սկսվեց Հայաստան և Լեռնային Ղարաբաղ եկող երկաթուղու և գազամուղի շրջափակումը: Ակնհայտ էր դառնում ինքնավար մարզի հայ բնակչությանը սպառնացող վտանգի ահագնացումը:

1989 թ. նոյեմբերի 28-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի՝ Լեռնային Ղարաբաղում իրադրության նորմալացմանն ուղղված որոշմամբ ԼՂԻՄ Հատուկ կոմիտեի գործունեությունը դադարեցվեց: Մարզը ղեկավարելու համար ստեղծվեց հանրապետական կազմկոմիտե: Նախատեսված էր նաև վերականգնել ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական

պատգամավորների խորհրդի և նրա գործադիր կոմիտեի գործունեությունը: Սակայն վերջին պահանջն այդպես էլ չկատարվեց Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից: Կազմկոմիտեի հիմնական նպատակը մարզի ժողովրդագրական իրավիճակը հոգուտ ադրբեջանցիների փոխելն էր:

Ելնելով դեպքերի նման ընթացքից՝ **1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին** Հայաստանի Գերագույն խորհրդի և մինչ այդ ստեղծված Արցախի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստը որոշում ընդունեց **Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին**: 1990 թ. հունվարի 10-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը չեղյալ հայտարարեց Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին որոշումը: Իսկ Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակը գնալով սրվում էր: Ադրբեջանի իշխանությունները Լեռնային Ղարաբաղի դեմ լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսեցին: Արցախի հայությունը զենքին զենքով պատասխանեց: Ղարաբաղի պայքարը կազմակերպված ինքնապաշտպանության բնույթ ստացավ:

2. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՓԼՈՒՋՈՒՄԸ ԵՎ ՂԱՐԱՔԱԳԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Այդպիսին էր իրավիճակը, երբ սկսվեց Խորհրդային Միության փլուզումը: 1991 թ. օգոստոսի 30-ին Ադրբեջանը հռչակեց իր անկախության վերականգնումը և դուրս եկավ ԽՍՀՄ կազմից: **1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին** Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը, հենվելով ԽՍՀՄ օրենսդրության վրա, հռչակեց **Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության** ծնունդը:

1990 թ. ապրիլի 3-ին ընդունվել էր «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի որոշման կարգի մասին» օրենքը: Այդ օրենքով կարգավորվում էր ԽՍՀՄ Սահմանադրության 70-րդ հոդվածով նախատեսված միութենական հանրապետության՝ ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու իրավունքի իրագործումը: Օրենքը նախատեսում էր դուրս գալու հարցը լուծել հանրաքվեի միջոցով, ավելին՝ ինքնավար հանրապետություններում, ինքնավար մարզերում և ինքնավար օկրուգներում հանրաքվե պետք է անցկացվեր միութենական հանրապետությունից անկախ: Ադրբեջանը հռչակեց իր անկախությունն առանց հանրաքվեի: Նորաստեղծ **ԼՂՀ-ն իր պետական անկախությունը և ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալը հռչակեց 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին անցկացված հանրաքվեի** հիման վրա:

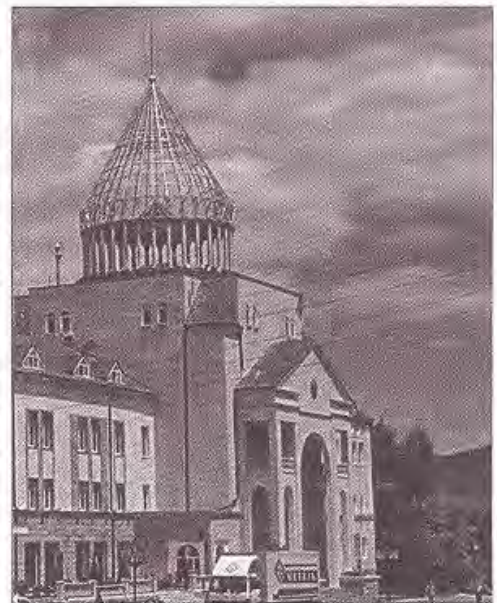
Անկախացած Լեռնային Ղարաբաղի զինված ջոկատները, միավորվելով Արցախի պաշտպանական բանակի մեջ, կարողացան հակահարված տալ ադրբեջանական բանակին, դուրս մղել նրան նախկին ԼՂԻՄ սահմաններից, ազատագրել պատմականորեն Ղարաբաղին պատկանող զգալի տարածքներ և ամրանալ իրենց համար առավել անվտանգ բնագծերում: Հատկապես կարևոր նշանակություն ունեցավ **1992 թ. մայիսի 9-ին** հայոց հինավուրց քաղաք **Շուշիի ազատագրումը**: Դրան հաջորդած ռազմական հաղթանակների շնորհիվ Լաչինի հատվածում բացվեց Ղարաբաղը մայր Հայաստանին կապող միջանցք, հայկական բանակը զբաղեցրեց նաև մարզից դեպի արևմուտք (մինչև Հայաստանի սահմանը) և հարավ (մինչև Իրանի սահմանը) ընկած տարածքները: Դրա շնորհիվ զգալիորեն կրճատվեց ռազմաճակատի գիծը, մեծացավ ինքնորոշված Արցախի տարածքը պաշտպանելու հնարավորությունը, նրա շուրջը ձևավորվեց ներկայիս անվտանգության գոտին:

3. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ

Մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը (պաշտոնապես հռչակվեց 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին, երբ հրաժարական տվեց ԽՍՀՄ առաջին և վերջին նախագահ Մ. Գորբաչովը) Ղարաքաղի հարցը միևնույն պետության ներքին խնդիրն էր. ինքնավար մարզի կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտը (ԼՂԻՄ) ձգտում էր սահմանադրական ճանապարհով, մնալով նույն պետության (ԽՍՀՄ) կազմում, դուրս գալ մեկ միութենական հանրապետության (Ադրբեջանական ԽՍՀ) կազմից և միավորվել մի այլ միութենական հանրապետության (Հայկական ԽՍՀ) հետ: Սակայն ԽՍՀՄ փլուզումով և Ադրբեջանի ու Հայաստանի անկախացումով հակամարտությունն ազգային-ազատագրական շարժման հատկանիշների հետ միասին միջազգային հանրության ընկալումով ձեռք բերեց նոր՝ միջպետական հակամարտության հատկանիշ: Ընդ որում՝ անտեսվեց այն հատկանիշը, որ Լեռնային Ղարաքաղը երբեք անկախ Ադրբեջանի կազմում չի եղել, և նրա անկախության հռչակումն իրավական առումով լիովին հիմնավորված էր: Հիմնախնդիրը միջազգայնացվեց, և նրա կարգավորման հարցով սկսեց զբաղվել այդ նպատակով միջազգային հատուկ մարմին՝ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) Մինսկի խումբը:

ԵԱՀԿ-ի միջնորդությամբ և Ռուսաստանի հատուկ ջանքերի շնորհիվ հակամարտության կողմերը **1994 թ. մայիսի 12-ից** դադարեցրին ռազմական գործողությունները և **գլխադադար** հաստատեցին: Ձինադադարը ստորագրեցին Ադրբեջանական Հանրապետությունը, Հայաստանի Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաքաղի Հանրապետությունը:

Հրադադարից հետո անցած ավելի քան մեկուկես տասնամյակում ԵԱՀԿ աջակցությամբ շարունակվում են հակամարտության կարգավորման շուրջ տարվող երկկողմ ու բազմակողմ բանակցությունները: Սակայն դրանք առայժմ որևէ շոշափելի արդյունք չեն տվել: Հակամարտության կողմերից յուրաքանչյուրը շարունակում է առաջ քաշել իր դիրքորոշումը:

ԼՂՀ Ազգային ժողովի շենքը

4. ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐՆ ՈՒ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ղարաքաղյան հակամարտությունն իր սկզբնական շրջանում, ինչպես հայտնի է, զարգանում էր որպես ներպետական հակամարտություն Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի և նրա մասը կազմող ԼՂԻՄ-ի միջև: Այն վերածվեց միջպետական հակամարտության խորհրդային միութենական պետության լուծարումից հետո. հակամարտող կողմերը՝ Ադրբեջանական Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաքաղի շահերը ներկայացնող Հայաստանի Հանրապետությունը, սկսեցին հանդես գալ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Դա նշանակում է, որ արմատապես փոխվեցին հակամարտության կարգավորման իրավական հիմքերը: Դրանք մտան միջազգային իրավունքի ոլորտ:

Պապիկն ու Կարիկը.
Արցախի խորհրդանշաններից մեկը

Միջազգային իրավունքն առայժմ չի մշակել այն սկզբունքներն ու կառուցակարգերը, որոնք կարող են միանշանակ և հստակ պատասխանել էթնոտարածքային հակամարտությունների վերաբերող հարցերին:

Արցախյան հիմնախնդրի շուրջ միջազգային կազմակերպությունների մասնակցությամբ ավելի քան մեկուկես տասնամյակ տևող բանակցություններն առայժմ փոխհամաձայնության չեն հանգեցրել: Միակ սկզբունքային փոխհամաձայնությունն այն է, որ **զինադադարը չպետք է խախտվի**, և հակամարտության քաղաքական կարգավորման ուղիների որոնումն ու դրա շուրջը տարվող **խաղաղ բանակցությունները պետք է շարունակվեն**:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ներկայացրե՛ք ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտության ակտիվ փուլը: Ո՞ր իրադարձությամբ սկսվեց այն: Ի՞նչ եղանակով էր փորձում հարցը լուծել Լեռնային Ղարաբաղը, և ինչպե՞ս Ադրբեջանի իշխանությունները: Ինչպիսի՞նք էր կենտրոնական իշխանության դիրքորոշումը:
2. Կազմե՛ք արցախյան հակամարտության ակտիվ փուլի իրադարձությունների ժամանակագրական աղյուսակը:
3. Ո՞ր հարցի շուրջ են առայժմ համաձայնության եկել հակամարտության կողմերը:

Բանավեճ-քննարկում: Դասանյութի և լրացուցիչ այլ աղբյուրների հիման վրա կազմակերպե՛ք բանավեճ-քննարկում: Ենթադրյալ Բարձր արյանը «լուծել» ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտության կողմերի պաշտպանած սկզբունքներն ու հիմնավորումները: Բանավեճող «փորձագետները» ներկայացնում են կողմերի տեսակետները: Բարձր արյանը ներկայացնող խումբը գնահատում է փորձագիտական խմբերի՝ հիմնախնդիրը ներկայացնելու կարողությունն ու բանավեճին օգտակար և բարեկիրք մասնակցությունը:

Ադրբեջանի դիրքորոշումը ներկայացնող դրույթներ

1. Հակամարտության հիմքում ոչ թե Ղարաբաղի ինքնորոշման, այլ տարածքային հարցն է, որ ծագել է Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև: Հայաստանն իրականացրել է ագրեսիա Ադրբեջանի նկատմամբ, հետևապես հարցը պետք է լուծվի գրավյալ շրջանները Ադրբեջանին վերադարձնելու միջոցով:

2. Հարցը խաղաղ ճանապարհով կարող է լուծվել ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված պետությունների տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքի հիման վրա միայն:

3. Եթե Ադրբեջանի պահանջները չբավարարվեն, ռազմական գործողությունները կվերսկսեն:

4. Ժամանակն աշխատում է Ադրբեջանի օգտին: Նավթի գործոնի շնորհիվ Ադրբեջանը տնտեսապես ու ռազմական առումով աստիճանաբար կիզոթանա և հակամարտությունից դուրս կգա հաղթանակով:

5. Ուժեղացնելով քարոզչական գործունեությունը՝ ադրբեջանական կողմը կկարողանա հակառակորդին ներկայացնել որպես «ագրեսոր», դա կարտացոլվի միջազգային կազմա-

կերպությունների ընդունած տարբեր փաստաթղթերում, ինչը հայկական կողմին կստիպի զիջումների գնալ:

Հայկական կողմի դիրքորոշումը պարզաբանող դրույթներ

1. Լեռնային Ղարաբաղն ինքնորոշման և Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու գործընթացը սկսեց այն ժամանակ գործող ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը, այլ պետական օրենքներին և իրավական ակտերին լիովին համապատասխան, այսինքն՝ իրավապատշաճ և խաղաղ եղանակով: Նա չի խախտել նաև միջազգային իրավունքի որևէ սկզբունք: Բացի այդ, երբ սկսվեց հակամարտության ակտիվ փուլը, ԼՂՀ-ի սահմաններից դուրս հայկական վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներ չկային: Դրանք հայկական վերահսկողության տակ հայտնվեցին այն բանից հետո, երբ համաձայնություն ձեռք չբերվեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի՝ որպես ԽՍՀՄ քաղաքական տարածքային սուբյեկտի կարգավիճակի շուրջ: Ադրբեջանն ընդունեց օրենք ԼՂՀ-ի լուծարման մասին և պատերազմական գործողություններ սկսեց մարզը և հարակից շրջանները հայաթափելու նպատակով: Այդ իսկ պատճառով հակամարտության լուծումը Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի սահմանման մեջ է, իսկ ԼՂՀ սահմաններից դուրս վերոհիշյալ տարածքների վերահսկողությունն ապահովում է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը:

2. Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը որևէ գերակայություն չունի ՄԱԿ-ի ընդունած մեկ ուրիշ կարևոր՝ ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման սկզբունքի նկատմամբ: Տվյալ դեպքում սկզբունքային նշանակություն ունեցող ևս մի կարևոր հանգամանք կա: Ադրբեջանը 1991 թ. ընդունած պետական անկախության մասին հռչակագրում ամրագրել է, որ ինքը 1918-1920 թթ. գոյություն ունեցած Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության, ոչ թե Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի իրավահաջորդն է: Լեռնային Ղարաբաղը ոչ 1918-1920 թթ. ԱԴՀ, ոչ էլ 1991 թ. անկախություն հռչակած Ադրբեջանական Հանրապետության կազմում չի եղել: Հետևաբար, տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտում տեղի չի ունեցել, և Ադրբեջանի նկատմամբ միջազգային իրավունքի այդ սկզբունքը տվյալ դեպքում կիրառելի չէ:

3. Հակամարտության վերջնական կարգավորումը հնարավոր է միայն խաղաղ ճանապարհով՝ փոխզիջումների հիման վրա:

4. Ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտության վերջնական կարգավորումը և տարածաշրջանում տևական խաղաղությունը պետք է հենվեն հետևյալ սկզբունքների վրա.

- Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության անհնարինություն
- Լեռնային Ղարաբաղի անկլավային գոյության անհնարինություն (ՀՀ հետ ընդհանուր ցամաքային սահմանի առկայություն)
- պատերազմի չվերսկսման և հարևանների հետ ազատ ու իրավահավասար գոյակցության միջազգային հատուկ երաշխիքների ապահովում:

5. Հակամարտության ցանկացած լուծում կարող է վերջնական համարվել, եթե ստանա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հավանությունը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ, ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 1. ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ	3
ԴԱՍ 2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐ	7
ԴԱՍ 3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԱՐԻԵՐԸ	11
ԴԱՍ 4. ՀԱՅ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՋԱՐԳԱՅՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ	15
ԴԱՍ 5. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ	19
ԴԱՍ 6. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏ	23
ԴԱՍ 7. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ	27
ԴԱՍ 8. ԻՐԱՎԱՆԱԽՏՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	31
ԴԱՍ 9. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ	35

ԳԼՈՒԽ 2. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԴԱՍ 10. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	39
ԴԱՍ 11. ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ	44
ԴԱՍ 12. ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԵՎ ՎՃՈՒԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԸ	48
ԴԱՍ 13. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	52
ԴԱՍ 14. ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ (ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ)	56
ԴԱՍ 15. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ	61
ԴԱՍ 16. ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	65

ԴԱՍ 17. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 3. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ, ՓԱՏԱԲԱՆՆԵՐԸ, ԴԱՏԱԽԱՋՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 18. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ	69
ԴԱՍ 19. ՓԱՏԱԲԱՆ ԵՎ ՓԱՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ	73
ԴԱՍ 20. ԴԱՏԱԽԱՋՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	77

ԳԼՈՒԽ 4. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 21. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՃՅՈՒՂ	81
ԴԱՍ 22. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐ	86
ԴԱՍ 23. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	91
ԴԱՍ 24. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ	96
ԴԱՍ 25. ՎՆԱՍ ՊԱՏՃԱՌԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳԱԾ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	101
ԴԱՍ 26. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	106

ԳԼՈՒԽ 5. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 27. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ	111
ԴԱՍ 28. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	116

ԳԼՈՒԽ 6. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 29. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԿՈՂՄԵՐԸ	121
ԴԱՍ 30. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ	125
ԴԱՍ 31. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԸ	129

ԳԼՈՒԽ 7. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 32. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ	133
ԴԱՍ 33. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ	137

ԴԱՍ 34. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 8. ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ 35-36. ՔԱՂԱՔԱԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	141
---	-----

ԳԼՈՒԽ 9. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԴԱՍ 37. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	146
ԴԱՍ 38. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	149
ԴԱՍ 39. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	153
ԴԱՍ 40. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ ՁԵՎԵՐԸ	157
ԴԱՍ 41. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	161
ԴԱՍ 42. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅԱԿԱՐԳԸ	165
ԴԱՍ 43. ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՁԵՎԸ (ՈՇԺԻՄԸ)	169
ԴԱՍ 44. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	173
ԴԱՍ 45. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ԵՎ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ	177
ԴԱՍ 46. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ	181

ԳԼՈՒԽ 10. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 47. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ	185
ԴԱՍ 48. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ	189
ԴԱՍ 49. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ԱԶՍԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	193
ԴԱՍ 50. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	197

ԴԱՍ 51. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 11. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

ԴԱՍ 52. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ	201
ԴԱՍ 53. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ	205
ԴԱՍ 54. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ ԵՎ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ	209
ԴԱՍ 55. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	213
ԴԱՍ 56. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐ	217
ԴԱՍ 57. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ	221
ԴԱՍ 58. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ	225
ԴԱՍ 59. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ	229

ԳԼՈՒԽ 12. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 60-61. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ	233
ԴԱՍ 62. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ	240
ԴԱՍ 63-64. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	245
ԴԱՍ 65. ԱՐՑԱՆՅԱՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ	253
ԴԱՍ 66. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ԼՂՀ-Ի ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ	257

ԴԱՍ 67-68 ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱԺՆԻ ՄՄՓՈՓՈՒՄ

**ԳԱԳԻԿ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ,
ԱՌԱՔԵԼ ԳՅՈՒԼԲՈՒԴԱՂՅԱՆ**

ՀԱՄԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

11-րդ դասարան

**ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԻ
ԲՈԼՈՐ ՀՈՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱՐ**

**Մասնագիտական խմբագիր՝
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ. Ղազինյան**

Խմբագիր՝	Ա. Ոսկանյան
Սրբագրիչ՝	Ա. Պապյան
Շարվածքը՝	Ռ. Վաղարշյանի
Ձևավորումը՝	Ն. Հայրապետյանի
Շապիկը՝	Ս. Դավիդյանի

Պատվեր՝ 925: Տպաքանակ՝ 42556:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: 16.5 տպ. մամուլ:
Տառատեսակը՝ DallakTimeNew:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ տպարանում

